

ЗМІСТ

ВСТУП	5
Тема 1. УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА І ТРАДИЦІЯ	
(Ю. В. Латиш)	8
1.1. Освіта в стародавньому світі	8
1.2. Середньовічні університети. Болонська та паризька моделі	19
1.3. Німецький класичний університет	29
1.4. Університети США	39
1.5. Глобальні тенденції розвитку університетів у сучасному світі	53
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	70
<i>Література</i>	71
Тема 2. ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ	
(Ю. В. Латиш)	73
2.1. Освіта в добу Середньовіччя та ранньомодерного часу	73
2.2. Виникнення та розвиток університетів в Україні	90
2.3. Система вищої освіти України	108
2.4. Шляхи реформування вищої освіти та проблеми інтеграції українських університетів до Європейського простору вищої освіти	120
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	134
<i>Література</i>	134
Тема 3. УНІВЕРСИТЕТ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА (1834–1920)	
(Ю. В. Латиш)	137
3.1. Передумови заснування університету в Києві	137
3.2. Навчальний процес та наукові школи	148
3.3. Професорсько-викладацька корпорація	160
3.4. Студентство Університету св. Володимира	166
3.5. Викладачі та студенти Київського університету в революційній боротьбі та обороні прав українського народу	175
3.6. Київський університет у роки Української революції 1917–1920 рр.	185
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	191
<i>Література</i>	192
Тема 4. КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	
(Ю. В. Латиш)	194
4.1. Реорганізація Київського університету під час освітніх реформ 1920-х – початку 1930-х рр.	194

4.2. Відновлення класичного університету в Києві та його діяльність у радянський період (1933–1991).....	202
4.3. Відродження автономії Київського університету.....	214
4.4. Становлення багатогалузевого класичного університету дослідницького типу	229
4.5. Права та обов'язки студентів. Студентське самоврядування у Київському університеті.....	243
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	251
<i>Література</i>	252

Тема 5. ІНСТИТУТ ЖУРНАЛІСТИКИ ЯК ПРОВІДНИЙ ОСЕРЕДОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ Й НАУКИ В УКРАЇНІ

(Н. М. Сидоренко)	254
5.1. Ідеї класичного журналізму – кризь призму університетської освіти	254
5.2. Особливості професійної підготовки фахівця освітньої галузі "Журналістика".....	274
5.3. Випускники факультету / Інституту журналістики: відповідальність перед суспільством.....	287
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	296
<i>Література</i>	297

Тема 6. НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ІНСТИТУТІ ЖУРНАЛІСТИКИ

(Н. М. Сидоренко)	298
6.1. Наукові здобутки викладачів Інституту журналістики.....	298
6.2. Фахові наукові видання у сфері соціальних комунікацій.....	303
6.3. Напрями досліджень молодих учених.....	309
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	312
<i>Література</i>	312

Тема 7. СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІНФРАСТРУКТУРА УНІВЕРСИТЕТУ ТА ІНСТИТУТУ ЖУРНАЛІСТИКИ

(Н. М. Сидоренко)	313
7.1. Соціально-культурні засади навчання в університеті.....	313
7.2. Бібліотека та музеї.....	315
7.3. Мистецькі об'єднання і клуби	333
7.4. Університетські медіа	337
<i>Запитання та завдання для самоконтролю</i>	345
<i>Література</i>	345

Рекомендована література до курсу..... 346

Завдання для самостійної роботи студентів..... 350

Орієнтовні завдання для підсумкового контролю

ВСТУП

**Освіта – це наймогутніша зброя,
за допомогою якої можна змінити світ.**

Нельсон Мандела

**Суспільство видно в університеті, як у
дзеркалі та перспективі. Університет є і найкращий
барометр суспільства.**

Микола Пирогов

Унікальність університетів полягає в тому, що під одним дахом об'єднуються представники різних наук, які охоплюють весь комплекс знань: від сивої давнини до найсучасніших технологій. Англійський науковець XIX ст. Г. Ньюмен уважав, що університет – це місце, де можна навчитися загальнозначущих, універсальних знань¹.

Університетська освіта має забезпечити фундаментальну наукову, загальнокультурну і практичну підготовку фахівців, які визначатимуть шляхи науково-технічного, економічного та соціально-культурного прогресу.

Університети відіграють у суспільстві функцію "соціального ліфту", сприяючи інтелектуальному та кар'єрному росту особистості. За словами американського журналіста, есеїста та сатирика Г. Л. Менкена, університет – це заклад, призначений для того, щоб діти піднялися на вищий щабель у суспільстві, ніж їх батьки.

Президент США Т. Рузвельт образно показав можливості, які відкриває перед людиною університетська освіта: "Абсолютно неосвічена людина може хіба що обікрасти товарний

¹ Ньюмен Дж. Г. *Идея Университета*. Минск: БГУ, 2006. С. 11.

вагон, тоді як випускник університету може вкрати цілу залізницю". Тож новими можливостями треба користуватися обережно і зі шляхетною метою.

Американський дослідник університетів Я. Пелікан уважав, що поступ знання через дослідження, передача знання в процесі навчання, збереження знання в наукових зібраннях і розповсюдження знання через публікації є чотирма ніжками університетського столу, жодна з яких не може довго втриматись, якщо всі інші не є достатньо міцними².

На думку іншого науковця Дж. Салмі, сучасні університети світового класу виникають там, де перетинаються можливості для максимального залучення талановитих викладачів та студентів, значний фінансовий ресурс і ефективний університетський менеджмент³. Конструювання цього "перехрестя" – це важка, фінансово затратна справа, що потребує мобілізації значних інтелектуальних, фінансових та управлінських ресурсів.

Дисципліна "Вступ до університетських студій", яка викладається в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, має на меті сформувати у студентів системне бачення еволюції освітніх знань людства, визначальних тенденцій розвитку університетських студій в Україні та світі, а також сприяти адаптації першокурсників до навчання в університеті. Вона закладає підґрунтя для опанування нормативних та вибіркових дисциплін відповідно до навчального плану спеціальності.

Завдання (навчальні цілі) дисципліни полягають у формуванні у студентів цілісної системи знань про історію університетської освіти, її роль та місце у сучасному світі, а також про минуле та традиції Київського університету й Інституту журналістики, систему вищої освіти України і шляхи її реформування в умовах євроінтеграції, розвиток та особливості підготовки журналістів.

² Пелікан Я. Ідея університету. Переосмислення. К.: Дух і літера, 2009. С. 41.

³ Салми Дж. Создание университетов мирового класса. М.: Весь мир, 2009. С. 8.

У результаті вивчення дисципліни студенти мають засвоїти елементи науково-дослідної роботи, навчитися системно оцінювати головні тенденції, динаміку, події з історії університетських студій, набути практичних навичок роботи з науковою літературою та джерелами. Студенти повинні знати основні тенденції розвитку університетської освіти в Україні та світі, особливості системи освіти в Україні та її адаптації до засад Болонського процесу, законодавчу базу в сфері вищої освіти України, історію Київського університету й Інституту журналістики, наукові засади вибору професії та спеціальності; уміти аналізувати основні напрями реформування вищої освіти в Україні, вести самостійні дослідження у галузі університетських студій, презентувати результати власних досліджень, критично опрацьовувати й аналізувати комплекс джерел з історії Київського університету.

Контроль знань студента здійснюється за модульно-рейтинговою системою. Загальну кількість балів студента формують семестрові бали, отримані під час модульного контролю; бали, отримані за самостійну роботу; а також бали, отримані під час складання підсумкового контролю (заліку у формі тестування).

Тема 1

УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА І ТРАДИЦІЯ

- 1.1. Освіта в стародавньому світі.
- 1.2. Середньовічні університети. Болонська та паризька моделі.
- 1.3. Німецький класичний університет.
- 1.4. Університети США.
- 1.5. Глобальні тенденції розвитку університетів у сучасному світі.

1.1. Освіта в стародавньому світі

З найдавніших часів люди передавали свій досвід молоді. Але виникнення шкіл припало на епоху переходу від первісного ладу до цивілізації, пов'язаного з появою міст, розвинених релігійних культів, міжміської та міжнародної торгівлі, влади й держави. Ключовий вплив на зародження навчання як окремої сфери життєдіяльності людини мала поява писемності.

Перші людські цивілізації виникли на Сході – в Єгипті, Месопотамії, Китаї та Індії. Це були вкрай бюрократизовані та ієрархізовані суспільства, чий добробут, як правило, базувався на зрошувальному землеробстві. Такий тип господарства вимагав важкої та колективної праці, тож не дивно, що влада набула деспотичних форм, часто обожнювалась, а держава потребувала величезної кількості чиновників. Освіта на Стародавньому Сході мала яскраво виражений прикладний характер і давала змогу отримати доступ до державних і жрецьких посад, поїсти вище місце в суспільній ієрархії. Виникло три типи шкіл: палацові, жрецькі й військові.

Перша організована система освіти сформувалась у Стародавньому Єгипті наприкінці III тис. до н. е. Тут існували платні школи при храмах, де школярі з родин представників правля-

чого прошарку набували практичних знань. Простий люд, як правило, грамоті не навчався. Діти ремісників, хліборобів, слуг училися ремеслу у своїх батьків і наставників у майстернях. Але до навчання людей, які мали займатися управлінням державою, архітектурою, будівництвом, лікуванням, у Стародавньому Єгипті ставилися дуже серйозно. В кінці II тис. до н. е. Єгипет перетворився на бюрократичну державу, в якій усе і вся підлягало обліку. Армія чиновників рахувала зібраний урожай у господарствах, перерозподіляла його, створювала закони і доводила до відома людей накази фараона, вела судові тяжби й оформлювала шлюбні контракти.

Школи готували чиновників, присвоюючи звання "писця, який одержав дощечку". Хлопців навчали читати й писати ієрогліфи, рахувати. Чиновник повинен був знати все, що йому може стати у пригоді в роботі: розумітися в будівництві, виготовленні різних технічних пристроїв і навіть у військовій справі. Папірус був дуже дорогим, щоб давати його школярам, тому вправлялися діти на полірованих пластинках вапняку, розграфленого в лінійку або клітинку. Лише потім більш дорослому учневі довіряли чистий папірус, на якому він пензликом червоними і чорними чорнилами переписував релігійні тексти. Нездібних учнів щедро "частували" бамбуковою палицею. Педагогічне кредо давньоєгипетських учителів було таке: "Вуха хлопця на його спині, і він слухає, коли його б'ють".

Після закінчення школи існувала можливість отримати більш спеціалізовану освіту у т. зв. "домах життя", де вивчали релігійні тексти, основи медицини, астрономію. Складність ієрогліфічного письма спричинила появу в суспільстві культу грамотності. Шлях до влади найчастіше лежав не через меч, а через перо. Але, як правило, чиновниками і жерцями ставали діти чиновників і жерців.

У Месопотамії перші школи ("доми табличок") заснували шумери. Більшість із них були світськими, а не храмовими. Тут готували землемірів, чиновників-писців. Із часом випускники вчилися не тільки читати й писати, а й опановували тодішні знання з лінгвістики, математики, астрономії, медицини, права.

Про свою школу шумери казали: "До неї входять із заплющеними очима, а виходять з неї із розплющеними очима".

До школи віддавали 5–7-річних дітей. Здебільшого це були хлопчики із заможних родин, бо навчання було платним. В одній школі навчалося 20–30 учнів, причому класів не існувало; молодші та старші вчилися разом. Навчальний процес зводився до переписування клинописних текстів очеретяною паличкою на вологі глиняні дощечки. Учень брав грудку глини, скачував у руці кульку, потім вирівнював один бік, притиснувши кульку до рівної поверхні, і писав на ній. Писати доводилося швидко, поки не висохла глина, що вимагало неабиякої майстерності. Виконавши завдання, учень перетворював табличку на кульку, знову вирівнював один бік і починав іншу вправу. Таким чином він міг працювати цілий день. Більшість учнів закінчували школу у віці 20–25 років. У найбільших культурних центрах Месопотамії (Урі, Ніппурі, Вавилоні) існували своєрідні вищі школи, які готували духовну еліту.

У перші століття нашої ери в Індії з'явилися буддійські вищі навчальні заклади, де студенти опановували релігійно-філософські доктрини, граматику, медицину, логіку тощо. Особливою шаною користувався "університет" в Наланді (V–XII ст.). Тут навчалося понад 8 тис. студентів, працювали понад 1,5 тис. викладачів. Існували своєрідні вступні іспити: новопрібутим задавали складні питання, і той, хто не міг дати відповіді, залишався за воротами. Тих, хто під час диспуту виявляв особливе красномовство, тонкий аналітичний розум, глибоке розуміння та логічне мислення, саджали на слона й супроводжували урочистою процесією до брами монастиря. Невдалим дискусантам розмальовували обличчя білою та червоною фарбами, вивалювали їх в пилюці та багні, а потім викидали в канаву.

Найбільше значення освіта мала в Китаї, де тисячоліттями формувався ідеал освіченої людини – вихованої, начитаної, увічливої, з великим самовладанням. Іноді цю країну називають прикладом меритократії ("владою гідних", тобто найбільш здібних, освічених людей), адже соціальним ідеалом у Китаї завжди був освічений чиновник. Повага до вчителя, наставника була безмежною, до нього ставились як до батька.

Перші школи в Піднебесній з'явилися в III тис. до н. е. Для навчання в Китаї не існувало майнових чи станових обмежень, але на практиці освіта була доступна переважно дітям вільних і заможних людей. У програму входили вивчення ієрогліфів (освічений китаєць мав знати щонайменше 7 тис. ієрогліфів), арифметика, музика, мораль, верхова їзда з управлінням колісницею і стрільба з лука. Класична китайська освіта полягала в заучуванні напам'ять ієрогліфів та фрагментів стародавніх трактатів. Практичних навичок школа не давала, оскільки вважалося, що чиновник не повинен розумітися у справах очолюваного відомства. Головне, що завдяки вивченню трактатів він досяг високого ступеня моральної досконалості.

На формування культу освіченої людини в Китаї вирішальне значення справило вчення Конфуція (VI–V ст. до н. е.). Мислитель створив власну школу, через яку пройшли до 3 тис. учнів. Методика його викладання передбачала діалоги, які були записані учнями філософа та увійшли до трактату "Лунь юй" ("Бесіди і судження"). Цей текст кожен освічений китаєць мав знати напам'ять. Ідеально вихована людина, за Конфуцієм, мала володіти благородством, прагненням до істини, правдивістю, шанобливістю, багату духовною культурою. Конфуцій стверджував, що люди близькі за своєю природою, але сильно відрізняються за своїми звичками. Тому в справі виховання й навчання не можна робити різниці між людьми, а потрібно враховувати можливості кожного в осягненні мудрості. "Тільки наймудріші та найдурніші не піддаються навчанню", – казав він. Конфуція шанували як божественного покровителя освіти і науки. Під впливом конфуціанства китайська освіта набула гуманітарного характеру на шкоду таким наукам, як математика, астрономія, медицина.

У 105 р. євнух імператорського палацу Цай Лунь розробив дешевий спосіб виготовлення паперу (із кори дерев, конопель, ганчір'я і старих рибальських сіток), що здешевило державне діловодство й відкрило доступ до знань простим людям: раніше книги на шовку були надзвичайно дорогими, а дешевшу книгу, написану на бамбукових паличках, могли перевезти лише кілька волів. Історик Фань Є (V ст.) писав про поширення освіти: "... військова справа втратила своє значення, усі займаються

лише вивченням канонів. Ті, хто носив убрання конфуціанців, вихваляли стародавніх володарів, мандрували від школи до школи, збиралися натовпами у лекційних залах, заповнили собою всі краї. Шлях у десять тисяч лі до знавця канонів не вважався далеким, зупинялися у кожній школі, за навчання платили сотні тисяч монет. До тих, хто заживши слави й блискучої репутації, тримав відкритими двері свого будинку, записувались не менш ніж по десять тисяч осіб".

У Китаї вперше виникли державні іспити, що відкривали перед претендентами шлях до державних посад. Найбільш рання згадка про письмовий іспит датується 165 р. до н. е. Імператор У-Ді (II–I ст. до н. е.) заснував "Вищу імператорську школу" (Тайсюе) у Пекіні. Освіта тут базувалась на конфуціанських приписах, а випускники, які успішно склали суворі іспити, отримували чиновницькі посади. Невдовзі такі школи були відкриті по всій імперії. Іспити при вступі на державну службу стали обов'язковими. Це запустило соціальні ліфти, відкривши шлях до вищих державних посад обдарованим вихідцям із соціальних низів. На початку II ст. у Тайсюе навчалось понад 30 тис. студентів.

У 650 р. було упроваджено систему державних іспитів кецзюй, яка проіснувала аж до 1905 р. Централізована система екзаменів послабила вплив аристократії та стала важливим чинником соціальної мобільності. Теоретично, до іспитів допускався кожен дорослий чоловік, незалежно від походження та майнового стану. У своєму класичному варіанті система кецзюй мала три ступені: повітові, провінційні та столичні іспити. Той, хто успішно складав столичні іспити, які проводились раз на три роки, отримував вищий ступінь цзиньши. Поступово сформувався вищий стан китайського суспільства – шеньши (дослівно – "учені мужі, які носять широкий пояс"). Європейці називали їх мандаринами. Але з часом корупція "роз'їла" державний апарат, і стати великими чиновниками могли лише діти заможних батьків, які мали змогу наймати приватних учителів або підкупити екзаменаторів.

У добу імперії Тан (VII–X ст.) "Вища імператорська школа" була перейменована на "Державну академію" (Гоцзицзянь).

У 1306 р. для неї було збудовано нове приміщення в Пекіні на території площею 30 тис. м². Над воротами висіла вивіска: "зо-середження мудрих". В епоху розквіту тут навчались найбільш здібні молоді люди з Китаю та сусідніх країн. Після трирічного навчання та річної практики в урядових органах випускники складали іспити і залежно від успішності отримували різні чини. У добу Нового часу із проникненням до Китаю західної науки та культури "Державна академія" стала втрачати колишнє значення і в 1900 р. припинила своє існування. А у грудні 1898 р. у Пекіні було засновано університет, відомий під скороченою назвою "Бейда". У липні 1911 р. було відкрито ще один усесвітньо відомий китайський заклад вищої освіти – Університет Цинхуа.

Відмінний від східного тип освіти витворила західна цивілізація, коліскою якої була Стародавня Греція (Еллада). Давньогрецька економіка була заснована на індивідуальному господарстві вільних общинників, тому не потребувала ані деспотичної влади, ані великої кількості бюрократів. У Греції сформувався полісний устрій – кожне місто фактично було окремою державою зі своїми звичаями і законами. Основними параметрами системи духовних цінностей елліна були раціоналізм мислення, усвідомлення цінності людської особистості, прославлення активності, ініціативності, сміливості, почуття нерозривного зв'язку громадянина та поліса, поняття свободи як вищої моральної категорії.

В основу гуманістичного світогляду еллінів було покладено концепцію всебічно розвиненої людини. Грецька освіта одночасно розвивала фізичні (гімнастика, спортивні змагання), творчі (танці, спів) і розумові (читання, письмо, арифметика, філософія, література) здібності. У різних полісах сформувались різні освітні пріоритети, проте чітко виділялись дві системи виховання: спартанська та афінська.

Спарта (Лакедемон) була вкрай мілітаризованим суспільством, тому що її громадянам доводилось утримувати у покорі більш численне завойоване населення – ілотів та періеків. Органічною частиною політичної організації цього полісу була система державного виховання й навчання молоді. Вона передбачала підготовку добре тренованих, фізично розвинених і

водночас покірних командирам воїнів. Власне освіта зводилась до вміння читати та писати.

Система спартанського виховання складалась із трьох етапів. Перший охоплював хлопчиків віком від 7 до 12 років у т. зв. "агелах" ("стадах"). Плутарх описував це навчання таким чином: "Лікурґ [напівлегендарний спартанський законодавець] не дозволяв, щоб діти спартанців виховувались купленими або найнятими вихователями, але й батько не мав права виховувати сина на власний розсуд. Він відібрав усіх дітей, яким виповнилось сім років, об'єднав їх в агели і виховував їх спільно, привчав до спільних ігор та навчання. На чолі агели він ставив того, хто був найбільш кмітливим і хоробрішим за інших у бійках. Діти в усьому брали з нього приклад, виконували його накази, терпіли покарання, так що все навчання полягало в тому, щоб виховати у дітей покору. Старі спостерігали за їхніми іграми та, постійно вносячи в їхнє середовище розлад, викликали бійки: вони уважно вивчали, які задатки хоробрості й мужності має кожний, чи хоробрий хлопчик, чи впевнений він у бійках.

Грамоти вони навчалися лише в межах необхідності. Усе ж інше виховання полягало в тому, щоб уміти безумовно коритися, терпляче зносити нужду й перемагати у битвах"⁴.

Хлопців погано годували й добряче лущували, провокуючи до крадіжок. Таким чином, виховувалися спритність і витривалість. Утіленням таких чеснот уважався хлопчик, який украв лисеня й заховав під плащ. Допоки з ним розмовляв старший чоловік, лисеня прогризло хлопчику живіт. Але він спокійно стояв і підтримував бесіду, допоки не помер.

Однією з головних чеснот уважалось вміння коротко й чітко відповідати на поставлені питання. Від назви регіону Лаконія, де розташовувалась Спарта, такі відповіді стали називатися лаконічними. Найвідомішими прикладами спартанської лаконічності були відповіді на пропозицію царя персів скласти зброю ("Прийди і візьми") та на погрози македонського царя зруйнувати Спарту і знищити населення, якщо захопить місто ("Якщо").

⁴ Плутарх. Сравнительные жизнеописания. М.: Эксмо, 2017. С. 69–70.

Із 12-ти років наставав новий етап навчання і виховання. Тепер підлітки вступали в загони (ілі) на чолі зі старшими й авторитетними юнаками, де проходили військовий вишкіл, вчилися музиці (в основному хоровому співу). Плутарх писав: "По мірі того як вони підростали, їх виховували все суворіше, стригли коротко, привчали ходити босоніж і грати голими. Коли їм виповнювалось 12 років, вони переставали носити хітон, отримуючи раз на рік плащ, ходили брудними, не умивались і не мстили нічим тіло, за винятком кількох днів на рік, коли їм дозволялось усім цим користуватись. Спали вони разом, роздівшись на ілі та агели на в'язанках тростини, яку вони самі приносили собі, ламаючи голіруч верхівки тростини...". Окрема увага приділялась вихованню почуття соціальної зверхності щодо ілотів. Дорослі спартанці змушували останніх пити нерозбавлене вино, співати й танцювати, показуючи юнакам згубність пияцтва. Час від часу молоді спартанці брали участь у ритуальних убивствах ілотів – криптіях.

Із 20 років починався третій етап виховання. Молодий чоловік ставав власником земельного наділу з кількома ілотськими господарствами. Біля 15 юнаків складали своєрідну комуну (сіссітію): вони спільно харчувались, проводили більшу частину разом у бесідах і військових вправах, а на війні виступали єдиним підрозділом. Лише у 30 років спартіат отримував повний обсяг громадянських прав, одружувався і оселявся у власному будинку.

Система освіти й виховання у Стародавніх Афінах із часів реформ Солона (кінець VI ст. до н. е.) ґрунтувалася на демократичних принципах і громадському вихованні юнаків. Вона була спрямована на формування гармонійно розвиненої особистості, громадянина-патріота, який бере активну участь у житті полісу, а в разі нападу ворога – і відважного захисника. Могутність Афін трималась на флоті, де несли службу найбідніші громадяни (фети), тому місто не потребувало такої мілітаризація, як Спарта.

До семи років виховання хлопчиків проходило вдома, під наглядом матері. Потім вони передавалися під опіку педагогів – рабів, які супроводжували дитину до школи, стежили за її поведінкою та навчанням. В афінських школах, в основному,

вчили читати, писати, рахувати, грати на музичних інструментах, також учні напам'ять заучували поеми Гомера. Із 12-ти років починалися фізичні вправи. Такі заняття проводилися в палестрах, де хлопчики вправлялися в боротьбі, бігу, стрибках, метанні списа й диска. Фізичні вправи виконувались на свіжому повітрі в оголеному вигляді. У заможних сім'ях хлопчиків учили їзди верхи. Основою освітніх і виховних практик стародавніх афінян був змагальний принцип. Діти і юнаки постійно змагалися в гімнастиці, танцях, музиці, словесних диспутах, відточуючи свої кращі якості, здобуваючи впевненість у собі й відповідну репутацію в суспільстві. Навчання тривало до 16-ти років. Із 18-ти років афінські юнаки переходили у розряд ефебів, які проходили військове навчання та несли службу, але у свій вільний час могли займатися філософією, вчитися красномовству й відвідувати гімнасії (навчально-тренувальні заклади). Після закінчення служби, коли хлопцям виповнювалося 20 років, їх імена заносилися у списки громадян, і вони ставали повноправними членами народних зборів.

У V–IV ст. до н. е. Афіни перетворилися на "мозковий центр" Еллади. Установлення демократичного ладу, розвиток приватної власності, активні контакти з грецькими полісами та іншими народами створювали потреби у вихованні всебічно освіченого громадянина. Напружена політична боротьба на народних зборах і в судах породжувала інтерес до питань права, держави, моралі, викликала необхідність оволодівати мистецтвом красномовства (риторикою). Ці нові потреби задовольняли софісти (мандрівні "вчителі мудрості"), які давали свої уроки за гроші.

В Афінах зародилася вища школа. Близько 390 р. до н. е. була заснована школа риторики філософа Ісократ. У середині 380-х рр. до н. е. філософ Платон заснував Академію. Своє ім'я ця школа одержала тому, що заняття проходили в залах гімнасію на околицях Афін, у місцевості, названій на честь героя Академа. Платон придбав тут невелику ділянку землі, де могли збиратися і жити його учні. Тут було створено прототип платонівської ідеальної держави, якою мали управляти філософи. Дступ мали всі бажаючі, що свідчило про відкритий характер грецької освіти, на відміну від східної. Грецькі вчені могли висту-

пати в театрах і навіть на Олімпійських іграх. У 335/334 рр. до н. е. учень Платона Арістотель заснував школу перипатетиків. Назва виникла через звичку Арістотеля прогулюватися з учнями під час занять. Інша назва цієї школи – Лікей – походить від розташованого поруч храму Аполлона Лікейського.

Освіта дівчат в Афінах не мала суспільного характеру. Їй приділяли менше уваги, ніж у Спарті, де дівчата вчилися читати і писати, займалися гімнастикою, співом і танцями, брали участь у релігійних ритуалах. Афінянки до семи років перебували під опікою матерів, потім навчалися грамоти, ткацтву і прядінню. Їхня освіта безпосередньо залежала від побажань та можливостей сім'ї. Освічених жінок, які вели вільний і незалежний спосіб життя, у Стародавній Греції називали гетерами. У своїх будинках вони влаштовували зустрічі видатних політичних діячів, поетів, скульпторів. Суспільство часто звинувачувало їх в аморальності, проте вони не були пов'язані у традиційному розумінні, а обирали собі багатих покровителів. Деякі з них відігравали значну роль у суспільному житті. Наприклад, Аспасія стала дружиною лідера афінських демократів Перикла. Послухати її міркування приходив навіть філософ Сократ.

За доби античності грецькі колоністи створили перші навчальні заклади на території України. У містах Північного Причорномор'я (Ольвія, Херсонес, Пантікапей) існували приватні й державні школи з грецькою системою освіти.

На основі та під впливом грецької розвивалась система освіти в Стародавньому Римі, де сформувалась змішана греко-римська культура. Освічені римляни володіли як латинською, так і грецькою мовою. Давньоримські аристократи надавали великого значення освіті. Вони наймали освічених грецьких рабів і вчителів для домашнього навчання своїх дітей. Бідняки могли дозволити собі тільки навчити дітей читати та писати.

Поступово сформувалась триступенева система навчання. Початкові школи ("школи літератора") з'явилися в середині IV ст. до н. е. Тут учили читати, писати й основних математичних дій. Найчастіше це була одна кімната, відокремлена фіранкою. Заняття починалися на світанку і тривали до сутінків із короткою перервою на обід. Маленьким дітям книг не давали. Во-

ни зачували уроки напам'ять. Писати вчилися паличками на вощених дощечках. Після того як учні досягали певних успіхів, їм давали папір. Для письма на папері використовували перо і чорнило з каучуку та сажі, а також чорнило восьминога. Нерідко в початкових школах (діти відвідували їх до 12-ти років) поряд із хлопчиками навчались і дівчата. Професія учителя початкової школи прирівнювалася до ремісничої і не користувалася повагою. Учителі, відкриваючи школи як приватні заклади, самі шукали учнів і стягували плату з батьків. Фактично будь-який римлянин, що вмів читати і писати, міг тримати свою школу.

Після закінчення початкової школи освіта дівчат завершувалася, адже у 12-річному віці їх можна було видавати заміж. Школи підвищеного типу ("школи граматики") були доступні тільки для хлопців, які навчались тут до 16-ти років. Вони вивчали медицину, ораторське мистецтво, а також читали наукові праці. Для цих шкіл створювалися підручники і хрестоматії, що містили уривки із творів Гомера, Вергілія, Цицерона, Тита Лівія та інших авторів. Учителі граматичних шкіл займали більш високе становище в суспільстві порівняно із вчителями початкових шкіл. Іноді вони перебували на державній службі й отримували платню.

Для молодих аристократів існували "школи ратора". Програма навчання тут складалася з викладання основ ораторського мистецтва і з практичних вправ, які полягали у складанні промов на задану тему. Учні отримували також знання з філософії, права, історії тощо. Учителі риторики були людьми, як правило, заможними, грали певну роль у політичному житті.

У добу імперії для дітей римської знаті створювалися своєрідні виховні центри – колегії юнацтва. Уперше вони були утворені імператором Августом у Римі з метою формування правлячої еліти, потім поширилися по всій країні. У Римі склалася традиція: на завершальному етапі навчання влаштовувати для молодих риторів своєрідні освітні поїздки в елліністичні центри культури й освіти – Афіни, Пергам, Александрію.

У Римській імперії встановився стійкий навчальний канон, що включав зміст освіти, порядок її освоєння і методи навчання. Римський письменник і вчений Варрон (І ст. до н. е.) виділив

дев'ять основних шкільних дисциплін: граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику, медицину й архітектуру. Згодом медицина і архітектура були поступово виключені зі шкільного курсу, і таким чином оформилися "сім вільних мистецтв", що стали серцевиною освіти в епоху Середньовіччя. У V–VI ст. у працях філософів Марціана Капелли та Боеція шкільний курс "семи вільних мистецтв" було розподілено на тривіум (граматика, риторика, діалектика) і квадрівіум (арифметика, геометрія, астрономія та музика).

1.2. Середньовічні університети. Болонська та паризька моделі

Сучасні дослідники університетської історії виділяють три базові моделі університету, що змінюють одна одну: докласична, класична і посткласична. Період докласичного університету охоплює Середньовіччя і ранньомодерний час до епохи Просвітництва включно.

Питання, де і коли виникли університети, залишається дискусійним. У країнах православної культури (особливо у Греції) вважають, що перший університет був утворений у Константинополі на базі заснованого в 425 р. Пандидактеріону (Аудиторіуму). Останній виник як державний заклад, викладачі якого отримували зарплатню, а випускники могли розраховувати на посади в органах влади. У середині IX ст. його очолив відомий учений Лев Математик. За місцем перебування в Магнаврському палаці цей заклад часто називають Магнаврською вищою школою або Магнаврським університетом. У ньому велася підготовка чиновників, дипломатів, воєначальників; викладалися граматики, риторика і філософія, а також арифметика, геометрія, музика й астрономія. Спочатку Магнавр був суто світським навчальним закладом, але поступово церква встановила над ним свій контроль, що призвело до його занепаду. У XI ст. у Константинополі було створено Патріаршу академію – вищу школу теології. У Візантії зберігалася класична система освіти. Школа була доступною для всіх.

В ісламському світі вищі навчальні заклади виникали на основі духовних училищ при мечетях – медресе. Із 732 р. веде свій родовід університет аз-Зайтуна в Тунісі. Щоправда, статус університету він отримав лише в 1956 р.

У 859 р. на пожертви доньки багатого купця на ім'я Фатіма було засновано університет аль-Карауїн у місті Фесі (Марокко). У XII ст. тут навчалось 8 тис. студентів. Крім богослов'я, вивчали граматику, риторику, логіку, медицину, математику, астрономію, хімію, історію, географію та музику. Існувала багата бібліотека. Аль-Карауїн став провідним духовним і освітнім центром ісламського світу. Із його стін вийшли вчені, філософи й богослови, що зробили великий внесок у розвиток світової культури. Серед них: Абу Імран аль-Фарсі – один із головних теоретиків ісламської юриспруденції, Лев Африканський – знаменитий арабський географ і мандрівник. Крім мусульман, в університеті навчалися і християни.

Наприкінці X ст. у Каїрі було засновано найзнаменитіший університет ісламського світу – аль-Азхар. За підтримки влади він став державним навчальним закладом. Спочатку навчання проводилось у дворі мечеті, але оскільки багато студентів приїздило з інших міст і країн, для них побудували спеціальні житлові приміщення. Університетська система аль-Азхара передбачала використання праці запрошених професорів і стипендії для талановитих студентів.

Із 1932 р. навчання в Аль-Азхарі було розділено на три основних факультети (арабської мови, богословський, шаріату). У 1961 р. було створено світські факультети: адміністративних справ і торгівлі, інженерний, філологічний, медичний, сільськогосподарський, політехнічний. Університет Аль-Азхар також включає в себе медресе для юнаків, підготовчі навчальні курси (як правило, для тих, хто не володіє арабською мовою) та жіночий коледж, де викладають виключно жінки. Сьогодні – це найбільший арабський університет, своєрідний бренд Єгипту, який згадується навіть у конституції країни.

Європейські науковці вважають, що перші університети виникли в Північній Італії й розподіляють пальму першості між медичною школою в Салерно (IX ст.) та юридичною школою в

Болоньї (близько 1088 р.). Найстаріші європейські університети не мають точної дати заснування. Вони виникали на базі монастирських і соборних шкіл, які зберегли освітні традиції античності та змогли пронести крізь "темні віки" комплекс "семи вільних мистецтв". Процес перетворення цих шкіл на університети був тривалим і вимагав внутрішньої самоорганізації й санкції верховної влади.

У Болоньї приватні школи права діяли з другої половини XI ст. Успіхи болонських правників були настільки загальновизнаними, що німецький імператор Фрідріх I Барбаросса в 1155 р. узяв болонських студентів під особисте заступництво. Виданий ним привілей заклав умови для формування своєрідного "цеху вчених". Подальші привілеї, одержувані від імператора і Папи Римського, нагадували цехові статuti.

Комуна Болоньї, яка ставала все більш незалежною, робила кроки, спрямовані на посилення контролю за викладачами і студентами, зокрема з метою перешкодити їх можливому переїзду до інших міст. Викладачі, у більшості випадків громадяни Болоньї, дали згоду принести комуні присягу, що вони не робитимуть кроків щодо переведення студій у яке-небудь інше місто. Натомість студенти для захисту своїх прав почали організовуватися в "нації" (земляцтва). Об'єднання націй в університеті на чолі з обраним ректором служило гарантією взаємодопомоги, захисту студентів від утисків з боку місцевих мешканців і влади. На відміну від викладачів ректори відмовлялися принести присягу, що університет не залишить місто.

Боротьба за університет у Болоньї точилася довго. Зрештою енергія студентів, підтримка Папи Римського, який оголосив себе захисником "студентських свобод", зростаюча конкуренція з боку університетів, що з'явилися в Ареццо (1215), Падуї (1222) та Неаполі (1224), дозволили досягти компромісу. Місто визнало незалежність університету, який перебував під юрисдикцією свого ректора, надало студентам необхідні умови для проживання, харчування, отримання кредитів і судового захисту, а також деякі права, якими користувалися громадяни Болоньї. Ці умови, передбачені комунальним статутом 1245 р., були урочисто ратифіковані лише упродовж 1274–1290 рр.

Першим привілеєм середньовічного університету була академічна свобода – звільнення членів корпорації від юрисдикції місцевої влади й надання права на власний суд. Це породило уявлення про особливе "академічне громадянство", до якого належать усі члени корпорації (студенти, викладачі, служителі університету, а також члени їх сімей). Університетський суд наділявся повноваженнями виносити навіть смертні вироки. У його розпорядженні перебувала університетська поліція і власна в'язниця – карцер, який частково зберігатиметься аж до початку ХХ ст.

Академічна свобода була найважливішим, але не єдиним привілеєм університету. Фрідріх Барбаросса своїм указом дарував й інше важливе право – на безперешкодне пересування членів університетського "цеху" територією імперії. Упродовж XIII–XIV ст. сформувався унікальний "академічний простір", вільний від місцевих законів, міждержавних кордонів, який спершу не мав навіть постійного "місця проживання" – власні будівлі з'явилися пізніше, а середньовічний університет був дуже рухливий і міг легко мігрувати з міста в місто. Так закладалися підвалини європейської академічної мобільності. Відсутність будь-яких "перегородок" між середньовічними університетами, їхня однотипність закріплювались правилом, згідно з яким випускник університету, удостоєний наукового ступеня доктора, міг читати лекції не тільки у своєму власному, а й у будь-якому іншому університеті. Студент міг розпочати навчання в одному університеті, а продовжити в іншому.

Ще один привілей, який утвердився у XII–XIII ст. і мав настільки ж важливе значення для оформлення наукової корпорації, як і академічна свобода, – це право університету на присвоєння вчених ступенів. Середньовічні університети, як правило, мали чотири факультети. Навчання розпочиналося на факультеті вільних мистецтв. Опанувавши тривіум, студент одержував ступінь бакалавра вільних мистецтв. Засвоївши ж квадрівіум, здобував ступінь магістра вільних мистецтв і водночас дозвіл продовжити навчання на одному з вищих факультетів: права, медицини або теології. Випускники цих факультетів після складання іспиту отримували звання доктора. Образно кажучи, факультет вільних мистецтв являв собою фунда-

мент університету, юридичний та медичний – його стіни, а факультет теології – дах. Надзвичайно високий статус факультету теології впливав зі структури середньовічного суспільства, яке розпадалось на три ключові стани: "людей молитви" (церковників), "людей війни" (феодалів) та "людей праці" (усі прошарки населення, які платили податки). Із усіх випускників університетів лише теологи належали до привілейованого стану "людей молитви"; інші, якщо планували заробляти на життя здобутим фахом, потрапляли до категорії "людей праці".

Кожен із факультетів мав право цензури на належні до його наукової галузі книги, як написані в самому університеті, так і всі інші. Книги, які не пройшли цензуру, заносилися до індексу заборонених видань і підлягали конфіскації. При цьому, право вищої цензури належало факультету теології.

Особливу групу привілеїв університету становили економічні. До них належали монополія на виготовлення і продаж ліків, право на безакцизне ввезення в місто пива й вина, право на утримання погребів і трактирів, де ці напої продавалися (все це робило пиво в університетських містах доволі дешевим і викликало невдоволення місцевих пивоварів). Інтересам, перш за все, студентів служило право вільного полювання в лісах навколо міста, обмежене тільки тим, щоб розмір здобичі не дозволяв перетворювати полювання на спосіб заробляння на життя. Через ці привілеї між університетами та місцевою владою постійно виникали конфлікти. Члени університетської корпорації звільнялися від численних податків, які винахідливо вигадували середньовічні фіскалі: митних зборів при в'їзді в місто і ввезенні сюди свого майна, міських податків, а також екстраординарних зборів у военний час та постою солдатів.

У середні віки сформувались дві університетські моделі: Болонська й Паризька. Болонські студенти права зазвичай були людьми дорослими, незалежними та самостійними, часто зі значних родин, часом вони вже займали ті чи інші посади. Вони самі наймали викладачів, укладаючи з ними щорічні контракти, в яких обумовлювалась сума виплачуваного гонорару, установлювався порядок читання лекцій. Таку систему фіксує університетський статут 1252 р., який послужив прототипом для всієї

Південної Європи як модель студентського університету. У Болоньї існувало два головні студентські клуби, що склалися з різних земляцтв. Кожен клуб обирав свого голову – ректора. Для останнього існував віковий ценз: не молодше 24 років. Професори приносили йому клятву щодо слухняності та повинні були під страхом штрафу дотримуватися приписів студентів – своїх роботодавців, що стосувалися ведення занять. З іншого боку, викладачі утворили свою "профспілку", яка називалася колегією. Протягом XIII ст. у Болоньї поширилися й інші види підготовки: школи вільних мистецтв, а близько 1260 р. – медичні школи.

Паризький університет виник майже одночасно з Болонським, але суттєво відрізнявся від нього. Своєю появою він був зобов'язаний навчальним закладам, що з'явилися наприкінці XI ст. Головним серед них була школа кафедрального собору Нотр-Дам, яку в другій половині XII ст. очолювали відомі вчені Петро Ломбардець та Петро Коместор. Вони склали навчальні керівництва, які визначили зміст теологічної підготовки аж до кінця Середньовіччя. Крім теологічних, у Парижі існували приватні школи, зміст курсів яких був більш різноманітним. Поряд зі спеціалізацією у галузі діалектики, граматики, права, у них передбачалося вивчення медицини.

Об'єднання в університет дозволило магістрам перетворитись на автономний цех, розробити свої статuti, кооптувати нових колег, вийти з-під безпосереднього контролю і підпорядкування канцлеру собору Нотр-Дам. У 1200 р. король наділив студентів привілеями кліриків, а Папа Римський у 1215 і 1231 рр. урочисто дарував Паризькому університету його перші офіційні статuti. Папство було зацікавлене створити такий навчальний заклад, який би послужив його цілям: захисту й пропаганді ортодоксальної церковної доктрини від загроз ересей, підготовці кваліфікованих теологів і проповідників. У середині XIII ст. у Паризькому університеті завершилося формування інституцій, які визначали його обличчя аж до кінця Середньовіччя, включаючи організацію чотирьох націй, створення інституту ректора, який обирався з магістрів вільних мистецтв, наявність вищих факультетів зі своїми статутами й деканами. Таким чином, Паризький університет був університетом магістрів, тобто федерацією шкіл, де магістри

через ради обраних офіційних осіб колективно управляли навчальним процесом, дотримуючись загальних правил навчання та складання іспитів. Більшість серед магістрів, котрі домінували в націях і під час виборів ректора, становили молоді магістри мистецтв, які часто самі були ще студентами або мали намір ними стати на факультетах теології, права і медицини.

Статут Паризького університету 1215 р. установлював правила для викладачів. Щоб навчати вільним мистецтвам, необхідно було досягти 21 року, вивчати ці науки не менше шести років і укласти дворічний договір. Викладачу факультету теології мало виповнитися 30 років. Він повинен був вивчати теологію вісім років, причому останні три роки спеціально готуватися до викладацької діяльності під керівництвом наставника. Нарешті, кандидат повинен був бути настільки ж високоморальним, як і високоосвіченим. Щоб стати професором, потрібно було отримати ліцензію на викладання, яку видавав ректор, проеккзаменувавши здобувача. Ліцензія видавалася безкоштовно і не вимагала принесення присяги.

Кожні три місяці ректор очолював ходу в Парижі на чолі чотирьох факультетів. Усі йшли в зазначену ним церкву, і там доктор теології, вдягнений у хутро, читав проповідь у присутності ректора. У всіх інших церквах у цей час читати проповіді було заборонено. На боці у ректора висів гаманець, у якому завжди містилося 50 екю, які він був зобов'язаний віддати королю Франції, якщо зустрінеться з ним на правому березі Сени. А король повинен був відрахувати таку саму суму, якщо зустріч відбудеться на лівому березі. Розповідають, що деякі королі навмисне підстерігали університетську процесію, щоб отримати ці гроші, і її учасники завжди з острахом вступали на міст. Для короля 50 екю були дрібницею, а для університету – значною сумою.

Упродовж Середньовіччя Болонський і Паризький університети продовжували залишатися найвідомішими та виступали в ролі еталонів для більшості новостворених університетів.

Ще одним відомим освітнім центром став Оксфордський університет. Уже в середині XII ст. в Оксфорді діяли школи; зародкові форми університетської організації тут спостерігаються в 1200 р., тобто раніше, ніж папські статути (1214), згодом допов-

нені королівськими хартіями, визначили його перші інститути з гарантією незалежності від місцевого єпископа і світської влади. В Оксфорді глава університету з 1201 р. називався канцлером, а викладачі утворили свою корпорацію в 1231 р.

Створення середньовічних університетів відбувалося двома шляхами – спонтанно або організовано (за рішенням цивільної або церковної влади). Перший передбачав наявність групи студентів і магістрів, які залишили рідний університет у результаті конфлікту з місцевою владою, переселились до іншого міста, де і засновували новий університет. Так трапилось у Кембриджі, до якого перейшли маїстри та студенти з Оксфорда між 1209 і 1214 рр. через арешт і покарання кількох студентів місцевою владою. Особливо інтенсивно ці процеси відбувалися в Північній Італії, яка стала центром університетських міграцій через особливості економічного розвитку, наявність конкуруючих міст, держав, а також унаслідок своєї системи студентоцентризованих університетів, що відрізнялися особливою мобільністю. Таким чином виникли університети в Ареццо, Віченці, Падуї, Реджіо-Емілії, Сієні.

До XIII ст. належать і перші спроби організації університетів з боку церковних та світських властей. Найчастіше нові навчальні заклади розташовувались у містах, де вже існували школи, які могли послужити базою для нового університету. Одним із перших таких закладів був університет у Неаполі, створений на протипагу Болонському за ініціативою імператора Фрідріха II з метою підготовки юристів, яких він потребував. У Франції перший випадок організації вищого навчального закладу пов'язаний з університетом у Тулузі, який виник відповідно до умов Паризького договору, укладеного після походу проти секти катарів і Тулузького герцогства (1229). Ця спроба була дуже непопулярною серед місцевого населення. Успіху було досягнуто після відмови від початкового задуму. Замість теологічного університету, що ставив за мету повернути населення до "істинної" віри, у Тулузі виник університет переважно юридичного характеру, що відповідало інтересам жителів Півдня Франції.

На Піренейх створення вищих навчальних закладів відбувалося у процесі вигнання арабів (Реконкісти) і мало державне

значення. Взимку 1218–1219 рр. король Альфонс IX із Леона заснував університет у Саламанці. Університет у Лісабоні було засновано близько 1290 р. королем Дінішем I. Згодом він кілька разів переїздив, допоки в 1537 р. остаточно не осів у Коїмбрі в подарованому королівському палаці.

До кінця XIII ст., незважаючи на свою нечисленність, університети перетворилися на найважливіші осередки культурного життя Європи, центри підготовки світської та церковної еліти. Протягом XIV ст. продовжували виникати нові університети, зокрема у Леріді (1300), Авіньйоні (1303), Римі (1303), Орлеані (1306), Перуджі (1308), Тревизо (1318), Греноблі (1339), Пізі (1343), Вальядоліді (1346), Празі (1348), Флоренції (1349), Перпіньйоні (1350), Ареццо (1355), Сієні (1357), Павії (1361), Кракові (1364), Відні (1365) і Печі (1367). Багато з них були неповними, тобто мали від одного до трьох факультетів, без факультету теології. До 1378 р. діяло 28 повноцінних університетів, зосереджених в основному на Півдні Європи, де був високий рівень урбанізації, існували римські традиції права, розвинене міське самоврядування. На Півночі Європи з'явилися університети в Уппсалі (1477) та Копенгагені (1479).

Середньовічні університети не готували вузьких фахівців. Освіта мала енциклопедичний характер і була пронизана духом схоластики (поєднанням католицьких догматів та раціоналізму). Основною формою навчання була лекція, відбувалися диспути, які іноді переростали в бійки. Наукових досліджень і практичної складової освіта не передбачала. Зокрема, медики навчались переважно шляхом вивчення трактатів відомих лікарів. Мовою викладання була латина, яка аж до кінця XVIII ст. утримувала за собою значну кількість університетських предметів, передусім на медичному факультеті.

Вік більшості вступників становив 14–15 років. Навчання могло тривати від 6 до 12 років. Свій університет студенти називали *alma mater* – "мати-годувальниця". Студенти не лише вчилися, але й не відмовляли собі у розвагах. У статуті Уппсальського університету 1606 р. було зазначено: якщо якийсь студент сидітиме в шинку після 10-ої вечора, його буде заарештовано на день. А тим, хто "атакуватиме ратушу" або "зриватиме міські

мости", статут погрожував відрахуванням на три роки. Матеріальний стан і життєві пріоритети студента талановито описав середньовічний англійський поет Дж. Чосер (XIV ст.).

*Прервав над логикой усердный труд,
Студент Оксфордский с нами рядом плелся.
Едва ль беднее нищий бы нашелся:
Не конь под ним, а щипаная галка,
И самого студента было жалко –
Такой он был обтрепанный, убогий,
Худой, измученный плохой дорогой.
Он ни прихода не сумел добыть,
Ни службы канцелярской. Выносит
Нужду и голод приучился стойко.
Полено клал он в изголовье койки.
Ему милее двадцать книг иметь,
Чем платье дорогое, лютню, снесь.*

Доходи викладачів формувалися із плати студентів за навчання, доходів від церковних посад (для духовенства), приватної практики (для медиків та юристів) тощо.

У XIII–XV ст. уперше з'являються т. зв. колегії (звідси походить слово "коледж"). Спочатку так називали студентські гуртожитки. Але поступово в них почали проводитися лекції та диспути. Колегія, яку в 1253 р. заснував Робер де Сорбон, духівник французького короля Людовіка IX, згодом дала назву всьому Паризькому університету – Сорбонна. Довкола неї на пагорбі святої Женев'єви, на лівому березі Сени, сформувався Латинський квартал, який із доби Середньовіччя став осідком інтелектуалів та представників богеми.

До початку XVI ст. університети охопили майже всю Європу; їх налічувалось уже 63. Найбільше вони поширилися в роздрібненій на десятки міст і держав Німеччині. Найдавнішим на території сучасної Німеччини вважається Гейдельберзький університет, заснований курфюрстом Пфальца Рупрехтом I у 1386 р. (Хоча першим власне німецьким університетом був празький). На той час у Гейдельберзі мешкало 3,5 тис. осіб, а університет залучив ще 600 студентів. Його девізом стала фраза на печатці: "Книга знань завжди відкрита". Університети виникли також у Кельні (1388), Ерфурті (1392), Вюрцбурзі (1402), Лейп-

цигу (1409), Ростоку (1419), Грайфсвальді (1456), Мюнхені (1472), Трірі (1473), Тьобінгені (1477), Віттенберзі (1502), Марбурзі (1527), Кенігсберзі (1544), Йені (1558). Усі вони створювались за зразком Болонського університету, пройшли через Реформацію і стали великими центрами німецької культури. 31 жовтня 1517 р. доктор теології з Віттенберзького університету Мартін Лютер оприлюднив 95 тез проти торгівлі індульгенціями. За переказом він прибив їх на дверях церкви, хоча не всі дослідники вважають це доведеним фактом. Так розпочалась Реформація, під час якої було підірвано монополію церкви на науку та мистецтво, що поступово здобули право на вільнодумство. На зміну середньовічній схоластиці прийшов критичний раціональний аналіз.

Отже, середньовічний (докласичний) університет виник і поширився в Європі як привілейована корпорація студентів та викладачів, наділена своїми правами від вищої світської та духовної влади. Його правовий статус можна назвати університетською автономією, яка включала чотири головних складових: академічну свободу; самовідтворення членів корпорації через вибори; самоврядування, що виражалось у регулярних виборах ректора та інших адміністративних посадовців; фінансову самостійність.

1.3. Німецький класичний університет

Тенденція до замикання корпорації, яка занурювала університет у внутрішні чвари, інтриги і все далі віддаляла його від науки (що притаманно для цехового устрою взагалі), уже з XVI ст. призводила до практики передачі професорських кафедр у спадок, торгівлі вченими дипломами тощо. Починаючи з XVII ст., науковий розвиток відбувався поза стінами університетів, які переважно залишались оплотом схоластики.

Багатьма мислителями доби Просвітництва університети розглядались як цехові пережитки Середньовіччя, не здатні взяти участь у розвитку держави та народу. У роки Великої французької революції всі 22 університети Франції було лікві-

довано. Їхнє місце зайняла нова французька система вищої освіти, заснована на принципах розчленування навчальних закладів на низку професійних факультетів і шкіл (Політехнічна школа, Школа східних мов тощо), фактично нічим не пов'язаних між собою, а також усеосяжного бюрократичного контролю за навчанням і викладанням.

XIX ст. відкрило нову епоху в історії європейських університетів. Із утвердженням нового типу вищої школи – німецького класичного університету – кардинально змінилися не тільки внутрішній зміст, а й роль та місце університетів у суспільстві. Середньовічні корпорації вчених, які з початком Нового часу вже, здавалося, готові були назавжди зійти з історичної сцени, несподівано перетворилися на передові центри розвитку сучасної науки.

Суть трансформації при створенні класичного університету полягала у його перетворенні з "цеху" (корпорації) на державну установу, яка служить не вузькогруповим, а широким громадським інтересам. Класичний університет був покликаний виховувати відповідального та вільного громадянина держави-нації, плекатися в ньому ідеали патріотизму й відданості своєму народові.

Такий перехід розпочався спочатку в німецьких землях, яким була властива істотна залежність університету від держави через те, що саме тут у XVI–XVII ст. існувала найбільша щільність університетів, кожен із яких був здатний впливати лише на доволі малу територію того чи іншого князівства і потребував підтримки його правителів. Унаслідок Реформації й розриву відносин із Римом ще більше зросла залежність від світської влади, прискорила секуляризація університетів. У добу Просвітництва така залежність привела до появи кількох "передових" (у сенсі руху до нової моделі) університетів, що перебували на повному забезпеченні держави, яка взяла на себе боротьбу з пережитками корпоративності й насаджувала тут нові ідеали та цілі, пов'язані з поглибленням наукових занять. Ідеться, передусім, про університети в Галле (заснований у 1694) і Геттінгені (1737). Щедро фінансований коштом англійського короля (який одночасно був ганноверським курфюрстом), під опікою освічених чиновників, котрі підбирали кращі професорські кадри, Геттін-

ген демонстрував надзвичайні успіхи в науках, одночасно виступаючи привабливим центром для студентів і молодих науковців із усієї Європи. У той час як в інших німецьких університетах відвідуваність падала, тут вона зростала, подвоївшись за третю чверть XVIII ст., причому кількість вступників за рік досягла 450 осіб. Дві третини студентів були іноземцями (тобто походили із-за меж держави Ганновер), у т. ч. із Франції, Англії, Угорщини, Прибалтики, Росії.

У Геттінгені сформувалась нова академічна культура, яка проголосила життєвими ідеалами "шляхетну людину" і зайняття чистою наукою. "Геттінген належить не одному Ганноверу, і навіть не Німеччині, але всьому світу", – начебто сказав Наполеон. Славу Геттінгена відобразив О. Пушкін у поемі "Євгеній Онегін", де ученість одного з головних героїв характеризує такі рядки:

*По имени Владимир Ленской,
С душою прямо геттингенской,
Красавец, в полном цвете лет,
Поклонник Канта и поэт.
Он из Германии туманной
Привез учености плоды:
Вольнолюбивые мечты,
Дух пылкий и довольно странный,
Всегда восторженную речь
И кудри черные до плеч.*

Геттінген мав репутацію "раю для вчених", але мислителі, що сформулювали принципи класичного університетського устрою і бачили в ньому досягнення німецького національного духу, вирішували завдання створення не просто нового образу університету, а "університету для Німеччини".

Філософ і теолог Ф. Шлейєрмахер в умовах, коли сама доцільність існування університетів була поставлена під сумнів, підкреслював, що їхнє справжнє, не зіпсоване зловживаннями призначення збереглося саме в німецькій історії. Свій твір він назвав "Роздуми про університети з німецької точки зору" (1808). Майбутнє університетів, на його думку, полягає у поверненні до їх споконвічного "німецького" змісту, перетворенні на вільні "республіки духу".

Ф. Шлейермахер одним із перших зупинився на описі університетських свобод – викладання для професорів і навчання для студентів – як невід'ємних складових німецького університету. "... істинний дух університету, – писав він, – навіть і всередині будь-якого факультету, є надання вищої свободи. Встановлювати порядок, в якому лекції мають слідувати одна за одною, розподіляти виходячи з окремого в область цілого, безглуздо; і навіть особиста угода про це між викладачами була б небажаною. Це незмінно сприяє стагнації, і навпаки – нове життя входить у всяку наукову галузь лише в тому випадку, якщо остання в свою чергу і по-новому отримує розробку в рамках інших відгалужень і переважно у тих, що і самі більше звертаються до інших гілок...

Наказувати професору, що він у встановлений час з року в рік повинен повторювати одне і те саме, означає налаштувати його проти власного ж заняття, а також брати на себе провину за те, що його талант швидко зів'яне...

Звичайно, слід подбати про те, щоб протягом такого проміжку часу, який зазвичай проводять в університетах, усе суттєве з кожної галузі справді читалося б. Це, безумовно, вірно! Але якщо тільки наявний належний повний склад викладачів у своїх галузях, то з цим не виникне труднощів...

Отже, чим більшою мірою кожен викладач таким чином сам буде визначати коло власних обов'язків і за бажанням зможе його розширювати і звужувати, тим більшою мірою змириться з гонорарами, які так часто лають"⁵.

Зафіксувавши таким чином необхідність розвитку "вільного духу" серед професорів, Ф. Шлейермахер ті самі засади вбачав і у студентській організації університету: "Свобода студентів, якою вони порівняно зі школою користуються в університеті, стосується переважно їх розумової діяльності. В університеті студенти не підпорядковані ніякому примусу, ніхто їх не підганяє, але й ніщо від них не закрито. Ніхто не наказує їм відві-

⁵ Шлейермахер Ф. Нечаянные мысли о духе немецких университетов (с приложением об одном из них – недавно учрежденном). Личность. Культура. Общество. 2017. Т. XIX. Вып. 3–4. С. 59–60.

дувати ту чи іншу лекцію, ніхто не може їм зробити закид, якщо вони це роблять неакуратно або взагалі припиняють відвідування. За усіма їхніми заняттями немає ніякого іншого контролю, крім того, який вони самі добровільно надають своєму викладачеві. Вони знають, що від них буде вимагатися, коли вони залишать університет, і які іспити на них очікують, але з яким завзяттям вони захочуть готуватися до цієї мети і як його рівномірно або нерівномірно розподілити, це залишається повністю на їх власний розсуд. Університет дбає лише про те, щоб їм вистачало допоміжних засобів для більш глибокого засвоєння навчання, однак наскільки добре чи погано вони ними користуватимуться, про це (хоч таке й помітно) безпосередньо все-таки ніхто не звітує"⁶.

На думку Ф. Шлейєрмахера, такій організації навчання несправедливо дорікати, що вона буцімто дозволяє молодим людям "безвідповідально і без користі для себе витратити найкращий час свого життя". Навпаки, вона потрібна, адже "метою університету є не навчання саме по собі і задля самого себе, а пізнання, і тут не тільки наповнюється пам'ять і збагачується розум, але в юнаків повинне прокидатися, якщо це тільки можливо, зовсім нове життя, вищий, істинно науковий дух. А це аж ніяк не вдається з примусу; таку спробу можна зробити тільки в атмосфері повної свободи духу"⁷.

Професор із Галле Г. Штеффенс у праці "Про ідею університету" висловив думку, що завдання держави полягає в тому, щоб організувати, допомагати розвитку університетів, а потім – терпіти їх свободу.

Утілити в життя ці задуми судилося пруському реформатору В. фон Гумбольдту. У лютому 1809 р. він був призначений на посаду директора департаменту освіти в міністерстві внутрішніх справ Пруссії і протягом 16-ти місяців свого перебування на цій посаді встиг закласти основи нової освітньої сис-

⁶ Андреев А. Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы. М.: Знак, 2009. С. 291.

⁷ Андреев А. Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы. С. 291–292.

теми держави: від початкових шкіл, гімназій до вищого ступеня – Берлінського університету, від якого веде відлік класична університетська модель.

У записці "Про внутрішню та зовнішню організацію вищих наукових установ у Берліні" Гумбольдт виклав основні засади нового університету. Вищий навчальний заклад розглядається ним як "вершина, до якої сходиться все, що робиться безпосередньо заради морального вдосконалення нації". Громадська функція цієї установи полягає у здійсненні переходу від шкільного навчання до самостійної творчої діяльності, тому єдиною точкою зору, з якої вона має розглядатися, є "чиста наука". Чітко протиставивши школу й університет, Гумбольдт підкреслював, що школа "має справу з уже готовим і обробленим знанням", тоді як "характерною особливістю вищого наукового закладу є те, що він завжди поводить з наукою як ще з не повністю розв'язаною проблемою і тому завжди знаходиться в пошуку". Тому саме участь у науковому пошуку становить головну суть навчання в "гумбольдтівському університеті", а викладання в ньому мало бути нерозривно пов'язане з дослідженням. Метою існування університету проголошувалась "освіта наукою". Співіснування викладачів та студентів визначала гумбольдтівська формула: "Не викладач для учня, а обидва вони – для науки".

Гумбольдтівська модель базувалася на чотирьох принципах. По-перше, це академічна свобода, яка отримала інший зміст щодо застосування до процесу пізнання, тобто як свободи для науки і заради науки. Свобода викладання означала можливість для університетського викладача обирати для читання будь-який курс у рамках галузі знань свого факультету і викладати його за тією методикою і в тому обсязі, який він сам визнає найкращим. Парадоксально виглядало поєднання внутрішньої незалежності університету і права держави призначати професорів. Гумбольдт підкреслював, що вибір університетських викладачів має належати не їм самим, а виключно державі, пояснюючи це споконвічними антагонізмами у середовищі вчених. До того ж, влада прагнула бачити на викладацьких посадах політично лояльних осіб.

Свобода навчання для студентів означала не тільки, як часто вважають, добровільність відвідування лекцій (що не мало сенсу в умовах, коли за слухання кожного лекційного курсу заздалегідь стягувалася плата), але і надання студентам можливості самостійно будувати навчальний план, самим обирати предмети, які вони хочуть вивчати, порядок їх прослуховування, і головне – лекторів, які ці курси читатимуть.

Гарантію дотримання в університеті цих свобод надавала держава, в завдання якої також входило підтримувати його успішну діяльність за допомогою належного фінансування, забезпечувати надходження сюди підготовлених студентів (що досягалося введенням обов'язкового для вступу до університету державного іспиту після закінчення гімназії), а також викладачів високого рівня (за допомогою системи державного конкурсу на університетські посади).

По-друге, найважливішим у діяльності гумбольдтівського університету був принцип єдності викладання й дослідження, іншими словами, необхідність не тільки передавати, а й множити наукові знання, спрямованість при навчанні на постійний науковий пошук, до якого мають бути залучені не тільки викладачі, а й студенти. У центрі моделі класичного університету стояло зовсім нове розуміння змісту науки – не як суми готових, застиглих знань, а як процесу нескінченного пошуку і наближення до істини. І викладач, і студент у класичному університеті були принципово рівні, обидва брали участь у процесі пізнання, на відміну від школи, де учитель повідомляє учневі набір уже сформульованих істин. Завдяки цьому імперативу наукового пошуку в XIX ст. університети набули ознак дослідницького університету з такими його атрибутами, як наукові лабораторії й інститути, музейні колекції, бібліотеки, наукові семінари. Новою формою навчання в Берлінському університеті стали практичні заняття. Зародившись ще в XVIII ст. у філологів-класиків, які разом зі студентами коментували античні тексти, семінар у класичному університеті став одним із головних видів занять поряд із традиційними лекціями. Особливо знаменитим був семінар Л. фон Ранке, заснований ним у 1830-х рр. Тут уперше навчалися критичному аналізу історичного джерела – методиці, без якої

на сьогодні немисливо навчання історика. У галузях природознавства й медицини практичні заняття перетворилися на спільну працю викладачів і студентів у науково-дослідних лабораторіях, клініках, музеях, ботанічних садах.

По-третє, саме наукові результати вченого могли служити критерієм для його вступу на університетську кафедру, а університети мали виступати як лідери розвитку науки, дослідницькі установи тощо.

До цього, по-четверте, додавалось поняття єдності науки. Саме в Берліні вперше було втілено гуманістичну ідею університету як "універсуму наук", єдність яких досягається завдяки спільним методологічним основам і формує наукову картину світу.

Указ про заснування Берлінського університету був підписаний пруським королем Фрідріхом Вільгельмом III 16 серпня 1809 р. Заняття розпочались у жовтні наступного року. Попередній Регламент університету було введено в дію 24 листопада 1810 р., а постійний Статут набув чинності з весняного семестру 1817 р., проіснувавши без змін протягом всього XIX ст.

Берлінський університет складався із чотирьох факультетів: філософського, юридичного, медичного і теології. Кафедральної структури не існувало, і кожен викладач міг читати будь-який курс. Професори ділились на дві категорії: екстраординарних та ординарних. Вони затверджувались міністерством внутрішніх справ або королем. Також існували приват-доценти – позаштатні викладачі, які отримували плату за лекції від слухачів. Щоб стати викладачем, потрібно було мати вчений ступінь доктора і пройти процедуру габілітації, тобто прочитати публічну лекцію й отримати схвалення факультету.

Початок діяльності Берлінського університету відбувся в атмосфері національного піднесення після перемоги над Наполеоном і проголошення студентством різних земель та держав на Вартбурзькому святі 1817 р. ідеї німецької єдності. (Цікаво, що один із студентських прапорів того часу пізніше став національним прапором Німеччини; і там само вперше було символічно спалено книги, які не відповідали "німецькому духу"). У цих умовах Берлінський університет зміг стати "університетом для Німеччини", повторивши за науковим потенціалом злет

Геттінгена, а за кількістю студентів – далеко перевершивши його (через 10 років після відкриття сюди вступало вже від 700 до 900 осіб на рік). Перехід лідерства серед університетів Німеччини від Геттінгена до Берліна став переходом від космополітичного університету на німецькій землі, відкритого всьому світу, до першого німецького національного університету.

Невдовзі берлінські професори стали знамениті у всій Європі. У 1818–1831 рр. тут викладав один із творців німецької класичної філософії Г. В. Ф. Гегель. Наукові результати світового значення отримали засновник "історичної школи" в юриспруденції К. фон Савіньї, "батько історичної науки" Л. фон Ранке, філолог А. Бек, уже згаданий Ф. Шлейєрмахер, терапевт К. Гуфеланд, фізіолог Й. Мюллер, математик П. Г. Л. Діріхле, хімік Е. Мічерліх, географ К. Ріттер. Тривале перебування професорів на кафедрах спричинило формування наукових шкіл. Розквіт Берлінського університету припав на початок ХХ ст., коли його професорам було присуджено 29 Нобелівських премій.

За зразком Берлінського відбувалась трансформація та інтеграція до єдиного освітнього простору інших німецьких університетів. Цей процес, що завершився в середині ХІХ ст., став однією з головних передумов об'єднання Німеччини. Науковий ідеал класичного університету став однією з ідей, що об'єднували німецьку націю.

Таким чином, на початку ХІХ ст. у Німеччині на зміну ідеї університету як корпоративного союзу вчених прийшла ідея всеосяжності та єдності науки і освіти, що перебувають під опікою держави, яка заради ефективності обмежує свої можливості втручання. Цей яскравий період в історії німецьких університетів завершився 1933 р. зі встановленням нацистської диктатури, вигнанням інакомислячих та спаленням книг 10 травня в понад ніж 20-ти університетських містах.

Під впливом німецького класичного університету відбувався розвиток вищої школи майже всієї континентальної Європи. ХІХ ст., одночасно з усвідомленням нації як стрижневого елемента для держави і культури в цілому, створило уявлення про національно забарвлені моделі університетської освіти. Кожна нація прагнула побачити у власних університетах плід "націона-

льного розвитку" вищої освіти, сферу докладання "національного духу", який саме тут сягав одного зі своїх найвищих виразів. Університет розглядався як "націєтворчий" феномен, тобто проголошувалося, що успішне існування та розвиток нації неможливі без національного університету.

Натомість в Англії середньовічний університет навіть у ХІХ ст. зумів довго зберігатися майже в первинному вигляді. Державний контроль тут був повністю відсутній. "Англійська модель" являла собою тип університетської самоврядної корпорації, що фінансується із громадських фондів. Університет як такий розпадався на систему коледжів, навчання в кожному з них, крім освітньої мети, мало і чітко поставлені виховні завдання (про це, наприклад, свідчить сформований інститут тьюторів – персональних наставників). Підбір студентів у кожному коледжі мав суворо становий характер; у найпрестижніших коледжах протягом століть навчалися нащадки одних і тих самих аристократичних родин, і доступ "звичайних" студентів туди був значно ускладнений. Університетська освіта в цілому вважалася справою вищих класів, шаблоном до виховання джентльмена. Не дивно, що в такій моделі функція розвитку науки в університетах була майже відсутня. Якщо щось і цікавило англійців у класичному університеті, то це його здатність давати суспільну користь, вирішувати конкретні наукові й освітні завдання, але зовсім не його ідейне, філософське обґрунтування, принципи університетських свобод або гуманістичне розуміння єдності науки.

У середині ХІХ ст. підвалини ліберального університету заклавав англійський теолог, педагог, церковний діяч Дж. Г. Ньюмен. Отримавши пропозицію висловити свої рекомендації щодо заснування університету для католиків у Дубліні, він у 1852 р. прочитав там 10 публічних лекцій, які лягли в основу книги "Ідея університету". Однією із фундаментальних думок цієї праці було всебічне обґрунтування місії університету – утвердження єдності людства на основі формування ліберальної особистості джентльмена. Безпосередня мета університету – культивування інтелекту. Університет мав надавати не тільки знання, а й "інтелектуальну культуру", яка народжується завдяки вільному спілкуванню представників різноманітних сфер

знання і включає ліберальні цінності – свободу й автономну індивідуальну поведінку. Тільки у вільних дискусіях незалежних учених можуть виникати нові знання, концепції й теорії.

Ньюмен був носієм традиції, що уявляє університет єдиною корпорацією викладачів і студентів. Освітня діяльність священників, ідеал християнської общини виступають у нього прототипом моделі університету. Середовище, в якому перебувають студенти, – унікальне. Поза університетом його немає більше ніде. За задумом Ньюмена, студент, потрапляючи в духовну нішу університету, у першу чергу засвоює особливості цього середовища. У нього формується і залишається на все життя прагнення до культурного розвитку. Спочатку студент наслідує старших із огляду на їх авторитет та досвід, а потім цю засвоєну поведінку починають наслідувати інші люди, які оточують випускника поза стінами університету.

1.4. Університети США

Перші дев'ять коледжів в Америці (т. зв. "Колоніальні коледжі") було створено за ініціативою протестантських громад і в основному на приватні пожертви. 8 вересня 1636 р. було засновано коледж у місті Кембриджі (штат Массачусетс). У жовтні 1636 р. загальні збори Бостона виділили 400 фунтів стерлінгів на коледж і бібліотеку. За заповітом місіонера й філантропа Дж. Гарварда, чие ім'я сьогодні носить цей університет, надійшло ще 779 фунтів і 320 книг.

У 1693 р. виник англіканський коледж Вільяма та Мері у Вільямсберзі (штат Вірджинія), 1701 р. – конгрегаціоналістський Єльський коледж у Нью-Хейвені (штат Коннектикут). У 1746 р. було засновано коледж у Принстоні (Нью-Джерсі), 1754 р. – Королівський коледж у Нью-Йорку (згодом Колумбійський університет), 1764 р. – коледж у Род-Айленді (згодом університет Брауна), 1766 р. – коледж Ратгерс у Нью-Джерсі, 1769 р. – Дартмутський коледж у Нью-Гемпширі. Усі ці навчальні заклади були тісно пов'язані з церквою і готували церковників, щоби "у жодному разі не залишити служителів церкви неписьменними

після того, як наше нинішнє духовенство піде в інший світ", як повідомлялося в одному з перших документів Гарварда.

Лише заснований 1740 р. у Філадельфії Б. Франкліном спочатку як школа, потім коледж, а з 1779 р. Пенсільванський університет, не концентрувався на переважно релігійній освіті. Б. Франклін із самого початку наполягав на концепції всебічної світської, у т. ч. і практичної освіти, що вимагало звільнення курсу від надмірного перевантаження класичними предметами й передбачало введення елементів виборності дисциплін. 40 % навчального часу відводилось для "вивчення наук" (хімії, фізики, математики, сільського господарства). У 1765 р. тут було створено першу у США медичну університетську школу, а в другій половині XIX ст. – перший шпиталь і першу бізнес-школу.

Хартії та статуту колоніальних коледжів були складені під впливом англійських університетів, адже їхні засновники, як правило, були випускниками Оксфорда і Кембриджа. На більш пізньому етапі зріс вплив традицій шотландських університетів – Единбурзького та Абердинського, чиї випускники зайняли провідні позиції в Королівському, Філадельфійському та коледжі в Нью-Джерсі.

Хартія Гарварда передбачала вступний іспит із латини та грецької мови, статут Єля – іспит із математики, а у другій половині XVIII ст. іспити складалися з математики, історії, географії й англійської мови. Поряд із теологічними дисциплінами викладалися класичні мови і літератури, риторика, діалектика, філософія, а також математика та ботаніка. Природничим дисциплінам у навчальному процесі Гарварда в XVII ст. відводилося не більше 9 % навчального часу. Одне з центральних місць займали заняття з логіки та силогічні диспути, під час яких формувалися навички красномовства й логічних міркувань. У перші десятиліття існування Гарварда предметом таких схоластичних диспутів був головним чином теологічний матеріал. Курс викладання був єдиний, обов'язковий для всіх, розрахований в основному на чотири роки при найсуворішому відвідуванні церковних служб і занять. Метод навчання зводився до заучування матеріалу, розказаного викладачем. Після закінчення навчання за умови володіння латинською мовою в обсязі достатньому,

щоб читати і логічно трактувати Старий та Новий заповіді, а також благочестивої поведінки студент отримував ступінь бакалавра. Хартії передбачали присудження наступного ступеня – магістра – тим, хто згодом подавав і публічно захищав роботи із питань логіки, природної та моральної філософії, арифметики, геометрії або астрономії. Церемонія вручення дипломів у Гарварді перетворювалася на подію громадського значення, в якій брали участь мешканці Бостона.

Студенти коледжів виховувались у суворих пуританських традиціях. Їм заборонялося відвідувати компанії людей, які вели безпутне життя. В Слі передбачалось покарання аж до виключення за "непослух, непокору, впертість у стосунках зі старшими, а також за бійку, здирництво, пияцтво, неохайність, непристойні слова або дії, носіння жіночого одягу". Існувала практика тілесних покарань. В Америці, як і у Британії, студенти жили в гуртожитках при коледжах, часто в одному приміщенні з викладачами.

Важливе значення у житті американських університетів із самого початку їх існування відігравали ради піклувальників, що відали управлінням, у т. ч. володіли правом присуджувати ступені. У цьому полягала корінна відмінність американських коледжів від європейських, де ради викладачів-учених були авторитетним органом у вирішенні навчально-наукових проблем. Колоніальні коледжі були самоврядні, в основі чого лежав принцип університетської незалежності від інших установ, у т. ч. державних. Рада піклувальників Гарварда складалась із шести членів – представників світської влади та шести священників. Надалі в раді зростала роль і вага бізнесменів. Хартія 1650 р. створила ще й корпорацію для управління Гарвардським коледжем у складі президента, скарбника і п'яти членів із викладачів.

Теологічна спрямованість освіти із самого початку не виключала підготовки фахівців для діяльності в інших сферах життя. Відомий проповідник християнства серед індіанців Дж. Еліот уважав, що вивчати потрібно не тільки богослов'я, а й інші мистецтва і науки, а також право. Президент Гарварда Г. Данстер купував для коледжу книги з юриспруденції та медицини, а президент Л. Хоар (1672–1678) у листі до знаменитого фізика

Р. Бойля повідомляв про плани створення експериментального ботанічного саду, механічної майстерні та хімічної лабораторії. Навчання в Єлі передбачало підготовку юнаків до служби суспільству, "як духовних осіб, так і діячів у сфері цивільного життя".

Соціальний склад студентів коледжів, у колоніальну добу малочисельних (до кількох десятків студентів), відповідав структурі суспільства. Із 300 випускників Гарварда за 1640–1672 рр. перші 100 були дітьми правлячої еліти, 35 – синами священників, 18 – великих чиновників, багатих торговців, відомих землевласників. Остання ж сотня студентів належала до більш широких соціальних верств: тут були присутні діти пекарів, ткачів, інших ремісників, що володіли земельними ділянками, із яких надсилалися до коледжів продукти у вигляді плати за навчання. Першим студентом – сином законтрактованого слуги – став Дж. Уайз, випускник 1673 р.

Значна трансформація американської освіти відбулась у ХІХ ст. і була пов'язана із секуляризацією та появою дослідницьких університетів. Вона відображала прагнення індустріального суспільства відійти від традиції класичної освіти для еліти й надати можливість отримати освіту бажаючим присвятити себе господарській, медичній, педагогічній, юридичній, підприємницькій діяльності, а також науці. До програм університетів вводились дисципліни, близькі до практичної діяльності, витісняючи теологію. У 1847 р. було організовано Школу прикладної хімії при Єлі, де наукове керівництво здійснювали кращі американські вчені в галузі сільськогосподарської хімії – Дж. Г. Ітон і Б. Сілліман. Того самого року за ініціативою вчених Н. Боудича та Б. Пірса, а також президента Е. Еверетта відкрилася наукова школа в Гарварді, дослідження якої повинні були врахувати потреби промисловості й торгового флоту. Е. Еверетт привертав увагу громадськості до соціальної функції вищої освіти, підкреслюючи, що державна допомога потрібна не дітям багатих батьків: "Вони отримують освіту, якщо захочуть, у тому чи іншому центрі, хоча сама по собі необхідність вирушати за освітою за кордон є великим злом ... бідні студенти в першу чергу потребують зниження плати за навчання, і якщо вони не зможуть здобути освіту недалеко від свого дому, то вже не здобудуть її взагалі...".

У 1850 р. вийшла книга президента Мічиганського університету Г. Теппена "Університетська освіта". Автор привертав увагу громадськості до практики німецьких класичних університетів. Г. Теппен виклав план державної системи освіти від початкової школи до університету, що передбачав повну секуляризацію. Він указував на необхідність добротної підготовки учнів у школах, що закладало фундамент усієї піраміди освіти. Перед університетом ставилося завдання створити умови для проведення наукових досліджень у всіх галузях знань. Г. Теппену не вдалося здійснити свої проекти в Мічигані, але він зібрав навколо своїх ідей багато однодумців, у т. ч. молодих учених і організаторів освіти. Серед них був і Е. Уайт, майбутній засновник Корнелльського університету, який зміг реалізувати багато ідей Г. Теппена. При Мічиганському університеті вперше було створено підготовчу школу.

Три університети (Корнелльський, Джонса Гопкінса та Гарвард) узяли на себе роль піонерів у формуванні нової системи університетської освіти, яка включала перший і вищий ступені (undergraduate and graduate education), що створило умови для науково-дослідницької роботи, а також для виникнення професійних шкіл з метою підготовки фахівців із вищою освітою.

Корнелльський університет було відкрито 1868 р. в Ітаці (штат Нью-Йорк). Його першим президентом став дипломат та історик Е. Уайт. Висунена ним програма передбачала здійснення тісного зв'язку між усіма ланками системи освіти у штаті (початкові й середні школи, коледжі, університет). Навчання в Корнеллі було платним. Спочатку тільки чотирьом найкращим випускникам шкіл штату призначалися стипендії. Першочерговим завданням університету Е. Уайт уважав вивчення теоретичних курсів і практичних дисциплін, створення кафедр сучасної літератури, історії, архітектури, природничо-наукових лабораторій і залучення до викладацької діяльності видатних професорів. Студенти отримали право вибору групи дисциплін для вивчення. У Корнеллі коледжі утворювались за певною спеціальністю. Одним із них став коледж історії та політичних наук, який очолив сам Е. Уайт. Головна увага приділялась підготовці інженерів, агрономів, агротехніків та інших фахівців. Вибір на-

прямів для спеціалізації був широким. У цьому плані Корнелльський університет став моделлю для інших. У перший же рік наплив абітурієнтів був небаченим, склавши для свого часу рекордну кількість – 412 осіб. Інші університети приймали тоді близько 50-ти осіб щороку. Освіта у стінах Корнеллу була секуляризована. Статут упроваджував спільне навчання чоловіків і жінок.

У 1876 р. на кошти нещодавно померлого фінансиста й підприємця було відкрито Університет Джона Гопкінса в Балтиморі (штат Меріленд). Його президентом став Д. Гілман, який уважав, що навчання і дослідження є взаємозалежними. Цей навчальний заклад створювався за моделлю університетів Німеччини і став дослідницьким університетом, покликаним через науку та дослідження просувати знання на благо держави і людства. План Д. Гілмана передбачав організацію такого навчального центру, в який приймалися б в основному студенти, що закінчили коледж і вже мали ступінь бакалавра, для продовження освіти на другому, більш високому рівні. Вважаючи, що "масштабність університету залежить від небагатьох обдарованих учених" і що кращі європейські університети прославилися роботою талановитих індивідуумів, Д. Гілман особливо ретельно підбирав професуру, відомих учених і викладачів, приваблюючи їх не тільки відносно високою заробітною платою, а й головним чином можливістю поєднувати викладацьку діяльність із дослідницькою роботою. До створення кафедри математики він залучив знаменитого англійського професора Дж. Сильвестра. А. Ремсен і Г. Роуланд створили кафедру фізичної хімії, а молодий англійський учений Г. Мартін організував у Балтиморі першу в США велику лабораторію фізіологічних досліджень. Усе це стало науковою основою медичного центру при університеті Джонса Гопкінса. Цей центр (із 1887 р.) мав клініку, де проходили практику фахівці-медики. Методика викладання в університеті Джонса Гопкінса була такою, як і в Корнелльському університеті: лекції для великої аудиторії, нечисленні семінарські групи для дослідницьких занять і лабораторії для проведення експериментів. Існував вільний режим відвідування і свобода вибору курсів предметів за т. зв. "груповою системою", де кожна група включала предмети природничого, історичного чи фі-

лософського профілю. Студенту потрібно було обрати предмети в межах однієї або кількох груп.

Перетворення в Гарварді пов'язані з ім'ям Ч. Еліота, обраного президентом у 1869 р. (залишався на посаді до 1909 р.). Він був випускником Гарварда, навчався за кордоном, став професором хімії, опублікував низку робіт про реорганізацію університетської освіти, чим і привернув увагу до своєї кандидатури на посаду президента. Першочергову увагу звертав на якість, рівень викладання всіх предметів, вважаючи, що "актуальною проблемою є не *що* вивчати, а *як* вивчати". Він пропонував враховувати і використовувати індивідуальні можливості кожного студента. З огляду на це, розробив деталі елективної системи як необхідної умови успішної підготовки фахівців і вчених та впровадив її в Гарварді. Уже до 1874/75 н. р. обов'язкова програма в основному обмежувалась першим роком навчання, до 1883/84 н. р. навчальний процес першого курсу був вибіркоким на 3/5, в 1895 р. обов'язковими предметами цього курсу залишилися англійська і одна із сучасних іноземних мов. Ч. Еліот приділяв велику увагу розбудові, підвищенню якості викладання в коледжі, який ставав основою, першою сходинкою (undergraduate) вищої освіти, де поряд із загальною можна було отримати і спеціальну вищу освіту. Другу сходинку (graduate) становили дослідні школи. У Гарварді було відкрито вищі професійні школи: трирічна юридична (1876) і чотирирічна медична (1879). Поступово до кінця століття елективний метод поширився на більшість вищих навчальних закладів США. Гарвард був одним із перших університетів, які відмовились від обов'язкового відвідування студентами богослужінь (із 1881 р.). Дартмут і Єль звільнили студентів від цього обов'язку в 1920-ті рр., Принстон – формально тільки у 1932 р.

Новим явищем стало виникнення технологічних навчальних закладів, спрямованих на підготовку інженерів та інших кваліфікованих фахівців для промисловості. У 1861 р. Співдружність Массачусетса схвалила хартію фізика В. Роджерса про заснування Массачусетського технологічного інституту (МТІ), який став моделлю для навчальних закладів подібного типу. Цей науковець хотів створити нову форму вищої школи, яка б відпові-

дала потребам науки, що стрімко розвивалася в середині XIX ст. Його план базувався на трьох принципах: освітня цінність корисних знань, необхідність навчання через дії, об'єднання професійних і гуманітарних наук тощо. Через початок громадянської війни заняття в МТІ розпочались тільки у 1865 р. в орендованому приміщенні торгового дому в передмісті Бостона.

Із 1891 р. веде свою історію ще один усесвітньо відомий технічний навчальний заклад – Каліфорнійський технологічний інститут (Калтех) у місті Пасадені. Його заснував бізнесмен і політик Е. Труп, із 1920 р. Калтех має сучасну назву.

Постійно зростала кількість студентів. Якщо в 1869/70 н. р. із 4,6 млн населення 18–24-річного віку 52,3 тис. були студентами закладів вищої освіти, то у 1889/90 н. р. із 8,8 млн – 156,8 тис., а в 1919/20 н. р. із 12,8 млн – 597,9 тис. Довгий час шалений опір викликало питання про освіту дівчат. Причиною були хибні уявлення, що жінки володіють нижчими інтелектуальними здібностями, а їхня соціальна роль у суспільстві не вимагає високої освіченості. Перші жіночі коледжі, що присуджували вчений ступінь бакалавра, виникли на Півдні США. Прецедент спільного навчання чоловіків і жінок був створений Оберлінським коледжем в Огайо, до якого в 1837 р. вступило чотири жінки. У 1855 р. прийом дівчат розпочав університет штату Айова, у 1863 р. – Вісконсіна, потім Індіани, Міссурі, Мічигану, Каліфорнії. У 1870 р. перша жінка Е. Своллоу Річардс вступила до МТІ. При цьому було заявлено, що "її вступ не створює прецеденту для вступу інших жінок". Після отримання ступеня бакалавра вона деякий час працювала в хімічній лабораторії МТІ, але не отримувала зарплатні. Із 1883 р. МТІ розпочав приймати жінок на навчання і присуджувати їм наукові ступені.

До кінця XIX ст. у науці та освіті, як і в усіх сферах американського життя, надзвичайно посилилися позиції бізнесу. Якщо у 1860 р. у 20-ти університетах 48 % піклувальників були бізнесменами, банкірами і юристами, то у 1900 р. – уже 60 %. Зацікавленість мільйонерів у розвитку університетської справи була настільки великою, що ініціатива у створенні навчально-дослідних центрів часто виходила від них самих. Так було у випадках із університетами Вандербільта,

Джона Гопкінса, Рокфеллерівським та Стенфордським (заснований 1891 р. залізничним магнатом поблизу міста Пало-Альто, штат Каліфорнія). Останній отримав від свого засновника понад 20 млн дол., а університет Чикаго – від компанії "Стандард ойл" – 34 млн. Виникли спеціальні фонди і товариства для асигнування наукових досліджень та підготовки кадрів (фонди Рокфеллера, Карнегі, місіс С. В. Харкман).

Усе це робило навчальний процес дуже залежним від волі бізнесменів. За прямою вказівкою філантропів президенти могли розривати контракти із професорами, скорочувати платню, змінювати структуру університету. Конфлікт частини академічних кіл із бізнесом, некомпетентними піклувальниками, а також із президентами й деканами, які зловживали своїм становищем, дав поштовх руху за створення професійної асоціації професорів університетів. У результаті тривалих зусиль ентузіастів у 1915 р. виникла Американська асоціація професорів університетів (ААПУ). Вона об'єднала близько 900 професорів. У перші роки свого існування до асоціації не приймали президентів університетів і деканів, підкреслюючи тим самим демократичний характер організації. Однак до асоціації увійшла тільки еліта професури, оскільки відповідно до статуту до неї могли вступати тільки "відомі викладачі та вчені коледжу або університету, які протягом десяти років, включаючи нинішній момент, викладають або займаються дослідницькою роботою".

На початку ХХ ст. у США було створено модель сучасного університету, націленого як на задоволення потреб індустріалізації країни, так і на забезпечення її висококваліфікованими кадрами, дослідниками в галузі прикладних і фундаментальних наук. Разом із тим низький рівень більшості дрібних навчальних центрів залишався нездоланою проблемою. Виявилися й недоліки елективного методу в тих закладах, де найчастіше пропонувалися "полегшені" програми, не забезпечені кваліфікованими кадрами викладачів. Університетська громадськість була стурбована недостатністю підготовки абітурієнтів, а також неадекватністю обов'язкових програм університетів, що звужувало загальну підготовку, кругозір, ерудицію випускників.

Нова трансформація американських університетів відбулася після Другої світової війни і була позначена насамперед розширенням доступу до вищої освіти та студентського контингенту. У 1958 р. він досяг 3,7 млн осіб, що становило 18,3 % молоді віком від 18 до 24 років і перевищувало показники 1940 р. у 2,5 рази. Кількість вишів залишилася приблизно на довоєнному рівні (близько 2 тис.), але їхнє матеріальне становище поліпшилося. Витрати на вищу освіту порівняно з довоєнним рівнем збільшилися у дев'ять разів і 1958 р. становили 1 % ВВП.

В американській системі вищої освіти у повоєнні роки особливо різко виявилися відмінності між елітними вишами з "Ліги плюща"⁸ і безліччю відверто слабких за складом викладачів та станом матеріального забезпечення коледжів. Фінансові труднощі прирікали останні на зниження вимог до абітурієнтів, упровадження неакадемічних курсів на зразок "домашнє господарство" або "гра на гітарі".

Запуск радянського супутника 1957 р. був сприйнятий у США як свідчення відставання у сфері освіти. Набуло популярності твердження, що прогрес у знаннях стає все більш важливим чинником економічного зростання, тому капіталовкладення в освіту дають найбільший господарський ефект. Закон 2 вересня 1958 р. поклав початок регулярному фінансуванню вищої освіти з боку федерального уряду. Із 1958 до 1979 рр. державні витрати на вищу освіту зросли із 5,3 до 50,2 млрд дол., а їхня частка у видатковій частині державного бюджету відповідно – із 2,9 до 8,8 %. Водночас у шість разів виросли приватні інвестиції. Саме в той період фінансовані зовні дослідження стали пріоритетним видом діяльності університетів.

Відповідно змінювалась і структура університету: до чотирирічного коледжу, який випускає бакалаврів, додалась т. зв. "до-

⁸ Ліга плюща – об'єднання восьми приватних університетів, розташованих на північному сході США (Університет Брауна, Гарвардський, Єльський, Колумбійський, Корнелльський, Пенсільванський, Принстонський університети, Дартмутський коледж). Назва походить від густих зелених пагонів плюща, що оповивають старі будівлі університетів. Велика кількість політичних діячів, відомих економістів, фінансистів, медиків і юристів пройшли навчання в одному з університетів Ліги плюща.

слідницька школа", розрахована на підготовку фахівців на рівні магістра, і, як правило, аспірантура, успішне закінчення якої забезпечувало диплом доктора філософії (Ph. D.). Спеціалізація майже повністю переносилася на цю другу сходинку університету. У перші ж чотири роки студент отримував загальну освіту, що включала знайомство з основними проблемами, методами й концепціями як природничих, так і гуманітарних наук. При розробці реформи за зразок було взято дослідницькі університети, орієнтовані на науку та підготовку вчених. Реформа сприяла збільшенню чисельності таких закладів вищої освіти, а головний її результат полягав у створенні багатоступеневої системи вищої освіти, націленої на виявлення здібних і найкращим чином підготовлених студентів, їхнє поступове зосередження в дослідних школах елітарних університетів. Тенденція до зосередження коштів у елітарних вишах особливо посилилася після того, як у 1972 р. було прийнято закон, відповідно до якого федеральний уряд став фінансувати виші не стільки за допомогою прямих "інституційних" субсидій, скільки шляхом надання субсидій студентам. Оскільки розміри цих субсидій залежали в першу чергу від величини плати за навчання, лівова частка федеральних коштів дісталася все тим самим дорогим дослідницьким університетам, переважно приватним. "Вашингтон не витрачає гроші на заклади вищої освіти другого сорту", – зауважив свого часу президент Каліфорнійського університету в Берклі К. Керр.

Університети США завжди були осередком студентського руху за громадянські та корпоративні права. Він значно активізувався з початку 1930-х рр. у кризові роки "великої депресії". Масовими стали протести проти військової підготовки, почастишали випадки конфліктів із університетською адміністрацією стосовно навчальних програм. У квітні 1935 р. "студентський страйк" охопив близько 180 тис. осіб.

У повоєнний час широку підтримку серед американського студентства отримала боротьба проти расизму, дискримінації та сегрегації чорношкірого населення. Виявом солідарності стали виступи студентів проти дискримінації афроамериканців у закладах освіти. Після рішення Верховного суду в 1954 р. про десеґрагацію шкільного навчання широкого розмаху набу-

ли виступи з вимогами про втілення цього рішення в життя. Зокрема, у Вашингтоні в 1957 і 1958 рр. були проведені Марші молоді за інтегровані школи.

Восени 1964 р. студенти Каліфорнійського університету в Берклі виступили проти заборони політичної діяльності. Активісти утвореного "Руху за свободу слова" влаштували сидячі страйки в адміністративних будівлях університету і навіть захоплювали поліцейські автомобілі, які використовували як трибуну для виступів. Зрештою, адміністрація пішла назустріч студентам.

Становлення молодіжного та студентського руху як реальної політичної сили, здатної здійснювати помітний вплив на суспільне життя, було пов'язане з підйомом масового руху проти війни у В'єтнамі. Антивоєнно налаштовані студенти висунули проблему зв'язку університетів із військово-промисловим комплексом, засуджували проведення військових досліджень і підготовку кадрів для Пентагону у вищих навчальних закладах. Війна справила і безпосередній вплив на життя студентів. Збільшення призову в армію, скорочення та скасування відстрочок від служби для студентів і випускників створювали для багатьох реальну загрозу опинитися у джунглях В'єтнаму. Тисячі молодих людей тікали від призову через канадський кордон. Рух проти війни та призову відображав небажання молоді наражати себе на небезпеку, гинути за чужі їм інтереси.

Найбільший студентський страйк в історії США стався у травні – червні 1970 р. у відповідь на розстріл студентів Кентського університету і американське вторгнення до Камбоджі. 4 травня 1970 р. студенти Кентського університету влаштували акцію протесту проти вторгнення американських і південнов'єтнамських військ до Камбоджі. Влада оголосила про скасування мітингу. До університету прибув підрозділ Національної гвардії Огайо, який мав наказ розігнати демонстрантів. Гвардійці відкрили вогонь по натовпу, у результаті чого загинуло чотири і було поранено дев'ять студентів. Трагедія викликала хвилю протестів в університетах і привернула величезну увагу громадськості. У загальнонаціональному студентському страйку взяли участь 4 млн студентів.

Більшість вимог під час акцій протесту була спрямована на вирішення цілком конкретних проблем – припинення війни у В'єтнамі, ліквідацію расової дискримінації, демократизацію вищої школи тощо. Зниження вікового виборчого цензу до 18-ти років і скасування призову в армію були серйозними здобутками молодіжного руху. Студентство домоглося збільшення своєї ролі в управлінні університетами та у визначенні змісту навчання.

Сьогодні характерними ознаками американської вищої освіти є платне навчання, можливість отримання студентами значної фінансової підтримки (стипендії, гранти), одночасного вступу, навчання і переведення у різні навчальні заклади або на різні програми одного університету, відсутність фіксованих термінів навчання (усе залежить від успішного засвоєння необхідної кількості дисциплін і накопичення необхідної кількості залікових балів – "кредитів"), високі вимоги до самостійної роботи студентів. Характерною для США є й велика кількість закладів вищої освіти: один виш припадає на 65,8 тис. населення. Завдяки цьому значно зріс доступ до вищої освіти. Якщо наприкінці XIX ст. менш ніж 3 % американців коли-небудь відвідували коледж, а випускників було ще менше, то сьогодні більш ніж 65 % молодих людей вступають у коледж; близько двох третин із них успішно випускаються. Якщо 1920 р. у США було надано 615 ступенів Ph. D., сьогодні понад 43 тис. таких ступенів надається щороку.

До категорії університетів традиційно належать навчальні заклади, що відповідають трьом вимогам: мають право присуджувати науковий ступінь Ph. D.; здійснюють активну науково-дослідну роботу; мають декілька програм підготовки спеціалістів. До групи університетів дослідницького типу належать близько 50-ти провідних закладів, переважно недержавної форми власності, але які отримують урядову фінансову допомогу. Загальнодержавних університетів у США немає, як і єдиної системи вищої освіти. Кожен штат має свої навчальні заклади, у т. ч. і університети. Організаційно американський університет, як правило, має у своєму складі такі інститути й підрозділи: молодший (дворічний) коледж; чотирирічний коледж; професійні спеціалізовані (вищі) школи; аспірантські школи; науково-дослідні ін-

ституту та центри; експериментальні лабораторії тощо. Термін навчання для одержання ступеня бакалавра у професійних школах становить від 4 до 8 років. За такий самий термін здійснюється підготовка спеціалістів-дослідників у тих самих галузях. Навчання можна продовжити в аспірантських школах на двох рівнях: магістерському і докторському. Підготовка до ступеня магістра триває 1–2 роки, до ступеня доктора – 2–4 роки.

Головною особливістю навчання в американських вишах є надання можливості студентам самостійно складати свій навчальний план і відвідувати заняття за власним вибором у зручний час. Навчання вкрай індивідуалізоване і студентоцентроване. Не існує поняття академічної групи, курсу. Традиційно академічний рік складається із двох повних 15-тижневих семестрів та семи тижневої літньої сесії. Студенти можуть вивчати шість курсів протягом кожного семестру і три предмети під час сесії. Зазвичай студенти спочатку набирають курсів більше, ніж хочуть і зможуть опанувати. На першому тижні навчання вони приходять на лекції та обирають ті курси, які їм сподобаються найбільше, а від інших відмовляються. Академічний куратор допомагає студенту скласти індивідуальний розклад на кожний семестр. В університетах штатів, як правило, лекції й семінари відбуваються у великих групах, а основну частину навчання становить самостійна робота студента. У приватних університетах навчальні групи невеликі – від 10 до 25 студентів. Аудиторна робота в американських університетах – від 20 до 35 % навчального часу; решта відводиться на самостійну роботу. Часто студент має не більше 3–5 пар на тиждень. Кожна із дисциплін має кілька рівнів складності. Від наполегливості студента та швидкості засвоєння необхідних курсів залежить термін його навчання, а отже, і сума витрачених коштів.

Перевірка знань відбувається переважно у формі тестування. Семестровий бал складається із суми загальної академічної активності (відвідування лекцій, семінарів, лабораторних, практичних занять – найчастіше близько 30 % оцінки) та успішності студента (бали за комп'ютерні та/або письмові тести за завданням викладача, щомісячні тести, підсумковий тест). Викладач сам визначає систему оцінювання й відсоток оцінки за кожен

вид роботи. Студенти не мають права на перескладання. Для отримання позитивної оцінки за курс його необхідно буде прослухати вдруге і скласти новий іспит, залік чи тест.

1.5. Глобальні тенденції розвитку університетів у сучасному світі

Ідеї, що становили зміст класичного університету, домінували у вищій школі аж до 1960-х рр., коли новий масовий характер навчальних закладів, властивий постіндустріальному суспільству, поставив перед університетом чергові завдання та серйозно змінив його обличчя, трансформація якого триває до сьогодні. Перехід до посткласичного університету (університету "третього покоління") припадає на 1950–1960-ті рр., коли кількість студентів почала зростати в геометричній прогресії. Упродовж 1960–1980-х рр. у ФРН, Ірландії та Греції вона зросла у 4–5 разів; у Фінляндії, Ісландії, Швеції та Італії – у 5–7 разів; в Іспанії та Норвегії – у 7–9 разів. Наприкінці 1980-х рр. у розвинених країнах студенти становили 2,5 % сукупного населення. Держава загального добробуту на Заході, як і режими радянського блоку, намагалася максимально розширити доступ до вищої освіти. Колишні колонії, отримавши незалежність, прагнули мати власні заклади вищої освіти як символи незалежності. Як результат, у 1970-х рр. кількість університетів у світі майже подвоїлась. Отримання вищої освіти було найкращим способом забезпечити вищий прибуток і соціальний статус. Часто батьки йшли на справжні жертви, щоб дати дітям вищу освіту. Існує думка, що корейське освітнє диво (зростання кількості студентів із 0,8 до майже 3 % населення протягом 1975–1983 рр.) базувалося на тушах корів, що їх продавали дрібні фермери, аби проторувати своїм дітям шлях до університету.

Ми живемо в добу неолібералізму, що прийшла на зміну державі загального благоденства. В. Браун, авторка книги "Загибель демосу: неоліберальна революція-невидимка", трактує це поняття як панівний тип раціональності, через призму якої всі речі "економізуються", люди розглядаються виключно

як учасники ринку (людський капітал, human resources), а будь-яка сфера діяльності – як ринок. Неолібералізм витлумачує в ринкових термінах навіть ті сфери, які традиційно вважались не пов'язаними із примноженням багатства і виключеними з логіки широкого отримання прибутку (освіта, охорона здоров'я, комунальне господарство тощо), підпорядковуючи їх ринковим методам управління.

Масовий університет за характером свого управління нагадує скоріше велику бізнес-корпорацію і далекий від гумбольдтівського ідеалу "усамітнення та свободи", хоча гуманістичні принципи класичного університету до сих пір живі в ньому. Характерними ознаками сучасного університету "третього покоління" виступають: міждисциплінарність досліджень і розробок; високий рівень гнучкості й адаптації до нових технологічних викликів; тісна взаємодія з бізнес-структурами та реальним сектором економіки; розвиток малого інноваційного підприємництва в межах університету; інтернаціоналізація наукової діяльності та формування міжнародних дослідницьких колективів; проведення стажувань у закордонних наукових центрах; публікація результатів досліджень у міжнародних виданнях. Активізація науково-технічної та інноваційної діяльності у сфері освіти спрямована на перетворення університетів на "виробників" нових знань, активних учасників їх поширення й використання.

Усе більшого поширення набуває дуальна освіта, яка ґрунтується на таких формах організації освітнього процесу, що поєднують, з одного боку, навчання на території та за правилами закладу вищої освіти, а з іншого – безпосередньо на робочому місці: виробництві, установі, організації. Вона передбачає активну участь працедавців, насамперед у наданні можливостей здобувачам вищої освіти опанувати практичні навички, залученні викладачів-практиків, розвитку навчальної матеріально-технічної бази. Дуальна освіта має на меті розвивати у здобувачів вищої освіти практичне розуміння особливостей своєї професії, адаптувати освітній процес до вимог ринку праці. Але, будучи зацікавленим передусім у коротко- і рідше середньострокових прибутках, бізнес більш схильний інвестувати у прик-

ладні дослідження, які призводять радше до вдосконалення наявних технологій, аніж до винайдення принципово нових.

Основним викликом для університетів сьогодні є їхня комерціалізація та корпоратизація. Небезпечною, як зазначає дослідниця Дж. Вошберн, стала "міра, до якої ринкові сили проникли в серце академії, спонукаючи університети дедалі частіше поводитись як орієнтовані на прибуток комерційні підприємства"⁹. Деякі університети вже продають корпораціям права на майбутні інновації. Таким чином, навчальні заклади перетворюються із виробників громадських благ на постачальників приватних.

Скорочення соціальних програм у різних сферах, у т. ч. в освітній, уряди намагаються компенсувати наданням університетам можливості заробляти самим. Ухвалений 1980 р. у США закон Бея – Доула спричинив тенденцію, яку американський соціолог К. Калхун визначив словами "оперувати самим університетом як бізнесом". Ідея закону полягала в тому, що надання університетам прав на інтелектуальну власність спонукатиме проведення наукових досліджень. Промислове фінансування досліджень із того часу зросло на 500 %. К. Калхун стверджує: "Гонитва за доходами від інтелектуальної власності – коротко кажучи, ліцензування – стала ключовим компонентом у глибокій трансформації американської вищої освіти. Другим компонентом було різке посилення ієрархій та пов'язане з цим змагання за абітурієнтів. Воно прийшло слідом за експансією, що поклала край тим часам, коли простий вступ до коледжу був ознакою елітного статусу. Питання "куди вступати" ставало дедалі більш важливим, із впливовими рейтинговими схемами, що адресувались і студентам, і закладам. Відповідно до цього зростав освітній ринок, який разом із тим ставав більш інтегрованим на національному рівні, особливо в елітному секторі. Дослідження ставали важливішими як видиме мірило "досконалості". Нерівність зростала, а інституційне різноманіття дедалі більше розглядалось як ієрархія інституцій. Це допомогло залучати більше коштів.

Третім основним компонентом структурної трансформації було поєднання слабшого державного фінансування (особливо у

⁹ Цит. за: Калхун К. Університет у кризі? Спільне. 2010. № 3. С. 14.

випадку "флагманів" серед державних дослідницьких університетів); величезного, звільненого від оподаткування, переміщення багатства на користь здебільшого привілейованого сектору приватних закладів; та дедалі вищої плати за навчання в усіх закладах. Збільшення університетських коштів супроводжувалось запровадженням дуже розмаїтих форм фінансової допомоги (також відомої як "дискаунтинг", надання знижки), яка розподілялась не так за потребами, як на підставі "заслуг" (вимірюваних за тестовими балами та оцінками, які не випадково потрапляли також і в рейтинги університетів)"¹⁰.

Комерціалізація породжує значні ризики для розвитку освіти. Підпорядкування навчального процесу економічним пріоритетам і реструктуризація на основі принципів менеджризму все більше перетворюють освітню систему на фабрику з підготовки робочої сили, що зрештою призводить до витіснення загальнонаукового знання, спрямованого на формування особистісного, критичного підходу до знань та життя в цілому, наповнюючи навчальні програми формальним, утилітарним змістом. Виникає загроза перетворення студента на покупця, а університету – на супермаркет, із відповідною логікою взаємин між ними. Деякі автори прямо говорять про "макдональдизацію вищої освіти".

Під впливом глобалізації відбувається інтернаціоналізація університетів. Зростає академічна мобільність учасників освітнього процесу, розвивається співпраця університетів із закордонними підприємствами, організаціями. Важливим аспектом інтернаціоналізації діяльності закладів вищої освіти є запровадження культури толерантності до іноземних студентів, адже їхня наявність підвищує рейтинг університету, його глобальну конкурентоспроможність на ринку світових освітніх послуг.

Система вищої освіти стає все більш уніфікованою, універсальною, зберігаючи при тому певні регіональні й національні риси та особливості. Усе більшою стає залежність університетів від рейтингів (американські U.S. News and World Report та National Research Council, британський Times Higher Education Supplement, Шанхайського університету Цзяо Тун). Підйом чи

¹⁰ Цит. за: Калхун К. Університет у кризі? С. 8–9.

спуск на кілька щаблів негайно відбивається на громадській думці та кількості абітурієнтів.

Запорукою успішної кар'єри стає публікація в обмеженому колі рецензованих англійських журналів, тематика яких часто не збігається з дослідницькими інтересами у країнах, що розвиваються. Наприклад, лише 5 % статей у міжнародних академічних журналах про африканські ґрунти написано африканськими вченими. Однак до 50 % інформації про них запозичено із досліджень африканських науковців, які не мають можливості опублікувати свої доробки в рейтингових виданнях. Країни, в яких англійська мова не є загальноживаною, опинилися в особливо несприятливому становищі у сфері науки та освіти. І часто справа не в тому, що у них неякісна наука, а в тому, що неанглійські журнали не привертають уваги наукової спільноти. Як наслідок, спектр тем, якими можуть займатись дослідники багатьох країн, виявляється обмеженим. До того ж країнам, що розвиваються, доводиться боротись за утримання наукових талантів, робити величезні інвестиції в науку та освіту, щоб місцеві університети були конкурентоздатними.

Через конкуренцію з університетами США і стрімко прогресуючих країн Сходу відбувається інтеграція європейського освітнього простору. Її передумовою стало підписання Великої хартії університетів (1988), Лісабонської конвенції (1997) та Сорбонської декларації (1998).

Велика хартія університетів (Magna Charta Universitatum) – це результат пропозиції, з якою в 1986 р. Болонський університет звернувся до провідних університетів Європи. Ідею підписання такого документа підтримала наукова, освітянська та політична громадськість. На зустрічі в Болоньї (червень, 1987 р.) делегати із 80-ти європейських університетів обрали раду з восьми членів – керівників провідних європейських університетів та представників Ради Європи – для розробки проекту Хартії, який було складено в Барселоні у січні 1988 р. 18 вересня під час урочистостей, присвячених 900-річчю Болонського університету, ректори 430 університетів в урочистій обстановці у присутності багатьох представників громадськості, урядовців та духовенства підписали Велику хартію. Цей документ окреслює фундамента-

льні принципи, якими мають керуватись університети, щоб забезпечити розвиток освіти та інноваційний рух у світі, який швидко змінюється. Метою Хартії стало відзначення найважливіших цінностей університетських традицій і сприяння тісним зв'язкам між університетами Європи. На сьогодні до Великої хартії приєдналося 530 університетів, серед яких 30 українських.

Лісабонська конвенція під егідою Ради Європи "Про визнання кваліфікацій" 1997 р. проголосила наявність і цінність різноманітності освітніх систем та поставила за мету створення умов, за яких більшість людей, скориставшись усіма цінностями та здобутками національних систем вищої освіти і науки, зможуть бути мобільними на європейському ринку праці. Конвенція містить угоди про: визначення основних термінів (доступ, прийом, оцінка вищих навчальних закладів і програм, оцінка індивідуальних кваліфікацій); компетенцію державних органів; основні принципи оцінки кваліфікації; визнання кваліфікацій, що забезпечують доступ до вищої освіти; визнання періодів навчання; визнання кваліфікацій вищої освіти; визнання кваліфікацій біженців, переміщених осіб та осіб, що перебувають у становищі біженців; інформацію про оцінку закладів вищої освіти і програм; інформацію з питань визнання; механізми здійснення тощо.

"Спільна декларація про гармонізацію архітектури європейської системи вищої освіти" (Сорбонська декларація, Париж, 1998) підписана міністрами освіти Франції, Німеччини, Великої Британії та Італії, починається словами, що найбільш точно характеризують основну ідею цього документа: "Останнім часом європейський процес набув надзвичайно великого розвитку. Та якими б суттєвими не були ці здобутки, вони не повинні затіняти той факт, що Європа – не лише зона євро, банків та економічних інститутів: вона також має бути Європою знань".

Сам Болонський процес було започатковано 19 червня 1999 р. підписанням 30 міністрами освіти декларації "Європейський простір у сфері вищої освіти". Країни-учасниці зобов'язалися до 2010 р. привести свої системи вищої освіти у відповідність до єдиного стандарту, сформуваного єдиний Європейський простір вищої освіти (ЄПВО), у межах якого діяли б єдині вимоги щодо визнання дипломів про освіту, працевлаштування та

мобільності громадян на європейському ринку праці. Болонською декларацією визначено шість головних цілей.

1. *Запровадження двоциклової системи навчання.* Перший цикл, який триває 3–4 роки, завершується здобуттям академічного ступеня "Бакалавр". Другий цикл, що триває 1–2 роки, може передбачати отримання академічного ступеня "Магістр" та/або ступеня доктора філософії у відповідній галузі знань за умови загальної тривалості навчання 7–8 років.

2. *Запровадження єдиної системи кредитів (ECTS)* – системи перерахування залікових одиниць трудомісткості як належного засобу підтримки масштабної студентської мобільності.

3. *Незалежний від національних урядів і міжнародних організацій контроль якості освіти.* Із цією метою напрацьовуються, підтримуються і розвиваються європейські стандарти якості із застосуванням порівнянних кредитів, механізмів і методів їх оцінки.

4. *Розширення мобільності студентів, викладачів, дослідників шляхом усунення різноманітних адміністративно-бюрократичних перепон.*

5. *Забезпечення працевлаштування випускників та підвищення конкурентоспроможності системи вищої освіти.* Із цією метою мають видаватися уніфіковані додатки до дипломів для введених рівнів вищої освіти на всьому європейському просторі.

6. *Забезпечення привабливості європейської освіти.*

Берлінська конференція міністрів вищої освіти у вересні 2003 р. засвідчила, що Болонський процес набирає сили, залучаючи нові країни. Як зазначено в Берлінському комюніке "Реалізуючи зону європейської вищої освіти", країни, що підписали Європейську культурну конвенцію, можуть стати членами Європейської зони вищої освіти за умови, що вони підтвердять свою згоду впроваджувати положення Болонського процесу у своїх системах вищої освіти. Було вироблено принципово нові напрями щодо удосконалення систем вищої освіти, зокрема поширення загальноєвропейських вимог і стандартів на здобуття докторських ступенів. Установлено, що у країнах-учасницях Болонського процесу має бути один докторський ступінь – "доктор філософії" у відповідних сферах знань (природничі науки, соціогуманітарні, економічні тощо).

У 2015 р. було ухвалено нову редакцію "Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти", мета якої – посприяти кращому розумінню якості навчання й викладання у різних країнах. Забезпечення якості передбачає, зокрема, студентоцентроване навчання, викладання й оцінювання, що включає повагу та увагу до розмаїтості студентів та їхніх потреб, уможливаючи гнучкі навчальні траєкторії; застосування різних способів подання матеріалу, де це доречно; гнучке використання різноманітних педагогічних методів; регулярне оцінювання і коригування способів подавання матеріалу та педагогічних методів; заохочення в учня почуття незалежності водночас із забезпеченням належного наставництва й підтримки з боку викладача; розвиток взаємоповаги у стосунках учня і викладача; наявність належних процедур реагування на студентські скарги. Враховуючи важливість оцінювання для навчального просування студентів та для їхніх майбутніх кар'єр, процедури забезпечення якості оцінювання мають спиратися на такі орієнтири: викладачі обізнані з наявними методами екзаменування та контролю знань і одержують підтримку в розвитку своїх навичок у цій сфері; критерії та методи оцінювання, а також критерії виставлення оцінок оприлюднюються заздалегідь; студенти одержують зворотний зв'язок, який за потреби супроводжується порадами щодо навчального процесу, де, можливо, оцінювання здійснюється більш ніж одним екзаменатором; правила оцінювання передбачають можливість урахування пом'якшуючих обставин; оцінювання послідовно і справедливо застосовується до всіх студентів та проводиться відповідно до встановлених процедур; існує формальна процедура подання апеляцій із боку студента.

Для забезпечення якості вищої освіти навчальні заклади повинні: передбачити процедури розробки й затвердження навчальних програм та їх оприлюднення; систематично застосовувати заздалегідь визначені й оприлюднені правила щодо всіх фаз студентського циклу, як-то: зарахування, навчання, визнання кваліфікацій і сертифікація студентів; пересвідчуватися в компетентності своїх викладачів, застосовувати справедливі та прозорі процедури набору і розвитку викладацького складу; моніторити й періодично переглядати свої програми, забезпечуючи

їхню відповідність зазначеним цілям, а також потребам студентів і суспільства; на циклічній основі проходити процес зовнішнього забезпечення якості тощо.

Прибічники бачать у Болонському процесі визнання перетворення Європи на "суспільство знань", зазначають досягнення значних результатів у сфері забезпеченні якості вищої освіти, визнання кваліфікацій та сприяння застосуванню навчальних результатів, що спричинило перехід до студентоцентрованої системи навчання й викладання. Противники ж вважають, що він знадобився задля бюджетної економії і як приклад наводять упровадження скороченого курсу професіоналізації – бакалаврату. Перші доводять, що професіоналізація бакалаврського циклу сприятиме зближенню університету із життям; їм заперечують: така професіоналізація радикально змінить суть університету, обмежить університетську свободу, скасує виховання у студентів наукового мислення, зашкодить фундаментальним дослідженням, перетворить університет на професійне училище, що, утім, може бути вигідним економіці, знімаючи з неї витрати на навчання персоналу.

Бідність і соціальне становище залишаються головними перешкодами на шляху до вищої освіти. Вихідцям із малозабезпечених родин важко потрапити до університету, адже вони погано підготовлені через низьку якість шкільної освіти і не мають змоги оплачувати свою освіту, змушені працювати. Навіть у США лише окремі школи в бідних округах можуть дозволити собі викладати природничі дисципліни. Студенти з цих округів значно гірше підготовлені до університетських курсів, ніж їхні більш забезпечені однолітки, які відвідували приватні школи. У 2013 р. тільки 40 % випускників шкіл із групи з низьким рівнем доходів вступили до університету, а в родинах з найвищим рівнем доходів таких було 68 %. У країнах периферійного капіталізму це співвідношення є ще більшим, а діти із заможних родин вступають майже стовідсотково.

Студентам доводиться шукати способи оплачувати навчання, вартість якого постійно зростає. У США із 2003 по 2013 рр. витрати студентів на навчання, проживання і харчування зросли в середньому на 34 % у державних і на 25 % – у приватних

зкладах вищої освіти. У державних університетах плата досі частково покривається за рахунок коштів штатів, але штати воліють поступово позбуватися цього фінансового тягара. Вартість року навчання в одному з найкращих приватних університетів може перевищувати 60 тис. дол. І це не тільки вартість освіти, а й ціна престижу та зв'язків, які заводять в елітних закладах вищої освіти. Багатьох студентів змушені підтримувати батьки, інші працюють неповний робочий день. Попри це, близько 61 % студентів США отримують ступінь бакалавра, маючи середній борг у 26,9 тис. дол. Після завершення навчання молодим людям доводиться роками виплачувати свої студентські кредити, що змушує багатьох відмовлятися від подальшого навчання чи наукової кар'єри. На сьогодні у США реалізується низка ініціатив, покликаних полегшити шлях у науку для студентів із неблагополучних сімей. Однією з них стала 14-мільйонна програма INCLUDES.

Сучасні американські заклади вищої освіти можна розподілити на три рівні:

- заклади, які можуть обирати студентів та конкурувати на ринку досліджень (переважно приватні університети з великими ендавментами¹¹);
- заклади, які функціонують за рахунок плати за освітні послуги (Університети Фінікса, Деврай, численні коледжі);
- субсидовані державою заклади, що надають освіту низького чи середнього престижу за невисокими цінами і для студентів, обирати яких не мають змоги.

У Великій Британії дослідження 2016 р. показало, що лише 15 % учених є вихідцями із сімей робітничого класу, який становить 35 % населення країни. Інше дослідження встановило, що за останні 25 років 44 % народжених у Сполученому Королівстві вчених, які отримали Нобелівську премію, відвідували

¹¹ Ендавмент – цільовий фонд для використання з некомерційною метою. Одна з найпоширеніших форм фінансування університетів у США, значною мірою за рахунок успішних випускників. 20 % університетів живуть за рахунок цього. Ендавмент Гарварда перевищує 25 млрд дол.

приватні платні школи, в яких навчається лише 7 % населення країни. Виконавчий директор Британської наукової асоціації К. Метьюсон назвала це класовим бар'єром на шляху до професії. Якщо ситуація не зміниться, то наукою будуть цікавитись лише заможні люди, а дослідницька діяльність усе більше віддалятиметься від поточних соціальних проблем.

У 2012 р. плата за навчання у британських університетах була підвищена втричі – до 12 тис. дол. на рік. Національна студентська спілка та профспілка працівників коледжів і університетів намагались за допомогою демонстрацій та маршів протесту завадити ухваленню відповідного законопроекту парламентом. Деякі з цих акцій збирали до 40 тис. протестувальників. Відбувалися сутички з поліцією. Протестувальники навіть захопили офіс правлячої Консервативної партії.

У британських університетах навчання стало менш важливою справою, ніж наукові дослідження, які дають основні доходи. Спостерігається величезне зростання університетської бюрократії. Жорсткі вимоги державної атестації залишають ученим набагато менше часу на підготовку до занять. Британська держава продовжує надавати університетські гранти на точні науки, медицину, інженерну справу тощо, але майже перестала витрачати хоч скільки-небудь істотних коштів на гуманітарні дисципліни. Гуманітарні факультети тепер існують в основному за рахунок коштів, одержуваних від платного навчання.

В Японії головна проблема теж полягає у зростанні оплати за навчання. Із 1975 по 2005 р. його вартість збільшилася майже в 10 разів. А допомога батьків студентам за останні 10 років скоротилась у середньому на 19 %. Це серйозно збільшує залежність студентів від стипендіальних програм, які в Японії переважно являють собою кредити. Половина всіх магістрів та аспірантів змушена брати кредити. В елітному Токійському університеті доходи родин студентів удвічі перевищують середні по країні. Уряд розробив план "інвестицій у майбутнє", що передбачає підвищення фінансування стипендій, які не треба буде повертати, а також підвищення доступності неоподатковуваних студентських кредитів.

Китай лідирує серед усіх країн за кількістю вчених, які здобули докторський ступінь. За час економічних реформ, що почалися в 1978 р., ця країна перетворилася з бідної та технологічно слаборозвиненої на другу економіку сучасного світу. Освітню політику КНР визначає так званий "Проект 211", згідно з яким із 1700 закладів вищої освіти країни 6 % було обрано для формування стратегічних напрямів економічного та соціального розвитку. На сьогодні в університетах-учасниках "Проекту 211" навчається чотири п'ятих китайських докторантів, дві третини аспірантів, половина закордонних і третина китайських студентів. У той же час, ці університети мають 96 % дослідницьких лабораторій та акумулюють 70 % грантів на наукові дослідження. Про ефективність подібного підходу свідчить той факт, що протягом 1998–2008 рр. щорічна кількість наукових публікацій китайських учених зросла із 20 000 до 112 000. На сьогодні за цим показником Китай – друга країна у світі після США.

У спробах побороти масову бідність, особливо у внутрішніх провінціях, комуністичний уряд робить усе можливе, щоб зробити освіту доступною для всіх. Вартість навчання у вишах Ліги С9 (альянс дев'яти елітних університетів Китаю, до якого входять Університет Цинхуа, Пекінський, Нанкінський, Фуданьський, Харбінський, Чжецзянський університети, Науково-технічний університет Китаю, Шанхайський та Сіаньський транспортні університети) на рік становить близько 750 дол. Існують національні стипендіальні програми для малозабезпечених, національних меншин. Капіталовкладення в науково-дослідницьку галузь постійно зростають, і за відсотком валового внутрішнього продукту, який інвестується в цю галузь, Китай випереджають лише США та Японія. Однак непропорційно багато місць займають діти високопосадовців і бізнесменів. Наукову й викладацьку кар'єру частіше обирають вихідці з бідних прошарків, а діти із заможних родин надають перевагу роботі у сфері бізнесу. Спостерігається відтік студентів і вчених за кордон.

Екстремальним є ступінь нерівності у сфері освіти Бразилії. У 2014 р. лише 57 % 19-річних мешканців країни мали закінчену середню освіту. Однак завдяки соціально орієнтованій політиці президентів Л. І. Лула да Сілви та Д. Руссефф поступово почали

з'являються деякі ознаки прогресу в галузях науки, технологій, інженерії та медицини. У міністерстві науки, техніки й інновацій було створено підрозділ, який зосередився на "соціалній інтеграції", розробляючи програми з поліпшення якості освіти в державних школах. У 2011 р. стартувала програма "Наука без кордонів", завдяки якій десятки тисяч талановитих студентів отримали змогу навчатися за кордоном. Причому більше половини з них виявились вихідцями із сімей з низьким рівнем доходу. Усе ж низька якість середньої освіти в Бразилії залишається серйозною проблемою, для розв'язання якої може знадобитись не одне десятиліття.

Незважаючи на славу таких центрів інноваційних технологій, як Бангалор та Індійський інститут технологій, величезній кількості індійців не вдається реалізувати свій потенціал через низьку якість освіти в сільських школах, мовні бар'єри та кастову систему. Поза межами великих міст вища освіта переважно залишається привілеєм багатих і впливових представників вищих каст. Студентам із сільської місцевості не вистачає підготовки у сфері природничих наук. Багатьом із них бракує знань англійської мови, якою переважно викладаються природничі дисципліни. Ще більше перешкод існує для дівчат із сіл та бідних міських сімей. Родини перешкоджають їм отримувати вищу освіту й шукати хорошу роботу. У бідних студентів із нижчих каст часто формуються психологічні бар'єри, унаслідок чого вони вважають себе неконкурентоздатними. Останнім часом намітились ознаки деякого прогресу. Кастові перепони поступово щезають.

У Кенії, де близько 40 % населення живе на 1,25 дол. у день, спостерігається стрімке зростання кількості студентів. Із 2011 по 2015 р. їхня кількість виросла більш ніж удвічі, досягнувши 500 тис. Уряд допомагає оплачувати навчання тим учням середньої школи, які отримують високі бали із природничих дисциплін, а також надає кредити. Однак після завершення бакалаврату для того, щоб отримати якісну освіту, кенійцям доводиться їхати за кордон. Для тих, хто залишається на Батьківщині, виходом є отримати роботу в організаціях з іноземним капіталом.

Міжнародний статус країни все більше визначається не наявністю сировинних ресурсів, а рівнем розвитку науково-

технічного потенціалу, наявністю висококваліфікованих кадрів, здатних забезпечити інноваційний поступ економіки. Розвиток вищої освіти, зростання інвестицій у людський капітал є запорукою формування "суспільства знань". Визначальною тенденцією розвитку світової системи вищої освіти є її орієнтація на підготовку фахівців, здатних забезпечити інноваційний соціально-економічний, техніко-технологічний та екологічний розвиток економіки й суспільства.

Упродовж не одного десятиліття здобуття вищої освіти сприймалося в суспільстві як важливий крок на шляху до гідного працевлаштування та успішної кар'єри. Сьогодні вища освіта продовжує виконувати дуже важливу економічну функцію: від неї залежать доступ до ринку праці та рівень заробітної плати. Страхова компанія GoCompare вивчила інформацію про те, яку освіту здобули ті, хто потрапив до списку 100 найбагатших людей світу за версією журналу "Forbes" упродовж останніх 20-ти років. З'ясувалось, що 76 % цих людей закінчили університет, 47 % досягли ступеня бакалавра, 23 % – магістра, 6 % мають науковий ступінь. Найпопулярнішими серед них були предмети, пов'язані з економікою та інженерією. Найчастіше серед мільйонерів опинялись випускники Гарвардського університету, особливо Гарвардської школи економіки.

Однак усе помітнішою стає інша тенденція – вища освіта втрачає функцію гарантування успішного працевлаштування й заможного життя. Американський політолог і соціолог Р. Коллінз назвав цей процес "інфляцією дипломів". Наявність великої кількості підготовлених фахівців через доступність і поширеність вищої освіти у попередні роки, з одного боку, і стрімка поляризація суспільства, з іншого, ведуть до закриття соціальних ліфтів. Тепер наявність університетського диплому – не показник вищих досягнень, а мінімальна умова, щоб знайти роботу. Кар'єра сучасного покоління студентів швидше за все розвиватиметься у горизонтальній площині. Перетворення гарантованих трудових відносин на негарантовані (прекаризація) призводить до того, що освічена молодь, яка прагне до університету в розрахунок на "квиток" у гідне життя, насправді

отримує лотерейний квиток, який майже нічого не гарантує, а його ціна постійно зростає.

Час від часу виникають дискусії про "смерть університету". Але ці чутки завжди виявляються передчасними. Останнім часом конкуренцію закладам вищої освіти становлять онлайн-курси, навчання й перепідготовка фахівців, організовані роботодавцями тощо. Однак їхня вузька спрямованість поки що не може замінити собою універсальний характер освіти. Багато роботодавців уявляють ідеального найманого працівника як оруеллівського прола: "... у дванадцять років починають працювати, переживають короткий період фізичного розквіту і сексуальності, у двадцять років одружуються, у тридцять вже немолоді, до шістдесяти зазвичай помирають. Важка фізична праця, турботи про дім і дітей, дрібні сварки з сусідами, кіно, футбол, пиво і, головне, азартні ігри – ось і все, що вміщається у їхній кругозір. Керувати ними нескладно... Вважається небажаним, щоб проли відчували великий інтерес до політики. Від них вимагається лише примітивний патріотизм – щоб апелювати до нього, коли йдеться про подовження робочого дня або про скорочення пайків. А якщо їх і охопить невдоволення – таке теж бувало, – це невдоволення ні до чого не веде, бо через відсутність загальних ідей спрямоване воно тільки проти дрібних конкретних неприємностей".

Але невдовзі й прол може стати непотрібним, оскільки на його місце прийде робот. Останнім часом було зроблено кілька прогнозів, які стверджують, що вже найближчим часом завдяки технічним інноваціям зникнуть десятки мільйонів робочих місць. Роботи зможуть краще за людей водити автомобілі, лікувати хворих і навіть писати наукові статті. Через 20 років наявність роботи може стати ознакою розкоші. Американський Pew Research Center у травні 2017 р. опублікував доповідь, присвячену майбутньому освіти і роботи. Основні висновки песимістичні: цінність освіти девальвуватиметься. Якщо людина поступатиметься в усьому штучному інтелекту, то і її освіта перестане становити особливу цінність.

Песимістичні оцінки експертів змушують згадати прогнози наукової фантастики. Наприклад, англійський фантаст Р. Крейн (Б. Глемзер) в оповіданні "Пурпурові поля" описав

технологічно розвинений світ тоталітарного капіталізму, який виник після Третьої світової війни. У ньому всім керує "Програма". За словами одного з героїв, "потреба в робочій силі все зменшується... Автоматів і обчислювальних машин стає все більше, а людей все менше". Усі, хто старший 35-ти років, не підлягають прийому на державну службу. За особливі заслуги пенсіонерів відправляють на Пурпурові поля. "Прекрасна місцевість... вічне літо... всі зручності. Вкрай бажано, щоб ваше життя вступило в цю завидну нову фазу без зволікання. Транспорт буде вам поданий сьогодні о двадцять третій тридцять, і кожен з вас повинен взяти з собою зміну білизни. Влада подбає про ваше майно, і, зрозуміло, ми розпорядимося ним з усією можливою турботою", – повідомляють "щасливчикам"¹². Але у героїв є підозра, що це квиток в один кінець.

Уже сьогодні, в епоху неолібералізму, зникає саме поняття гарантованої зайнятості. Усе більше найманих працівників переходять до категорії прекаріату, позбавленого соціальних гарантій і постійного працевлаштування: скорочується кількість постійних професорських ставок, поширюються тимчасові контракти, викладачі-сумісники змушені багато працювати за невеликі гроші, не маючи постійної академічної посади. У США сумісництво зросло разом зі скороченням фінансування державних коледжів більше ніж на чверть у період між 1990 та 2009 рр. Приватні навчальні заклади також розуміють привабливість професорів із неповною зайнятістю: зазвичай наймати їх дешевше, вони не отримують додаткових бонусів або ж фінансування на власні дослідження, а їхні робочі години можна ретельно обмежувати, аби їхнє викладацьке навантаження все одно було недостатнім для отримання медичного страхування. У західному науковому світі сумісників називають "фаст-фуд працівниками". Режисерка документального фільму про сумісників Дебра Леї Скотт написала: "Ми даємо свого роду обітницю бідності, аби продовжувати займатися нашою професією. Ми робимо це, адже ми віддані науковій роботі, навчанню, нашим студентам і

¹² Крэйн Р. Пурпурные поля [Електронний ресурс]. URL: <https://www.libfox.ru/29570-3-robert-kreyn-purpurnye-polya.html#book>.

нашим науковим дисциплінам". Викладацька робота більше не є стабільною кар'єрою середнього класу.

У міру того як статус викладача і вченого стає усе більш прекарним (вразливим, нестабільним), зміцнюється й чисельно множиться університетська бюрократія, мало пов'язана з інтелектуальними та освітніми проектами викладачів. Менеджери починають тиснути на викладачів, щоб ті не ставили поганих оцінок, адже це ризик утратити гроші. Загальна ідея полягає в тому, що провал студента – це провина педагога, так само як у лікарнях відповідальність за смерть пацієнта покладають на медичний персонал. Одним із результатів цієї гонитви за студентськими гаманцями стало збільшення кількості курсів, розроблених з урахуванням того, що є модним сьогодні у молоді.

Студентство, яке упродовж другої половини ХХ ст. виступало в ролі чи не головної революційної сили, утрачає протестний потенціал, хоча й залишається потужною та мобільною соціальною групою, однією з небагатьох у фрагментованому нестабільному світі здатних на колективний протест. Варто згадати, як у 1968 р. студентські протести "Червоного травня" поставили на коліна владу Французької республіки. А в 1973 р. повстання студентів Політехнічного інституту в Афінах проти режиму "чорних полковників", під час придушення якого загинуло 23 студенти, а сотні було поранено й кинуте за ґрати, продемонструвало, що режим утратив легітимність в очах народу та всього світу і протримався менше року. Сьогодні студентські протести у розвинених країнах не призводять до подібних наслідків і зберігають свій потенціал лише у країнах другого – третього світів, у т. ч. і в Україні, де жорстокий розгін студентського Євромайдану в 2013 р. спричинив Революцію гідності.

У сучасному інформаційному суспільстві освіта потрібна не лише для працевлаштування, але й для нормального функціонування. Людині треба вміти орієнтуватись у безмежному потоці інформації, виробити критичне мислення, яке не спроможні дати ані середня школа, ані інтернет-курси чи курси підготовки персоналу бізнес-компаній. Природа ринку така, що він швидко змінюється. При цьому навички, отримані випускниками "суворо практичних" спеціальностей, не дають їм

головного – гнучкості. У підсумку молоді люди залишаються без роботи. Фундаментальна освіта дає більше гнучкості, ніж вузька прикладна спеціалізація.

Сучасні університети ставлять перед собою численні цілі, такі, як підготовка студентів до активної громадянської позиції, до майбутніх кар'єр (розширення їхніх можливостей працевлаштування), підтримка їхнього особистісного розвитку, побудова широкої та розвиненої бази знань і стимулювання досліджень та інновацій. Система освіти має адаптуватися до підготовки людей до змінного ринку праці, який потребує кадрів із більш високим рівнем аналітичних навичок, критичним мисленням тощо. Тому найкращі освітні програми повинні навчити людей навчатися, розвивати нові навички протягом усього життя, щоб не відставати від змін на робочому місці.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Які риси були притаманні освіті у країнах Стародавнього Сходу?
2. Порівняйте спартанську та афінську системи виховання.
3. Які моделі університетської освіти сформувались у Європі в добу Середньовіччя?
4. Які привілеї мали середньовічні університети?
5. Чому модель гумбольдтівського університету виявилась прогресивнішою, ніж середньовічна?
6. Що означає принцип "освіта наукою"?
7. Які етапи трансформації пройшли університети США упродовж XIX–XX ст.?
8. Назвіть характерні риси сучасної американської вищої школи. Що стало запорукою успіху університетів США?
9. Що таке Болонський процес?
10. Які небезпеки несе комерціалізація та корпоратизація університету?

Література

1. Андреев А. *Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы* / А. Андреев. – М.: Знак, 2009.
2. Вергун В. А. *Вступ до університетських студій: навч. посіб.* / В. А. Вергун, В. В. Копійка, М. М. Рижков. – К.: Вадекс, 2017.
3. Верже Ж. *История средневекового университета* / Ж. Верже // *Alma mater* (Вестник высшей школы). – 1992. – № 1. – С. 98–106.
4. Глаголева Е. *Повседневная жизнь европейских студентов от Средневековья до эпохи Просвещения* / Е. Глаголева. – М.: Молодая гвардия, 2014.
5. Иглтон Т. *Медленная смерть университета* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/23124>.
6. *История Древней Греции* / под ред. В. И. Кузищина. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Высшая школа, 2003.
7. *История США: в 4-х т.* / ред. Г. Н. Севостьянов. – М.: Наука, 1983–1987. – Т. 1–4.
8. Казьмирчук Г. *Вступ до університетських студій: нариси та інформативні документи* / Г. Казьмирчук, М. Казьмирчук. – К.: ПП "КП УкрСіч", 2018.
9. Калхун К. *Університет у кризі?* / К. Калхун // *Спільне*. – 2010. – № 3. – С. 8–17.
10. Коллини С. *Зачем нужны университеты?* / С. Коллини. – М.: Изд. дом ВШЭ, 2016.
11. Крижанівський О. П. *Історія Стародавнього Сходу* / О. Крижанівський. – К.: Либідь, 2002.
12. Лёзина Е. *"Акция против негерманского духа"* [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://urokiistorii.ru/article/51732>.
13. Мулявка В. *Освіта врятує світ?* / В. Мулявка // *Майбутнє без капіталізму: сучасна криза і альтернативи ринковій економіці* / за заг. ред. О. В. Кравчука. – К.: Центр соціальних і трудових досліджень, 2017. – С. 72–84.
14. Ньюмен Дж. Г. *Идея Университета* / Дж. Г. Ньюмен. – Минск: БГУ, 2006.
15. Ортега-и-Гассет Х. *Миссия университета* / Х. Ортега-и-Гассет. – Минск: БГУ, 2005.
16. Пелікан Я. *Идея университета. Переосмысления* / Я. Пелікан. – К.: Дух і літера, 2009.

17. Повідомлення Європейської комісії "Відкриваючи двері освіти: Інноваційне викладання та навчання для всіх за допомогою нових технологій і відкритих освітніх ресурсів" (2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/education/news/doc/openingcom_en.pdf.

18. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи щодо державної відповідальності за вищу освіту та науково-дослідну діяльність (2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/highereducation/News/pub_res_EN.pdf.

19. Розин В. *Философия образования. Этюды исследования* / В. Розин. – М.: Изд-во Москов. психол.-соц. института; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2007.

20. Салми Дж. *Создание университетов мирового класса* / Дж. Салми. – М.: Весь мир, 2009.

21. Ситницький М. В. *Стратегічне управління розвитком дослідницьких університетів* / М. Ситницький. – К.: Ліра-К, 2018.

22. Шестаков В. П. *Оксфорд и Кембридж: Старейшие университеты мира* / В. Шестаков. – М.: ЛКИ, 2017.

23. Шлейермахер Ф. *Нечаянные мысли о духе немецких университетов (с приложением об одном из них – недавно учрежденном)* / Ф. Шлейермахер / пер. А. Ю. Антоновского // Личность. Культура. Общество. – 2017. – Т. XIX. – Вып. 3–4. – С. 46–62.

24. *Students, staff and academic mobility in higher education* / М. Byram, F. Dervin (eds.). – Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, 2008.

25. "Facing poverty, academics turn to sex work and sleeping in cars" / A. Gee. – 2017. – In: *The Guardian*, 28 Sept.

26. Kwiek M. *The University and the State. A Study into Global Transformations* / M. Kwiek. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006.

27. Müller R. A. *Geschichte der Universität. Von mittelalterlichen Universitas zur deutschen Hochschule* / R. A. Müller. – München: Callwey Verlag, 1990.

28. Rainie L., Anderson J. *"The Future of Jobs and Jobs Training"*. URL: <http://www.pewinternet.org/2017/05/03/the-future-of-jobs-and-jobs-training>.

29. *The European and American University since 1800* / Sh. Rothblatt, B. Wittrock (eds.). – Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

30. Washburn J. *University, Inc.: The Corporate Corruption of Higher Education*. – New York: Basic Books, 2005.

Тема 2

ВИЩА ОСВІТА В УКРАЇНІ

- 2.1. Освіта в добу Середньовіччя та ранньомодерного часу.
- 2.2. Виникнення та розвиток університетів в Україні.
- 2.3. Система вищої освіти України.
- 2.4. Шляхи реформування вищої освіти та проблеми інтеграції українських університетів до Європейського простору вищої освіти.

2.1. Освіта в добу Середньовіччя та ранньомодерного часу

Розповсюдження освіти на Русі пов'язано з появою і розвитком слов'янської писемності й поширенням християнства.

Виникнення слов'янської абетки традиційно асоціюється з іменами братів Костянтина (у чернецтві Кирила) та Мефодія з міста Салонік. Проповідуючи християнство в Моравії, вони у середині IX ст. на основі грецького алфавіту створили слов'янську абетку й переклали слов'янською мовою Євангеліє та Псалтир. Існує також версія, що в основу нової абетки були покладені "руські письмена", які Кирило бачив, перебуваючи в Херсонесі.

Наприкінці IX ст. учні братів-просвітителів знайшли притулок на території Першого Болгарського царства, де виникли осередки слов'янського перекладу грецьких релігійних текстів. Звідси вони поширювались на Русь. Лише слов'янська мова у середні віки була визнана гідною для відтворення Святого Письма. Адже до того перекладати Біблію і проводити церковну службу можна було лише латиною, грецькою або гебрійською мовами.

Хрещення Русі дало поштовх до розповсюдження тут слов'янської писемної культури, а близькість церковнослов'янської мови до розмовної відкривала доступ до освіти для широких

верств населення. Християнізація була складним і тривалим процесом, який не слід зводити до акту Володимирового хрещення 988 р. По всій Європі вона просувалася з великими труднощами, долаючи спалахи опору. Від хрещення перших київських князів (Аскольда, Ольги, Ярополка) до остаточного упокоєння язичницької опозиції минуло кілька століть.

Літописи, життя святих та інші джерела містять дуже скупи згадки про школи на Русі. За "Повістю минулих літ" Володимир Великий (980–1015) після хрещення киян "став у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення книжне". Причому матері цих дітей оплакували їх як покійників.

У 1030 р. Ярослав Мудрий (1019–1054) заклав школу в Новгороді, зібравши "від старост і попових дітей 300 учити книгам". Можна припустити, що школа мала діяти і в Києві при Софійському соборі. Князь велів священникам "повчати людей і приходити часто до церков; попові бо часто належить повчати людей, оскільки це йому поручено богом". Автор "Повісті минулих літ" барвисто оповідає про здобутки київських князів на ниві освіти і науки: "І до книг він мав нахил, читаючи [їх] часто вдень і вночі. І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов'янську мову і письмо [святее], і списали багато книг. І придбав він [книги], що ними поучаються віруючі люди і втішаються ученням божественного слова. Бо як ото хто-небудь землю зоре, а другий засіє, а інші пожинають і їдять поживу вдосталь, – так і сей. Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжне"¹³.

У джерелах є згадки про появу в XII ст. шкіл у Галичі. Поширення писемності серед городян засвідчують берестяні грамоти, знайдені археологами у містах Північно-Східної Русі, а також графіті – написи побутового характеру, зроблені парафіянами і священниками на стінах культових споруд. За припущеннями вчених, частка письменних мешканців Новгорода на початку

¹³ Літопис руський / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. К.: Дніпро, 1989. С. 89.

XIII ст. могла сягати 10 %. На схожу ситуацію у Києві та Галицько-Волинському князівстві вказують знахідки численних "писал" (загострених стрижнів для писання). М. Грушевський уважав, що в давньоруських джерелах немає чітких вказівок про організовані школи, але вони дають право думати, що освіта набувалась тоді чи то в колективних школах, чи то від поодиноких учителів.

Вочевидь перші руські школи виникали в основному при монастирях і церквах, викладало в них духовенство. Тут вивчали читання, письмо, церковний спів, молитви. Грамоті навчалися не тільки хлопці, але й деякі знатні дівчата. Відомо, що донька Ярослава Мудрого королева Франції Анна виглядала зразком освіченості на тлі дикуватаї французької знаті. Вона розумілася в історії, знала кілька іноземних мов, уміла писати, співати й малювати. У літописі розповідається про школу, відкриту онукою Ярослава Мудрого Анною Всеволодівною при Андріївському монастирі в Києві. Крім грамоти, дівчата навчалися співу, шиттю, іншому рукоділлю. Знала "книжне письмо" і сама писала книжки княжна Єфросинія Полоцька.

Однак не слід перебільшувати освітній рівень Київської Русі, адже вона являла собою периферію Східнохристиянської цивілізації, центром якої була Візантійська імперія. У культурному, науковому, освітньому рівні між Константинополем, що спирався на тисячолітні традиції Античності, та Києвом була прірва. Ішлося лише про засвоєння окремих елементів візантійської ученості: слов'янські переклади проповідей та повчань, скомпоновані у збірники, Учительні Євангелія та життя святих, візантійські хроніки, християнські повісті тощо. Поряд із перекладними творами в середині – другій половині XI ст. з'являється давньоруська література: "Послання", "Слова", збірники повчально-релігійного змісту, скомпоновані на основі Біблії та візантійських творів, що містили поради на всі випадки життя. Візантійська теологія та філософія залишилися майже невідомими на Русі. Серед причин певної культурної ізоляції, вочевидь, була й недостатня поширеність грецької мови. Лише одиниці знали латину.

Ставлення до освіти й освічених людей на Русі було шанобливим і запозичено з Візантії. Руські джерела неодноразово висловлюють похвалу "книгам" та "ученню книжному", що відображає

візантійське сприйняття освіти як однієї з головних чеснот (підтримка вчених – ознака доброго правителя; наявність освіти – передумова отримання державних і церковних посад, соціальний ліфт). Водночас у руських джерелах відсутнє притаманне візантійським засудження неосвіченості, глузування над невігласами.

"Філософів" і "книжників", тобто високоосвічених людей, учених, на Русі було небагато. До них належали київські митрополити Іларіон та Климент Смолятич, єпископ Кирило Туровський, літописці Нестор, Никон і Сильвестр. Екзотично для середньовічного мілітарного суспільства виглядав волинський князь Володимир Василькович (XIII ст.), який, за свідченнями літописця, "був він книжник великий і філософ, якого ото не було в усій землі і після нього не буде".

Монголо-татарська навала 1237–1242 рр. мала катастрофічні наслідки для руської культури. Загибель населення, руйнування міст – осередків грамотності та культури, розрив зовнішніх зв'язків, знищення книжкових багатств призвели до зниження загальнокультурного рівня.

До кінця XVI ст. визначальними у шкільній справі залишалися давньоруські традиції: школа існувала при церкві (або монастирі), шкільним учителем найчастіше виступав дяк ("дидакал", "даскал"), підручниками служили богослужбні книжки, в основному "Псалтир". За образним висловом історика, ця школа була не "люблячою ненькою, а сухим і суворим дидакалом з книжкою і указкою в одній руці та з різкою в другій".

Рівень розвитку і щільність міст у Східній Європі були меншими, ніж на Заході, і це унеможливило процес зародження вищих навчальних закладів "знизу", через самоорганізацію вчителів або учнів. Тому для заснування університету було потрібне рішення монарха або глави церкви. Однак Україна перебувала під владою інших держав (більша частина українських земель входила до складу Великого князівства Литовського та Польського королівства), а предстоятелем церкви був далекий константинопольський патріарх.

Лише окремі українці мали змогу навчатися в університетах Західної Європи: Парижа, Болоньї, Падуї, Кенігсберга, Страсбурга, Лейдена. Відомо, що 1463 р. кияни Бенедикт Сервінус та

Іван Тинкевич здобули докторський ступінь в Сорбонні. Син міщанина Юрій Дрогобич (Котермак) став доктором медицини у Болоньї, де читав лекції з астрономії, 1481 р. обирався ректором.

Ближчим був шлях до Кракова, особливо після початку польсько-литовської інтеграції, яка тривала майже два століття і завершилась 1569 р. створенням єдиної держави – Речі Посполитої. Перший університет Східної Європи – Краківський (1364) – залишався тут практично єдиним протягом двох століть.

Краків був глибокою периферією Західної цивілізації. І університет спочатку не мав елітного факультету теології. Щоправда, привілей від 12 травня 1364 р. короля Казимира III Великого гарантував новій корпорації вчених належні матеріальні умови, зокрема професори отримували платню з доходів Краківської солеварні. Університет розпочав роботу, маючи у своєму складі вісім професорів канонічного, римського та цивільного права, двох медиків і одного викладача вільних мистецтв. Домінування юристів виявилось в тому, що внутрішня організація більше наслідувала Болонську, ніж Паризьку модель: виникли нації, а ректор обирався зі студентів. Однак уже через шість років після відкриття університету Казимир III помер, у Польщі розпочався період зміни династій, а університет занепадав.

Його діяльність відновив новий польський король Владислав II (Ягелло). Разом із краківським єпископом він домогся отримання 1397 р. від Папи Римського відкриття факультету теології. Відтепер у Кракові запанувала Паризька модель: нації більше не грали ролі в управлінні, зате оформилися чотири факультетські корпорації. XV ст. стало для Краківського університету "золотим". У той час тут навчалось чимало вихідців із Угорщини, Чехії, підтримувалися зв'язки з університетами Падуї та Феррари, делегати університету брали участь у соборах католицької церкви, на вимоги яких учені з Кракова представили довідку про реформу календаря. В окремі роки на навчання записувалося до 300 студентів. Під час Реформації рівень Краківського університету значно впав, хоча він і зберіг своє регіональне значення.

Чимало українців навчалось у Замойській академії – приватному вищому навчальному закладі, заснованому канцлером і великим коронним гетьманом Яном Замойським у Замості в

1595 р. Серед них був майбутній ректор київської братської школи К. Сакович, перші ректор і префект Київської колегії І. Трофимович-Козловський і С. Косів.

У Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій поєднання поліетнічності й поліконфесійності накладалося на соціальне розшарування суспільства. Постійно велась релігійна боротьба. Усе це породжувало величезну кількість конфліктів, у т. ч. і у сфері освіти. Католицька церква, втративши за кілька десятиліть Реформації ледве не половину континенту, змушена була прийняти виклик протестантів. Реформи католицизму зсередины відбувались у процесі Контрреформації. Усі ці зміни, хоч і були первинно спрямовані проти "розкольників"-протестантів, привели передусім саме до глибокого внутрішнього оновлення самої католицької церкви. Тому сучасні історики дедалі частіше воліють вживати для цього процесу термін "Католицька Реформація". Однією з її складових стало виникнення зовсім нового типу чернечого ордену – Товариства Ісуса (Ордену єзуїтів). Монахи, що не збудували жодного монастиря, ставили собі за мету не закриватися за мурами, а навпаки, працювати в суспільстві. Об'єктом їхньої підвищеної уваги була знать, а особливо молоде покоління аристократичних родин, яке намагались втримати або повернути до лона католицької церкви. І ключем до цієї мети була освіта.

Строго підпорядковані незаперечному авторитетові Папи Римського, єзуїти зуміли вперше налагодити чітко централізовану систему освіти за єдиним зразком – від Лісабона до Вільна. Єзуїтська школа ґрунтувалася на принципі "освіченого благочестя", який передбачав поєднання античної ерудиції з вихованням християнської моралі. Освітня система ордену була універсальною. У всіх єзуїтських школах пропонувався стандартний набір знань, які викладалися в одній послідовності, тими самими методами, на основі тих самих підручників. Мовою навчання усюди була латина.

У Польському королівстві єзуїти з'явилися 1564 р. і відкрили першу колегію в Браунсберзі (суч. Браневе). Незабаром колегії виникли в Пултуську, Кракові, Познані, Любліні. У 1570 р. було засновано і першу колегію у столиці Великого

князівства Литовського – Вільно. Через вісім років король Стефан Баторій надав їй статусу академії. Першим ректором був П. Скарга. Спочатку академія складалася із двох факультетів – філософії й теології. Викладання права та медицини розпочалось тут лише 1641 р. Академія отримала всі основні середньовічні університетські привілеї і в правовому питанні нічим не відрізнялася від інших університетів Європи. У королівських грамотах підкреслювалася принципова рівність статусу нового закладу вищої освіти і Краківського університету. Це свідчить, що в Центральній та Східній Європі слова "академія" та "університет" вживалися як синоніми.

Невдовзі за підтримки місцевих магнатів єзуїти поширили свою місіонерську та освітянську діяльність на українські землі Речі Посполитої. Першу єзуїтську колегію тут було відкрито 1575 р. у Ярославі (нині місто у Польщі; в ній навчався свого часу і Б. Хмельницький). Упродовж XVII–XVIII ст. були засновані й діяли також колегії у Львові (із 1608 р.), Луцьку (з 1608 р.), Кам'янці (з 1610 р.), Острозі (з 1626 р.), Вінниці (з 1630 р.), Кросно (з 1631 р.), Фастові (з 1625 р.; 1647 р. переведена до Києва), Перемишлі (у 1626–1627 рр. і з 1654 рр.), Новгород-Сіверському (з 1636 р.), Барі (з 1638 р.), Переяславі (з 1638 р.), Ксаверові (з 1647 р.), Овручі (з 1685 р.), Красноставі (з 1688 р.), Самборі (з 1702 р.), Кременці (з 1712 р.), Станіславі (з 1716 р.), Житомирі (із 1747 р.).

Освітні заклади ордена були зорієнтовані на відтворення власних кадрів, підготовку духовенства і навчання світських осіб (екстернів), насамперед, знатного походження. Останнє поступово стало пріоритетом освітньої діяльності ордена, особливо в регіонах зі змішаним конфесійним складом населення (зокрема на українських землях). Школа відігравала ключову роль у боротьбі різних конфесій за душі віруючих. Найбільшу цінність ізпоміж потенційних неофітів, в умовах панування принципу "чия влада, того й віра", набували представники соціальної еліти. Але щоб здобути їхні симпатії, треба було запропонувати привабливий освітній продукт. Саме тому єзуїти витворили гуманістичну модель освіти, яка концентрувала увагу на життєво важливих

для шляхти речах – класичних мовах, античній спадщині, поетичному й риторичному мистецтвах.

До колегій приймали учнів різних конфесій, а статут ордену застерігав від відвертого тиску на релігійні почуття юнаків. Релігійні бесіди мали вестися таким чином, аби "не здавалося, що будь-кого примушують до нашої віри". Однак усі учні мали щоденно у супроводі вчителя відвідувати месу, щомісячно сповідатися, регулярно причащатися, бути присутніми на проповідях у святкові дні. Саме такі методи "м'якої сили", переконання, а не примусу, демонстрація переваг католицької віри призводили до масової релігійної конверсії дітей руських князів і шляхти. Один за одним до католицизму переходили представники родин Острозьких, Збаразьких, Вишневецьких, Сангушків, Чарторийських, Корецьких, Заславських. Ось як гостро говорив про це анонімний волинський шляхтич у 1620-х рр.: "Аж ты дал сынка своего, дал до проклятои школы, а звлаща до навчання дяволяского вызуитов. Аж они там твоего сынка русинка, засмаковавши ему поганую дяволюю науку, ошукали... Аж юже и на віру свою святую правдивую яко пес щекает, и на тебе, отца, и на матер на свою, и на увес род свій, и віры, и языка своего многославного святого вырекается"¹⁴. У той же час є численні приклади, коли відомі згодом учні єзуїтських шкіл зберігали вірність православ'ю (Б. Хмельницький, П. Могила, І. Мазепа, М. Смотрицький, С. Косів, І. Гізель). У другій половині XVII ст. серед учнів Львівської колегії 30 % становили православні.

Формально єзуїтські школи були вільні від соціальних обмежень. Учні колегій походили з різних суспільних станів. Переважали діти аристократії: князів та магнатів. Але безкоштовний характер єзуїтської освіти відкривав шлях до колегій вихідцям із родин незаможної шляхти, парафіяльного духовенства, міщанства. В Ярославі одночасно навчались до 600 учнів, у Львові в різні роки – від 400 до 700, в Луцьку – близько 300.

¹⁴ Цит. за: Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. 3-тє вид., перероб. та розшир. К.: Критика, 2006. С. 232.

Колегії поділялись на неповні (нижчого рівня) та повні (вищого рівня). Неповними були п'ятикласні колегії, що давали освіту із "семи вільних мистецтв". Головним предметом була латина, якій було присвячено перші три роки навчання. Також вивчалися грецька, а в Луцькій колегії ще й руська мови. Вивчення класичних мов ґрунтувалось на активному використанні прикладів з античної літератури. Завдяки цьому учні могли знайомитись із творами давньогрецьких та давньоримських авторів, але лише з тими, що не суперечили християнській моралі. До програм повних колегій входили ще дво- або трирічний курс філософії та чотирирічний курс теології. Філософію вивчали світські студенти, курс теології був призначений для майбутніх священників і членів ордена. На території України повний курс теології читався лише у Львові.

Майже всі колегії мали свої бібліотеки, бурси або конвікти (гуртожитки), шкільні театри й аптеки. При Львівській та Перемишльській колегіях функціонували друкарні. Тут видавали літературу релігійного змісту, підручники та навчальні посібники з історії, географії, філософії, архітектури.

Центральним елементом навчального процесу була лекція. Для закріплення отриманих знань учні виконували письмові завдання. Розгляду нового матеріалу могло передувати повторення вивченого напередодні. Щосуботи учні мали розповідати напам'ять весь матеріал, який вони опанували за тиждень. Застосовувався також метод перехресного опитування учнями один одного та взаємної перевірки завдань. Найкраще підготовлені учні брали участь у диспутах.

Раз на рік найкращим учням привселюдно вручали нагороди. Серед покарань переважали вербальні й моральні засоби: додаткові завдання, усні зауваження, штрафна лавка у класі, носіння "віслючого" ковпака тощо. За суворі порушення дисципліни, особливо поза стінами колегії, могли застосовуватись фізичні покарання, від яких звільнялись діти аристократів.

Завершенню навчання передували прикінцеві іспити чи диспути. Письмові іспити приймала комісія із трьох осіб. Учніям дозволялось користуватися допоміжною літературою, за потреби виходити із приміщення, залишивши свою роботу в екзаме-

наторів. Суворо заборонялось списувати. У разі наявності двох ідентичних робіт, обидві не зараховувались. Після перевірки робіт учні викликались на засідання екзаменаційної комісії, де знайомились зі своїми перевіреними роботами, пояснювали помилки (у разі наявності), відповідали на додаткові запитання. Публічне оголошення оцінок відбувалось після складання іспиту всіма вихованцями¹⁵.

У той час як між католиками та протестантами точилася справжня "гібридна війна" за уми вірян, у житті православної церкви спостерігався застій. Ослаблення і падіння Візантії (1453) позбавили Русь-Україну духовного центру. Багато священників були неписьменними, процвітала симонія – продаж церковних посад, існувала практика патронату над церковними інституціями, за якою світській владі (а у приватних володіннях – князям і шляхті) належало право затверджувати священнослужителів. На вищі посади в церкві потрапляли аморальні люди, іноді не тільки без чернечого постригу, але і без посвяти у духовний сан. У 1556 р. київським митрополитом був проголошений шляхтич Стефан Велькевич (Белькевич), який ледь умів читати. Лише через півроку він прийняв чернецтво і, не проходячи нижчих ступенів церковного служіння, зайняв кафедру митрополита.

У 1565 р. відбувся геть кричущий випадок – війна владик. Шляхом симонії право на єпископську кафедру Володимира-Волинського одночасно отримали пан Борзобогатий і єпископ Холмський Лозовський. Останній із військом вирушив на Володимир і взяв місто штурмом, вигнавши суперника, який невдовзі отримав компенсацію у вигляді єпископської кафедри Луцька, хоча і не мав духовного сану. Багато владик мали дружин і коханок. Загалом вище духовенство жило весело, багато і п'яно, мало піклуючись про духовні потреби народу, розвиток освіти та наук.

¹⁵ Серяков С. Повсякденне життя єзуїтських шкіл України // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії у 2-х т. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення. К.: Інститут історії України НАН України, 2012. С. 111–112.

Не сприяла розвитку освіти й позиція православних консерваторів. Їх виразником був відомий богослов, поборник чернечої аскези І. Вишенський. Він заперечував будь-яке значення освіти для людини, називав риторику, діалектику та "інші поганські хитрощі" вигадкою диявола.

Та все ж від реальності не втечеш. І поступово почали виникати православні навчальні заклади, які спиралися на підтримку східних патріархів, залучали до викладання вчителів із православного Сходу та створювали на протигагу латинській освітній системі в Речі Посполитій нові традиції освіченості грецькою і слов'янською мовами.

Першим досвідом такої школи було відкриття на Волині Острозької "слов'яно-греко-латинської академії". Назва "академія" іноді вживається в літературі, але не відображає її реального статусу. Острозька школа не мала ніяких привілеїв від верховної влади і не присвоювала наукових ступенів. До того ж немає ніяких відомостей про викладання там вищих філософських і богословських наук.

Фундатором цього навчального закладу був найбільший український магнат, якого інколи називали "некоронованим королем Русі", князь Василь-Костянтин Острозький. Він мав репутацію головного захисника православ'я від католицької експансії та одним із перших серед православної знаті зрозумів, що для цього необхідно розвивати науку й освіту.

Найдавніші відомості про відкриття школи в Острозі припадають на кінець 1570-х рр. На її утримання було виділено доходи від семи сіл і одного містечка, а для розміщення було обрано монастир св. Трійці. Князь Острозький стикнувся із проблемою нестачі вчителів серед православного населення і скаржився на "великий умствений голод". За викладачами довелось звертатись до православних центрів світу, і від константинопольського патріарха прибули кілька вчителів, у т. ч. 20-річний Кирило Лукаріс, який навчався в Падуанському університеті (у майбутньому – широко відомий церковний діяч, александрійський, а потім константинопольський патріарх).

Ані навчальні програми, ані статут Острозької школи не збереглися. Зі свідчень сучасників відомо, що в ній вивчали

грецьку, латинську та церковнослов'янську мови, а також вільні мистецтва. При школі діяла друкарня, де працював відомий друкар Іван Федоров, і тут за дорученням князя ним була в 1581 р. надрукована знаменита "Острозька Біблія" – перша повна Біблія церковнослов'янською мовою.

Після Брестської унії 1596 р. князь Острозький спробував перетворити свою школу на повноправну академію – головний оплот православ'я у Речі Посполитій. Із відповідним проектом від звертався до константинопольського патріарха. Смерть князя 1608 р. поклала край цим спробам. Слабкою ланкою всіх приватних закладів є їхня цілковита залежність від волі власника. Більшість нащадків князя Острозького прийняло католицизм. У 1624 р. в Острозі виникла єзуїтська колегія, якій за рішенням онучки засновника, княгині Анни-Алоїзи Острозької-Ходкевич були передані всі маєтки, залишені князем Василем-Костянтином для фінансування православної школи. У 1636 р. останні "руські бакалаври" були вигнані з Острога єзуїтами.

Інший шлях розвитку православного шкільництва був пов'язаний із братським рухом – українським аналогом Реформації, що став відповіддю на кризу православної церкви. Братства створювались православними міщанами і частиною руської шляхти для захисту інтересів православного населення. Вони прагнули підвищити роль мирян у церковному житті, реформувати православ'я відповідно до вимог часу, виступали проти зловживань церковників. Братчики засновували школи, кредитні спілки, друкарні.

Найбільші православні братства в Речі Посполитій кінця XVI ст. іменувалися ставропігійними, оскільки володіли судовим імунітетом – незалежністю від суду місцевого єпископа і підпорядковувалися тільки суду патріарха. Таке право вони отримали під час перебування на території Речі Посполитої східних патріархів. Успенському братству у Львові привілей було надано в 1586 р. антиохійським патріархом Йоакимом, а в 1589 р. підтверджено константинопольським патріархом Єремією II.

Не пізніше останніх місяців 1585 р. Львівське Успенське братство заснувало школу, утримувану на громадські кошти. Слідом почали з'являтися братські школи в Західній Україні та

на Правобережжі, але школи вищого типу виникли лише у Львові, Києві та Луцьку. Найхарактернішою особливістю братських шкіл був їх усестановий демократичний характер.

Зберігся статут львівської школи – "Порядок шкільний" (найдавніший текст 1586 р.). Запис до школи мав відбуватись у присутності батька або опікуна, учителя і свідків. Батько повинен був ознайомитись зі статутом, щоб знати, яким чином навчатимуть сина. Система викладання базувалась на вивченні вільних мистецтв. Студії складалися із трьох класів граматики та з класів поезики й риторики. За тодішніми поняттями львівська братська школа була середньою, але, запроваджуючи вивчення філософії, намагалася вийти за рамки середньої та являла собою перехідний етап до навчального закладу вищого типу.

У реєстрі кінця XVI ст. був записаний 61 школяр, переважно сини міщан, священників, небагатих шляхтичів, сироти, а також убогі "павпри", які збирали милостиню, співаючи та декламуючи вірші під вікнами міщан. Бідні діти ("павпри") та сироти навчались безоплатно. Вони мешкали в бурсі при школі. Статут передбачав, що "богатші над убогих у школі нічим вищі не мають бути". Крім "хлопців", які здобували початкову освіту, при братстві були й учні вищого ступеня, яких називали спудеями або студентами. Вони навчались самі й одночасно були викладачами-репетиторами для "хлопців".

Велике значення в навчальному процесі надавалось повторюванню матеріалу. Вранці проводилось опитування "вчорашньої науки" і перевірка письмового домашнього завдання, а по обіді – класні заняття. У суботу до обіду відбувалось повторення вивченого за тиждень, а після обіду навчання арифметики, ознайомлення з церковним календарем, співи, бесіди на моральні теми. Щовечора діти мали прочитати з поясненнями все, чого навчилися за день, батькам або господарям, у яких мешкали. Серед старших учнів була поширена самоосвіта. Заохоченням за сумлінне навчання було розміщення у класі: ті, хто успішніше навчалися, сиділи вище. Учні привчалися до громадської діяльності, виконуючи різні виборні посади учнівського самоврядування.

Учитель, якого називали "дидаскал" або "даскал", мав бути зразком моральної поведінки. Не міг бути вчителем злодій,

п'яниця, наклепник, користолюбець. На оплату праці викладачів ішли внески батьків, прибутки від виготовлення і продажу свічок. Крім того, вони мали право ходити обідати до батьків учнів по черзі. Інколи братчики асигнували кошти на матеріальну допомогу вчителям. Окремі особи жертвували кошти за заповітом. Зокрема, гетьман П. Сагайдачний заповів 1,5 тис. золотих на львівську школу.

Львівське братство придбало друкарню, де видавалась навчальна література. Довкола школи і друкарні гуртувались визначні діячі української культури. Найвідомішими викладачами львівської братської школи були "вчитель руський" Стефан Зизаній і вчитель грецької мови Арсеній Еласонський.

Умови для православного шкільництва у Львові не були сприятливими. Братству доводилось боронити школу від нападів учнів-католиків та слуг львівського православного єпископа, якому не подобалось втручання мирян у церковні справи. У 20-ті рр. XVII ст. розпочався занепад львівської братської школи.

Новим центром православної освіти став Київ, де у 1615 р. школу організувало Богоявленське братство. Захисником православ'я тут виступило Військо Запорозьке, яке в 1618 р. на чолі з гетьманом П. Сагайдачним вступило до братства. Сюди перейшли кращі вчені зі Львова, і навіть першим ректором став колишній ректор Львівської братської школи, викладач грецької та латинської мов Іван Борецький. У 1620 р. він під ім'ям Йов прийняв сан київського митрополита, продовжуючи активно допомагати місцевій школі.

Першим фундушем (дарчою), що дозволив відкрити школу, було пожертвування шляхтянкою Галшкою (Єлизаветою) Гулевичівною своєї садиби. У дарчій вона зазначила: "Я, Галшка Гулевичівна, дружина його милості пана Стефана Лазки маршалка Мозирського, будучи здорова тілом і розумом, явно і добровільно усвідомленою тим моїм добровільним листом-записом, що я статечне, в старожитній, святій православній вірі Східної церкви живучи... і з любові й милості до братів моїх народу руського... умислила добро учинити церкві Божій... і благочестивим християнам народу руського в повітах воеводств Київського, Волинського і Брацлавського... дала,

дарувала, записала й фундувала добра мої власні, дідичні, права і вольності шляхетські маючи: двір мій власний з землею... в місті Києві... зі всім до того двора і землі правами, пожитками, приходами і різними належностями і приналежностями... на монастир, Ставропігії Патріаршеського спільного житія по Василю Великому, також і на школу дітям так шляхетським, яко й міським, нічого собі самій, ані нащадкам моїм не зоставляючи"¹⁶. Привілеї школи затвердили своєю грамотою константинопольський і александрійський патріархи в 1620 р.

Однак братські школи були не спроможні подолати недоліки православного шкільництва, які, з одного боку, не давали можливості на рівних вести богословські суперечки з католиками, а з іншого боку, змушували тих, хто все-таки хотів досягти вищій науки, вчитися в єзуїтських колегіях та іноземних університетах, що часто призводило до релігійної конверсії. Це добре усвідомлювали освічені люди того часу, зокрема настоятель Києво-Печерської Лаври П. Могила. Він зумів висунути принципово нову програму розвитку православного освіти. Її метою було створення такої вищої школи, в якій західна наука була б цілком пересаджена на православний ґрунт. Для цього потрібно було зробити кілька послідовних кроків: 1) перетворити існуючий тип "греко-слов'янської" школи на латинську колегію, де викладали б за латинськими підручниками, але в строго православному дусі; 2) започаткувати в такій колегії викладання вищих наук – філософії та теології; 3) домогтися для цієї колегії статусу академії (університету). Самому П. Могилі повністю вдалося виконати лише перший пункт цієї програми.

Восени 1631 р. було засновано Лаврську школу, яка проіснувала всього один навчальний рік, викликавши сильне обурення киян. Її ректор С. Косів згадував: "Ми, сповідавшись, тільки і чекали, що ось почнуть начиняти нами шлунки дніпровських осетрів". Зрештою вдалося досягти компромісу: із нового навчального року Лаврська школа переводилася у братський Богояв-

¹⁶ Цит. за: Ільченко О. Біля витоків благодійності: діяльність Галшки Острозької і Галшки Гулевичівни в розбудові освітньої галузі України // Педагогічні науки. 2010. Вип. 2. С. 135.

ленський монастир і зливалася з братською. П. Могила отримав нагляд над нею як "довічний охоронець і захисник". Ставши митрополитом київським, він продовжив реформування новоутвореної колегії за латинським зразком. Але Київська Могилянська колегія (1632–1701) та академія (1701–1817) зберігали багато традицій братської школи.

У королівському дипломі від 18 березня 1635 р. православна Київська колегія не тільки була вперше згадана в законодавстві, але й було визначено програму викладання в ній: дозволялось "вчити по-грецьки і по-латині, так втім, щоб вільним наукам навчали не далі діалектики і логіки". Організатором навчального процесу виступив перший ректор Ісайя Трофимович-Козловський (1632–1638). За зразок було взято навчальний план єзуїтів: із семи років навчання три нижчих класи були граматичними, потім ішли класи поетики і риторики та, нарешті, дворічний клас філософії (діалектика й логіка, фізика і метафізика). Але курси риторики та філософії були суттєво скорочені. Крім лекцій, формами навчання були, як і в єзуїтів, диспути та вистави.

Правовий статус колегії у перші півстоліття був далекий від традиційних університетських привілеїв. Вона не мала права на власний суд ("академічної свободи") і зазнавала тиску та втручання з боку влади. Так, у 1640 р. київський воевода Тишкевич заарештував і невдовзі наказав стратити одного зі студентів за звинуваченням у розбої, "щоб студенти, злякавшись, розбіглися по іншим училищам". Той самий Тишкевич з метою боротьби із православ'ям оселив у Києві єзуїтів. Заснована ними колегія, отримавши від короля право власного суду, почала перетягувати студентів із православної колегії.

Хоча зовнішні корпоративні права Київської колегії були недооформлені, її внутрішній устрій був наближений до єзуїтських навчальних корпорацій, а тим самим, і до університету. Адміністративні посади було запозичено в єзуїтів. На чолі колегії стояв ректор, який призначався і безпосередньо підпорядковувався митрополиту. Він зазвичай поєднував свою посаду з постом настоятеля братського монастиря і викладав у найвищому класі колегії. До його обов'язків належало складання навчального плану, розподіл учителів за класами, контроль за проведен-

ням диспутів та іспитів. Головним помічником ректора був префект, який викладав у другому з вищих класів (риторики, пізніше філософії). Він приймав учнів до колегії, записуючи їх імена в спеціальну книгу, стежив за поведінкою та успіхами, переводив із класу в клас, виносив догани і навіть карав молодших учнів.

Ніхто за життя Петра Могили не називав колегію "Могилянською". Ця назва з'явилась за понад 20 років після його смерті. Вперше її знаходимо у грамоті короля Польщі Михаїла Корибута Вишневецького (внучатого небожа митрополита) 1670 р.: "Ми нашою королівською владою дозволили, після такого тяжкого руйнування і спустошення, відновити пом'януту Києво-Могилянську колегію і в ній школи".

Періодично робилися спроби підвищити статус колегії до академії. Згідно з Гадяцькою угодою (1658) між гетьманом І. Виговським та Річчю Посполитою польський уряд обіцяв у майбутньому відкрити в Україні дві академії: одну в Києві на базі колегії, а другу там, де знайдеться для неї відповідне місце. Академіям було обіцяно права, якими користувався Краківський університет. Реалізації Гадяцької угоди завадила тривала російсько-польська війна і сумний стан самої Могилянської колегії: у тому самому 1658 р. пожежа знищила не лише будівлі братського монастиря, але і всі документи, що закріплювали власність на належні їй землі.

Попри це Києво-Могилянську колегію сучасники вже у XVII ст. порівнювали з університетами. Статус академії їй було надано у грамотах російських царів Івана V 1694 р. та Петра I 1701 р. Навчання було відкритим для всіх станів суспільства. Навчальний рік починався 1 вересня, але студентів приймали протягом усього року. Процес навчання тривав 12 років. Предмети поділялися на ординарні та неординарні класи. До ординарних належали граматики, поетика, риторика, філософія та богослов'я. У неординарних класах викладались латина, грецька, польська, німецька, французька та російська мови, історія, географія, математика, музика, нотний спів, малювання, риторика, медицина. Випускникам академії надавався сертифікат із підписами ректора та префекта.

За час існування Києво-Могилянської академії, із її стін вишло багато відомих випускників. До її вихованців належали гетьмани І. Мазепа, П. Орлик, П. Полуботок, І. Скоропадський та І. Самойлович. Тут навчалися архітектор І. Григорович-Барський, композитори А. Ведель та М. Березовський, філософ Г. Сковорода, науковець М. Ломоносов. Авторитет та якість освіти в академії також приводили сюди іноземних студентів: росіян, білорусів, молдаван, сербів, боснійців, чорногорців, болгар, греків та італійців. Вихованці академії часто продовжували освіту в університетах Європи, оскільки викладання в ній велось латиною, і випускники не мали мовного бар'єра. Києво-Могилянська академія стала загальноукраїнським установам вищим навчальним закладом і згуртувала визначних культурно-освітніх діячів, учених, літераторів, сприяла перетворенню Києва на культурний і духовний центр України. За її зразком було засновано колеґіуми в Чернігові (1700), Харкові (1721), Переяславі (1738).

2.2. Виникнення та розвиток університетів в Україні

Львівський національний університет імені Івана Франка

Перший університет на теренах України виник у Львові за ініціативою єзуїтів. Після неодноразових клопотань король Ян II Казимир 20 січня 1661 р. підписав диплом, який надавав місцевій колеґії "гідність академії і титул університету" із правом викладання всіх тодішніх університетських дисциплін, присудження вчених ступенів бакалавра, ліценціата, магістра і доктора. Однак відразу ж після підписання диплома створення академії зустріло рішучу опозицію Краківського університету та впливових високопосадовців. Сейм і Папа Римський відмовились підтвердити королівський диплом. Таким чином, де-юре львівська колеґія залишилася у своєму колишньому статусі, хоча де-факто єзуїти почали викладати там богословські предмети і називати її академією. І лише в 1758 р. польський король Август III затвердив диплом, виданий Яном II Казимиром.

Від часу заснування і до 1773 р. Львівський університет повністю перебував під контролем єзуїтського ордену. Він складався із двох відділів (факультетів): філософського і богословського (теологічного). На чолі стояв ректор. Роль середнього навчального закладу при Львівському університеті відіграла колегія, яка була підготовчим етапом для бажаючих продовжувати навчання. У 1667 р. на філософському й теологічному відділах навчалось близько 500 студентів, а навчальний процес забезпечували вісім викладачів. У середині XVIII ст. кількість студентів зростає до 700 осіб, викладачів – до 15–17. Поляки становили 75 % студентів, решта – українці та представники інших етнічних груп.

У середині та другій половині XVIII ст. у зв'язку з розвитком природничих наук сталися зміни в навчальному процесі. У 1744 р. було відкрито кафедру математики, створено математично-фізичний кабінет, відкрито університетську астрономічну обсерваторію. Почали викладати польську, французьку, німецьку мови, географію та історію як окремі предмети.

Після розпуску в 1773 р. ордену єзуїтів було закрито і Львівський університет. Однак незабаром окремі підрозділи єзуїтської академії стали підвалинами Йосифінського університету у Львові. У 1772 р. Галичина увійшла до складу Австрійської імперії. З метою централізації й германізації багатонаціональної держави уряд імператора Йосифа II велику увагу приділяв освіті, у т. ч. вищій. У Львові передбачалось створити університет. Заміщення викладацьких посад на кафедрах мало відбуватися шляхом конкурсу, з допуском кандидатів без урахування конфесійної та національної належності. Урядовим рішенням від 17 червня 1784 р. було призначено персональний склад викладачів та затверджено бюджет університету. У жовтні того самого року видано диплом та інструкцію для університетської адміністрації. У дипломі вказувалося, що Львівський університет створюється у складі чотирьох факультетів: філософського, юридичного, медичного і теологічного. Урочисте відкриття відбулось 16 листопада 1784 р.

Вищим органом управління університету був сенат (консисторія). До його складу входили ректор, декани та сеньйори (найстарші за віком і стажем професори). Сенат вирішував найваж-

ливіші питання, які стосувались загального управління університетом. Кожен із чотирьох факультетів керувався колегіальним органом – радою професорів факультету, або колегією, до якої входили декан, продекан, усі професори і два виборні представники від доцентів. Кафедр у сучасному розумінні цього слова не було. Поняття "кафедра" пов'язувалося з особою професора, який читав певний курс лекцій.

Перші три роки всі студенти навчалися за програмою філософського факультету, що був загальноосвітнім, підготовчим. Після закінчення філософського факультету студенти або продовжували навчатись на ньому з метою поглиблення своїх знань у галузі окремих наук, або переходили на один із вищих факультетів – юридичний, медичний чи теологічний, навчання на яких тривало чотири роки.

У 1787–1806 рр. при теологічному факультеті функціонував *studium Ruthenum* – українські ("руські") курси із дворічним навчанням українською мовою. Зі Львівським університетом перших десятиліть ХІХ ст. пов'язані імена видатних діячів українського національного відродження: М. Шашкевича, Я. Головацького, Ю. Венеліна (Гуци).

Значний вплив на розвиток Львівського університету мали події польського національно-визвольного повстання 1830–1831 рр. та особливо революції 1848 р., активну участь у яких брала студентська молодь. Під час листопадового повстання 1848 р. згорів університетський будинок, загинула його наукова бібліотека, яка вже тоді нараховувала понад 51 тис. томів.

Педагогічний персонал Львівського університету складався із професорів, приват-доцентів, асистентів і лекторів. Кількісний склад викладачів постійно збільшувався. Якщо в 1850/51 н. р. було всього 27 викладачів, то вже у 1913/14 н. р. – 169.

Студентство Львівського університету теж поділялось на певні категорії: звичайні студенти (ординарні), надзвичайні студенти (екстраординарні) та вільні слухачі. У 1851 р. в університеті навчалось 699 студентів, а в 1913/14 н. р. – 5871. Протягом другої половини ХІХ ст. тривала боротьба за право відвідування університетських студій жінками. У 1897 р. жінкам було дозволено навчатися на філософському, а в 1900 р. –

на медичному факультеті та відділі фармацевтики. Жінки неодноразово вимагали дозволити їм навчатися на юридичному факультеті, але уряд не йшов їм назустріч. Навчання в університеті для переважної частини студентів було платним. Зовсім не платили за навчання студенти теологічного факультету. На світських факультетах такими пільгами користувалася лише частина студентів (які подавали свідоцтво про бідність і успішно складали семестрові колоквиуми). Крім плати за навчання, студенти сплачували таксу за іматрикуляцію (урочисте прийняття у студенти), платили за іспити, колоквиуми, семінарські заняття, право користування бібліотекою тощо. Були і студентські стипендії. Стипендіальний фонд складався в основному з пожертв приватних осіб. Існували студентські гуртожитки, проте кількість місць у них була обмеженою.

Студенти мали право вибору навчальних дисциплін. До 70-х рр. XIX ст. навчання на всіх факультетах відбувалося в основному німецькою мовою, на теологічному – латинською; кілька дисциплін читали українською та польською мовами. 27 квітня 1869 р. польська мова спеціальним розпорядженням імператора була визнана як офіційна в Галичині. Поступово відбувалася полонізація Львівського університету. Уже в 1906 р. польською мовою читали 185 предметів, німецькою – 5, латинською – 14, українською – 19.

Українську філологію розпочали викладати з 1848 р., коли кафедру "руської філології" очолив Я. Головацький. У 70-х рр. XIX ст. на філософському факультеті Львівського університету навчався І. Франко. Новостворену кафедру загальної історії та історії країн Східної Європи з 1894 по 1914 рр. очолював М. Грушевський.

Після розпаду Австро-Угорської імперії Галичина була захоплена Польщею. Університету було присвоєно ім'я короля Яна Казимира. Мовою викладання стала польська, лише на теологічному факультеті окремі дисципліни читалися латинською мовою. Кафедри з українською мовою викладання було закрито. Протягом кількох років було звільнено з роботи всіх професорів і доцентів української національності, українській молоді було

обмежено доступ до навчання в університеті (не більше 15 % від кількості абітурієнтів; поляків мало бути не менше 50 %).

За кількістю студентів Львівський університет був одним із найбільших у Польщі. Із 1919/20 до 1937/38 н. р. їхня кількість збільшилася із 2647 до 5026 осіб. 23 квітня 1923 р. Львівському університету було передано будинок колишнього Галицького сейму, який став його головним корпусом.

У 1939 р. Західну Україну було приєднано до СРСР. Відповідно до Статуту про вищу школу СРСР проведено докорінну організаційну перебудову університету як вищого навчального закладу з безоплатним і вільним навчанням для всіх громадян. На роботу до університету було запрошено відомих учених: історика літератури М. Возняка, літературознавця, фольклориста і поета В. Щурата, фольклориста та музикознавця Ф. Колессу, письменника, літературознавця М. Рудницького, історика І. Крип'якевича, математика М. Зарицького та інших. Сюди ж Народний Комісаріат освіти УРСР скерував 45 наукових працівників із Києва та Харкова. Ректором університету був призначений історик за фахом, доцент М. Марченко. Коли делегація польських студентів почала домагатися розширення викладання польською мовою, ректор відповів: "Якщо бажаєте викладів польською мовою, переїдьте, будь ласка, до Варшавського університету. Тут є український університет і виклади відбуватимуться українською мовою..." Указом від 8 січня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР присвоїла Львівському державному університету ім'я І. Франка.

За роки незалежності України Львівський університет став одним із найпрестижніших закладів нашої держави, здобув високий міжнародний авторитет, став потужним науковим осередком. 11 жовтня 1999 р. Указом Президента України Львівському державному університету імені Івана Франка надано статус національного.

Сьогодні до його складу входять 19 факультетів, 148 кафедр, три коледжі, Інститут післядипломної освіти та доуніверситетської підготовки, дев'ять інститутів, шість музеїв, Ботанічний сад, Астрономічна обсерваторія, Наукова бібліотека. На фронтоні головного корпусу Львівського національного університету

імені Івана Франка – гасло: "Patriae decori civibus educandis" ("Освічені громадяни – окраса Батьківщини"). Колектив наполегливо працює для того, щоб реалізувати цю ідею.

Національний університет "Львівська політехніка"

Витоки цього навчального закладу сягають часу створення Реальної школи у Львові (березень, 1816). У 1844 р. було відкрито Цісарсько-королівську технічну академію з технічним і торговельним відділами (факультетами). Цей найдавніший технічний університет Східної Європи був змушений 14 разів змінювати власну назву.

У 1939 р. Львівську політехніку реорганізували у Львівський політехнічний інститут у складі шести факультетів: енергомашинобудівного, електротехнічного, хіміко-технологічного, архітектурно-будівельного, шляхово-водного й сільськогосподарського. У 1940 р. було створено сьомий факультет – лісовий. На той час в інституті функціонувало 79 кафедр, на яких працювало 395 викладачів.

У 1993 р. політехнічний інститут було перейменовано на університет, а у вересні 2000 р. Указом Президента України йому було надано статус національного. У 2009 р. університет отримав статус дослідницького.

За час своєї навчальної діяльності Львівська політехніка підготувала понад 250 тис. фахівців, із них понад 4 тис. – це іноземці з майже 90 країн світу. Лише в добу незалежності України було випущено понад 70 тис. осіб.

У різні періоди свого становлення та розвитку Національний університет "Львівська політехніка" завжди упроваджував кращі системи вищої технічної освіти. В основу таких освітніх систем покладено принципи поєднання природничо-наукової, фундаментальної підготовки із загальноінженерною та отримання професійно-практичних навичок на виробництві й наукових установах. Удосконалювали ці освітні принципи безперервно всі покоління вчених-політехніків. Реальними в політехніці стали інтеграційні процеси освіти, науки і виробництва. У виховному

процесі гармонійно переплетено з науками концепцію національного виховання та духовного відродження.

Славу сторінку в історію Львівської політехніки вписали такі відомі вчені-політехніки, як Я. Зех, М. Губер, І. Мосцицький, Д. Зброжек, К. Бартель, М. Тулле, С. Улям, К. Скибинський, Ю. Захаревич, Ю. Медведський, І. Левинський, І. Богачевський, С. Банах, Л. Жмурко, Г. Сокольницький, С. Фризе, О. Андрієвський, К. Карандєєв, Ю. Величко, Г. Денисенко, Б. Швецький тощо.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Імператорський Харківський університет було засновано у листопаді 1804 р. з ініціативи видатного просвітителя В. Каразіна. Урочисте відкриття відбулося 29 січня 1805 р. Спочатку існувало чотири відділення (факультети): словесних наук, лікарських і медичних наук (із 1811 р.), фізичних та математичних наук, моральних і політичних наук, які об'єднували 25 кафедр. У перший рік до університету вступило 57 осіб, а в 1835 р. – 263 особи. Протягом перших 100 років переважну більшість випускників становили юристи та лікарі.

Університет вписав багато яскравих сторінок в історію українського національного відродження XIX–XX ст., дав потужний імпульс перетворенню Харкова на великий науковий і культурний центр. Із 1874 р. університет видавав "Ученые записки". У 1907 р. професор М. Сумцов уперше в Російській імперії прочитав лекцію українською мовою. При Харківському університеті завдяки діяльності його професорів і викладачів виникла низка наукових товариств (дослідників природи, медичне, математичне, юридичне, історико-філологічне і т. п.).

Історія Харківського університету є невід'ємною частиною інтелектуальної, культурної та духовної історії України. З ним пов'язані імена таких відомих учених та просвітителів, як П. Гулак-Артемівський, М. Костомаров, М. Барабашов, А. Краснов, М. Остроградський, О. Погорелов. Харківські викладачі заклали низку нових напрямів у науці: одним із основоположників протистології та бактеріології був Л. Ценковський;

теорію словесності розвивав О. Потебня; одним із творців сучасної теорії стійкості руху є математик О. Ляпунов; неоцінений внесок у становлення нової географії зробив видатний учений і мандрівник А. Краснов; світове визнання одержали праці фізіолога В. Я. Данилевського. Першим у Європі курс фізичної хімії став читати М. Бекетов, який вважається засновником сучасної фізичної хімії як самостійної наукової дисципліни. Професором університету був засновник болгарської історичної науки М. Дринов; вихованцем і професором – один із творців математичної фізики В. Стеклов. Одним із засновників української історичної науки, відомим дослідником історії Слобожанщини був Д. Багалій (у 1906–1910 рр. – ректор).

У 1921 р. університет було реорганізовано у Харківський інститут народної освіти, який проіснував до 1933 р. і відіграв помітну роль у ліквідації неписьменності та здійсненні політики українізації. 1933 р. Харківський університет було відновлено; 1936 р. йому було присвоєно ім'я О. Горького.

Указом Президента України у жовтні 1999 р. Харківському університетові надано статус національного і присвоєно ім'я В. Каразіна. Із 2003 р. згідно з Указом Президента України ХНУ має найвищий статус самоврядного (автономного) державного вищого навчального закладу. У лютому 2010 р. згідно з Постановою Кабінету Міністрів України йому надано статус дослідницького університету.

Сьогодні ХНУ має 21 факультет та 124 кафедри. У складі університету працюють чотири науково-дослідні інститути (астрономії, біології, соціально-гуманітарних досліджень, хімії), Музей історії університету, Музей археології та етнографії. У ХНУ з 1808 р. функціонує астрономічна обсерваторія, яка є однією із провідних астрономічних установ України, де проводяться фундаментальні та прикладні дослідження з фізики Сонця, планет, астероїдів, комет і супутників. Ботанічний сад ХНУ було засновано 1804 р. Це найстаріший в Україні Ботанічний сад, який є державним заповідником і в якому зібрано унікальну колекцію рослин, представників різних ботаніко-географічних зон усього світу. Музей Природи університету засновано у 1807 р. і є одним із найстаріших університетських музеїв світу.

Щороку його відвідують понад 22 тис. екскурсантів. У 23 залах музею (площею 2 тис. кв. м) розміщено близько 250 тис. експонатів за такими розділами: походження людини, дарвінізм, зоологія, геологія. Центральну наукову бібліотеку Харківського національного університету засновано 30 січня 1805 р.

На факультетах, у Центрі міжнародної освіти, Центрі електронного навчання, Центрі довузівської підготовки навчається близько 15 тис. студентів та слухачів, 400 аспірантів і докторантів. У підготовці кадрів та наукових дослідженнях беруть участь понад 370 докторів наук, професорів, понад 1 тис. кандидатів наук, доцентів. Серед працівників університету – 20 академіків і членів-кореспондентів НАН України. За роки незалежності науковці університету отримали 25 державних премій у галузі науки і техніки.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за понад 210 років свого існування підготував понад 150 тис. фахівців. Серед його випускників – яскраві особистості, життя та творчість яких пов'язані з наукою, мистецтвом і літературою, громадською роботою або військовою службою, політичною діяльністю або служінням церкві.

Більше 150-ти вихованців та викладачів університету стали членами різних академій світу. Зокрема, до Національної Академії наук України було обрано понад 50 осіб. Із Харківським університетом пов'язані імена трьох лауреатів Нобелівської премії: І. Мечникова, Л. Ландау, С. Кузнеця, лауреата Філдсівської премії В. Дрінфельда.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Витоки університетської освіти на півдні України сягають початку 1817 р. – часу заснування Рішельєвського ліцею. Ліцей виник як закритий навчальний заклад для дворянських дітей, а на початку третього десятиліття існування за структурою і змістом освіти наблизився до університетської системи.

Імператорський Новоросійський університет відчинив двері для перших студентів 1 травня 1865 р. і складався із трьох факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного та

юридичного, а 1900 р. було засновано медичний факультет. Значне місце у навчальній роботі університету займали навчально-допоміжні установи: викладацька та студентська Пироговські бібліотеки, Палеонтологічний та Зоологічний музеї, Астрономічна обсерваторія, Ботанічний сад, Гідробіологічна станція, лабораторії та кабінети. Активно діяли Новоросійське товариство природознавців, Історико-філологічне товариство при ІНУ й Одеське бібліографічне товариство, члени яких брали участь в організації та проведенні вітчизняних і зарубіжних наукових з'їздів. У перші роки лице університету визначали відомі вчені: майбутній лауреат Нобелівської премії мікробіолог І. Мечников, математик О. Ляпунов, фізик Ф. Шведов, фізіолог І. Сеченов, офтальмолог В. Філатов, історик Ф. Успенський, славіст В. Григорович.

У 1920 р. університет був розформований і на його базі виник Одеський інститут народної освіти. З ним пов'язані імена багатьох відомих учених: О. Алексєєва, Б. Варнеке, М. Ланге, М. Лігнау, Б. Ляпунова, Ю. Оксмана, М. Слабченка, Г. Танфільєва тощо.

1 вересня 1933 р. університет в Одесі відновив свою діяльність у складі трьох факультетів. Кількість факультетів із часом збільшилася, і за статутом 1939 р. в Одеському державному університеті функціонувало шість факультетів: історичний, філологічний, фізико-математичний, біологічний, географічний та хімічний. У той час в університеті працювала 51 кафедра, центрами навчальної та наукової роботи були Ботанічний сад, Науково-дослідний інститут фізики, Астрономічна обсерваторія, бібліотека та інші підрозділи.

Після війни Одеський державний університет відновив свою роботу 21 квітня 1944 р., а у 1945 р. йому було присвоєне ім'я Нобелівського лауреата І. Мечникова. До кінця 1980-х рр. в університеті функціонувало дев'ять факультетів: фізичний, механіко-математичний, хімічний, біологічний, геолого-географічний, історичний, юридичний, філологічний, романо-германської філології. Виростали нові університетські будівлі, збільшувалась кількість студентів, відбувалися структурні зміни, побільшало кафедр і спеціалізацій. До складу університету входили Науко-

во-дослідний інститут фізики, Астрономічна обсерваторія, обчислювальний центр і 17 проблемних та науково-дослідних лабораторій, Ботанічний сад, Палеонтологічний, Зоологічний та Петрографо-мінералогічний музеї. Університет мав підготовчий відділ, курси підвищення кваліфікації, відділ аспірантури.

У 2000 р. Указом Президента України Одеському університету було надано статус національного.

Нині ОНУ – це більш ніж десятитисячний корпус тих, хто навчається, і півтори тисячі тих, хто навчає. Серед останніх – понад 20 академіків і членів-кореспондентів державних та галузевих академій, 18 заслужених діячів науки, освіти, культури, 12 лауреатів державних премій та інших премій державного рівня, майже 120 докторів наук, професорів, понад 600 кандидатів наук, доцентів, які працюють на майже 100 кафедрах. Щороку університет проводить кілька десятків міжнародних конференцій, публікує декілька сотень монографій, підручників та навчальних посібників і тисячі наукових статей.

Університет здійснює підготовку фахівців за 20 напрямками та більш ніж 40 спеціальностями. У системі університету діють три навчально-наукові інститути – математики, економіки й механіки; інноваційної та післядипломної освіти; соціальних наук. А також 10 факультетів (фізичний, хімічний, геолого-географічний, біологічний, філософський, історичний, філологічний, романо-германської філології, економіко-правовий, журналістики, реклами й видавничої справи), півсотні наукових інститутів, науково-дослідних підрозділів, проблемних і галузевих лабораторій.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Питання про заснування закладу вищої освіти у Чернівцях уперше порушувалося депутатами від Буковини 1848 р. у "Петиції краю" до уряду Австрійської імперії, проте безуспішно. У 1872 р. за справу відкриття університету взявся політичний діяч, депутат Буковинського крайового сейму і парламенту Австрії К. Томашук. Він доводив необхідність створення на далекому сході Габсбурзької монархії німецькомовного університету –

форпосту німецької культури, центру підготовки державних службовців. Якраз наближалося 100-річчя приєднання Буковини до Австрії, і заснування університету було б гідним відзначенням цієї дати. У 1873 р. із цього самого питання до уряду звернувся голова Чернівецького магістрату А. Кохановський. Після тривалих дебатів у березні 1875 р. австрійський парламент ухвалив закон про відкриття університету в Чернівцях. Його урочисте відкриття із присвоєнням назви "Чернівецький імператорський і королівський імені Франца-Йосифа університет" відбулося 4 жовтня 1875 р. Першим ректором став К. Томащук.

Мовою викладання та діловодства в університеті на трьох факультетах – теологічному, юридичному й філософському – законом визначалася німецька. Існувало і кілька кафедр з українською та румунською мовами викладання. Викладачі поділялися на ординарних (штатних) та екстраординарних (позаштатних) професорів, приват-доцентів, асистентів, лекторів. Національний склад викладачів був приблизно таким: німці – 83 особи, румуни – 20, євреї – 16, українці – п'ять, решта національностей – 10 осіб. В університеті працювали визначні вчені: юристи Є. Ерліх і Г. Гросс, економіст Й. Шумпетер, історик Р.-Ф. Кайндль, філологи С. Смаль-Стоцький, О. Калужняцький, Й. Сбієра, математик Л. Гегенбауер, біолог Е. Тангль, хімік Р. Пшібрам тощо.

Спочатку студентами були лише хлопці, із 1879 р. приймали й дівчат. Навчання було платним. Студенти з бідних родин за відповідними довідками "про убожество" звільнялися від плати за навчання повністю чи частково. Незначна частина бідних, але здібних студентів одержувала державні чи меценатські стипендії. За 44 роки існування німецькомовного університету в Чернівцях із його стін вийшло понад 4 тис. висококваліфікованих спеціалістів.

Після захоплення Північної Буковини восени 1918 р. військами Румунії Чернівецький університет королівським декретом від 1 жовтня 1919 р. було оголошено румуномовним. Офіційна інавгурація університету, названого іменем короля Фердинанда I, відбулася 20 жовтня 1920 р. У травні 1933 р. він одержав нову назву – на честь нового короля Кароля II. Першим ректо-

ром румунського університету був історик Й.-Я. Ністор. Спочатку заклад діяв у складі тих самих трьох факультетів, а з 1923 р. на базі філософського було створено філософсько-філологічний і науково-природничий факультети. Кафедру україністики було ліквідовано.

Входження у 1940 р. Північної Буковини до складу УРСР зумовило реорганізацію університету в державний вищий навчальний заклад з українською мовою навчання. У 1989 р. Чернівецькому університету присвоєно ім'я визначного буковинського письменника Ю. Федьковича. 2000 р. йому надано статус національного.

Сьогодні в університеті функціонують 16 факультетів. Підготовку понад 16 тис. студентів здійснюють 87 кафедр за 54 напрямками, 69 спеціальностями. Навчально-наукову роботу забезпечують майже 1200 викладачів, у т. ч. 125 докторів наук, професорів, майже 700 кандидатів наук, доцентів; серед яких 10 лауреатів Державних премій України, 16 академіків Національної академії наук України та інших академій.

ЧНУ має 15 навчальних корпусів, сім гуртожитків, спорткомплекс, дослідне господарство, ботанічний сад, зоологічний, геологічний та етнографічний музеї. Важливою подією стало включення Архітектурного ансамблю Резиденції митрополитів Буковини і Далмації, де розташовано університет, до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (2011).

Національний технічний університет "Харківський політехнічний інститут"

Восени 1870 р. Міністерство фінансів Російської імперії доручило Навчальному комітету Петербурзького технологічного інституту підготувати матеріали з організації нового закладу вищої освіти за зразком Санкт-Петербурзького з урахуванням місцевих особливостей і можливостей. 16 квітня 1885 р. царський уряд затвердив положення, відповідно до якого розпочав функціонувати Харківський практичний технологічний інститут. Першим директором став учений-механік В. Кирпичов. У серпні було проведено перший набір студентів – 125 осіб:

85 на механічне і 40 – на хімічне відділення. 15 вересня відбулося офіційне відкриття інституту. Навчання було платним. У 1890 р. відбувся перший випуск. Звання інженерів-механіків, інженерів-хіміків, технологів одержали 38 осіб. На той час в інституті працювали 11 штатних професорів і сім викладачів, позаштатних – сім професорів і вісім викладачів.

У 1930 р. у результаті реорганізації інституту на базі окремих факультетів було створено шість самостійних інститутів. 7 вересня 1949 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила рішення про відновлення Харківського політехнічного інституту імені В. І. Леніна (ХПІ). Наказом міністра вищої освіти СРСР від 16 вересня ХПІ відновлювався на базі об'єднання інститутів, що входили до його складу до 1930 р. на правах факультетів, а також інституту інженерів цементної промисловості. У 1949/50 н. р. у ХПІ навчалося понад 4,5 тис. студентів. Він мав у своєму розпорядженні висококваліфіковані кадри: із 293 викладачів було 38 професорів і 87 доцентів. В інституті діяло 10 факультетів: металургійний, машинобудівний, інженерно-фізичний, автотракторний, технології неорганічних речовин, технології органічних речовин, технології силікатів, радіотехнічний, енергомашинобудівний, електротехнічний. 57 кафедр готували інженерів із 32 спеціальностей. У 1990 р. ХПІ перейшов на укладання тристоронніх договорів: студент – підприємство – інститут. Це дозволяло визначати реальну потребу у спеціалістах, вирішувати питання підготовки фахівців на конкретні робочі місця і працевлаштування.

У квітні 1994 р. Кабінет Міністрів України присвоїв ХПІ статус Державного політехнічного університету. У 2000 р. Указом Президента України ХДПУ надано статус національного.

Сьогодні 20 основних факультетів ХПІ здійснюють підготовку інженерів за денною та заочною формами навчання. Приблизно 100 кафедр забезпечують навчання студентів із гуманітарних, фундаментальних, загальноінженерних і спеціальних дисциплін.

Національний технічний університет України
"Київський політехнічний інститут
імені Ігоря Сікорського"

Ідея створення технічного навчального закладу виникла у цукрозаводчиків "Південно-західного краю" – Правобережної України. 18 лютого 1880 р. за активної підтримки голови київського біржового комітету М. Хрякова було вирішено відкрити підписку для збору пожертв. Накопичені гроші, гарантовані внески меценатів міста та підтримка з боку міністра юстиції дозволили 25 листопада 1896 р. на приватній нараді у будинку підприємця Л. Бродського ухвалити рішення про заснування в Києві Політехнічного інституту. За приклад було взято аналогічні навчальні заклади в Цюріху, Карлсруе, Мюнхені, Відні, Ганновері, Аахені тощо.

31 серпня 1898 р. відбулися урочистості з нагоди відкриття Київського політехнічного інституту імператора Олександра II. Заняття розпочалися 1 вересня 1898 р. Після завершення будівництва (квітень, 1902) інститут мав у розпорядженні повний комплекс будівель: головний корпус – інженерне, механічне та агрономічне відділення, канцелярія, фундаментальна науково-технічна бібліотека; хімічний корпус – хімічне відділення; механічні майстерні з центральною електростанцією для освітлення всіх будівель і опалення головного корпусу; будівлі дослідного поля, двір для худоби, сільськогосподарську ферму та сад; житло для професорів і лаборантів; студентську їдальню тощо.

Першим директором КПІ був призначений В. Кирпичов, який уже мав досвід заснування технологічного університету в Харкові. Педагогічний колектив КПІ вперше в імперії започаткував конкурсний порядок призначення професорів кафедр виключно з осіб, які мали вчений ступінь. Для роботи в інституті було запрошено багатьох відомих учених Києва, Москви, Санкт-Петербурга, Казані, Харкова. Серед них визначні фахівці у галузі теоретичної механіки О. Котельников і О. Динник, математики В. Єрмаков і Б. Букреєв, один із основоположників теорії різання металів К. Зворикін, геолог-мінералог О. Нечаєв, відомий учений-металург В. Іжевський, теплотехнік О. Радціг, видатний

фахівець мостобудування Є. Патон, хіміки М. Коновалов і Л. Писаржевський, академік архітектури О. Кобелев, художник М. Пимоненко. Пізніше були запрошені всесвітньовідомі вчені-механіки С. Тимошенко, К. Симінський, С. Серенсен тощо.

Спочатку існувало чотири відділення: механічне, інженерне, сільськогосподарське й хімічне. Термін навчання становив чотири роки. Влітку 1918 р. було створено п'ятий факультет – електротехнічний.

У 1920–1930-х рр. зусилля інституту були спрямовані на вирішення завдань індустріалізації, на створення й відновлення таких галузей промисловості, як машинобудівна, верстатобудівна, хімічна, оборонна, металургійна. Для виконання народногосподарських планів треба було за короткий час виховати технічну інтелігенцію. У КПІ 1925 р. на чотирьох факультетах (хімічному, механічному, електротехнічному і шляхів сполучення) навчалось 1983, а 1929 р. – 2800 студентів, працювали 170 викладачів, у т. ч. 36 професорів, 31 штатний і понад 100 позаштатних викладачів.

Ураховуючи велику організаторську роль Київського політехнічного інституту в підготовці інженерних і наукових кадрів, Указом Президента України від 8 квітня 1995 р. йому надано статус Національного технічного університету України. У квітні 2007 р. на Колегії МОН України було ухвалено рішення про надання КПІ статусу дослідницького університету. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2010 р. № 76 НТУУ "КПІ" надано статус самоврядного (автономного) дослідницького національного університету. Наказом Міністра освіти і науки України від 17 серпня 2016 р. університету присвоєно ім'я його колишнього студента, видатного авіаконструктора І. Сікорського.

Сьогодні в КПІ функціонують 19 факультетів, дев'ять навчально-наукових інститутів, декілька науково-дослідних інститутів і наукових центрів. Здійснюється підготовка бакалаврів, спеціалістів та магістрів, кандидатів і докторів наук. Серед викладачів майже 500 професорів, понад 1300 доцентів.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Перша спроба заснування університету в Катеринославі була зроблена наприкінці XIX ст., коли з'явився відповідний царський указ. Але ця ідея була реалізована лише у серпні 1918 р. завдяки наполегливим зусиллям місцевої інтелігенції й підтримці видатних учених В. Вернадського, Д. Багалія, М. Василенка, Л. Писаржевського, за клопотанням яких було ухвалено рішення про відкриття університету на базі Вищих жіночих курсів у складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, юридичного, медичного та фізико-математичного. Першим ректором був відомий біолог В. Карпов. В університеті працювали видатні вчені й педагоги, а саме: Д. Яворницький, М. Любавський, В. Пархоменко, М. Злотников, Ф. Тарановський, М. Кабанов, Г. Тимофєєв, М. Лебедев.

У зв'язку з реорганізацією вищих навчальних закладів у 1920 р. на базі університету було створено Вищий інститут народної освіти. У 1933 р. Дніпропетровський університет було відновлено. Спочатку в ньому функціонувало шість факультетів: історико-економічний, фізичний, математичний, біологічний, хімічний, геологічний; пізніше – розпочато підготовку географів і філологів, відкрито заочне відділення. Виникли наукові підрозділи: інститути геології, гідробіології, фізіології, ботанічний сад, біостанція. У 1951 р. відкрито фізико-технічний факультет, співробітники якого зробили помітний внесок у розвиток ракетно-космічної галузі України; серед його випускників – академіки Ю. Семенов, С. Конюхов, В. Пилипенко, А. Недайвода, О. Негода, другий Президент України Л. Кучма.

У 2000 р. Указом Президента України Дніпропетровському університету було надано статус національного, а із 2008 р. він носить ім'я свого славетного випускника О. Гончара.

Завдяки зусиллям професорсько-викладацького корпусу в ДНУ створено й успішно розвиваються широковідомі наукові школи у галузі математики, механіки, радіофізики та радіоелектроніки, ракетно-космічної техніки, нейрокібернетики, біотехнології, неорганічної хімії, історіографії та джерелоз-

навства, історії України, археології, германістики, літературо-та мовознавства тощо.

Сьогодні в університеті функціонують 16 факультетів, три освітні центри, аспірантура й докторантура, три науково-дослідних інститути, 86 кафедр, на яких працюють понад 1 тис. викладачів, у т. ч. 164 докторів наук, професорів. До структури університету також входять п'ять коледжів (машинобудівний, педагогічний, ракетно-космічного машинобудування, економіки та бізнесу, промисловий), підготовче відділення (у т. ч. для іноземців), Регіональний центр безперервної освіти "Придніпров'я", два ліцеї. ДНУ має у своєму складі Присамарський міжнародний біосферний стаціонар, ботанічний сад, комплекс прісноводної фауни "Акваріум", кілька музеїв. Перлиною університету є Палац студентів, який постановою уряду визнано історико-архітектурним пам'ятником національного значення.

В університеті та його коледжах навчаються понад 20 тис. студентів, у т. ч. іноземні студенти та аспіранти більш ніж із 20-ти країн світу. Усього за час існування ДНУ було підготовлено понад 150 тис. фахівців.

Сумський державний університет

Свою історію Сумський державний університет веде з 1948 р., коли в Сумах було створено навчально-консультаційний пункт Московського інституту металопромисловості.

Протягом 45-ти років він мав статус загальнотехнічного факультету Всесоюзного, а згодом Українського заочного політехнічного та Харківського політехнічного (ХПІ) інститутів; із 1966 р. – Сумської філії ХПІ з денною формою навчання. І вже 1990 р. із Сумського фізико-технологічного інституту відбулося становлення потужного закладу вищої освіти із широким спектром інженерно-технічних спеціальностей.

Реалізуючи концепцію вищої освіти за зразком провідних університетів світу, у 1993 р. Сумський фізико-технологічний інститут було перетворено на Сумський державний університет – університет класичного типу з розгалуженою структурою (базовий навчальний заклад, інститути, коледжі, технікуми).

Сьогодні в університеті навчається близько 16 тис. осіб за різними формами навчання за 46 спеціальностями із 22 галузей знань. Тут здобувають освіту близько 1300 іноземних студентів із майже 50-ти країн світу. Серед викладачів близько 120 докторів наук, професорів, 650 кандидатів наук, доцентів. До складу університету входять навчально-наукові інститути: медичний; фінансів, економіки та менеджменту імені Олега Балацького; бізнес-технологій "УАБС"; права; Конотопський та Шосткинський інститути; факультети: електроніки й інформаційних технологій, іноземної філології та соціальних комунікацій, технічних систем і енергоефективних технологій; Конотопський політехнічний та індустріально-педагогічний технікуми; Сумський машинобудівний і Шосткинський хіміко-технологічний коледжі, інші структурні підрозділи тощо.

СумДУ першим із українських вишів пройшов у 2014 р. незалежний зовнішній аудит компанії QS та здобув найвищі оцінки (п'ять зірок) за кількісним і якісним складом викладачів, задоволеністю студентів якістю навчання, умовами й доступністю навчання, соціальною спрямованістю діяльності та E-learning.

2.3. Система вищої освіти України

Система вищої освіти України відображає мету й завдання суспільства, зумовлена законами його розвитку і виражає політику держави, потреби суспільного розвитку в галузі освіти та виховання спеціалістів вищої кваліфікації. У ній знаходять свій вияв державна політика, рівень економіки і культури, національні особливості українського народу, його традиції тощо.

Систему вищої освіти становлять: заклади вищої освіти (ЗВО) усіх форм власності; рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти; галузі знань і спеціальності; освітні й наукові програми; стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти; органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти; учасники освітнього процесу.

Законодавство України про вищу освіту базується на Конституції України і складається із законів України "Про освіту",

"Про вищу освіту", "Про наукову і науково-технічну діяльність" та інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів України. Базуючись на цій нормативно-правовій базі, держава проводить відповідну політику у сфері вищої освіти, яку визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України та Міністерство освіти і науки України. Ця політика ґрунтується на таких основних принципах: сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом усього життя; доступності вищої освіти й незалежності її здобуття від політичних партій, громадських і релігійних організацій; інтеграції системи вищої освіти України до ЄПВО, за умови збереження та розвитку досягнень і прогресивних традицій національної вищої школи; державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної та педагогічної діяльності; державної підтримки освітньої, наукової, науково-технічної й інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг зі сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів закладам вищої освіти, що проводять таку діяльність; сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти.

Відповідно до Закону України "Про освіту" (ст. 6) засадами державної політики у сфері освіти та принципами освітньої діяльності є: людиноцентризм; верховенство права; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; забезпечення рівного доступу до освіти без дискримінації за будь-якими ознаками, у т. ч. за ознакою інвалідності; розвиток інклюзивного освітнього середовища, у т. ч. у закладах освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання осіб із особливими освітніми потребами; науковий характер освіти; різноманітність освіти; цілісність та наступність системи освіти; прозорість і публічність прийняття й виконання управлінських рішень; відповідальність і підзвітність органів управління освітою та закладів освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності перед суспільством; інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та фу-

нкцій забезпечення діяльності закладів освіти; інтеграція з ринком праці; нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями; свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; академічна доброчесність; академічна свобода; фінансова, академічна, кадрова та організаційна автономія закладів освіти у межах, визначених законом; гуманізм; демократизм; єдність навчання, виховання та розвитку; виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій; формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення; формування поваги до прав і свобод людини, нетерпимості до приниження її честі та гідності, фізичного або психічного насильства, а також до дискримінації за будь-якими ознаками; формування громадянської культури й культури демократії; формування культури здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля; невтручання політичних партій в освітній процес; невтручання релігійних організацій в освітній процес; різнобічність і збалансованість інформації щодо політичних, світоглядних та релігійних питань; державно-громадське управління; державно-громадське партнерство; державно-приватне партнерство; сприяння навчанню упродовж життя; інтеграція у міжнародний освітній та науковий простір; нетерпимість до виявів корупції й хабарництва; доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою.

Управління галуззю здійснюється Кабінетом Міністрів України; Міністерством освіти і науки України (МОН); галузевими державними органами, до сфери управління яких належать ЗВО; органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, до сфери управління яких належать ЗВО; Національною академією наук і національними галузевими академіями наук; засновниками ЗВО; органами громадського самоврядування у сфері вищої освіти і науки; Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) тощо.

Кабінет Міністрів України через систему органів виконавчої влади забезпечує реалізацію державної політики у сфері вищої освіти, організовує розроблення, затверджує та забезпечує виконання загальнодержавних програм розвитку сфери вищої освіти, а також розроблення і здійснення заходів щодо створення матеріально-технічної бази та інших умов, необхідних для розвитку вищої освіти, видає у межах своїх повноважень нормативно-правові акти з питань вищої освіти.

МОН є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності.

МОН виконує ряд функцій, пов'язаних із оперативним управлінням системою вищої освіти України. Передусім, воно розробляє стратегію та програми розвитку вищої освіти, бере участь у формуванні й реалізації державної політики у сфері вищої освіти, науки, підготовки фахівців з вищою освітою, аналізує потреби вітчизняного ринку праці, вносить пропозиції щодо обсягів і напрямів державної підтримки підготовки фахівців із вищою освітою, провадить аналітично-прогностичну діяльність у сфері вищої освіти, визначає тенденції її розвитку, вплив демографічної, етнічної, соціально-економічної ситуації, інфраструктури виробничої та невиробничої сфери, формує стратегічні напрями розвитку вищої освіти з урахуванням науково-технічного прогресу та інших факторів, узагальнює світовий і вітчизняний досвід розвитку вищої освіти. Крім того, за поданням Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Міністерство формує перелік галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців.

У межах своїх компетенцій МОН видає ліцензії на освітню діяльність ЗВО різних рівнів акредитації, розробляє й затверджує стандарти вищої освіти та освітньої діяльності, формує пропозиції та розміщує державне замовлення на підготовку фахівців, сприяє їхньому працевлаштуванню, затверджує порядок визнання дипломів, отриманих у зарубіжних ЗВО, розробляє положення про порядок реалізації права на академічну мобільність тощо.

На рівні ЗВО управління здійснюється засновником (засновниками), повноваження якого визначаються законами України, а також Статутом. Вищим керівним органом ЗВО є Вчена рада. Безпосереднє управління діяльністю закладу здійснює його керівник (ректор, президент, начальник, директор тощо). У 2018/2019 н. р. у системі вищої освіти України функціонувало 282 університети, академії та інститути, 370 коледжів, технікумів, училищ.

Університет – це багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у т. ч. доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинену інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

Академія, інститут – це галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) заклад вищої освіти, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому та вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має ро-

звинену інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

Коледж – це заклад вищої освіти або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям ступеня бакалавра та/або молодшого бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження та/або творчу мистецьку діяльність. Коледж також має право відповідно до ліцензії (ліцензій) забезпечувати здобуття профільної середньої, професійної (професійно-технічної) та/або фахової передвищої освіти.

Університету, академії, інституту незалежно від форми власності відповідно до законодавства може бути надано статус національного. Національному закладу вищої освіти, що забезпечує проривний розвиток держави в певних галузях знань за моделлю поєднання освіти, науки та інновацій, сприяє її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір, має визнані наукові здобутки, може надаватися статус дослідницького університету терміном на сім років.

Основними завданнями дослідницького університету є:

1) у навчальній діяльності: розроблення та впровадження у навчальний процес новітніх інформаційних технологій і засобів навчання з метою підготовки фахівців з питань інноваційного розвитку; реалізація інноваційних програм підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів для університетів, наукових установ, наукоємних виробництв; створення умов для обміну студентами, аспірантами, докторантами, науковими і науково-педагогічними працівниками; забезпечення участі студентів у здійсненні наукових та науково-технічних досліджень і впровадженні у практику результатів досліджень як необхідної складової навчального процесу; підвищення кваліфікації працівників підприємств, установ та організацій, які упроваджують у практику результати прикладних наукових досліджень університету;

2) у науковій та інноваційній діяльності: здійснення разом із Національною та галузевими академіями наук фундаментальних і прикладних наукових досліджень за визначеними пріоритетними напрямками наукової, науково-технічної та інноваційної

діяльності; реалізація інноваційних проектів розроблення, запровадження та виробництво нової високотехнологічної продукції; інтеграція освіти й науки з виробництвом шляхом створення навчально-науково-виробничих об'єднань, базових кафедр, лабораторій разом із інститутами Національної та галузевих академій наук і підприємствами, установами й організаціями; випуск та реалізація експериментальних зразків нової техніки, технологій і малосерійної наукоємної продукції; забезпечення охорони об'єктів права інтелектуальної власності, зокрема інноваційних розробок університету;

3) у міжнародній діяльності: участь у реалізації міжнародних проектів і програм, у науково-практичних конференціях, семінарах та виставках; створення спільних із іноземними партнерами наукових центрів, інститутів, інших об'єднань для виконання освітніх і науково-дослідницьких програм із видачею студентам, аспірантам та докторантам відповідних документів про освіту.

Базовим структурним підрозділом закладу вищої освіти державної (комунальної) форми власності (його філій, інститутів, факультетів) є *кафедра*. Вона провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузеву групою спеціальностей. До складу кафедри входить не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких вона є основним місцем роботи, і не менш ніж три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання.

Факультет – це структурний підрозділ закладу вищої освіти, що об'єднує не менш ніж три кафедри та/або лабораторії, які в державних і комунальних закладах вищої освіти у сукупності забезпечують підготовку не менше 200 здобувачів вищої освіти денної форми навчання (крім факультетів вищих військових навчальних закладів, ЗВО фізичного виховання і спорту, культури та мистецтва).

Навчально-науковий інститут – це структурний підрозділ університету, академії, інституту, що об'єднує відповідні кафедри, лабораторії, науково-дослідні центри та експериментальні лабораторії, які провадять освітню діяльність і наукові дослідження.

Закон України "Про вищу освіту" гарантує громадянам України право безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних ЗВО на конкурсній основі відповідно до стандартів вищої освіти, якщо певний ступінь вищої освіти громадянин здобуває вперше за кошти державного або місцевого бюджету. Право на вищу освіту гарантується незалежно від віку, громадянства, місця проживання, статі, кольору шкіри, соціального й майнового стану, національності, мови, походження, стану здоров'я, ставлення до релігії, наявності судимості, а також від інших обставин. Це право забезпечується:

- розгалуженою мережею закладів освіти, заснованих на державній та інших формах власності, наукових установ, закладів післядипломної освіти;
- відкритим характером закладів освіти, створенням умов для вибору профілю навчання й виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;
- різними формами навчання: денна (стаціонарна), заочна (дистанційна) та змішана (вечірня), екстернат, індивідуальний графік.
- Національна доктрина розвитку освіти в Україні з метою забезпечення рівного доступу до здобуття якісної вищої освіти (2002) передбачає:
 - запровадження ефективної системи інформування громадськості про можливості здобуття вищої освіти;
 - створення умов для здобуття безплатної вищої освіти на конкурсних засадах у державних і комерційних навчальних закладах;
 - удосконалення правових засад здобуття освіти за рахунок бюджетів усіх рівнів та коштів юридичних і фізичних осіб;
 - створення умов для здобуття вищої освіти дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування та дітьми-інвалідами;
- розширення можливостей здобуття вищої освіти шляхом індивідуального кредитування;
- забезпечення високої якості вищої освіти та професійної мобільності випускників вищих навчальних закладів на

ринку праці шляхом інтеграції вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, наукових установ і підприємств, запровадження гнучких освітніх програм та інформаційних технологій навчання;

- дотримання засад демократичності, прозорості та гласності у формуванні контингенту студентів, у т. ч. шляхом об'єктивного тестування, створення умов для забезпечення навчання відповідно до потреб особистості та ринку праці.

Одним із головних завдань, яке має виконувати система освіти, є забезпечення її якісного рівня. Зростання інтелектуальної змістовної праці спричиняє потребу в працівниках, здатних осмислювати свою професійну діяльність, спрямовувати її у дослідницьке русло, приймати рішення у складних ситуаціях. Тому нині на ринку праці основним фактором конкуренції фахівців стає якість освіти – рівень організації освітнього процесу в закладі вищої освіти, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань.

Вступ до ЗВО відбувається на конкурсній основі відповідно до здібностей і незалежно від форми власності навчального закладу та джерел оплати за навчання. Рівному доступу до здобуття вищої освіти покликана сприяти система зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) навчальних досягнень випускників системи загальної середньої освіти, яку впроваджено із 2006 р. У 2007 р. усі освітні заклади, підпорядковані МОН, зараховували абітурієнтів за сертифікатами ЗНО. Тестування проводилося лише з української мови, математики, історії (української та всесвітньої). ЗНО з хімії, біології, фізики проводилося лише для випускників шкіл Харківської області. Участь у ЗНО взяло 26 % від загальної кількості абітурієнтів. Із 2008 р. ЗНО стало обов'язковим для всіх абітурієнтів. Результати тестування випускників загальноосвітніх шкіл у спеціальних навчально-екзаменаційних центрах служать підставою для вступу до закладів вищої освіти та їх зарахування як державної підсумкової атестації. Хоча ЗНО не привело до суттєвого поліпшення якості знань і змусило абітурієнтів концентруватись на трьох необхідних предметах, ігноруючи інші, воно допомогло у боротьбі з хабарництвом на вступі

пних іспитах. Однак корупція та хабарництво в освіті – лише відображення ситуації у державі. Наївно сподіватись, що якась одна сфера може бути повністю вільною від цього лиха.

Метою вищої освіти є здобуття особою високого рівня наукових та/або творчих мистецьких, професійних і загальних компетентностей, необхідних для діяльності за певною спеціальністю чи в певній галузі знань.

Вища освіта здобувається на основі повної загальної середньої освіти.

Підготовка фахівців із вищою освітою здійснюється за відповідними освітніми чи науковими програмами на таких рівнях вищої освіти: початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти; перший (бакалаврський) рівень; другий (магістерський) рівень; третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень; науковий рівень тощо.

Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, а також певного досвіду їх практичного застосування з метою виконання типових завдань, які передбачені для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Другий (магістерський) рівень вищої освіти передбачає здобуття особою поглиблених теоретичних та/або практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією), загальних засад методології наукової та/або професійної діяльності, інших компетентностей, достатніх для ефективного виконання завдань інноваційного характеру відповідного рівня професійної діяльності.

Третій рівень вищої освіти – освітньо-науковий або освітньо-творчий. Освітньо-науковий рівень вищої освіти передбачає здобуття особою теоретичних знань, умінь, навичок та інших компетентностей, достатніх для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або до-

слідницько-інноваційної діяльності, оволодіння методологією наукової й педагогічної діяльності, а також проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення. Освітньо-творчий рівень вищої освіти передбачає оволодіння методологією мистецької та мистецько-педагогічної діяльності, здійснення самостійного творчого мистецького проекту, здобуття практичних навичок продукування нових ідей і розв'язання теоретичних та практичних проблем у творчій мистецькій сфері.

Науковий рівень вищої освіти передбачає набуття компетентностей із розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворювальних знань та/або прогресивних технологій, розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення.

Здобуття вищої освіти на кожному рівні вищої освіти передбачає успішне виконання особою відповідної освітньої або наукової програми, що є підставою для присудження відповідного ступеня вищої освіти: 1) молодший бакалавр; 2) бакалавр; 3) магістр; 4) доктор філософії/доктор мистецтва; 5) доктор наук.

Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність ЗВО (для ЗВО культурологічного та мистецького спрямування – мистецька діяльність) є обов'язковою і невід'ємною складовою частиною їхньої освітньої діяльності.

Навчання у ЗВО здійснюється за такими формами: очна (денна, вечірня); заочна (дистанційна).

Формами здійснення освітнього процесу в закладах вищої освіти є навчальні заняття (основні види – лекція; лабораторне, практичне, семінарське, індивідуальне заняття; консультація); самостійна робота; практична підготовка; контрольні заходи.

Рівні вищої освіти	Ступінь вищої освіти, документ про освіту (науковий ступінь)	Документ про попередню освіту, що надає доступ	Нормативний період (роки) і обсяг (кредити ЄКТС) навчання	Академічні права	Національна рамка кваліфікацій	Цикли ЄПВО
Науковий рівень (2-й науковий ступінь)	Доктор наук, диплом доктора наук	Диплом доктора філософії			9-й рівень	
Освітньо-науковий (третій) рівень, 1-й науковий ступінь	Доктор філософії, диплом доктора філософії	Диплом магістра	4 роки, освітня складова – 30–60 кредитів	Доступ до здобуття 2-го наукового ступеня	8-й рівень	III цикл
Магістерський (другий) рівень	Магістр, диплом магістра	Диплом бакалавра	Освітньо-професійна програма – 90–120 кредитів Освітньо-наукова програма – 120 кредитів (дослідницька складова – не менше 30%)	Доступ до здобуття 1-го наукового ступеня	7-й рівень	II цикл
	Магістр медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування	Атестат про повну середню загальну освіту	300–360 кредитів (на основі повної загальної середньої освіти)			I–II цикли
Бакалаврський (перший) рівень	Бакалавр, диплом бакалавра	Атестат про повну загальну середню освіту	180–240 кредитів	Доступ до програм підготовки магістрів	6-й рівень	I цикл
		Диплом молодшого бакалавра	Обсяг може бути зменшений за рішенням ВНЗ			
Початковий рівень (короткий цикл)	Молодший бакалавр, диплом молодшого бакалавра	Атестат про повну середню загальну освіту	90–120 кредитів	Доступ до програм підготовки бакалаврів	5-й рівень	Короткий цикл I циклу

2.4. Шляхи реформування вищої освіти та проблеми інтеграції українських університетів до Європейського простору вищої освіти

Перше десятиліття незалежності характеризувалось різким падінням оплати праці, хронічними затримками з виплатою заробленого, згортанням великої кількості науково-технічних проектів і, як наслідок, масовою еміграцією вчених за кордон. Чимало вчорашніх викладачів вишів пішли торгувати на базар, аспіранти та студенти вночі розвантажували вагони й виконували іншу низькокваліфіковану працю. Навіть залишаючись формально на посадах, чимало науковців і викладачів були змушені шукати сторонні джерела заробітку. Якщо раніше робота у сфері науки вважалась відносно престижною, а для такого працевлаштування була потрібна висока успішність у навчанні, то в 1990-ті рр. вплив молодих працівників в університети суттєво скоротився.

Під час ринкових реформ середини 1990-х рр. сформувалась економічна модель незалежної України, яка за своєю структурою нагадувала початок ХХ ст. "Локомотивами" економіки стали експортно орієнтовані галузі: металургія, аграрний сектор і хімія. Високотехнологічні виробництва в основному загинули, натомість розквітнув малий і середній бізнес, переважно у сфері послуг. Ці тенденції означали зменшення потреби у кваліфікованих фахівцях. Інноваційний розвиток, підтримка освіти й академічної науки ніколи не були пріоритетними в українському бюджеті. Освіта фінансувалась за залишковим принципом. Рятувальним кругом для ЗВО стало запровадження контрактної форми навчання. Завдяки цьому вдалося пом'якшити вплив на університети економічної кризи 1990-х рр., поповнити їх бюджети тощо.

В умовах деіндустріалізації країни відбувались деідеологізація та демілітаризація освіти, перехід від масової до майже всеохопної вищої освіти, гуманітаризація структури підготовки фахівців. За словами історика Я. Грицака, ЗВО перетворились на бейбі-ситтери, рятуючи молодь від небезпеки вулиці. Система вищої освіти до певної міри виконує функції амортизації безробіття, приховує проблему "зайвих людей", яка ставатиме все відчутнішою із впровадженням четвертої промислової револю-

ції та роботизацією виробництва. Тому кількість навчальних закладів зростала небаченими темпами. Якщо у 1989 р. в Україні було 147 ЗВО, у яких навчались 888 тис. студентів, то у 2016 р. функціонувало 288 вишів, а кількість студентів зросла до 1 млн 375 тис., попри демографічну кризу. (Кількість випускників школи скоротилась із 500 тис. у 2004 р. до 200 тис. у 2016 р.). Щорічно дипломи про вищу освіту в Україні одержують близько 400 тис. осіб. До 80 % випускників стають студентами, що не могло не знизити загальний рівень останніх.

Падіння рівня підготовки абітурієнтів пов'язано і з кризовими процесами у 1990-ті рр. Низький соціальний престиж професії вчителя призводить до нестачі кваліфікованих педагогів, чимало шкіл не можуть похвалитися достатнім матеріально-технічним забезпеченням, а в багатьох сім'ях приділяється замало уваги успішності дитини у навчанні. Дослідження Міжнародної програми з оцінювання освітніх досягнень учнів (PISA) у 2018 р. показали, що базового рівня з читацької грамотності в Україні не досягли 25,9 % підлітків; із математичної – 36%; із природничо-наукової – 26,4 %. Головними причинами такої ситуації є недостатнє фінансування освіти, складність досягнення високих результатів у навчанні для дітей із низьким соціально-економічним статусом та учнів сільських шкіл.

Студенти змушені працювати, що негативно позначається на навчальному процесі. У магістратурі вже мало хто зі студентів не має роботи. Через це навчальний процес набуває формального характеру і часто виходить, що викладачі вдають, що навчають, а студенти вдають, що вчать. Магістратура та аспірантура дають змогу мешканцям інших міст заощадити на житлі, проживаючи в гуртожитку. Навіть якщо реальні знання студента, на думку викладача, не відповідають бодай рівню "задовільно", таку оцінку часто ставлять під тиском фінансових обставин. Відрахування великої кількості студентів означало б скорочення штату викладачів, адже в Україні існує залежність кількості викладацьких ставок від кількості студентів. Особливо рідко виставляються незадовільні оцінки студентам-контрактникам.

Першим документом, який визначав пріоритети і стратегію розвитку вищої освіти, була Державна національна програма

"Освіта" ("Україна XXI століття"), затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. Програма містила такі стратегічні завдання реформування вищої освіти: перехід до ступеневої системи підготовки фахівців, формування мережі ЗВО, яка за освітніми та кваліфікаційними рівнями, типами закладів, формами й термінами навчання, джерелами фінансування задовольняла б інтереси особи та потреби регіонів і держави; піднесення вищої освіти України до рівня розвинених країн світу та її інтеграція у міжнародне науково-освітнє співтовариство.

Національна доктрина розвитку освіти (затверджена 17 квітня 2002 р. Указом Президента України) віднесла до пріоритетів розвитку державної політики у сфері освіти такі: створення ринку освітніх послуг та його науково-методичного забезпечення; інтеграція вітчизняної освіти до європейського і світового освітніх просторів. Серед пріоритетних завдань ставилось забезпечення рівного доступу до якісної освіти й можливостей здобуття освіти упродовж життя. Стосовно вищої освіти доктрина передбачала фінансування державного замовлення за встановленими нормативами з урахуванням якості освіти.

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. (затверджена Указом Президента України 25 червня 2013 р.) визначила стратегічні завдання розвитку вищої освіти, серед яких: подальше вдосконалення процедур і технологій зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти як передумови забезпечення рівного доступу до навчання у вищій освіті; централізацію управління вищою освітою, реформування та оптимізацію мережі ЗВО, приведення її у відповідність до потреб розвитку національної економіки та запитів ринку праці; створення дослідницьких університетів; розширення автономії ЗВО тощо.

Зазначені документи не були реалізовані повною мірою, оскільки загалом правильні декларації не забезпечувалися достатньо конкретними кроками до виконання поставлених завдань і необхідними ресурсами для їх досягнення.

Проблеми у вищій освіті спричинені роками відсутності стратегії її розвитку. Без стратегії не можна зрозуміти, скільки та яких фахівців мають готувати університети, які типи ЗВО й наукові дослідження сприятимуть прогресу країни. Реформу-

вання відбувається в умовах демографічної кризи і низької якості життя переважної більшості населення України.

Нестача фінансування породжує низку проблем, зокрема із забезпеченням бібліотек новітньою літературою, у т. ч. зарубіжною, доступом студентів до електронних ресурсів, необхідного обладнання тощо. Низька зарплата викладачів, мізерні стипендії (кількість отримувачів яких із 2017 р. не має перевищувати 45 %) не сприяють престижу освітянської й наукової кар'єри. Матеріально-технічна база вищої освіти значною мірою застаріла. Особливо це стосується технічних і природничих спеціальностей. Зміст навчальних курсів часто недостатньо адаптований до сьогодення, до практики. Викладачі переважно використовують вітчизняну та російську літературу, що обмежує доступ до сучасних наукових досліджень. Надмірна централізація в управлінні системою освіти призводить до надмірної концентрації повноважень у руках МОН України. Непропорційний розвиток регіонів веде до того, що більше половини бюджетних студентських місць концентрується у Києві, Львівській та Харківській областях.

Україна приєдналась до Болонського процесу. Заявку про приєднання було подано у 2003 р. 19 травня 2005 р. міністр освіти і науки С. Ніколаєнко в Бергені (Норвегія) підписав Болонську декларацію від імені України. Болонський процес відкриває нові можливості, пов'язані з перспективою входження до загальноєвропейського освітнього простору, а саме: визнання українських дипломів на міжнародному рівні; більша мобільність в європросторі для студентів та викладачів; спільні освітні й пошукові проекти з європейськими університетами; конкурентоспроможність на європейському і світовому ринку праці.

Перспективними орієнтирами української освіти в умовах європеїзації та глобальної інтеграції виглядають: конвергенція з європейськими країнами ключових показників, які визначають напрями та сутність розвитку національної освіти; оптимізація моделей управління й фінансування з урахуванням тенденції децентралізації, посилення ролі регіонів у прийнятті рішень, розбудови державно-громадсько-приватного партнерства; подальша трансформація змісту освіти на компетентнісних засадах і розроблення валідних вимірників оцінювання набуття молоддю

ключових та предметних компетентностей; наближення освіти до потреб суспільства, а професійної – до потреб ринку праці.

Ефективними інструментами співвіднесення національної освіти з інноваційними параметрами європейського та світового освітнього просторів є участь у проектах міжнародних організацій ПРООН, ЄС, Світового банку, Ради Європи тощо.

Відбувся перехід до підготовки студентів за освітньо-кваліфікаційними рівнями "Бакалавр", "Спеціаліст" (нині скасовано), "Магістр". Бакалавр – це рівень вищої освіти, що відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю. Освітній ступінь бакалавра присуджується у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180–240 кредитів ЄКТС. Однак диплом бакалавра досі не сприймається багатьма роботодавцями як завершена вища освіта.

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується закладом вищої освіти у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90–120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 %. Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра. Ступінь магістра медичного, фармацевтичного або ветеринарного спрямування здобувається на основі повної загальної середньої освіти і присуджується у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми, обсяг якої становить 300–360 кредитів ЄКТС.

У 2006/2007 навчальному році у всіх ЗВО України III–IV рівнів акредитації було запроваджено єдину кредитно-

трансферну систему (ЄКТС). Система так званої "полегшеної шкали оцінювання" може бути представлена таким чином:

A – відмінно (відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок);

B – дуже добре (вище середнього рівня з кількома помилками);

C – добре (загалом правильна робота з певною кількістю грубих помилок);

D – задовільно (непогано, але зі значною кількістю недоліків);

E – достатньо (виконання задовольняє мінімальні критерії);

FX – незадовільно (потрібно попрацювати перед тим, як отримати задовільну оцінку).

В Україні переважно застосовують таку шкалу співвідношення кількості балів і оцінок за бально-рейтинговою системою навчання й оцінювання успішності студентів:

90–100 балів – відмінно (A);

75–89 балів – добре (B, C);

60–74 бали – задовільно (D, E);

35–59 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FX);

1–34 бали – незадовільно з обов'язковим повторним курсом (F).

У 2014 р. було ухвалено в новій редакції Закон України "Про вищу освіту". Під час його імплементації одним із ключових питань стала автономія університетів. ЗВО отримали змогу самостійно формувати навчальну програму в межах вимог освітніх стандартів, було скасовано міністерські вимоги щодо обов'язкових навчальних дисциплін, упроваджено вибірккову частину навчальних предметів. Також ЗВО одержали право вільно формувати освітні спеціалізації в межах ліцензованих широких спеціальностей (їхню кількість було зменшено до 121). Скасовано практику "грифування" (офіційного гарантування якості МОН України) університетських підручників. Ця процедура лише породжувала додаткові перепопи та витрати для авторів.

Викладачі дістали право офіційно оформлювати тривалі міжнародні стажування як службове відрядження, що розширює академічну мобільність. Значно більше можливостей з'явилося і у студентів для міжнародних контактів. Однак у наших реаліях – це найчастіше дорога з одностороннім рухом. Українські уні-

верситети поки що не приваблюють науковців та студентів із розвинених країн. Анексія Криму і війна на Донбасі поставили потребу формування єдиного освітнього простору та академічної мобільності всередині України.

Водночас зберігається державне регулювання правил прийому абітурієнтів, викладачів, громіздка система звітності перед міністерством. Невід'ємною частиною університетської автономії має стати фінансова автономія. Однак у цій сфері поки що втілено лише одну помітну новацію. Університети дістали право відкривати поточні рахунки не лише у Державному казначействі, а й у державних банках. Це зменшило технічні перепони до здійснення платежів. Законодавчо закріплено можливість створення університетами сталих фінансових фондів (ендаументів).

У рамках виконання відповідного зобов'язання України перед Європейським Союзом згідно з угодою про Асоціацію створено Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти, яке змогло повноцінно запрацювати лише у 2019 р. Стратегічні цілі НАЗЯВО реалізуються за трьома головними напрямками:

1. Якість освітніх послуг (гарантування якості освітніх програм через упровадження ефективної процедури їх акредитації; сприяння функціонуванню внутрішніх систем забезпечення якості освіти у ЗВО; погодження стандартів та розробка критеріїв забезпечення якості вищої освіти на основі передових світових і національних практик).

2. Визнання якості наукових результатів (формування політики доброчесності наукових досліджень через упровадження прозорих і ефективних процедур, нетерпимість до виявів псевдонауки; запровадження процедур атестації наукових кадрів, які відповідають кращим європейським стандартам; акредитація спеціалізованих учених рад на підставі розробленого положення та моніторинг їхньої діяльності).

3. Забезпечення системного впливу діяльності НАЗЯВО (моніторинг та аналіз результатів діяльності ЗВО щодо забезпечення якості освіти через проведення акредитаційних процедур і атестації наукових кадрів; сприяння інтеграції системи вищої освіти України у світовий освітній та науковий простір шляхом установа партнерських відносин з іноземними агентствами

забезпечення якості, заохочення ЗВО до міжнародної співпраці та визнання освітніх і наукових ступенів, здобутих в іноземних ЗВО; стимулювання участі українських ЗВО у міжнародних освітньо-наукових рейтингах на основі запровадження нових якісних критеріїв тощо).

Із осені 2016 р. розпочалась підготовка докторів філософії (замість кандидатів наук) в аспірантурі за новими освітньо-науковими програмами. Відтепер заборонено захищати дисертацію доктора філософії без навчання в аспірантурі (виняток зроблено для викладачів ЗВО та наукових співробітників), що має звузити можливості захисту дисертацій державними службовцями, політиками, бізнесменами, які, як правило, захищають тексти, написані іншими особами. Тривалість навчання в аспірантурі збільшено із трьох до чотирьох років. Університет або наукова установа присвоюватиме ступінь доктора філософії самостійно, без затвердження органом влади. До закону було внесено норму про обов'язковість оприлюднення текстів дисертацій онлайн задля спрощення перевірки на плагіат та академічну добросесність.

Відбувається демократизація університетського життя, запорукою чого має стати ширший доступ до адміністративних посад. Відтепер одна особа не може суміщати кілька адміністративних посад. Посади ректора, декана і завідувача кафедри є виборними. Перебування однієї особи на адміністративній посаді обмежене двома термінами по п'ять років кожен. Запроваджено процедуру прямих виборів ректора, участь у яких мають право взяти всі науково-педагогічні працівники, представники від інших працівників та студентства.

Вимоги до здобувачів учених звань доповнені необхідністю мати міжнародний сертифікат з іноземної мови, наукові публікації, індексовані в системі Scopus або Web of Science, пройти стажування за кордоном.

Законодавчо забезпечені гарантії діяльності органів студентського самоврядування. Однією з найважливіших їхніх функцій є налагодження комунікації та взаємодії між адміністрацією університету та студентами. Студенти можуть здійснювати захист

власних прав на участь в управлінні університетом, у т. ч. і шляхом створення студентських організацій та профспілок.

Зменшено обсяг навчального навантаження студентів (кількість предметів, які можна опанувати одночасно, обмежено максимум до восьми) та викладачів (із 900 до 600 академічних годин, але на практиці це не призвело до зменшення аудиторного навантаження).

У 2017 р. упроваджено незалежний вступний іспит на магістратуру за спеціальністю "Право". Із 2018 р. такі самі випробування вводяться з іноземної мови.

У грудні 2019 р. було ухвалено Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення освітньої діяльності у сфері вищої освіти". Він передбачає суттєві зміни до процедури ліцензування у сфері вищої освіти: скасовується ліцензування близько 100 спеціальностей і залишаються лише ліцензування освітньої діяльності ЗВО на певному рівні вищої освіти, ліцензування освітньої діяльності ЗВО з підготовки іноземних громадян та ліцензування освітньої діяльності за освітніми програмами, що передбачають присвоєння професійної кваліфікації із професій, для яких запроваджено додаткове регулювання. Законом передбачено розширення доступу до вищої освіти для мешканців тимчасово окупованої території, запровадження мотиваційного листа при вступі, збільшення питомої ваги творчих конкурсів у конкурсних балах, установлення обов'язковості єдиного вступного іспиту з іноземної мови. Унормовано питання доступу до вищої освіти і укладання договору про навчання між ЗВО та вступником; упровадження застосування технологій ЗНО для вимірювання результатів навчання, здобутих на основі профільної середньої освіти та фахової передвищої освіти й на першому (бакалаврському) рівні (освітньо-кваліфікаційному рівні спеціаліста), та їхнє використання поряд з іншими результатами для прийому до ЗВО та атестації здобувачів вищої освіти. Закон створює умови для розвитку міждисциплінарних освітніх програм, освітніх програм спільного та подвійного дипломування; урегулює основні елементи організації освітнього процесу і Національної рамки ква-

ліфікацій. Скасовано дипломи державного зразка, адже на сьогодні якість освіти в кожному ЗВО різна, і держава не може уніфікувати її. Відтепер форма диплома буде довільною в кожному університеті. Статус національного ЗВО стає почесним і надається за видатний внесок у розвиток вищої освіти. Посилено вимоги для надання ЗВО статусу дослідницького, визначення особливостей його функціонування та управління. Для очільників ЗВО вводиться поняття КПІ (ключові показники ефективності). У контрактах ректорів має бути передбачено, що саме вони мають виконати за час своєї роботи. Закон передбачає збільшення відповідальності для студентів за недотримання академічної сумлінності, тобто за плагіат. Це зможе стати причиною для невидачі диплому.

Великою проблемою вищої освіти України залишаються порушення академічної доброчесності та високий ступінь толерування таких порушень. Ідеться про плагіат у курсових і дипломних роботах, дисертаціях, списування на іспитах, фальсифікацію результатів наукових досліджень. Для визначення плагіату зазвичай використовують умовне "правило Фішмана": "Коли певна особа використовує слова, ідеї чи результати праці, що належать іншому визначеному джерелу чи людині без вказання посилання на джерело, з якого вона була запозичена, у ситуації, в якій правомірно очікується вказування авторства оригіналу з метою отримати певну користь, пошану, вигоду, які не обов'язково мають бути грошового характеру".

Експертами Міжнародного центру академічної доброчесності при Ратлендському інституті в Університеті Клермон (Південна Кароліна) було розроблено "Фундаментальні цінності академічної доброчесності". Згідно із запропонованим підходом, *академічна доброчесність* – це відданість шести фундаментальним цінностям: чесності, довірі, справедливості, повазі, відповідальності та мужності.

Фундаментальні цінності академічної доброчесності

Чесність	Академічні спільноти доброчесності просувають пошук істини і знання через інтелектуальну та особисту чесність у процесі навчання, викладання, наукових досліджень і надання послуг за дорученням адміністрації
Довіра	Академічні спільноти доброчесності стимулюють і покладаються на клімат взаємної довіри. Клімат довіри заохочує та підтримує вільний обмін ідеями, який своєю чергою дає можливість науковим пошукам реалізуватися найповнішою мірою
Справедливість	Академічні спільноти доброчесності встановлюють чіткі та прозорі очікування, стандарти і практики для підтримання справедливості у стосунках між студентами, викладачами й адміністративним персоналом
Повага	Академічні спільноти доброчесності цінують інтерактивну, кооперативну та відкриту до всіх учасників природу навчання й пізнання. Вони шанують і вважають за належне розмаїття думок та ідей
Відповідальність	Академічні спільноти доброчесності покладаються на принципи особистої відповідальності, що підсилюється готовністю окремих осіб і груп подавати приклад відповідальної поведінки. Підтримують взаємно узгоджені стандарти, а також вживають належних заходів у випадку їхнього недотримання
Мужність	Для розбудови й підтримання академічних спільнот доброчесності потрібно більше, ніж просто вірити у фундаментальні цінності. Трансформація цінностей від розмов про них до відповідних дій, їхнє відстоювання в умовах тиску і труднощів потребує рішучості, цілеспрямованості та мужності

Протилежною за змістом до академічної доброчесності є категорія академічної нечесності. Ідеться про фабрикацію і фаль-

сифікацію матеріалів, хабарництво, зловживання службовим становищем задля отримання академічної вигоди тощо. Найбільшого поширення набули такі форми академічної нечесності, як шахрайство та плагіат. Під академічним шахрайством розуміють таку поведінку студентів, коли під час виконання навчальних завдань вони використовують недозволені матеріали, інформацію чи інші допоміжні засоби. Часто таке шахрайство відбувається у формі списування, зокрема за допомогою шпаргалок, через заглядання у роботу сусіда, колективну співпрацю між студентами заради отримання спільної вигоди (розподіл питань між студентами перед іспитом для виготовлення шпаргалок), учинення дій, спрямованих на попереднє та незаконне ознайомлення зі змістом екзаменаційних білетів, купівлю готових рефератів, курсових і магістерських робіт тощо. За даними міжнародного дослідження, більше 85 % українських респондентів зазначили, що вдавалися до обману під час навчання більш ніж 10 разів. На сьогодні заходи із протидії списуванню та плагіату в українських університетах мають несистемний, фрагментарний характер.

Ще однією загрозою майбутньому українських університетів є комерціалізація освіти. У наших реаліях інвесторів цікавлять, насамперед, ті продукти, які вийдуть на ринок якомога скоріше. Стратегічні дослідження фінансувати під силу лише великому капіталу або ж державі. Великий капітал в Україні – це олігархи, чий бізнес часто базується на експлуатації застарілого обладнання та експорті сировини, а держава все більше усувається від соціальних зобов'язань. До того ж, високопосадовцям, чий життєвий успіх часто не пов'язаний із освітою, важко зрозуміти її потреби.

За існуючих пріоритетів аграрного й оборонного секторів економіки не може бути й мови про серйозні інвестиції в модернізацію освіти. Держава потребує дешевої робочої сили для залучення іноземних інвестицій. Підприємці зацікавлені у збереженні дешевої робочої сили, тому не фінансують технологічний розвиток освіти.

Основний дискурс освітньої реформи все частіше зводиться до твердження, що у нас надто багато людей з вищою освітою, тому слід скорочувати кількість бюджетних місць в університе-

тах, самих університетів, розвивати професійно-технічну освіту, інвестувати тільки у кращі університети та кращих студентів. Зростання конкуренції на ринку навчальних закладів і закриття нерентабельних, особливо в регіонах, призведе до зменшення доступності вищої освіти для дітей із незаможних сімей.

При цьому будь-які скорочення ("оптимізація") соціальних витрат пояснюються упровадженням європейського досвіду на протигагу радянському минулому. Хоча європейський досвід дуже відмінний у різних країнах. Наприклад, у Скандинавії витрати на освіту надзвичайно високі, навчання безкоштовне, а стипендію отримують майже всі студенти. Близчим до ідеалу вітчизняних реформаторів видається досвід Грузії, де кількість ЗВО було скорочено із 220 до менше ніж 50, із яких тільки 17 є державними. Такі реформи не здатні забезпечити сталого розвитку в довгостроковій перспективі: скорочення видатків на освіту призведе до консервації дешевої робочої сили в умовах високого безробіття, а розподіл коштів на користь більш успішних ЗВО і студентів тільки збільшить поляризацію населення. Прикладом руху в цьому напрямі може бути декларований намір скоротити термін навчання на бакалаврських програмах за більшістю спеціальностей до трьох років.

Спроби підвищити конкуренцію в освіті, подальше скорочення кількості одержувачів стипендії призведе до того, що діти з незаможних сімей, чії батьки не зможуть оплатити їхнє проживання та харчування, просто втратять доступ до вищої освіти.

З огляду на ці чинники, українські університети ризикують виявитися неконкурентоздатними, як на світовому, так і на внутрішньому ринку. Тим більше, що інші країни роблять конкретні кроки для залучення українських абітурієнтів, у т. ч. і шляхом зменшення або скасування плати для навчання іноземців. Тож скоро можемо постати перед фактом від'їзду з України не лише найбагатших (а політична і бізнесова еліти вже давно роблять ставку на навчання дітей за кордоном), але й найталановитіших дітей. Як наслідок, серйозним викликом для освіти стає вплив молоді за кордон. Виходом могло б стати широке залучення на навчання в Україну студентів із країн, що розвиваються, а відповідно й перебудова навчального процесу на рівні світових вимог.

Потребує змін система фінансування через державне замовлення. Дослідження ринку праці показують, що лише 42 % випускників працюють за спеціальністю; 32 % із них після випуску ніколи не працювали за професією, зазначеною у дипломі. Приватний сектор економіки має брати участь у фінансуванні підготовки фахівців для нього, а держава "замовляти" лише фахівців, потрібних у державному секторі. Інакше фінансування буде повністю перекладено на плечі студентів та їх батьків.

Необхідно розірвати зв'язок між параметрами "розмір державного фінансування ЗВО – кількість його студентів – кількість його викладачів", який породжує орієнтацію на кількісні показники на шкоду якості освіти.

Більшість університетів світу відрізняються від вітчизняних домінуванням дослідницької складової їхньої діяльності. Тому європейські вищі переважно отримують лівову частину коштів від науково-дослідних розробок, а українські майже повністю залежні від фінансування за рахунок студентів-контрактників. В Україні об'єктивно склалось так, що основний науковий потенціал зосереджений у НАН України та галузевих академіях. На перешкоді розвитку університетської науки стоїть велике викладацьке навантаження, необхідність підготовки величезної кількості звітів, навчальних програм тощо.

У 2015–2016 рр. відповідно до Індексу глобальної конкурентоспроможності Україна посідала 79 місце серед 140 країн у світі. Вища освіта й підготовка (як п'ятий показник серед 12-ти, що впливають на індекс конкурентоспроможності країни) критично впливають на економічний розвиток і добробут. За цим компонентом Україна посідала 34 позицію. У той самий час, за показником якості системи вищої освіти, Україна займала 54 місце. Згідно з Індексом людського розвитку, Україна у 2014 р. займала 81 позицію серед 188 країн, при цьому маючи доволі високі показники, які характеризують освіту.

Таким чином, за роки незалежності Україна зробила істотні кроки на шляху формування, реалізації та розвитку державної політики у сфері освіти. Фундаментальні напрями оновлення освіти формувалися під впливом ідей утвердження державного суверенітету, побудови демократичного суспільства, становлен-

ня ринкової економіки, прагнення країни увійти в європейські освітній і дослідницький простори, а також до групи успішних країн глобалізованого світу.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте розвиток освіти в Київській Русі.
2. Порівняйте освітню систему єзуїтських колегій і братських шкіл.
3. Чому православне шкільництво в Україні відставало від європейського?
4. В якому місті було засновано перший в Україні університет? За яких обставин це трапилось?
5. Підготуйте есе про один із українських університетів, не згаданих у посібнику.
6. Яке місце посідають університети у системі вищої освіти України?
7. Охарактеризуйте нову редакцію Закону України "Про вищу освіту".
8. Які проблеми стоять перед системою вищої освіти України на шляху реформування та інтеграції до ЄПВО?
9. Як Ви розумієте поняття "академічна доброчесність"? Які існують фундаментальні принципи академічної доброчесності?
10. Що таке академічна нечесність? На конкретних прикладах проілюструйте небезпеку цього явища для вищої освіти України.

Література

1. *Академічні свободи, університетська автономія та освіта для сталого розвитку. Мовою документів* / редкол.: Л. П. Клименко та ін. – Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – 285 с.
2. *Болонський процес: документи* / уклад. З. І. Тимошенко, А. М. Грехов, Ю. А. Гапон та ін. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2003.

3. Вергун В. А. *Вступ до університетських студій: навч. посіб.* / В. А. Вергун, В. В. Копійка, М. М. Рижков. – К.: Вадекс, 2017.

4. *Вища освіта в Україні: порядок денний для реформ* / за заг. ред. Є. Б. Ніколаєва. – К.: Представництво Фонду Конрада Аденауера в Україні, 2017.

5. Гуляницький А. *Системна криза вищої освіти України: формування периферійної моделі* [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://commons.com.ua/ru/pro-sistemnu-krizu-vishoyi-osviti-ukrayini>.

6. *Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні* / за ред. І. М. Грищенко. – Хмельницький: ХНУ, 2010.

7. Згуровський М. З. *Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України* / М. З. Згуровський. – К.: НТУУ "КПІ", 2006.

8. Ільченко О. *Біля витоків благодійності: діяльність Галишки Острозької і Галишки Гулевичівни в розбудові освітньої галузі України* / О. Ільченко // Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 2. – С. 130–138.

9. Ісаєвич Я. *Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVIII ст.* / Я. Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 1966.

10. Казьмирчук Г. *Вступ до університетських студій: нариси та інформативні документи* / Г. Казьмирчук, М. Казьмирчук. – К.: ПП "КП УкрСіч", 2018.

11. Каленюк І. С. *Розвиток вищої освіти та економіка знань* / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К.: Знання, 2012.

12. Кузьмінський А. І. *Вступ до університетських студій: навч. посіб.* / А. І. Кузьмінський. – Черкаси: Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004.

13. Кузьмінський А. І. *Педагогіка вищої школи: навч. посіб.* / А. Кузьмінський. – К.: Знання, 2005.

14. *Літопис руський* / пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. – К.: Дніпро, 1989.

15. Лузан П. Г. *Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посіб.* / П. Г. Лузан, О. В. Васюк. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: ДАКККіМ, 2010.

16. *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К.: Педагогічна думка, 2016.

17. Сапожников С. В. *Педагогіка вищої школи України та Болонський процес: навч. посіб.* / С. Сапожников. – Дніпропетровськ: Інновація, 2010.

18. Серяков С. *Повсякденне життя єзуїтських шкіл України // Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії у 2-х т. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення.* – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – С. 99–140.

19. Сірополко С. *Історія освіти в Україні / С. Сірополко.* – 2-ге вид. – Львів: Афіша, 2001.

20. Січкаренко Г. Г. *Трансформації вищої освіти в незалежній Україні / Г. Січкаренко.* – К.: Вид. центр КНЛУ, 2009.

21. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ Л. Л. *Болонський процес: цикли, ступені, кредити / Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, Є. І. СОКОЛ, Б. В. КЛИМЕНКО.* – Харків: НТУ "ХПІ", 2004.

22. *Університетська освіта (вступ до фаху): навч. посіб.* / І. Г. Костирко, Л. Б. Гнатишин, Л. П. Петришин, М. П. Гарасим. – Львів: Вид-во "Магнолія 2006", 2011.

23. Хижняк З. І. *Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський.* – К.: Видав. дім "КМ Академія", 2003.

24. Яковенко Н. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко.* – 3-тє вид., перероб. та розшир. – К.: Критика, 2006.

25. Fishman T. (ed.). *The Fundamental Values of Academic Integrity.* 2nd edition. Clemson: International Center for Academy Integrity, Clemson University, 2012.

Тема 3

УНІВЕРСИТЕТ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА (1834–1920)

- 3.1. Передумови заснування університету в Києві.
- 3.2. Навчальний процес та наукові школи.
- 3.3. Професорсько-викладацька корпорація.
- 3.4. Студентство Університету св. Володимира.
- 3.5. Викладачі та студенти Київського університету в революційній боротьбі та обороні прав українського народу.
- 3.6. Київський університет у роки Української революції 1917–1920 рр.

3.1. Передумови заснування університету в Києві

В 1764 р. у "Проханні малоросійського шляхетства і старшини разом із гетьманом про відновлення різних старовинних прав Малоросії" до імператриці Катерини II було поставлено питання про заснування університетів у Києві та Батурині. Старшина і гетьман пропонували заснувати Київський університет у складі чотирьох факультетів на місці Києво-Братського монастиря, "з якого монахів треба вивести, й на тому місці побудувати будинки для вчителів та учнів...". Куратором університету мав стати гетьман, а богословського факультету – київський митрополит. Однак петиція, що містила вимоги розширення автономії Гетьманщини, мала несподівані наслідки для її підписантів: імператриця скасувала гетьманство.

Ідея університету знову з'явилась під час виборів депутатів до комісії для розробки нового "Уложення" (зводу законів) Російської імперії в 1767 р. У "Наказі київського шляхетства" ішлося про заснування університету в Києві. Аналогічні накази мали й депутати від Переяслава та Сум. Однак і на цей раз позитивного результату досягти не вдалось.

У XVIII ст. Київ був невеликим прикордонним містом із фортецею та військовою залогою, що не сприяло поширенню тут вільного університетського духу. До того ж імперський уряд не бажав задовольняти прохання козацької старшини і дворянства щодо збереження їхньої окремої ("козацької", "малоросійської") ідентичності. Університет міг стати кузнею кадрів для нових поколінь автономістів, що не відповідало інтересам Петербурга.

Ситуація змінилася з початком XIX ст. Унаслідок трьох поділів Польщі Київ опинився глибоко всередині Російської імперії. Початок правління імператора Олександра I (1801–1825) ознаменувався низкою реформ, які дали надію ліберальним силам імперії. О. Пушкін назвав цей період "днів олександрових прекрасний початок". У 1802 р. розпочалась освітня реформа. Було створено єдину освітню систему на чолі з Міністерством народної освіти. Територію імперії розподілено на навчальні округи на чолі з попечителями. Центрами округів стали університетські міста. Було відкрито університети в Дерпті (Тарту), Казані та Харкові. А Києву знову не пощастило. Ідея відкриття тут університету мала могутніх опонентів: великого польського магната та друга імператора князя А. Чарторийського і візитатора шкіл Волинської, Подільської й Київської губерній Т. Чацького. Російський університет у Києві загрожував польській системі освіти, що зберігалась на Правобережній Україні, і міг би скласти конкуренцію Віленському університету. Т. Чацький зумів переконати міністра народної освіти П. Завадовського відкрити гімназію у Кременці (із 1819 р. – Волинський ліцей). Усі предмети тут викладалися польською мовою, а професори були переважно поляками. І все ж 1812 р. у Києві було відкрито російську Першу гімназію, а 1818 р. Київську губернію було переведено з Віленського до Харківського навчального округу, що означало деполонізацію й початок русифікації шкіл.

Ситуація змінилась після Польського (листопадового) повстання 1830–1831 рр. у роки правління нового імператора Миколая I (1825–1855). Після придушення виступу було закрито навчальні заклади з польською мовою викладання. І хоча на Волині повстання не набуло поширення, Волинський ліцей, який було закрито через спалах холери, більше не відкривався. Невдовзі

з'явився донос, що в ліцейській бібліотеці збираються учителі, офіцери й чиновники, щоб почитати газети і журнали. Виконувач обов'язки директора ліцею негайно заборонив відвідувати бібліотеку приватним особам "не тільки для читання газет, але навіть і для читання книг". І хоча благонадійність учителів Волинського ліцею не викликала сумнівів, їхнє становище залишалося скрутним і непевним. Скінчилась епідемія, було придушено повстання, а ліцей усе не відкривався, через що викладачі отримували тільки половину платні.

12 квітня 1832 р. за ініціативою попечителя Харківського навчального округу В. Філатьєва було прийнято рішення про переведення Волинського ліцею до Києва. Місцем його розташування мало стати урочище Клов, де знаходилася садиба Київської гімназії. Було розроблено проект і кошторис будівлі ліцею.

У грудні 1832 р. було створено Київський навчальний округ, який включав територію Київської, Волинської, Подільської та Чернігівської губерній. Попечителем було призначено відставного військового Є. фон Брадке. Він згадував, що спочатку університет планувалося відкрити в Орші (Білорусь), а Київ мав задовольнитися ліцеєм. Але київська влада виявилася більш наполегливою. Оскільки царат підозріло ставився до університетів як розсадників вільнодумства, київський генерал-губернатор В. Левашов запропонував заснувати у Києві, крім ліцею, юридичний інститут св. Володимира для підготовки кадрів для державної служби. Однак спеціальна комісія й міністр народної освіти граф С. Уваров 30 жовтня 1833 р. звернулись до імператора з поданням про заснування замість двох одного навчального закладу – університету.

8 листопада 1833 р. вийшов указ монарха Сенату про заснування Імператорського університету св. Володимира. 25 грудня було затверджено штат і статут нового навчального закладу.

8 березня 1834 р. усіх учителів Волинського ліцею було запрошено на засідання ради Університету св. Володимира, на якому попечитель округу прочитав наказ про заснування в Києві університету. Учителів ліцею було призначено професорами. На цьому засіданні було складено перший журнал засідань ради

Київського університету. Із 8 березня університет розпочав свою роботу, відбувались засідання ради, провадилося діловодство.

Університет розглядався владою як інструмент ідеологічної політики, покликаний забезпечити "обрусіння" т. зв. "Південно-Західного краю" (Правобережної України) і довгий час залишався культурним осередком для мешканців переважно цього регіону. Саме ім'я св. Володимира мало підтвердити претензії російської монархії на землі Правобережної України, які ще донедавна вважались Польщею. Польська шляхта вбачала в цьому наступ на свої права.

Перші вісім років університет не мав власного приміщення і винаймав кілька будинків на Печерську. У будинку капітана І. Корта розташовувались аудиторії й актові зали, в інших – перевезені із Кременця навчальні кабінети, кабінет живопису, бібліотека (книжковий фонд становив понад 24 тис. назв), архів, скарбниця, колекція ботанічного саду тощо.

15 липня 1834 р., на день св. Володимира, відбулось урочисте відкриття університету. На урочистості прибуло дворянство довколишніх губерній (загалом понад 500 осіб). Є. фон Брадке згадував, що ажіотаж був таким великим, що за 3 крб. на добу не можна було винайняти найменшої кімнати. А багато заможних людей розмістились у сараях.

О 9-й годі в Києво-Печерській Лаврі відбулось богослужіння, яке відправив київський митрополит Євгеній (Болховітінов). Звідти близько 11-ї год присутні вирушили до будинку І. Корта. Митрополит із духовенством освятив будівлю. Потім було прочитано імператорські укази про заснування університету, затвердження його штату і статуту. Хор у супроводі військового оркестру виконав "Боже, царя храни", після чого промови виголосили попечитель округу і предводителі дворянства Київської, Волинської й Подільської губерній. Від імені викладачів із промовою "Про мету і користь вищих навчальних закладів" виступив професор загальної історії В. Цих. Він висловив упевненість, що університет надасть нового вигляду всьому місту: "Бідні халупки, що тісняться одна біля одної у віддалених частинах міста, перетворяться на великі гарні будівлі; на широких пустках, що відділяють одну частину міста від іншої і створю-

ють стільки незручностей для його мешканців, перешкоджають рухові внутрішньої його промисловості, виникнуть прекрасні будівлі або красиві гульбища; повноводий, широкий Дніпро вкриється незчисленими суднами, що везимуть сюди коштовні витвори з усіх кінців Росії. Народонаселення збільшиться; освіта пошириться на всі класи суспільства!..."

Хор виконав спеціально написані на честь відкриття університету вірші:

*Раздайся глас благодаренья,
Несись от радостных сердец!
На нас фиал благословенья
Излил Отечества Отец.*

*В краю России, где впервые
Воздвиглось знаменье Креста,
И храмы зиждились святыя,
И кровь лилася за Христа;*

*Где охранялась Ольги рвеньем
Чистейшей Веры колыбель,
И где Владимира велеьем
Крещенья избрана купель:*

*Там полвселенныя Властитель,
Краса венцу, гроза врагам,
И подданных благотворитель,
Науж сооружаешь Храм.*

*Сказал Он – и зажглась золотая
Здесь просвещения заря;
Храни ж, Всевышний, НИКОЛАЯ,
Храни для нас Отца-Царя.*

По завершенню офіційної частини відбувся бенкет. Є. фон Брадке згадував: "Лунали захоплені привітання Університету, і тостам не було краю. Бачачи, що починає ставати аж занадто гамірно, я хотів нишком піти; але мене спіймали, підняли нагору, пили ще раз за моє здоров'я; дворянство на руках знесло мене вниз і посадило в екіпаж. Цей експеримент не приніс ніякого задоволення моєму страдницькому тілу. Опісля були

великий обід у генерал-губернатора, бал від дворянства і багато інших урочистостей...". Лише 18 липня святкування завершилось, і дворянство роз'їхалось по домівках.

Найважливішим питанням життєдіяльності університету стало спорудження його приміщення. Перший кошторис будівлі університету (на суму 7 млн крб.) імператор не затвердив як завищений. За рік видатки було скорочено до 3 млн 900 тис. крб. 31 липня 1837 р. за проектом професора архітектури Санкт-Петербурзької академії мистецтв В. Беретті розпочалось будівництво навчального корпусу. Під його безпосереднім керівництвом було зведено чотириповерхову будівлю у стилі класицизму, яка й досі використовується як головний корпус університету. Перший поверх відводився для службових потреб. Другий і третій – для навчального процесу. На третьому поверсі містились культові споруди – православна церква і католицький костел. На четвертому – інститут казеннокоштных студентів (гуртожиток). Поряд із головним корпусом було споруджено два флігелі, де знаходились кухня, пральня, лазня й типографія. Університет мав власні стайні, хліви, криниці. У липні 1842 р. університет було переведено до ще не повністю завершеного будинку. Добудова тривала до 1843 р.

Існує багато легенд, чому університет пофарбований у червоний колір. Деякий час він був білим, про що свідчить акварель М. Сажина початку 1840-х рр. В. Беретті мав намір зробити стіни жовтими, а карнизи білими, адже так зазвичай фарбували будинки на Печерську. Але Миколай I розпорядився пофарбувати університет під Зимовий палац – у колір дикого каменю. На практиці ж при змішанні фарб вийшов червоний колір із коричневим відтінком. Згодом карнизи колон було пофарбовано в чорний колір, і таким чином, фасад університету став відповідати за кольоровою гамою стрічці Ордену св. Володимира. Серед дореволюційних студентів були поширені оповідки, що червоний колір було обрано імператором, щоб присоромити студентів, або ж символізував студентську кров, утрачену у важких боях навчального процесу. Упродовж історії робилися спроби перефарбувати фасад головного корпусу, але все одно червона фарба пробивалася крізь усі інші. Будівля університету істотно

вплинула на формування архітектурного вигляду Києва. Довкола університету почав з'являтися новий район, який за аналогією з Парижем кияни називали Латинським кварталом.

За час свого існування головний корпус частково потерпів від пожежі у 1932 р. і зазнав руйнувань у роки Другої світової війни (на 70 %). Проект відбудови та реконструкції будинку Київського університету було складено у 1944–1945 рр. в українській філії Академії архітектури СРСР під керівництвом професора А. Альошина. Автори цього проекту додержали попереднього характеру архітектури будинку. Відхилення від первісного вигляду трапляються лише в західному корпусі, де до центрального виступу дворового фасаду додано дві сходові клітини. Повністю відбудовано і реконструйовано будинок у 1954 р.

Вироблений для Київського університету окремий статут був відверто реакційним. Він майже повністю унеможлилював внутрішнє самоврядування, що було одним із головних привілеїв університетів. Університет підлягав владі не тільки міністра народної освіти, але й попечителя навчального округу, який уважався "начальником університету".

До керівництва входили ректор, проректор, рада та правління. Рада університету складалась із ординарних та екстраординарних професорів. Вона займалась навчальними й науковими питаннями, обирала викладачів на посади. Обраних професорів та деканів затверджував міністр народної освіти, інших викладачів – попечитель навчального округу. Правління займалось господарськими питаннями і складалося з ректора, деканів та університетських чиновників. Ректор мав обиратись на два роки і затверджуватись імператором. Але першого ректора М. Максимовича призначив виконувати обов'язки попечитель навчального округу за два дні до урочистого відкриття університету. Лише в жовтні 1834 р. він був затверджений на цій посаді указом імператора.

Михайло Олександрович Максимович народився 3 вересня 1804 р. на хуторі Тимківщина Золотоніського повіту Полтавської губернії (тепер с. Богуславець Черкаської обл.) у збіднілій дворянській родині. Закінчив Новгород-Сіверську гімназію (1819) та фізико-математичне відділення філософського фа-

культету Московського університету (1823). 30 червня 1827 р. захистив дисертацію "Про системи рослинного царства", за яку йому було присвоєно ступінь магістра фізико-математичних наук. Упорядкував і опублікував збірки "Малороссийские песни" (1827), "Украинские народные песни" (1834), "Голоса украинских песен" (1834).

М. Максимович працював професором ботаніки Московського університету. Але через стан здоров'я вирішив перевестись до Києва. 4 березня 1834 р. був призначений ординарним професором по кафедрі російської словесності та деканом I-го відділення філософського факультету Університету св. Володимира. Через погіршення стану здоров'я у грудні 1835 р. він залишив ректорство. Зіграло свою роль і небажання попечителя затвердити рекомендованих М. Максимовичем ад'юнктів. Невдовзі вийшов у відставку і оселився у своєму маєтку Михайлова Гора неподалік Золотоноші, присвятивши себе науково-літературній та громадській діяльності. Працював на ниві фольклористики, етнографії, історії та археології.

6 вересня 1871 р. в Університеті св. Володимира відбулося вшанування 50-річного ювілею наукової та літературної діяльності М. Максимовича. Із цієї нагоди його було обрано доктором слов'яно-руської філології та почесним членом Київського товариства дослідників природи.

Помер 10 листопада 1873 р.

Із грудня 1835 р. по квітень 1837 р. ректором був історик **Володимир Францович Цих** (1805–1837).

Уродженець Харківської губернії, він походив із дворянської родини, що мала чеські корені. Після навчання в Катеринославській гімназії 1822 р. вступив на словесне відділення Харківського університету, яке закінчив 1825 р. із ступенем кандидата словесних наук.

Після захисту дисертації "Про спосіб викладання історії" (1833) отримав ступінь магістра словесних наук та звання ад'юнкта по кафедрі загальної історії. У квітні 1834 р. переведений на посаду екстраординарного професора по кафедрі загальної історії в Університет св. Володимира. У травні 1835 р. був затверджений ординарним професором по кафедрі

загальної та російської історії, деканом I-го відділення філософського факультету.

Брав активну участь в організації спорудження головного корпусу університету. Сповна реалізувати адміністративні здібності В. Циху завадила передчасна смерть.

Із травня 1837 р. по лютий 1843 р. посаду ректора обіймав правознавець **Костянтин Олексійович Неволін** (1806–1855).

Він народився у м. Орлові В'ятської губернії (тепер – м. Халтурін Кіровської обл., Росія) у родині священника. Навчався у В'ятській духовній семінарії, а потім – у Московській духовній академії. Після закінчення академії (1827) був відряджений до II відділення Власної його Імператорської величності канцелярії, де вивчав курс російського законодавства. Для ґрунтовнішої та повнішої підготовки в галузі юридичних наук був направлений до Берлінського університету. Після повернення до Петербурга у жовтні 1832 р. знову прикріплений до II відділення. У лютому 1835 р. у Санкт-Петербурзькому університеті захистив дисертацію "Про філософію законодавства у стародавніх" на ступінь доктора законодавства й того самого року призначений на посаду ординарного професора по кафедрі енциклопедії права та установ Російської імперії в Університеті св. Володимира.

На посаді ректора К. Неволін виявив неабиякі адміністративні здібності у розв'язанні питань будівництва університетського корпусу, організації юридичного та відкриття медичного факультету. За його ректорства відбулись урочисте закладання 31 липня 1837 р. фундаменту головного корпусу університету, а 1842 р. – переїзд у нове приміщення.

Упродовж 1839–1840 рр. вийшла друком двотомна праця К. Неволіна "Енциклопедія законодавства", яка вплинула не тільки на юридичну освіту в університеті, а й на подальший розвиток усього російського правознавства. У 1841 р. її було удостоєно половинної Демидівської премії Петербурзької Академії наук. Фундаментальній тритомній праці К. Неволіна "Історія російських цивільних законів" (1851) було присуджено повну Демидівську премію. У 1854 р. К. Неволін був удостоєний третьої Демидівської премії за працю в галузі історичної геог-

рафії "Про п'ятини і погости новгородські в XVI столітті, з додаванням карти" (1853). У грудні 1853 р. його було обрано членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук.

Позаду головного корпусу на незручному ярістому місці, куди раніше кияни виїздили на відпочинок і полювання, у травні 1839 р. професор ботаніки Е. Р. Траутфеттер за планом архітектора В. Беретті заклав ботанічний сад. У жовтні того самого року було висаджено привезені з Кременця дерева, кущі й багаторічні трави. У жовтні 1841 р. продовжилися роботи з організації на цьому місці постійного ботанічного саду.

Ернест Рудольф Траутфеттер (1809–1899) народився у м. Мітава (тепер Єлгава, Латвія) у дворянській родині. Після закінчення (1831) із золотою медаллю і ступенем кандидата ботаніки Дерптського (тепер – Тартуський, Естонія) університету був призначений помічником директора Ботанічного саду Дерптського університету. 4 листопада 1833 р. захистив дисертацію і одержав право читати лекції як приват-доцент Кенігсберзького університету. 1835 р. отримав ступінь доктора філософії.

У січні 1838 р. призначений на посаду ординарного професора по кафедрі ботаніки Університету Св. Володимира й водночас завідувача ботанічного саду та охоронця гербарію університету.

У 1839 р. захистив дисертацію на ступінь доктора ботаніки. Упродовж 1841–1842 та 1843–1847 рр. обирався деканом фізико-математичного відділення філософського факультету. У 1847–1859 рр. був ректором Університету св. Володимира.

Викладав загальну ботаніку, ботанічну термінологію, мінералогію, геогнозію (геологію), кристалографію та інші природничі дисципліни. Проводив наукові експедиції для вивчення рослинного світу Київської, Подільської, Херсонської губерній, Кримського півострова, до яких залучав і студентів. Брав активну участь у роботі Комісії для опису губерній Київського навчального округу, заснованої у грудні 1850 р. У 1851–1859 рр. був віце-президентом Комісії (фактично очолював її).

Головною справою життя Траутфеттера залишався ботанічний сад. У 1852 р. у ньому налічувалося 419 видів дерев і кущів,

представлених 25 416 екземплярами, 1725 видів оранжерейних рослин, 8457 різновидів і 2685 видів одно-, дво- і багаторічних трав. Під його керівництвом тут почали вирощувати виноград, абрикоси, персики та інші південні рослини, які потім розповсюджувались у помірній зоні. За кількістю рослин ботанічний сад університету посідав одне з перших місць у Російській імперії.

На сьогодні ботанічний сад носить ім'я свого директора у 1914–1935 рр., академіка ВУАН О. Фоміна.

Із 1842 по 1845 рр. за проектом архітектора О. Беретті тривало будівництво університетської астрономічної обсерваторії. Її організатором та першим директором став професор **Василь Федорович Федоров** (1802–1855). Він був уродженцем Санкт-Петербурга. У 1827 р. із золотою медаллю та ступенем кандидата філософії закінчив фізико-математичне відділення філософського факультету Дерптського університету. Із 1838 р. розпочав викладання у Київському університеті, а після захисту докторської дисертації був затверджений ординарним професором по кафедрі астрономії, де й працював до смерті. У 1840–1842 рр. – декан фізико-математичного відділення філософського факультету; у 1843–47 рр. – ректор Університету св. Володимира. В університеті він викладав усі розділи астрономії та геодезії, керував практичними заняттями в обсерваторії.

Упродовж 1850–1852 рр. за проектом того самого О. Беретті було споруджено будівлю Першої гімназії. Із 1959 р. вона належить Київському університету (т. зв. "Жовтий корпус"). Нині тут розташовується Інститут філології.

Навпроти фасаду головного корпусу довгий час бовванів пустир, де вдень паслися корови, відбувались тренування солдатів, а вночі промишляли злодії. Лише згодом, начебто за порадою бразильського імператора Педро II, тут було засновано Університетський сквер, де у 1896 р. відкрито пам'ятник Миколаю I.

3.2. Навчальний процес та наукові школи

У дореволюційній історії університету виділяють чотири періоди:

1) доба реакції та панування поляків в університеті (1834–1863 рр.);

2) доба ліберального університетського статуту (1863–1884 рр.);

3) доба "полицейського" статуту (1884–1905 рр.);

4) революційна доба (1905–1920 рр.).

Заняття у Київському університеті розпочалися 28 серпня 1834 р. За статутом він мав складатися із двох факультетів: філософського та юридичного. Але в 1834 р. розпочав роботу лише філософський факультет у складі двох відділень: історико-філологічного та фізико-математичного.

До складу першого відділення входили кафедри філософії, грецької словесності та старожитностей, римської словесності й старожитностей, російської словесності, загальної та російської історії та статистики; другого – кафедри чистої і прикладної математики, астрономії, фізики й фізичної географії, хімії, мінералогії та геогнозії, ботаніки, зоології, технології сільського господарства, лісознавства, архітектури. Із 1850 р. відділення філософського факультету існували як окремі факультети.

На юридичному факультеті, який відкрився 1835 р., спочатку було п'ять кафедр: російського права, законів благоустрою та благочиння, російських цивільних законів, римського права, кримінального права. Тут вивчались такі дисципліни: енциклопедія права (загальний огляд законодавства), основні закони й установи Російської імперії, закони про стани людей у державі, російські цивільні закони, російські кримінальні закони, закони благочиння, закони про державні повинності й фінанси, римське законодавство у поєднанні з його історією.

Для католиків і православних існували дві окремі кафедри, на яких викладали догматичне і моральне богослов'я, церковну історію, церковне право. Ці кафедри не належали до факультетів. Їх посідали представники духовенства.

4 грудня 1840 р. спеціальною постановою "Про відкриття медичного курсу Університету св. Володимира" було засновано викладання медичних наук в університеті. Науковою й навчальною базою новозаснованого факультету стала Віленська медико-хірургічна академія, закрита у 1840 р. За статутом 1842 р. на медичному факультеті було 10 кафедр. Серед перших професорів-медиків були В. Караваєв, О. Вальтер, Е. Мірам, Ф. Цицурін, О. Матвеев.

На перший курс 1841 р. було прийнято 29 казеннокоштных студентів. 1846 р. відбувся перший випуск лікарів (20 осіб). У подальшому набір студентів постійно зростає, і у 1895 р. становив уже 986 осіб. Медичний факультет залишався до початку ХХ ст. найчисельнішим в університеті. Розширювалися клінічна та навчальна бази. 1853 р. для потреб медичного факультету було побудовано Анатомічний театр. На початку 1860-х рр. на факультеті діяло вже 16 кафедр, а за статутом 1884 р. – 24. У 1885 р. на кошти, асигновані урядом до 50-річчя університету, було побудовано корпуси факультетських терапевтичної та хірургічної клінік. У 1888 р. було зведено будинок акушерської клініки, який остаточно сформував навчально-медичний комплекс університету на Бібіковському (тепер – Тараса Шевченка) бульварі. У той час при університеті налічувалось чотири факультетські, три шпитальні клініки, два клінічні відділення при міській лікарні, анатомічний театр, а також медичні лабораторії й кабінети.

Навчання тривало чотири роки, а на медичному факультеті – п'ять. У середньому студенту доводилось слухати понад 20 лекцій на тиждень, професор читав від трьох до 11. На рік припадало 130–140 навчальних днів. Робочий тиждень тривав шість днів. Вихідними були неділі та релігійні свята. До трьох місяців тривало складання іспитів. Двічі на рік, у червні – серпні та на різдвяні свята, студенти мали канікули. Спочатку відвідування лекцій було обов'язковим, а за 10 пропусків на студента чекав карцер.

Викладання в університеті мало відбуватися російською мовою. Але багато з новопризначених професорів не володіли нею в достатньому обсязі. Проблема розв'язав попечитель Є. фон Бракке, який порадив викладати якою завгодно мовою, аби не поль-

ською. І з кафедр у перші роки існування Київського університету лунали латина, французька мова і дивний суржик. Так тривало, допоки з університету не було усунено викладачів-поляків.

Обов'язкове відвідування та записування лекцій, що часто підмінялося переписуванням професорських конспектів, уважалось головним способом засвоєння матеріалу. Були спроби контролювати відвідування занять. На кожен із предметів студенту присвоювався номер, який мав збігатися з номером на лаві в аудиторії, і щоб виявити відсутніх, необхідно було лише відмітити порожні місця. Проте такі заходи не виправдали себе. Студенти не завжди дотримувалися порядку, а найбільш талановитих у швидкісному конспектуванні зумисне саджали наперед, щоб потім скористатися результатами їхньої праці, тому час від часу виникали скандали стосовно неправильних відміток пропусків. Згодом контроль відвідування студентами лекцій проводився шляхом перепису кашкетів в університетському гардеробі. Хоча студент міг перебувати в буфеті замість лекції, або ж взагалі за невелику плату попросити сторожа повісити старий кашкет на його гачок.

Із самого початку діяльності Київського університету царат установив суворий нагляд за викладачами і студентами. Попечитель Є. фон Брадке наказував ректорові "мати ретельний, але таємний нагляд за викладанням університетських лекцій", щоб до них не міг "вкрастися хибний напрям, що суперечить вірі, моралі, покірності владі, і збудження любові до якоїсь там вітчизни, що відокремлюється помилковими думками від спільної вітчизни" [авт. – малась на увазі Польща]. Але всупереч бажанням імперського уряду перетворити Київський університет на форпост російського самодержавства у його стінах завжди жили і розвивалися прогресивні ідеї.

У 1842 р. було прийнято другий статут Університету св. Володимира. Це була спроба запровадити деякі традиції німецького класичного університету з елементами автономії. Було чітко розмежовано факультетські курси і дозволено вільний вибір дисциплін. Водночас упроваджувалась плата за відвідування лекцій. Молоді викладачі отримали змогу стажуватися за кордоном.

Наляканий революційними подіями в Європі 1848–1849 рр. царат намагався обмежити доступ до університетської освіти і

взяти її під повний контроль. Особливе занепокоєння влади викликав курс філософії, який читався за Г. В. Ф. Гегелем. Історичний анекдот розповідає, що міністр народної освіти, зібравши професорів філософії всіх російських університетів, запитав, чи можуть вони перевершити Гегеля і отримав відповідь, що це під силу тільки Господу Богу. Міністр зрозумів відповідь по-своєму, і курси філософії, логіки та психології отримали право читати виключно богослови.

Певний струмінь свободи в життя університету вніс новий попечитель Київського навчального округу в 1858–1861 рр. знаменитий хірург М. Пирогов. У його особі навчальні заклади вперше побачили чесного й високоосвіченого, гуманного і безкомпромісного керівника, який будував стосунки з підлеглими на основі поваги та довіри. Навколо М. Пирогова об'єднувались передові професори, учителі, студенти, громадські діячі. Він глибоко цікавився роботою університету, відвідував лекції, лабораторії, клініки, надавав конкретні пропозиції щодо поліпшення й перебудови навчального процесу. Було впроваджено конкурси для заміщення вакантних викладацьких посад. На думку М. Пирогова, університети повинні "бути маяками, розливати світло на великі простори і тому стояти високо і світити".

Попечитель прислужився справі демократизації освіти. Він підтримав ініціативу відкриття безплатних недільних шкіл. У жовтні 1859 р. першу таку школу було відкрито у приміщенні Подільського дворянського училища. Незабаром їх налічувалося шість. Викладали в недільних школах студенти Київського університету й учителі гімназій. Приклад київських студентів наслідували студенти інших університетських центрів Російської імперії. М. Пирогов навіть запропонував відкрити університет для вільного відвідування всім бажаючим з оплатою відвідування кожної лекції. У відповідь імператор сказав: "Тоді в Росії буде стільки університетів, як шинків".

Прогресивна діяльність М. Пирогова принесла йому широку популярність, однак викликала ненависть реакціонерів. Через конфлікт із генерал-губернатором та поширення польського революційного руху попечитель був відправлений у відставку з формулюванням "через розладнане здоров'я". Прощання з ним

перетворилося на демонстрацію поваги й любові до нього і тривало біля двох тижнів. Урочисті проводи відбулись в актовому залі Київського університету. На прощання М. Пирогов подарував студентам власний портрет із написом: "Люблю і поважаю чужу молодість, бо пам'ятаю свою".

Із приходом до влади нового імператора Олександра II (1855–1881) та після поразки Росії у Кримській війні розпочалась доба реформ, які охопили всі сфери життя імперії та були спрямовані на ліквідацію пережитків середньовіччя й утвердження капіталістично-ринкових відносин. Спеціальна комісія розробила єдиний університетський статут. Його проект розглядали вчені ради університетів, окремі положення друкували газети, а 18 червня 1863 р. він був схвалений імператором.

Статут послабив бюрократичну опіку над університетами й надав їм доволі широку автономію. Ради університетів отримали право самостійно вирішувати всі наукові, навчальні й адміністративно-фінансові питання: обрання ректора, проректора, деканів (із наступним затвердженням міністром), розгляд кошторису, розподіл фінансів між факультетами, присудження учених ступенів, призначення студентських стипендій та закордонних відряджень. Керівництво факультетами покладалось на факультетські ради. Університети отримали право власної цензури, і навіть завезені із-за кордону книги не підлягали контролю на митниці. Статут 1863 р. мав компромісний характер і, незважаючи на відображені в ньому ліберальні віяння, мав у собі механізми, які не допускали оновлення університетського життя, консервували застарілі порядки. Так, введення свободи навчання фактично було передано на розсуд рад, які повсюдно залишили форми контролю старими.

Освітні реформи посилили практичний бік навчання. При навчанні студентів-гуманітаріїв усе більша увага зверталася на написання дослідницьких робіт, роботу в наукових гуртках і семінаріях, де читали й обговорювали реферати, самостійне опрацювання документів у заснованому 1852 р. Центральному архіві стародавніх актів. Фізики, математики, природознавці, медики працювали в навчальних лабораторіях, спеціальних кабінетах, обсерваторії, клініках, анатомічному театрі.

Зросла наукова активність викладачів. Якщо за перші 22 роки існування університету його вченими було видано менше 100 публікацій, то лише за 1863–1875 рр. побачили світ понад 450 книг і статей. Із вересня 1861 р. щомісяця видавались "Университетские известия", які мали офіційну та неофіційну частину. В останній регулярно друкувались наукові дослідження викладачів. Понад 40 років головним редактором неофіційної частини був професор В. Іконников.

Після вбивства Олександра II Росія вступила в добу контрреформ. Було введено додаткові станові, майнові й національно-релігійні бар'єри для здобуття освіти. Упроваджено квоти на прийом юдеїв до вищих навчальних закладів. Циркуляр "Про скорочення гімназійної освіти" (1887), названий "циркуляром про кухарчиних дітей", рекомендував звільнити гімназії "від вступу до них дітей кучерів, лакеїв, кухарів, праль, дрібних крамарів і тому подібних людей, дітям яких, за винятком хіба обдарованих геніальними здібностями, зовсім не слід прагнути до середньої та вищої освіти".

Ухвалений 23 серпня 1884 р. новий статут фактично позбавив університети автономії, передавши всі важелі влади в руки ректорів та попечителів. Він мав суперечливий характер. З одного боку, був зроблений крок уперед у бік класичного університету – в питаннях про призначення професури шляхом конкурсного відбору в міністерстві, утвердження інституту приватдоцентів зі встановленням їм погодинної оплати й одночасною ліквідацією посад штатних доцентів, а також уведення в навчальний процес практичних наукових занять (семінарів), розширення науково-дослідних лабораторій та інститутів – тобто тих установ, які в Європі вже з першої половини XIX ст. на практиці реалізовували класичний принцип "єдності науки і викладання".

З іншого боку, управління університетом за статутом 1884 р. загрузило в бюрократичному контролі. До ще більшого посилення бюрократичного елемента призводило запровадження міністерством в університетах екзаменаційних комісій, які приймали випускні іспити за затвердженими державними програмами. Внутрішньоуніверситетське життя було суворо регламентовано численними правилами. Навіть розклад занять мало затвердити

міністерство. До того ж влада "оптимізувала" університетський бюджет. Кількість посад професорсько-викладацького складу було скорочено на всіх факультетах, крім медичного.

Міністерство призначало на адміністративні та викладацькі посади не за діловими якостями, а лише тих, кого вважало політично благонадійними. Через політичну неблагонадійність із Університету св. Володимира було звільнено доцента грецької словесності Ф. Міщенка та доцента загальної історії М. Драгоманова.

М. Грушевський, який навчався на історико-філологічному факультеті у роки реакційного статуту, згадував: "На перший план висунено класичну філологію, все інше зіпхнено на другий план, обкраєно і обмежено загальними курсами; сі виклади не багато могли дати по тім, що приносив з собою добре розвинений і обчитаний в якійсь спеціальности гімназіст. Семінарії поставлени були незвичайно слабо. Система нагінок за всякою вільнішою гадкою зі сторони уряду й власних чорносотенців витворяла задушливу атмосферу"¹⁷.

Викладачі та студенти були організаторами й активними учасниками низки наукових товариств: дослідників природи, хірургічного, фізико-математичного, хімічного, історичного імені Нестора-літописця. Упродовж 1860–1880-х рр. ряд відомих учених створили свої наукові школи.

Історична наука в університеті починалася спершу з однієї кафедри загальної (всесвітньої) і російської історії та статистики, яку обіймав професор В. Цих, а згодом О. Ставровський. У 1842 р. було створено кафедру російської історії, яку займали професори В. Домбровський та П. Павлов. У 1846–1847 рр. ад'юнктом кафедри російської історії працював М. Костомаров – засновник народницької школи в українській історіографії, дослідник історії козацтва.

На кафедрі загальної історії з 1849 р. почав працювати В. Шульгін, який читав лекції зі стародавньої та нової історії європейських країн, підготував низку підручників з історії ста-

¹⁷ Грушевський М. С. Автобіографія: Друкується як рукопис. К., 1926. С. 6.

родавнього світу та середніх віків, запровадив семінарські заняття в навчальному процесі. Він також написав першу історію Київського університету (1860).

Починаючи з 1860-х рр. провідне місце серед істориків у Київському університеті належало професору В. Антоновичу (1834–1908). Він був співзасновником Історичного товариства Нестора-Літописця та журналу "Киевская старина", головним редактором видань Тимчасової комісії з розгляду давніх актів, яка видала понад 2 тис. документів у дев'яти томах "Архива Юго-Западной России". У Київському університеті: із 1870 р. – доцент, із 1878 р. – ординарний професор кафедри російської історії історико-філологічного факультету; у 1880–1883 рр. – декан історико-філологічного факультету, завідував нумізматичним кабінетом і музеєм старожитностей. Його лекції завжди були наповнені науковими фактами. Часом він проводив екскурсії історичними місцями для студентів.

Наукові інтереси вченого були різноманітними: археологія, історія Великого князівства Литовського, козацтва, етнографія, нумізMATика тощо. Його стараннями в Києві було проведено два археологічні з'їзди за участю науковців Росії та Європи. В. Антоновича по праву вважають батьком української історичної науки, адже він одним із перших розпочав спирати свої дослідження виключно на документальні джерела.

Талановитий педагог підготував цілу плеяду українських істориків, найвідоміші з яких зайняли історичні кафедри в університетах України: Д. Багалій (Харків), П. Голубовський і М. Довнар-Запольський (Київ), М. Грушевський (Львів), І. Линниченко (Одеса).

В. Антонович відрізнявся надзвичайною простотою і лагідністю в обходженні, користувався великою повагою студентів. Спокійний і надзвичайно стриманий, він постійно перебував під підозрою у неблагонадійності. Кожен студент, який звертався до нього за науковою допомогою, завжди зустрічав підтримку й отримував чималий стос книжок і власноручних записів професора. Мешкав В. Антонович у невеликому дерев'яному будинку, куди часто навідувались студенти. Прислуги не мав і сам відчиняв двері, чим шокував деяких аристократичних колег. Коли в

1879 р. генерал-губернатор наказав усім домовласникам Києва тримати двірників, то В. Антонович відповів на претензії поліції, що сам виконує обов'язки двірника.

Професор В. Іконников був одним із перших дослідників російської історіографії, заснував вітчизняну школу джерелознавства, склав "Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета св. Владимира (1834–1884)".

Професор загальної історії І. Лучицький досліджував проблеми соціально-економічної історії, аграрних відносин, релігійних воєн у Франції. М. Драгоманов читав лекції з історії Греції та Риму, середніх віків, запровадив викладання курсу історії Стародавнього Сходу. Ю. Кулаковський започаткував вивчення в стінах університету історії Візантії, а В. Піскорський став засновником вітчизняної іспаністики. Становлення слов'янознавства пов'язано з іменами професорів О. Котляревського та Т. Флоринського.

Київський університет завжди славився своїми правниками. Тут працювали відомі фахівці у галузі римського права (К. Мітюков, О. Федотов-Чеховський) давньоруського та слов'янського права (М. Іванішев, М. Владимирський-Буданов), російського права (С. Орнатський, О. Романович-Славатинський), міжнародного права (В. Незабитовський, О. Ейхельман), криміналістики (С. Богородський, О. Кістяківський).

У Київському університеті викладали відомі філософи О. Гіляров, О. Козлов, О. Новицький, мистецтвознавці А. Прахов та Г. Павлуцький. Яскравими представниками економічної науки були дослідник митної й податкової політики, фінансового права, статистики та історії економічних учень М. Бунге (у майбутньому – міністр фінансів Російської імперії), фахівець у галузі теорії вартості, продуктивності праці, земельної власності І. Вернадський та М. Зібер, який першим розглянув і почав пропагувати погляди К. Маркса.

На чолі школи експериментальної фізики стояв професор М. Авенаріус. Школа займалася дослідженням термодинаміки, критичних температур та їх впливу на фізичні властивості речовин. М. Авенаріус організував лабораторію експериментальної фізики, ініціював вивчення сонячної радіації та атмосферної електрики.

Відомими вченими в галузі органічної хімії були М. Алексєєв та С. Реформатський. У Київському університеті працювали фахівці у сфері математичного аналізу і теоретичної механіки В. Єрмаков, математик Д. Граве, астрономи Ф. Бредіхін та М. Хандриков, засновник порівняльної ембріології О. Ковалевський, основоположник української палеоботаніки І. Шмальгаузен. Геологічну школу Київського університету заснував К. Феофілактів. Одним із фундаторів осадової петрографії вважається П. Армашевський.

На медичному факультеті працювали вчені, що мали широке європейське визнання, серед них: В. Бец, П. Перемежко, В. Підвисоцький, В. Високович, В. Чаговець, В. Образцов, М. Волкович, В. Чернов, І. Троїцький та інші. У 1847–1849 рр. безпосередню участь у боротьбі з епідеміями холери в Києві брали професори медичного факультету О. Вальтер, Ф. Цикурін, Х. Гюббенет; 1856 р. для боротьби з епідемією тифу на театр Кримської війни виїжджали професори Ф. Мерінг та С. Алфер'єв. У 1877–1878 рр. у боротьбі з епідемією висипного тифу в Києві загинули професори В. Покровський та М. Афанасьєв. Професори В. Високович та Д. Заболотний наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. вели самовіддану боротьбу з епідеміями холери та чуми як на території Росії, так і за її межами – в Індії, Монголії, Месопотамії, Португалії, Марокко, Китаї та Маньчжурії.

При медичному факультеті було засновано Товариство київських лікарів. За його ініціативою було створено низку медичних установ, покладено початок першій у Російській імперії службі швидкої медичної допомоги. У 1886 р. створено акушерсько-гінекологічне товариство, яке очолив професор Г. Рейн. У 1894 р. засновано товариство боротьби із заразними хворобами, 1896 р. – фізико-медичне товариство, метою якого було зближення медицини та інших галузей природознавства, широке використання результатів фундаментальних досліджень і медичної практики; 1897 р. – психоневрологічне товариство під керівництвом професора І. Сікорського; 1900 р. – товариство дитячих лікарів під головуванням В. Чернова. Організатором та керівником хірургічного товариства був професор М. Волкович. Поряд із професорськими науковими товариствами на медичному факультеті Універ-

ситету св. Володимира вперше було створено студентське наукове товариство, яке організував студент-медик О. Кисіль разом із Ф. Яновським, П. Нікольським, О. Черняхівським.

Наукова діяльність професорів університету проводилася в тісному контакті із зарубіжними науковими центрами та видатними вченими світу. Широко практикувалися закордонні наукові відрядження, публікація праць в іноземних журналах тощо. Однією із форм підтримки культурних зв'язків було обрання видатних учених і діячів культури почесними членами університету. Серед них – медик М. Петтенкофер, історик Л. фон Ранке, письменник І. Тургенев, хімік Д. Менделєєв, мікробіолог І. Мечников.

Для заохочення студентів до наукових занять щорічно оголошувались теми робіт на здобуття золотих і срібних медалей. Із 1861 по 1884 рр. золотими медалями було нагороджено 54 особи, срібними – 28. Багато з них згодом стали відомими науковцями. Роботи кращих студентів друкувалися в додатках до неофіційної частини "Університетских известий".

Під час революції 1905–1907 рр. влада дозволила вибори ректора. На них переміг **Микола Мартиніанович Цитович** (1861–1919). Він народився в Миколаєві у дворянській родині. Середню освіту здобув у Першій Київській гімназії (1879). Продовжив навчання на юридичному факультеті Університету св. Володимира, який закінчив 1883 р. зі ступенем кандидата, одержавши золоту медаль за дипломну роботу. Був залишений в університеті стипендіатом на кафедрі політичної економії та статистики для підготовки до професорського звання. Із 1886 р. працював приват-доцентом цієї кафедри.

У 1889 р. захистив магістерську дисертацію "Огляд вчень про підприємницький прибуток", а в 1899 р. – докторську дисертацію "Місцеві видатки Пруссії у зв'язку з теорією місцевих англійських видатків". Після повернення влітку 1891 р. із-за кордону читав лекції зі статистики й поліційного права. У 1893 р. призначений екстраординарним професором, а в 1899 р. – ординарним професором кафедри поліційного права. Із 1911 р. – заслужений ординарний професор. В університеті викладав політекономію, поліційне право, мав вагомі наукові праці з економіки.

Упродовж 1902–1905 рр. – декан юридичного факультету, а з вересня 1905 р. – ректор університету. Переобирався ректором чотири рази поспіль на трирічні терміни. Період ректорства М. Цитовича припав на складний час, пов'язаний із революційними подіями та Першою світовою війною.

Перша світова війна серйозно дезорганізувала навчальний процес. Чимало студентів опинилися в армії, університетські клініки було перетворено на шпиталі. Початковий сплеск патріотизму після перших поразок на фронті змінився психозом та істерією шпигуноманії, а потім настало розчарування. Професорів і студентів іноземного походження було взято на облік, у т. ч. і тих, хто народився або давно мешкав у Росії, а також і тих, хто походив із країн, які були союзниками Російської імперії у війні. Жертвою цькування з боку колег став 65-річний професор Ф. Кнауер, знавець класичних мов і санскриту. Університетом ширилися чутки, що його сини воюють на боці Німеччини. Колеги перестали вітатися з професором, а невдовзі його було вислано у Томську губернію, звідки Ф. Кнауер уже не повернувся.

Як підданого Німеччини було арештовано студента (згодом відомого мистецтвознавця) Ф. Ернста. А потім, як він сам описав в автобіографії, "вислано з Києва етапом у вагоні для каторжників, за залізними ґратами, спочатку до Оренбурга, потім до Челябінська, а далі за кілька сотен верстов за Челябінськом, де жив в жахливих умовах, особливо 1915/16 р. – у землянках, голодував, працював навіть поденщиком на молотьбі, зазнавав утисків від поліції й жандармів (з наказу оренбурзького губернатора посилався етапом до Челябінська, щоб відсидіти три дні за легке порушення поліцейських правил). Після лютневої революції виявилось, що справу про моє при[й]няття до російського підданства (яку я порушив ще р. 1913-го) наприкінці 1914 р. розв'язано позитивно, але її приховував один з чиновників київського губернатора, сподіваючись на хабаря... 12 квітня 1917 р. я повернувся до Києва після майже 3-річного заслання, яке залишило глибокий і тяжкий слід в моїй душі, переповнило ненавистю до царату і всього старого ладу. Сім'я моя, в тім числі й стара мати, теж вся була вислана з Києва й повернулась лише восени 1917 р. Першого часу після повернення я відновив свої права як

студент Київського університету (звідки мене виключили як підданого Німеччини) і складав останні іспити, які й закінчив навесні 1918 р., після чого приступив до складання іспитів державних, які склав навесні р. 1919, після чого, влітку 1919 року (вже за радянської влади) був залишений при університеті для підготовки до професури¹⁸.

У 1915 р., коли виникла загроза окупації Києва, університет було евакуйовано до Саратова. У Києві залишився лише медичний факультет. Тільки у вересні 1916 р. університет повернувся назад. Переїзди завдали серйозних збитків лабораторіям, кабінетам і музейним колекціям. Масова мобілізація студентів поставила перед радою питання про допуск до університету жінок. Голоси розділилися навпіл, але вирішальний голос ректора М. Цитовича був проти. У такому стані університет вступив у революційну добу.

3.3. Професорсько-викладацька корпорація

Професура була нечисленним, але шанованим прошарком суспільства. Перший статут Київського університету передбачав посади 15 ординарних, чотирьох екстраординарних професорів і шести ад'юнктів (молодших викладачів). Але насправді на момент відкриття було лише сім ординарних професорів та один екстраординарний, три ад'юнкти тощо. У 1851 р. кількість викладачів зросла до 24 ординарних і чотирьох екстраординарних професорів, 15 ад'юнктів. Також у штаті були два професори богослов'я (духовні особи) та навчальний персонал – учителі й лектори (до 100 осіб). У 1894 р. у Київському університеті викладали 118 професорів, приват-доцентів і лекторів, а в 1913 р. – уже 166.

За перші 30 років серед викладачів було 76 православних, 23 католики, 25 протестантів. Останні являли собою помітну і

¹⁸ Цит. за: Білокінь С. Федір Ернст: невідома автобіографія початку 1930-х рр. Історія України: маловідомі імена, події, факти. 2008. Вип. 35. С. 187–188.

згуртовану групу, переважно прибалтійських німців, вихідців із Дерптського університету.

Завдання професорів, відповідно до статуту 1833 р., полягали у: "1) повному, правильному і благонаміреному викладанні кожним своєї науки; 2) у постійних трудах у своїй сфері та належному спостереженні за успіхами наук у вченому світі; 3) у засіданнях у Раді, факультетських зборах, Правлінні й Училищному Комітеті, відповідно до призначення кожного". Щороку професори мали надавати раді звіти про свої наукові здобутки. Ад'юнкти вважались помічниками професорів і повинні були брати участь у всіх справах останніх. Викладачі, особливо гуманітарних дисциплін, мали читати свої предмети відповідно до програми, не вдаючись у критику подій та фактів, щоб не зародити в умах студентів недовіри чи неповаги до релігії та самодержавства.

Статут 1863 р. дозволяв мати необмежену кількість приват-доцентів – позаштатних викладачів, які не отримували зарплати, а жили за рахунок гонорарів за читання лекцій. Ад'юнктів замінили штатні доценти. Після 25 років служби професори могли виходити на пенсію. Особливо відомих учених залишали працювати у статусі заслужених професорів.

Лектори та вчителі викладали французьку, німецьку, італійську й польську мови, малювання, фехтування і вольтижування (гімнастику), музику, танці, верхову їзду. У 1847 р. на посаду вчителя малювання було призначено Т. Шевченка.

Долі Великого Кобзаря та університету його імені тісно пов'язані. Світогляд молодого поета й художника формувався в т. ч. і під впливом університетського оточення, а сам Шевченко мріяв отримати посаду вчителя малювання в університеті. 1 лютого 1846 р. він писав із Борзни до М. Костомарова: "Коли б то Бог дав мені притулиться до університету, дуже добре було б". Очевидно, Т. Шевченко міг би зробити кар'єру в Університеті св. Володимира. Але не судилося, бо 3 березня 1847 р. студент університету О. Петров написав донос попечителю Київського навчального округу О. Траскіну про існування в Києві таємного політичного товариства – Кирило-Мефодіївського братства.

Із університету вирушав Т. Шевченко і у свою останню путь на Чернечу гору. 26 лютого 1861 р. в університетській церкві

було відслужено панахиду за поетом. Студенти несли домовину на плечах. Учасниками тих подій були М. Драгоманов, М. Старицький, В. Антонович, П. Житецький, Т. Рильський, П. Косач.

Більшість викладачів були подвижниками своєї справи і дбали не тільки про власні дослідження, але й плекали зміну. Для поглибленого вивчення й підготовки майбутніх науковців професори створювали наукові гуртки (семінарії): російської соціально-економічної історії М. Довнар-Запольського, російської філології В. Перетца, алгебри Д. Граве. Останній уважав, що "університет повинен бути лабораторією науки, в якій професор – дослідник, а студент початкуючий вчений". Школу цих гуртків пройшла ціла плеяда відомих учених, а саме: математики О. Шмідт, М. Кравчук, генетик Б. Делоне, археолог П. Курінний, історики Б. Крупницький, В. Романовський, літературознавці М. Гудзій, С. і В. Маслови та інші.

Поряд із відомими вченими, подвижниками науки, траплялись в університеті й випадкові люди, які ставали об'єктами кепкувань студентів і навіть протестів. Доцент російської словесності І. Хрущов був знаменитий тим, що доводився зятем одному із сенаторів Російської імперії, про що квапився повідомити студентам на першій же лекції. Значну частину лекцій він витрачав на розповідь власної родословної, а іноді чесно зізнавався, що через відвідування приятелів чи світських заходів не встиг приготувати лекцію. У такому випадку заняття зводилось до читання "Повісті минулих літ". Одного разу насмішкуватий студент запитав І. Хрущова, чи не його родич ніжинський полковник XVIII ст. Іван Хрущов:

– Ось як! Полковником у Малоросії? Я й не знав цього. Мабуть, мій, бо всі мої предки посідали високі пости. А чим же відзначився цей мій предок? – жваво відгукнувся викладач.

– А тим, що за "здирственные прихоти" його скинуто з посади і нещадно бито батогами.

– О, ні, ні, – замахав руками І. Хрущов, – у мене ніколи не було в роду таких полковників.

Аудиторія помирала від сміху.

Коли студенти-медики перестали ходити на лекції одного із професорів через їх низький рівень, то ректор М. Бунге порадив установити чергування і ходити по кілька осіб, аби не давати козиря ворогам університетської автономії.

До окремої групи належали професори-"ділки", зайняті приватною практикою та іншими справами поза стінами університету. На свої лекції вони дивились як на необхідну рутину, тому не становили інтересу у студентства.

Шлях до професорської посади був непростим і передбачав тривалу й важку працю. Студент, що закінчив повний курс університету з відмінними результатами, після схвалення його кандидатури радою міг бути залишений при університеті у статусі кандидата. Він перебував під наглядом професорів, відвідуючи лекції та проводячи практичні заняття. Через рік кандидат міг претендувати на ступінь магістра, склавши усні іспити та публічно захистивши дисертацію. Ще за рік магістр міг претендувати на ступінь доктора, захистивши другу дисертацію. Без докторського ступеня шлях до професури був майже неможливий.

Для поповнення професорської корпорації статут 1863 р. запровадив інститут професорських стипендіатів. Рада університету могла залишати найкращих випускників для підготовки до професорського звання на два роки. За цей час вони мали скласти магістерські іспити, підготувати і захистити магістерську дисертацію, розпочати роботу над докторською. Після цього, як правило, стипендіатів направляли на кілька років за кордон для вдосконалення знань. У разі успішного захисту дисертації стипендіат мав відслужити в закладах Міністерства народної освіти по два роки за кожен рік отримання стипендії. Якщо упродовж трьох років стипендіат не здобував ступеня магістра, то мав або повернути витрачену на його освіту суму, або ж відслужити по два роки за кожен рік отримання стипендії у середніх навчальних закладах.

Існувало негласне розпорядження не допускати на професорські посади євреїв (мались на увазі особи юдейського віросповідання), особливо це стосувалося гуманітарних дисциплін. Жертою таких обмежень став талановитий лікар-офтальмолог

М. Мандельштам, який після складання іспиту на ступінь доктора медицини 12 років працював приват-доцентом медичного факультету. Незважаючи на обрання факультетом, рада університету тричі відкидала його кандидатуру на професорську кафедру через єврейське походження.

Доходи професора становив власне оклад, столові та квартирні гроші, а також гонорари. Якщо в кінці XIX ст. за місяць набігало 250 крб, то в 1913 р. – 500. Щоб змусити викладачів якісно працювати, влада затвердила гонорарний принцип. Студент платив гонорар тому професору, лекції якого він відвідував. Медики та юристи мали приватну практику. Наприклад, професор О. Кістяківський отримав 500 крб винагороди за захист інтересів Києво-Печерської Лаври в судових суперечках.

Професори могли дозволити собі жити в окремих квартирах і навіть особняках. Наприклад, професор медицини Ф. Мерінг скупив найбільш ласі земельні ділянки в центрі міста, сформувавши велику садибу. Він мав будинок на Хрещатику, за яким аж до Липок тягнувся величезний парк.

Професор-історик І. Лучицький стараннями своєї дружини Марії звів на вулиці Інститутській, 27/6 п'ятиповерховий будинок. Парадний вхід у колишнє професорське житло досі прикрашають ініціали його дружини "МЛ". Вони жили в одній квартирі; решту житлової площі здавали в оренду.

Професор медицини І. Сікорський не тільки купив особняк на вулиці Ярославів Вал, 15, а й побудував у його дворі на місці флігеля триповерховий будинок, куди перебрався разом із родиною. Фасадну будівлю І. Сікорський вигідно здавав в оренду за 2,5 тис. крб на рік.

Деякі професори могли дозволити собі благодійність. Понад 50 років працював в університеті хірург, офтальмолог, один із перших популяризаторів ефірного наркозу В. Караваєв. Він уславився тим, що лікував безкоштовно бідних відвідувачів, а декому на прощання міг дати і грошей. Серед селян певний час існувала приказка, що до Києва їздять "Богу помолитися та Караваєву поклонитися". Сьогодні на карті Києва його ім'я зберігає місцевість під назвою "Караваєві дачі", де професор, за тодіш-

німи уявленнями, надзвичайно далеко від Києва, одним із перших збудував свою дачу.

Життя в київських викладацьких квартирах було комфортним і затишним. У них, як правило, були кабінет, вітальня, їдальня, спальня, бібліотека, будуар, кімнати для гостей, а також парове опалення й електроосвітлення.

Влітку викладачі відпочивали на дачах. На межі XIX–XX ст. дачні селища з'явилися практично з усіх боків Києва: Буча, Ворзель, Ірпінь, Дарниця, Святошин і нинішня Оболонь були забудовані будиночками. У Пущі-Водиці річна оренда дачі обходилася в 60–80 крб; у більш популярній Боярці трикімнатні приміщення здавались за 150 крб за літо. Їздили на дачі спершу кіннями (з усіма пожитками, меблями і самоварами), а з 1869 р. вже потягами. У деяких напрямках ходили і трамваї. Багато викладачів регулярно виїжджали до Європи "на води", наприклад, в Карлсбад. Тільки в 1904 р. в Київському навчальному окрузі було подано 200 заявок на дозвіл здійснити закордонний вояж.

Важливе місце у житті професури займало питання честі, порушення якої могло призвести до дуелі. У пікантну ситуацію потрапили професори-медики В. Образцов та В. Ліндеман. 57-літній В. Образцов закохався у дружину свого колеги і зустрів взаємність. В. Ліндеман кинув супернику рукавичку прямо на засіданні ради університету. І той був змушений прийняти виклик, аби не виглядати боягузом, хоча майже не мав досвіду стрільби. Навпаки, В. Ліндеман був мисливцем, що робило результат дуелі легко передбачуваним. Загибель видатного терапевта на дуелі не могла не турбувати не лише друзів, але й університетське начальство та генерал-губернатора. Поединок відбувся у Кадетському гаю і завершився щасливо для його учасників. Ходили чутки, що секундант В. Образцова професор С. Реформатський, маючи понад два метри зросту, а тому широкий крок, зумів збільшити дистанцію ледве не вдвічі; а секундант В. Ліндемана підмінив кулі на паперові.

3.4. Студентство Університету св. Володимира

Спочатку університет вимагав складання іспитів для всіх абітурієнтів. Екзамен складався з таких предметів: Закон Божий, священна і церковна історія, російська граматики та словесність, латинська, німецька, французька мови, логіка, арифметика, алгебра, геометрія, тригонометрія, російська і всесвітня історія, географія та статистика. Із 1839 р. без іспитів почали приймати випускників київської Першої гімназії з добрими оцінками в атестаті й гарною поведінкою.

Серед молоді, що вступала до університету, спершу траплялись 14–15-річні, проте пізніше було вирішено не дозволяти складати вступні іспити тим, кому не виповнилося 16 років, що-правда, унаслідок клопотань родичів винятки з правила все ж бували. Найстаршим було по 30 років і навіть більше.

У перший рік вступило 62 студента, із них 28 – православних і 34 католиків та уніатів (в основному поляки). Казеннокоштных було 50 (26 мали стати вчителями, 24 чиновниками), інші (своєкоштни) – навчалися за власний рахунок. Щорічно набір зростав, і на початку 1860-х рр. кількість студентів перевищила 1000.

Вступ супроводжувався урочистою церемонією представлення ректору. Відвідувати ректора треба було в парадній формі зі шпагою. Назвавши своє прізвище і обмінявшись рукостисканням, можна було вважати себе повноправним студентом. Із 1835 р. дійсний студент відповідав XII-му класу в "Табелі про ранги", а кандидат (випускник, який успішно склав іспити з усіх предметів) – X-му. Ці ранги гарантували особисте дворянство.

Казеннокоштни студенти проживали на повному державному забезпеченні у т. зв. інституті казеннокоштных студентів (1834–1858), для якого винаймався окремий будинок; згодом він розташовувався на четвертому поверсі головного корпусу університету, а також у будівлі, яка орендувалася окремо для студентів медичного факультету поблизу військового шпиталю. Для бідних студентів університет винаймав житло за символічну плату, яке самі студенти охрестили "штрафгаузом" (існував у 1837–1861 рр.), адже туди в примусовому порядку поселяли політич-

но неблагонадійних. Казеннокоштні студенти перебували на повному державному утриманні й забезпечувалися навіть срібними столовими і чайними ложками, ножами, виделками, а також тарілками та склянкою. Університет надавав їм послуги кравця, гардеробника, перукаря і лакеїв. До їдальні студенти ходили за дзвоником, за столом займали чітко визначені місця, перед початком і після завершення прийому їжі читались молитви. Але, як писав інспектор казеннокоштних студентів, іноді студенти з'являлися до їдальні просто в кашкетах і підштанниках, що було "недостойно звання студента і противно будь-якій освіченості й пристойності". Після закриття інституту казеннокоштних студентів університет виділяв їм кошти на оренду житла та харчування.

Вимоги до казеннокоштних студентів були жорсткими. Іспити – раз на півроку (своєкоштні мали лише одну сесію на рік). Після навчання вони мали відслужити шість років на державній службі. У випадку двох провальних сесій на них чекало відраховання.

Кожен студент і слухач університету мав дотримуватися "Правил студентів та слухачів Імператорського Університету св. Володимира", які кілька разів змінювалися. Перші з них було укладено у 1834 р., а у 1861 р. було укладено окремі "Правила для студентів Імператорського Університету св. Володимира з частини моральної". Вони регулювали поведінку студента у фактично всіх можливих ситуаціях – від обов'язкового відвідування занять до форми одягу, в якому можна ходити по вулиці. Не обходилося без нагадувань про те, що необхідно дбати про розумову та моральну освіту, не лише сумлінно відвідуючи лекції, але й вільний від них час присвячуючи вивченню наук, а час, призначений для відпочинку, використовуючи на дозволені та пристойні розваги.

Обов'язковим було носіння форми. Причому знімати її студент не мав права й поза стінами університету, і навіть на канікулах. Мундир і шпага відразу увійшли в самосвідомість російських студентів як важливі атрибути, що обіцяють подальшу успішну кар'єру.

Влада намагалася максимально ізолювати студентів від суспільства, чому сприяло існування закритих гуртожитків, окре-

мих університетських церков. Воєнізований характер суспільства за доби Миколая I відбивався і на університетах. За поведінкою студентів наглядала інспекція: інспектор та його помічники, яких на студентському жаргоні називали "педелями". У 1837 р. інспекція налічувала вже 12 осіб. Спочатку до складу інспекції входили переважно відставні військові, потім – особи з університетською освітою, викладачі гімназій. Влада інспектора була настільки великою, що студент не переводився на наступний курс, позбавлявся державного утримання або медалі за письмовий твір, якщо інспектор давав несхвальний відгук про його поведінку. Спочатку інспектор підпорядковувався безпосередньо попечителю навчального округу. Основним його завданням було прищеплення студентам безумовної покори.

До обов'язків інспекції входили щоденний обхід міста, поділеного на ділянки, кожна з яких закріплювалася за одним із помічників інспектора, огляд помешкання студента і контроль за його пересуванням. Вони мусили наглядати за тим, щоб студенти не курили у дворі та приміщеннях університету, відвідували заняття, застібали формений одяг на всі гудзики, голилися і стриглися. Сам київський генерал-губернатор Д. Бібіков не раз влаштовував полювання на студентів, які не застібалися на всі гудзики, і засилав їх у віддалені сільські школи або у фельдшери.

Після 22-ї години треба було перебувати вдома або в гуртожитку. Відвідати публічне місце, піти в гості, виїхати за місто можна було лише з дозволу інспектора. Для від'їзду на канікули потрібно було взяти у того самого інспектора спеціальний квиток, де вказувалося хто, з якою метою, куди і на який час їде, а по приїзді – повернути його. У неділю й релігійні свята треба було відвідувати церкву (а казеннокошtnі студенти мали щоденно бути присутніми на ранкових та вечірніх молитвах) і щороку приносити довідку про сповідь і причастя від духівника. Це було вірною запорукою благонадійності студента, адже на сповіді він розповідав про всі гріхи, у т. ч. і проти влади та особи імператора. А про такі факти священник був зобов'язаний негайно доповісти владі.

Попри суворий нагляд, навіть в інституті казеннокоштных студентів траплялись пиятика, гра в карти. Не обходилося і без походів по трактирах та до кварталу червоних ліхтарів. Влада поблажливіше ставилася до безпутств студентства у "непристойних" закладах, аніж до незастібнутої на всі гудзики шинелі, оскільки, на думку її представників, недотримання порядку зовнішнього могло перерости у "непорядок" в умі.

Дрібні порушення розглядалися інспектором або судовою комісією у складі ректора, попечителя округу та його помічника, декана факультету, інспектора й синдика. До особливо негідних учинків належали: непокора та грубість до будь-якого начальства, образа посадових осіб та опір виконанню їх розпоряджень, погана поведінка, псування та знищення майна, безчесний учинок та неморальний спосіб життя, образа жінки. До легших – порушення тиші у громадських місцях шумом, криком і піснями, поява в нетверезому стані, недотримання форми, носіння яскравого одягу. Кримінальні злочини та вкрай осоружні вчинки щодо тодішньої моралі й уявлень про честь тягнули за собою виключення з університету. Поза стінами університету за свої вчинки студент відповідав відповідно до законодавства на загальних підставах.

Покарання передбачали просте нагадування, зауваження, суворе зауваження, догану, сувору догану, арешт до трьох діб (утримання в окремій кімнаті, під час якого покараний не відвідував лекцій, але мав право на будь-яку їжу та книжки), карцер (знаходження від вартою на хлібі й воді в кімнаті без вікон, світла і книжок), виключення з університету.

У першій половині XIX ст., коли відбувалося формування студентської корпорації, серед них домінували дворяни, які вели елітний спосіб життя. Спочатку дворян було 80 %. До 1860-х рр. перше місце серед київського студентства за чисельністю посідали поляки – уродженці Правобережної України. Поляки переважали на медичному факультеті та фізико-математичному відділенні; українці й росіяни – на юридичному факультеті та історико-філологічному відділенні.

Навчальні роки ¹⁹	1838–39		1842–43		1851–52		1855–56		1858–59	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Православні	91	33	147	46	233	40	330	40,9	394	40,8
Римо-католики	170	62	163	51	317	53	417	51,6	500	52
Греко-католики	6	2	–	–	–	–	1	0,1	2	0,2
Вірмени	1	0,5	–	–	1	0,2	2	0,2	–	–
Протестанти	5	2	10	2	11	2	22	2,8	39	4
Мусульмани	1	0,5	–	–	1	0,2	1	0,1	–	–
Юдеї	–	–	–	–	26	4,6	35	4,4	29	3
Всього	274	100	320	100	589	100	808	100	964	100

¹⁹ Таблиця з видання: З іменем св. Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський: у 2-х кн. К.: Заповіт, 1994. Кн. 1. С. 48.

Університет зближував представників різних націй та станів через спільні форми побуту. Студентська солідарність яскраво виявилася під час інциденту з полковником Брінкеном 1857 р. Полковник із дружиною та собачкою гуляв на Липках. Назустріч ішов студент медичного факультету, який чимось не сподобався собачці; та ухопила його за полу шинелі й негайно була відкинена сильним ударом ноги. Полковник та покликаний ним слуги напали на студента і доставили в поліцію. У відповідь на це студенти побили Брінкена прямо в театрі. Винуватців було заарештовано, але з нагоди коронації Олександра II помилувано.

Образ життя тогочасного студентства ілюструє така історія. Взимку 1858 р. у п'яному вигляді троє студентів вирішили відвідати публічний будинок і почали голосно вимагати розваг. По дорозі вони побили вікна, посуд, зчепилися із солдатами, які перебували у цьому домі на постой та, заодно, і з педелем, який невідомо як там опинився. І лише після бійки помічник інспектора зізнався, що весела трійця постійно відвідує подібні заклади напідпитку. Користуючись словами М. Владимирського-Буданова, можна сказати: "тип студента того часу, що частково нагадував героя билин, є людиною розгулу, гуляння, ворог поліції та вуличних ліхтарів, не позбавлений, втім, почуття корпоративної честі".

Після ліберальних реформ 1860-х рр. соціальний склад студентства різко змінився, і воно асоціювалося вже із "середнім класом", а згодом і з нижчими прошарками суспільства. Кількість студентів стрімко зростала. У 1865 р. в університеті навчався 481 студент, у 1873 р. – 843, у 1882 р. – 1435, а напередодні Першої світової війни – близько 5000. Понад 70 % студентів університету становили діти різночинців, яким дуже часто доводилося думати не лише про те як оволодіти своїм фахом, але й як прогнати себе. Змінився навіть зовнішній вигляд студента. Учасник громадського руху Б. Познанський описував студента "часів пледу, високих ботфортів і широкополої шляпи, загадкового, вигодуваного духовним молоком Белінського, Добролюбова, Писарева, який постійно дискутує, все заперечує, тургенівсько-базарівський нігіліст...". Неодмінними атрибутами

"нігіліста" були також палиця, червона сорочка або вишиванка. Серед студентів був поширений атеїзм.

Сумлінні студенти регулярно ходили на лекції, вели записи, працювали в бібліотеці. Особливо багато часу на навчання витрачали медики, які відвідували анатомічний театр, лабораторії, а з третього курсу – клініки, вели нагляд за хворими. Також складно доводилось студентам-математикам і фізікам, адже література в цих галузях існувала переважно французькою мовою і часто доводилось обмежуватись записками професорів. Більше вільного часу мали студенти юридичного й історико-філологічного факультетів.

Особливо талановитим студентам виплачувалися стипендії, які засновувалися як державними установами, так і приватними особами. У Київському університеті існували стипендії генерал-губернатора Д. Бібікова, почесного громадянина Й. Бродського, попечителя М. Пирогова тощо. Але отримати стипендію було нелегко. У 1882 р. стипендії отримували тільки 7 % студентів.

Основним джерелом студентських заробітків було репетиторство. Деякі студенти навіть влітку виїздили давати уроки дітям поміщиків у села. Ще одним способом заробітку було переписування лекцій для заможних студентів. У 1874 р. чимало студентів брало участь в одноденному переписі населення Києва. Дехто зі студентів умудрявся заробляти собі на прожиття за картярським і більярдним столами.

За ініціативою ректора М. Бунге у березні 1872 р. серед студентів було проведено анкетування, на основі якого він підготував записку "Про матеріальне становище студентів Університету та про засоби покращення їх побуту". За підрахунками, річний бюджет витрат студента становив 375 крб (31,2 крб на місяць). Ці кошти витрачались таким чином: квартира із прислугою – 80 крб, харчування – 72, чай, цукор, ласощі – 48, одяг – 66, плата за навчання – 40, книги й дрібниці – 45, освітлення та прання білизни – 24.

Керівництво університету пішло на безпрецедентний крок, звільнивши майже 30 % найталановитіших студентів із бідних родин від сплати за навчання. Про матеріальний стан студентів дбали благодійні організації. У 1869 р. було створено Попечите-

льство про недостатніх студентів Університету св. Володимира, а в 1881 р. – Товариство допомоги недостатнім студентам. Ці організації надавали пільгові позики, підшукували роботу, безкоштовно харчували в їдальнях.

Студентські гуртки збирали касу взаємодопомоги для бідних студентів. Існували також студентська їдальня й бібліотека. Їдальнею завідував спеціальний комітет, обраний на загальній студентській сходці. Відкрита 1878 р. студентська бібліотека існувала на кошти відвідувачів та пожертви, а управлялась виборними представниками різних курсів і факультетів. Відвідувачами їдальні були винятково чоловіки, до бібліотеки пускали й жінок, переважно слухачок акушерських курсів і публічних лекцій.

Із часом, життя в Києві ставало дорожчим, що погіршило й так жахливе становище бідних студентів. Для того аби прохарчуватися в найдешевшій київській їдальні, у 1903 р. потрібно було сплачувати 27 крб 50 коп. на місяць. Шукаючи вихід, незаможні студенти економили на їжі, обмежуючись лише обідами. При одноразовому денному харчуванні студент у 1903 р. міг витратити на їжу лише 12 крб щомісяця, лишаючи таким чином гроші на винаймання житла, оплату навчання, купівлю одягу і книг тощо. Погане харчування в дешевих їдальнях, які "славилися" своїми антисанітарними умовами, призводило до того, що, згідно з офіційною статистикою, у 1903 р. 46,7 % студентів страждали на хвороби органів травлення. Найекономішні студенти відмовлялися від харчування в їдальнях і віддавали перевагу купівлі харчових продуктів на базарі та власноручному приготуванню їжі.

Більшості студентської молоді доводилося винаймати квартири. У 1914 р. окрема однокімнатна квартира коштувала 12,2 крб на місяць, кімната – 8,4 крб, ліжко – 4,3 крб. Надзвичайно низькою була якість житла. Більше половини студентських квартир знаходилось у дерев'яних і змішаних будинках, 55 % – у підвалах та напівпідвалах, 41 % – не мали каналізації, 33 % – водогону.

На початку ХХ ст. Київ був великим студентським центром Російської імперії. Студенти Києва ділилися на "золоту молодь" – дітей землевласників, великих чиновників, підприємців і осно-

вну масу незаможних молодих людей. Багатих студентів у Києві називали білопідкладочниками через шовкову білу підкладку на мундирах. Вони часто приїжджали в університет на екіпажах і навіть у супроводі слуг. Письменник О. Купрін стверджував, що ці молоді люди "знайомі з усіма видами пороку".

У 1914 р. середньомісячний студентський бюджет майже нічим не відрізнявся від заробітку робітника – 37,5 крб. Причому, якщо заможні витрачали набагато більше, то бідні задовольнялися на все про все 18-ти карбованцями на місяць, а 9 % студентів майже голодували.

Як і сьогодні, багато витрачалось на розваги й алкоголь. Найбільш уживаним літнім напоєм серед студентів було пиво, яке часто коштувало дешевше, ніж мінеральна вода. Дешевизна спирту і пива спричинила те, що, згідно з опитуваннями, алкоголь на початку ХХ ст. вживало 68 % студентів. Багато з них мали шкідливу звичку – тютюнопаління.

"Золота молодь" розважалася на балах-маскарадах – тільки вхід туди коштував 1,1 крб. Більш доступні розваги надавав головний міський кафешантан "Шато де Флер" (на території нинішнього стадіону "Динамо"). Заплативши 40 коп., студент міг насолоджуватися невибагливою програмою – виступом оркестрів, куплетистів, співаків, фокусників тощо.

Студенти постійно тримали в облозі театральні каси у пошуках дешевих квитків. Ціни на спектаклі російського театру становили від 23 коп до 1,6 крб. Доступнішою була творчість українських труп – від 20 коп. Альтернативою театру служив سینематограф, куди можна було потрапити за 30 коп, а взимку – ковзанки.

На зламі століть типовий студент являв собою різночинця з інтелігентної сім'ї. Він не завжди відвідував лекції, іноді займався спортом і брав участь у громадському житті, погано харчувався, часто міняв помешкання, оскільки його житлові умови лишали бажати кращого, іноді грав у азартні ігри, полюбляв алкоголь, політику й розваги.

У роки Першої світової війни майже всіх студентів 1-го і 2-го курсів було мобілізовано. На початку 1916 р. в університеті було 3105 студентів. Упродовж року на військову службу було призвано 2570, у т. ч. 340 першокурсників. Решта студентів ос-

таточо позбулися ознак елітарного прошарку. Тепер у пошуках заробітку вони погоджувались на будь-яку роботу: пиляли дрова, розвантажували вагони і баржі.

3.5. Викладачі та студенти Київського університету в революційній боротьбі та обороні прав українського народу

Революційний рух в університеті зародився в польському середовищі. Восени 1837 р. під час відвідин університету імператором було виявлено антиурядові листівки. Розгніваний Миколай I зігнав усю злість на вишикуваних перед ним студентах: "... одна наука не приведе до добрих результатів, мені потрібні вірні сини престолу, мені потрібна безмежна покірність, несвідома покірність і беззаперечна покора; знайте, що я суворо стежитиму за вами, і горе тому, хто моральним або політичним своїм напрямом не відповідатиме моїм призначенням, горе тому, повторюю, хто наважиться захопитися, як товариші ваші, я його запротрую туди, куди ворон кісток не заносить". Феєричний рознос продовжився обходом студентів, при цьому імператор дивився кожному у вічі. Його погляд зупинився на студенті з кооокістю, стосовно якого Миколай I одразу зробив висновки: "Видно, що не росіянин, поляк, совість нечиста, не можеш дивитись у вічі російському царю". На завершення свою порцію погроз отримали й професори: "... наука наукою, але якщо не звертатимете увагу на розвиток моральних начал у студентів і політичного напрямку, згідно з моїми думками, я розправлюся з вами по-своєму". Але з великої хмари пішов малий дощ. Перша політична справа в Київському університеті завершилась арештом і розжалуванням у солдати трьох студентів, які зберігали антиурядові рукописи, а перед обшуком встигли викинути їх на смітник.

У 1837 р. в університеті виник таємний гурток В. Гордона, який збирав кошти для арештованих, займався патріотичним вихованням польської молоді. Наприкінці року його засновнику вдалося втекти, застосувавши пістолет. Невдовзі він опинився в Парижі. Новий генерал-губернатор Д. Бібіков продовжив слідс-

тво і невдовзі виявив, що понад 20 студентів університету брали участь у змові емісара польської опозиції Ш. Конарського. Лекції в університеті тепер переривались появою жандармів для арешту когось із студентів.

17 березня 1839 р. університет було зачинено, а всіх студентів звільнено. Імператор мав намір ліквідувати навчальний заклад, що не виправдав його сподівань. 21 студента було відраховано, із них 18 опинились в армії, трьох переведено до Казанського університету. Іншим колишнім студентам дозволили завершити освіту в інших навчальних закладах імперії або зайняти низькі чиновницькі посади. За рік Київський університет було відкрито для православних студентів. Студенти-католики та професори-поляки були переведені до інших навчальних закладів.

У 1845–1847 рр. в університеті діяло Кирило-Мефодіївське братство. До його складу входили ад'юнкт М. Костомаров, випускники (В. Андрузький, В. Білозерський) та студенти університету. Після його викриття було посилено нагляд за студентами. Посади генерал-губернатора й попечителя навчального округу поєднав Д. Бібіков, чийм кредо було: "Чим менше науки, тим більше спокою". Д. Бібіков убачав зміст управління університетом у впровадженні армійських порядків і поширенні шпигунства. Генерал-губернатор вихвалявся, що знає, що у кого вариться на обід. Але, переобтяжений службою, в університетські справи втручався мало. Поблажливо ставився до розпусти. Коли двоє студентів вчинили бешкет у борделі, генерал-губернатор дав їм такі настанови: "Ви можете ходити до дівчат, але не повинні чинити бешкету". Водночас він знайшов гроші на будівництво анатомічного театру, обсерваторії, поповнення бібліотеки тощо.

Відродження студентського руху припадає на другу половину 1850-х рр., коли певна лібералізація університетського життя була пов'язана з діяльністю М. Пирогова. У той час виникли п'ять студентських земляцтв (гмін), які об'єднували поляків. Вони тримались відособлено стосовно інших студентів. Польський рух був занадто аристократичним, охоплений мареннями про "світле" минуле, про Річ Посполиту в кордонах 1772 р., чим відштовхував від себе православних. Гміни влаштовували "кнайпи" (вечірки), засновували бібліотеки, їдальні, надавали

моральну й матеріальну допомогу своїм членам. Поступово вони проймались політичними настроями.

Частина учасників польських гуртків брала участь у повстанні 1863 р., виступала за звільнення селян. Під час повстання студенти-поляки в Київському університеті розбили золоту рамку, в якій зберігався рескрипт Миколая I про заснування університету і порвали сам документ. Розлючені православні студенти накинулись на поляків і жорстоко їх побили. Після придушення повстання було встановлено, що кількість студентів-поляків у Київському університеті не мала перевищувати 20 %. Відтоді вони перестали бути впливовою силою.

Із гмін поступово виокремились студенти, які проголосили себе українцями. У 1859 р. група молоді з полонізованих родин, вихованої у шляхетських традиціях, здійснила мандрівку Київщиною і зробила для себе грандіозне відкриття: виявилось, що місцеве населення становлять не поляки. Вивчення минулого краю повернуло їх до української ідентичності та православної віри. Зовнішньою ознакою появи нового гуртка стала заміна польського вбрання простою селянською свитою. Це призвело до конфлікту з поляками, які презирливо обізвали новонавернених українців "хлопоманами". Самі ж вони воліли називати себе українофілами. У 1861 р. 15 осіб (В. Антонович, К. Михальчук, Б. Познанський, Т. Рильський та інші) розірвали стосунки з польськими товариствами і заснували українську організацію – громаду.

Невдовзі до неї приєднались українці з Лівобережжя: М. Драгоманов, П. Чубинський та інші, що займались облаштуванням недільних шкіл. Студенти з лівобережних губерній займали переважно консервативні позиції, не відрізнялись громадською активністю, особливо підозріло ставлячись до поляків. Прогресивні студенти непольського походження орієнтувались на західноєвропейські ідеали. Першою публічною акцією Київської громади стала участь в урочистому перепованні Т. Шевченка.

Неформальний лідер громади В. Антонович, реагуючи на звинувачення у відступництві, констатував, що він відступився від ідеології шляхетської обраності та зверхності. Для польських

шляхтичів, що живуть в Україні, писав він, є лише два шляхи: "або полюбити народ, серед якого вони живуть, проїнятися його інтересами, повернутися до народності, колись покинутої їх предками, і невтомною працею та любов'ю, у міру сил, залагодити все зло, принесене ними народу, який вигодував чисельні покоління вельможних колонізаторів, і якому ці останні за піт та кров платили презирством, лайкою, зневагою його релігії, звичаїв, моралі, особи, – або ж, якщо для цього не вистачить моральної сили, переселитися в землю польську, заселену польським народом для того, щоб не додавати собою ще однієї особи-дармоїда, для того, щоб нарешті, позбутися самому перед собою сумного докору в тому, що і я теж колоніст, теж плантатор, що і я опосередковано чи безпосередньо (що втім однаково) харчуюсь чужою працею, заступаю дорогу до розвитку народу, в хату котрого я заліз непроханий, з чужими йому намірами, що і я належу до табору тих, хто прагне загальмувати народний розвиток тубільців і що невинно поділяю відповідальність за їх дії"²⁰.

Статут 1863 р. забороняв студентські організації та збори. Реакційна політика самодержавства в галузі вищої освіти викликала невдоволення у прогресивно налаштованого студентства, яке у 1860–1880-х рр. виступало в основному проти утисків в академічному житті, відстоювало свої права на створення студентських корпорацій, кас взаємодопомоги, бібліотек, читальень, організацію сходок, зборів тощо. Під час студентських хвилювань академічні вимоги часто перепліталися із загальнополітичними. У березні 1869 р. студенти зажадали свободи створення кас, сходок тощо. І хоча виконання вимог не вдалося домогтися, як зазначав один із учасників виступу, він не минув даремно, тому що "встиг зблизити студентів, переконання багатьох з'ясувалися і подальший рух, можливо, увінчається успіхом".

Наприкінці 60-х – у 70-ті рр. XIX ст. на студентські виступи вплинула діяльність революціонерів-народників. Народники Києва знаходили в студентському середовищі надійне джерело

²⁰ Антонович В. Б. *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори* / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський ; вступ. ст. та коментарі В. Ульяновського. К.: Либідь, 1995. С. 88.

поповнення своїх лав. Окремі студенти ставали активними учасниками гуртків чайковців, "Київської комуні", "бунтарів", народовольських груп. Серед студентства поширились конституціоналістські настрої, існував спеціальний гурток, що вів пропаганду впровадження конституції.

Студенти Університету св. Володимира протестували проти реакційної та некваліфікованої професури. У 1876 р. вони вперше застосували бойкот. Після конфлікту з учителем латинської мови група студентів зібралася біля аудиторії, але не стала заходити всередину. Натомість студенти стали в коло і почали свистіти. Вочевидь це видавалося їм надзвичайно дотепним. Протест мав сумні наслідки для 40 учасників, які зазнали різних покарань.

У кінці 1876 р. студенти Київського університету виступили проти насадженої міністром-реакціонером Д. Толстим схоластичної системи класицизму, відмовлялися відвідувати лекції з історії римської словесності. За участь у цьому виступі було виключено 18 студентів, багатьом винесено догани.

Іншою формою протесту був "котячий концерт", під час якого студенти приходили на лекцію, але створювали жахливу какофонію, домагаючись, щоб викладач сам залишив аудиторію. Найвідоміший такий випадок трапився, коли студенти виступили проти того, щоб лекції з філософії права читав професор О. Ейхельман, який мав репутацію дуже невдалого лектора і посереднього фахівця. Очевидець описав, що відбувалось далі:

"З цікавістю очікували першої лекції: невже Ейхельман наважиться? Він наважився. Аудиторія на його дебюті була заповнена вщерт; перший раз у своєму житті Ейхельман бачив стільки слухачів. Насилу продерся він крізь натовп до кафедри. Його зустріли мовчки, пролунали і тут же згасли іронічні оплески. Професор був трохи збентежений, витер лисину хустинкою, розклав на столі перед собою якісь аркуші і доволі голосно проголосив: "Ще давні греки казали..." Але тут гримнув такий веселий, молодий, заразливий регіт, що так назавжди і залишилось невідомо, що казали давні греки. Аудиторія сміялась сотнями молодих горлянок, а почервонілий і одразу спітнілий професор продовжував читати і було видно, що читання свого він ні за що не припинить. Перестали сміятись – професор читав. Стали хо-

ром кашляти і чхати – професор читав. Стали тупотіти ногами, свистіти і кричати "геть" – професор читав. Він не озирався по сторонах, уткнувся у свої папірці і говорив щось, чого через шум не можна було розібрати. Тепер він був схожий на старого зацькованого вовка; було і шкода його, але й огидно. Аудиторія була налаштована добродушно. Хтось крикнув: "Професор не йде, так ми підемо". І натовп зі сміхом повалив із дверей. Проходили повз кафедру з компліментами і жартами на адресу професора, а він усе читав, не перериваючи ні на хвилину судорожного монотонного бурмотіння.

Професор залишився сам-самісінький у великій аудиторії. Студенти зібрались у коридорі й деякі, піднявшись на високі підвіконня внутрішніх вікон, повідомляли з подивом, що Ейхельман продовжує сидіти на кафедрі і, вочевидь, читає. Він вирішив не залишати свій пост. Але й студенти не розходились. Вони заповнили увесь довгий коридор і збігались студенти з усіх факультетів. Звістка про проф. Ейхельмана, який читає в порожній аудиторії, поширилась по всьому університету"²¹.

Організаторам цього виступу було наказано сісти в карцер, але вони проігнорували покарання, що порушувало їхню гідність, і були виключені. Їх негайно вислали з міста. Однак це не припинило студентських хвилювань.

У листопаді 1877 р. трапилася т. зв. "театральна історія". Причиною став звичай студентів після вистави вітати акторів біля під'їзду. Це дуже не подобалось поліції, яка вбачала в таких діях "порушення порядку". Після бенефісу відомої тоді актриси, за свідченнями поліцейських, "молоді люди почали силою рухати городових уперед і потім з криком "ура" кинулись на них: деяких городових зім'яли, поваливши на землю, завдаючи їм ударів палицями та парасольками, кидали в них камінцями і полінами дров, складених поблизу під'їзду, а в деяких обірвали зброю". Однак містом поширювались чутки, які потрапили на шпальти газет, що все відбувалось навпаки: поліція біла студе-

²¹ З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський: у 2-х кн. К.: Заповіт, 1994. Кн. 1. С. 364.

нтів, застосувавши шашки. На бік студентів став і попечитель Київського навчального округу. Зрештою справу зам'яли.

У березні наступного, 1878 р., кількасот студентів влаштували акцію протесту в стінах університету. Причиною став арешт одного зі студентів, підозрюваного в замаху на помічника прокурора. (Нападник переплутав жертву і до того ж не влучив). Учасники сходки направили депутацію до генерал-губернатора, відмовились розходитись і стали чекати результатів. Один із учасників сходки згадував:

"... наш ректор Матвеев вирішив спробувати сильні заходи. В супроводі зграї педелів він увірвався до зали, де ми сиділи, і першим ділом гаркнув на нас: "Знімай шапки!" Усі остовпіли від здивування, і кілька секунд стояла гробова тиша, але потім пролунав такий оглушливий свист і нелюдське виття, якого мені більше ніколи не доводилось чути в житті.

[...] Та й випадок же був незвичний: ректор університету кричить студентам: "Знімай шапки!" Хай би ще фельдмаршал який-небудь, а то – акушер!

Остовпів і Матвеев, а потім весь позеленів. Він гукнув помічникам проректора: "Переписати усіх!", потім розвернувся і пішов".

Унаслідок цієї історії 170 студентів були викликані в університетський суд, але відмовились давати свідчення і визнавати суд законним. Тоді ректор звернувся до жандармського управління, і 30 студентів було відраховано на три роки без права вступу в інші університети, ще понад 30 зазнали такого самого покарання терміном на два роки, решта – на один рік. 28 осіб – "головних агітаторів" – за наказом генерал-губернатора вислали у віддалені північні губернії. У квітні на підтримку київських товаришів виступили студенти Москви, Санкт-Петербурга, Одеси, Казані. Хвилюючі проводи висланим із Києва влаштували їхні товариші, гаряче вітала їх на шляху слідування прогресивна молодь Харкова та інших міст.

Виступи студентів активізувались у зв'язку із впровадженням університетського статуту 1884 р., який студенти охрестили поліцейським. Він забороняв будь-які колективні виступи, звернення, петиції студентів. Влада намагалася не допустити будь-яких виявів студентської солідарності. Інспекція отримала пов-

ну незалежність від професури і мала встановити повний контроль над студентами. У 1885 р. "Правила для студентів" називали їх "окремими відвідувачами університету" і забороняли будь-які дії корпоративного характеру. Під заборонаю опинилися каси взаємодопомоги, гуртки, їдальні, бібліотеки. Поза університетом студенти підлягали юрисдикції поліції на загальних підставах. Отримання стипендії було поставлено в залежність від поведінки. Було відновлено обов'язкове носіння форми.

Дізнавшись, що студенти готують виступ, керівництво вирішило не пускати їх на святкування 50-річчя університету. 7 вересня 1884 р. будівлю університету огородили мотузками загородженнями, біля яких розставили поліцейських та жандармів. Під час застілля трапився конфуз. Коли ректор М. Ренненкамф виголосив тост за студентів, хтось вигукнув: "Які стоять на вулиці!"

Розлючені студенти на вулиці бомбардували камінням карети обер-прокурора Святішого Синоду К. Победоносцева, генерал-губернатора і попечителя навчального округу. Численна сходка переросла в масову антиурядову демонстрацію. Увечері студенти побили шибки у будинку ректора і намастили двері дьогтем. Коли обурений ректор звернувся до генерал-губернатора із претензіями, відбулася гостра дискусія, під час якої шеф жандармів Ф. Трепов ударив одного з ректорських гостей – професора законів про державні повинності та фінанси Г. Сидоренка, який найгучніше обурювався тим, що влада не забезпечила безпеку ректорській оселі.

На наступний день університет було оточено військами. Влада суворо розправилась із бунтарями. 34 з них, звинувачені в "підбурюванні", поширенні відозв і прокламацій, було віддано під суд. Кілька людей за вироком суду відправлені на заслання під нагляд поліції. Усі студенти були "звільнені з поверненням документів і заборонаю прийому звільнених в інші університети". І тільки у грудні спеціальна комісія стала знову приймати документи у тих, чия "благонадійність" не викликала сумніву.

Із появою залізниці й телеграфу зміцніли зв'язки між революційно налаштованою молоддю імперії, відбувалися скоординовані виступи в університетських центрах, акції солідарно-

сті тощо. У Києві існувала Союзна рада об'єднаних студентських земляцтв і організацій, яка іноді випускала прокламації на теми, що переважно стосувались студентського життя. Опозиційна інтелігенція збиралась на приватних квартирах, де читались реферати, велась полеміка між народниками й марксистами. На таких засіданнях у Києві починав свою політичну кар'єру А. Луначарський, виступали М. Бердяєв і майбутній відомий історик Є. Тарле.

Українське студентство наприкінці 1980-х рр. також створило свої національні організації та гуртки, найбільшими серед яких були об'єднання "культурників"-українофілів і політиків-"драгоманівців". Перші орієнтувались на Київську стару громаду й цікавились переважно історичними та філологічними студіями. Драгоманівці займалися переважно самоосвітою, пропагандою ідей М. Драгоманова та розповсюдженням нелегальної літератури.

У 1899 р. відбулися виступи солідарності проти побиття поліцією студентів Санкт-Петербурзького університету. У відповідь на загальноімперський студентський страйк були видані драконівські "Тимчасові правила", які передбачали віддання у солдати студентів – учасників колективних виступів. Першими жертвами цих правил у січні 1901 р. стали 183 студенти Київського університету. Упродовж лютого – березня в університетських центрах імперії вирували мітинги та демонстрації проти такого рішення, страйк охопив 35 навчальних закладів. 11 березня у Києві відбувся масштабний мітинг студентів університету, політехнічного інституту й робітників місцевих заводів. Під червоними прапорами вони проманіфестували Хрещатиком, співаючи "Марсельєзу".

Під час революції 1905–1907 рр. студенти домоглися відновлення виборності ректора і деканів, ліквідації інспекції. Український рух розгортався повільно. Лише у грудні 1905 р., коли царат був уже паралізований загальноросійським страйком і змушений піти на поступки, за участю студентів Київського університету було складено петицію із проханням скасувати акти, що обмежували вживання української мови. 21 січня 1906 р. Комітет міністрів доручив Російській Академії наук, радам Ки-

ївського та Харківського університетів вивчити доцільність скасування Емського указу. У Київському університеті було створено комісію на чолі з професором М. Дашкевичем. За результатами її роботи рада Київського університету так само, як і Академія наук та рада Харківського університету, висловились за скасування актів, що обмежували вживання української мови. Але поки науковці ретельно вивчали питання й готували свої рекомендації, революція пішла на спад, і уряд вирішив відкласти це питання у довгий ящик.

22 травня 1906 р. до ради історико-філологічного факультету надійшла "Записка про заснування в Університеті св. Володимира" українознавчих кафедр, складена професором В. Перетцем і підписана Г. Павлуцьким. 16 жовтня 1906 р. відбулися збори студентів, на яких було прийнято заяву-звернення до керівництва із проханням заснувати в університеті українознавчі кафедри. Під зверненням поставили підписи 1 430 студентів. Однак ректор М. Цитович і міністерство народної освіти були категорично проти. На власний розсуд лекційні курси з української літератури українською мовою у 1907 р. читали професори А. Лобода та В. Перетц, але невдовзі їх було відмінено. У першому семестрі 1913–1914 навчального року приват-доцент В. Розов прочитав на історико-філологічному факультеті спецкурс із історії української мови. У 1916 р. було відновлено курс "Історії Малоросії", який уже був раз оголошений у другому семестрі 1910 р.

Після поразки революції реакція знову розпочала наступ. У березні 1907 р. міністр внутрішніх справ П. Столипін наказував київському генерал-губернатору "найрішучішими поліцейськими заходами" покласти край "насилъствам і безладдям в університеті".

11 червня 1907 р. було видано "Правила про студентські організації і про структуру зборів у стінах вищих навчальних закладів", що означали посилення поліцейського нагляду за студентами і ліквідацію університетської автономії. Дозволялися лише ті студентські організації, діяльність яких не суперечила "існуючим узаконенням і правилам", і статут яких було затверджено радою університету. Збори студентів могли відбуватися лише з дозволу

ректора і мати суто академічний характер. На початку 1908 р. більшість учасників революційних подій було відраховано.

Найбільш масовою організацією в університеті була Рада студентських представників. Вона представляла студентство у стосунках з викладачами та адміністрацією, дбала про матеріально-побутові умови студентів. Більшість у ній належала соціал-демократам. У лютому 1908 р. 24 членів Ради було притягнуто до суду за порушення заборони створювати студентські організації.

У 1910-х рр. студентський рух знову активізувався. На початку 1911 р. студенти Київського університету брали участь у всеросійському страйку. Демонстрації відбувалися з нагоди річниці смерті Л. Толстого, проти смертної кари тощо. Найбільший резонанс мали виступи студентства після заборони святкувати 100-річний ювілей Т. Шевченка. Демонстрації розганяла кінна поліція й козаки, шаблями та нагайками. Ці події засвідчили, що український рух почав ставати масовим. На зміну культурницькому українофільству прийшла політична діяльність. Почали виникати осередки політичних партій.

3.6. Київський університет у роки Української революції 1917–1920 рр.

Про революцію, що розпочалася в Петрограді 23 лютого 1917 р., у Києві довідались лише 2 березня, уже після повалення царату. Ректор М. Цитович від імені ради професорів надіслав голові Державної думи телеграму, у якій вітав нову владу. Більшість професури дивилась на революційні події як на прикрість, яку треба швидше пережити і повернутися до "нормального" життя.

Натомість студентство прагнуло взяти участь у революційних подіях. Заняття були припинені, а Червоний корпус зайнятий студентською міліцією. Питання продовження навчання розглядали студентські збори. Три факультети вирішили продовжувати навчання, а студенти-медики постановили припинити навчальний процес до нового навчального року, щоб дати можливість студентам у переломний для країни момент присвятити себе політичній і громадській діяльності. Заняття відбувалися

нерегулярно, за низької присутності студентів. В університеті постійно відбувалися збори сторонніх осіб, що негативно впливало на навчальний процес і технічний стан приміщення.

Із перших днів у революцію включилися молодші викладачі, які створили власну раду на чолі із приват-доцентом чистої математики О. Шмідтом, у майбутньому академіком АН СРСР та АН УРСР, відомим дослідником Арктики.

Відносини між професорською корпорацією, студентством і молодшими викладачами погіршилися, і для їхнього налагодження було створено тимчасову погоджувальну комісію, до якої кожна сторона делегувала по п'ять представників. Студенти домагалися участі в управлінні університетом, виборах ректора, проректора і деканів. Але професура не пішла на поступки, і на нових виборах ректором знову було обрано М. Цитовича. Це викликало гостру реакцію студентства і молодших викладачів, представники яких залишили погоджувальну комісію. 9 травня 1917 р. М. Цитовича на його прохання указом Тимчасового уряду було звільнено з посади ректора. Але нового ректора обрано не було, і він фактично залишався виконувачем обов'язки.

Революційно налаштовані студенти та молодші викладачі на своєму зібранні постановили не дозволяти М. Цитовичу приступити до ректорських обов'язків, адже він не був обраний більшістю голосів учасників навчального процесу, і 11 вересня 1917 р. його взагалі не пустили до університету. М. Цитович продовжував свою лекційну діяльність як професор поліційного права, а обов'язки ректора по черзі виконували декани факультетів М. Бубнов, Г. Де-Метц, О. Садовень, аж доки 6 квітня 1918 р. ректором було призначено декана юридичного факультету Є. Спекторського.

У липні 1917 р. Тимчасовий уряд видав закон про автономію вищих навчальних закладів, а 19 вересня 1917 р. прийняв постанову про заснування в Університеті св. Володимира чотирьох українознавчих кафедр: на історико-філологічному факультеті – кафедр української мови, української літератури й української історії; на юридичному факультеті – кафедри історії західноєвропейського права. Було оголошено конкурс на вакантні кафедри, але

коштів на них не було виділено. Розпочати свою роботу вони змогли лише наприкінці 1918 р.

Рада професорів усіляко опиралася поглибленню революції, вступивши у конфлікт із Українською Центральною Радою та Генеральним секретаріатом, які намагалися розпочати українізацію вищої освіти. Існувало два шляхи втілення цієї політики: українізувати вже існуючі університети чи створювати нові. Влітку 1917 р. професура університету звернулась до Тимчасового уряду з доповідною запискою, де висловлювала занепокоєння розгортанням українського руху, засуджувала "український політичний сепаратизм". З одного боку, професура засуджувала царську політику обмежень розвитку української науки і культури, але з іншого, протестувала проти "насиленої українізації Південної Росії", нав'язування місцевому населенню "штучно створеної", "чужої і мало зрозумілої йому українсько-галицької мови". Рада професорів демонструвала негативне ставлення до Генерального секретаріату, ігнорувала його запити, а Київський університет залишався опорою русифікації. Лише окремі викладачі університету погодились працювати в українських урядах (В. Зеньківський, І. Огієнко, О. Ейхельман).

З огляду на таку позицію професури, було вирішено створювати українські заклади вищої освіти паралельно з російськими. У березні 1917 р. Українське наукове товариство поставило питання про створення у Києві Українського народного університету (УНУ). Ініціативу підтримали товариства "Праця" і "Просвіта". 5 жовтня відбулось урочисте відкриття нового університету у складі чотирьох факультетів: історико-філологічного, правничого, природничого й фізико-математичного. До кінця жовтня на навчання записалось 1 370 студентів. Ректором УНУ було обрано І. Ганицького, секретарем – приват-доцента Університету св. Володимира Т. Сушицького. Лекції почались 9 жовтня в аудиторіях Червоного корпусу.

Революційна доба характеризувалась постійними матеріальними труднощами: перед викладачами накопичувалась заборгованість із зарплатні, в аудиторіях не було опалення. У вирі революційної боротьби навчальний процес усе далі усувався на другий план.

На початку січня 1918 р. відбулося віче українського студентства Університету св. Володимира та УНУ, на якому вирішили сформувати студентський курінь. До його лав під загрозою бойкоту мали вступити всі студенти-українці. Однак із добровольців удалося створити лише одну сотню, до якої, крім студентів, записалися й учні 2-ї української гімназії ім. Кирило-Мефодіївського братства, фельдшерської та гідротехнічної шкіл. Її командиром став студент УНУ Т. Омельченко, який мав досвід Першої світової війни. Спочатку студентів планували використовувати для охорони громадського порядку в Києві. Військова підготовка у казармах військового училища на Печерську відбувалася нерегулярно і неякісно. Більшість студентів були погано навчені й озброєні, а окремі взагалі не вмiли стріляти.

Після початку військового конфлікту між Раднаркомом та Центральною Радою довкола останньої почав утворюватись вакуум. Більшість українських військових частин оголосила про свій нейтралітет. У дивній ешелонній війні, яка точилася уздовж залізничних шляхів Харків – Полтава – Київ та Курськ – Бахмач – Київ, нечисленні загони червоногвардійців, підсилені балтійськими матросами, просувалися вглиб України, майже не зустрічаючи опору. Голова Генерального секретаріату В. Винниченко назвав ці події війною впливу. "Наш вплив був меншим, – констатував очільник українського уряду. – Він уже був настільки малим, що ми з великими труднощами могли скласти які-небудь невеликі більш-менш дисципліновані частини і відправляти їх проти більшовиків. Більшовики, щоправда, теж не мали крупних дисциплінованих частин, але їх перевага була в тому, що всі наші широкі маси солдатства не чинили їм ніякого опору або навіть переходили на їхній бік, що майже всі робітники кожного міста стояли за них; що у селах сільська біднота явно була більшовицька; що, словом величезна більшість самого українського населення була проти нас".

За такої ситуації, коли кожен багнет був на вагу золота, студентській сотні судилося прийняти свій бій біля станції Крути. На початку бою станцію обороняв курінь юнкерів (400–500 осіб) та перша сотня студентського куреня (118 осіб). Після бою командир юнкерів А. Гончаренко заявив про 280 загиблих, але у

травні 1918 р. для урочистого перепоховання на Аскольдовій могилі вдалося знайти тільки 17 тіл. Серед них було шість студентів Університету св. Володимира і вісім студентів УНУ.

Серед студентства були й прихильники встановлення більшовицької влади. Зокрема, студент-медик С. Урін брав участь у повстанні на заводі "Арсенал". Але більшість воліла зберігати нейтралітет і уникати участі в бойових діях.

У період гетьманату П. Скоропадського міністерство народної освіти очолив колишній викладач університету історик права М. Василенко. Остаточо утвердився курс на паралельне існування українських та російських навчальних закладів. У липні 1918 р. у Києві було створено Український державний університет (УДУ). На початку жовтня його було урочисто відкрито. Реакційну професуру залишили у спокої, дозволивши працювати за старими навчальними планами і програмами. За гетьманату в Києві хазайнували німецькі війська, які захопили університетські клініки та запроторили до в'язниці ректора Є. Спекторського. Економічна скрута змусила запровадити плату за навчання.

Директорія, яка в грудні 1918 р. повалила гетьманат, мала наміри відновити єдиний Київський державний університет св. Володимира. Передбачалися вибори адміністрації, українізація (але з дозволу міністерства народної освіти окремі лекції могли читатися російською). Реалізувати ці наміри Директорія не встигла, оскільки 5 лютого 1919 р. до Києва знову вступили більшовики.

Одним із перших заходів нової влади стала реорганізація вищої школи. Посади ректора і проректора було скасовано, а їхні функції передано комісару, якого призначав відділ вищої освіти наркомату освіти. Комісарів призначали з робітників, професійних революціонерів та партійців, які були далекими від академічного життя. Один із комісарів широко дивувався, чому лекції у професора займають лише 6 годин, тоді як робітники мають працювати 8 годин. Ще більшим було його здивування, коли він дізнався, що професор має шість лекцій не на день, а на тиждень. Керівництво кожним напрямом роботи університету покладалося на відповідну раду – наукову, науково-навчальну та освітню. Навчання ставало безкоштовним. Було припинено ви-

кладання богослов'я і церковного права як обов'язкових дисциплін. Для того, щоб відкрити шлях до університету широким верствам трудящих, було скасовано державні випускні іспити й державні екзаменаційні комісії, замість бальної системи оцінювання запроваджено двобальну шкалу "зараховано / не зараховано". У квітні 1919 р. університет позбавився імені свого святого покровителя і став називатися просто: "Київський університет". До нього було приєднано низку навчальних закладів, у т. ч. і УДУ. Відтепер паралельно існували українські та російські кафедри, і студенти мали змогу самостійно обирати, якою мовою навчатися. Професори, які вважалися відвертими ворогами радянської влади, зазнавали переслідувань. Зокрема, було арештовано М. Цитовича та О. Ейхельмана, а відомого своїми монархічними і чорносотенними поглядами Т. Флоринського розстріляли.

30 серпня 1919 р. до Києва вступила Добровольча армія генерала А. Денікіна. Одразу було скасовано всі більшовицькі нововведення й відновлено дореволюційні порядки. Університету було повернуто ім'я св. Володимира. До керівництва повернувся ректор Є. Спекторський, який проводив відверто антиукраїнську політику. В університетській церкві було відправлено молебень "за визволення", а генерала А. Денікіна обрано почесним членом ради університету. Частина викладачів активно співпрацювала з новою владою. Упродовж усієї революційної доби жодна інша влада не користувалася такою підтримкою київської професури. Викладачі ухвалили рішення відраховувати 10 % із зарплати на користь Добровольчої армії. Студенти і навіть викладачі вступали добровольцями до Білої армії. Було збудовано легкий панцерний потяг "Студент", укомплектований переважно київською молоддю.

У грудні 1919 р. у київському калейдоскопі революційних подій знову відбулися зміни – до Києва повернулася Червона армія. Частина викладачів (Є. Спекторський, декан історико-філологічного факультету М. Бубнов), побоюючись репресій, втекли з денікінцями та згодом емігрували. На цей раз було скасовані всі білогвардійські нововведення: повернено студентів і викладачів, звільнених денікінцями, і навпаки, звільнено тих, хто потрапив до університету за період їхнього панування у Ки-

еві; знову було скасовано плату за навчання, викладання богослов'я, поліційного й церковного права.

Керівництво університету набуло колективного характеру. Факультетами керували ради та господарські комітети, які обирали президію. Члени президії всіх факультетів збиралися на Об'єднані збори, де вирішувалися всі питання життєдіяльності університету. Голова цих зборів фактично виконував обов'язки ректора.

Але саме існування університетів не влаштовувало більшовицьку владу. 15 червня 1920 р. Київський університет було ліквідовано. Навчальна база і викладацький склад історико-філологічного та фізико-математичного факультетів в основному перейшли до нового навчального закладу – Інституту народної освіти (ІНО). Юридичний факультет було передано до складу Інституту народного господарства, на базі медичного факультету – створено Медичний інститут.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Чому заснування університету в Києві стало можливим лише в 1830-х рр.?
2. Охарактеризуйте основні періоди історії Університету св. Володимира.
3. Які особливості навчального процесу існували в Київському університеті?
4. Порівняйте статус університету, права викладачів та студентів за статутами 1833, 1842, 1863 і 1884 рр.
5. Підготуйте реферат, присвячений життю та діяльності одного із професорів Університету св. Володимира.
6. Проаналізуйте еволюцію побуту та інтересів студентства Київського університету. Чи можемо ми говорити про наявність студентської корпорації?
7. Яку мету ставив тотальний контроль над студентами? Чому він не досяг успіху?
8. Назвіть причини виникнення й поширення українського руху в Київському університеті.
9. Охарактеризуйте позицію професури, молодших викладачів та студентів щодо революції.
10. Чому більшість професорів Університету св. Володимира не сприйняла Українську революцію?

Література

1. *Alma Mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920. Матеріали, документи, спогади*: у 3-х кн. / упоряд.: В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – К.: Прайм, 2000–2001. – Кн. 1–2.
2. Антонович В. Б. *Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори* / упоряд. О. Тодійчук, В. Ульяновський; вступ. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – С. 78–90.
3. Білокінь С. *Федір Ернст: невідома автобіографія початку 1930-х рр.* / С. Білокінь // *Історія України: маловідомі імена, події, факти.* – 2008. – Вип. 35. – С. 173–196.
4. *Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета Св. Владимира (1834–1884)* / под ред. В. С. Иконникова. – К.: Тип. ун-та Св. Владимира, 1884.
5. Винниченко І. *Німці в історії Київського університету (XIX – половина XX ст.)* / І. Винниченко, Р. Винниченко. – К.: Геопринт, 2009.
6. Владимирский-Буданов М. *История императорского университета Св. Владимира.* – К.: Тип. ун-та Св. Владимира, 1884. – Т. 1.
7. Грицай М. О. *Будинок університету ім. Т. Г. Шевченка в Києві (Пам'ятник архітектури XIX ст.)*. – К.: Держбудвидав УРСР, 1959.
8. Грушевський М. С. Автобіографія: Друкується, як рукопись / М. С. Грушевський. – К., 1926.
9. *З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників* / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський: у 2-х кн. – К.: Заповіт, 1994. – Кн. 1–2.
10. Иванов А. Е. *Студенчество России конца XIX – начала XX века.* – М.: РОССПЭН, 1999.
11. *Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні (1834–2004 рр.)* / за ред. Г. Д. Казьмирчука. – К.: Прайм-М, 2004.
12. *Історія Київського університету* / відп. ред. О. З. Жмудський. – К.: Вид-во Київського університету, 1959.
13. *Історія Київського університету* / кер. авт. кол. В. Ф. Колесник. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014.

14. *Історія Київського університету: у 2-х т. / за ред. Л. В. Губерського, І. К. Патриляка, В. Ф. Колесника, А. І. Чуткого.* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2019. – Т. 1.

15. Кругляк М. Е. *Життя та побут студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.* – Житомир: Вид-во "Волинь", 2015.

16. Молчанов В. Б. *Добробут студентів України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.* // Укр. іст. журн. – 2005. – № 5. – С. 39–53.

17. *Нариси історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 1834–2004 / авт. кол.: В. В. Різун, М. С. Тимошик, А. Є. Конверський та ін.* – К.: Наша культура і наука, 2004.

18. Патриляк І. К. *Нариси з історії Київського університету: навч. посіб. для студ. іст. факультету / І. К. Патриляк, М. А. Боровик, О. В. Ляпіна.* – К.: КНУТШ, 2009.

19. Посохов С. І. *Образи університетів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії / С. Посохов.* – Харків: ХНУ, 2006.

20. *Професори Київського університету: біогр. довід.* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014.

21. *Професори Київського університету: короткий біогр. дов. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.; наук. ред. Ю. В. Латиш.* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2019.

22. *Ректори Київського університету. 1834–2006 / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, І. І. Тіщенко, Л. В. Шевченко.* – К.: Либідь, 2006.

23. *Університет Святого Володимира: студентське життя, 1834–1917: зб. документів / упоряд. В. А. Короткого; за ред. Л. В. Губерського.* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014.

24. Шемета Ю. М. *До історії дисципліни та недисциплінованості студентів Імператорського університету Св. Володимира: (1834–1863 рр.)* // Соціальна історія. – 2008. – № 4. – С. 71–78.

25. Шульгин В. *Історія університета Св. Владимира / сост. Виктор Короткий.* – Репринтне изд. – К.: Лыбидь, 2010.

Тема 4

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

4.1. Реорганізація Київського університету під час освітніх реформ 1920-х – початку 1930-х рр.

4.2. Відновлення класичного університету в Києві та його діяльність у радянський період (1933–1991).

4.3. Відродження автономії Київського університету.

4.4. Становлення багатогалузевого класичного університету дослідницького типу.

4.5. Права та обов'язки студентів. Студентське самоврядування у Київському університеті.

4.1. Реорганізація Київського університету під час освітніх реформ 1920-х – початку 1930-х рр.

З утвердженням радянської влади розпочалось формування нової освітньої системи. Дореволюційна освіта вважалася схоластичною, відірваною від життя, не пов'язаною із практикою, а тому – неспроможною підготувати кадри для народного господарства. Найбільшими прихильниками ліквідації університетів були нарком освіти Г. Гринько, його заступник Я. Ряппо та один із наступників на цій посаді М. Скрипник. Г. Гринько був переконаний, що всі освітні установи, які сформувались в умовах царського режиму, були "органами дворянської освітньої політики". В оцінках реформаторів імператорські університети виступали форпостами російської культури й державності, створеними царським режимом, щоб унеможливити вільний розвиток українського народу. Нарком освіти СРСР А. Луначарський уважав завданням радянської влади "створити нову, народну академію, на противагу буржуазному університету, заснованому

на класовій сегрегації", а також закликав "відкинути старий університет як непотрібне сміття".

Університетська автономія вважалася пережитком середньовіччя та перешкодою на шляху радянської модернізації освіти. Г. Гринько заявляв: "Складна університетська організація з її Радою, з її старими традиціями та автономією вбачалася найбільш зручною бронею проти намагань проникнення з боку пролетаріату". Відстоювання автономії розглядалось як прагнення буржуазної професури огородити буржуазну науку від робітничо-селянського впливу. М. Скрипник уважав, що "замість старого гасла академічної свободи, що протиставляє робітника наукового цеху цілому суспільству, відокремлює наукових працівників в академічну організацію, що потребує для себе окремих умов життя, ми маємо тепер поширити свободи на ціле суспільство".

Керівництво наркомату освіти (НКО) прагнуло створити власну національну модель освіти, яка б відповідала особливостям розвитку України. Радянська влада прагнула підпорядкувати систему освіти та змінити соціально-класове обличчя інтелігенції. З іншого боку, реорганізація сприяла демократизації освіти, її доступності для робітників і селян.

Нова концепція освіти була спрямована на професіоналізацію вищої школи й ліквідацію суто теоретичної підготовки. Вона мала задовольнити гостру потребу країни в педагогічних та інженерно-технічних кадрах. Планувалося надати освіті прикладного характеру.

Нова освітня система мала включати три рівні: 1) дошкільне соціальне виховання (дитячий садок, дитячий будинок, дитяча комуна, колонія для дітей 4–8 років); 2) шкільне соціальне виховання (трудова семирічна школа, де навчання мало поєднуватися із трудовою підготовкою); 3) професійна освіта (профшкола для підготовки кваліфікованих робітників; технікум; інститут із чотирирічним терміном навчання для підготовки висококваліфікованих спеціалістів; академія з дворічною підготовкою вченого у тій чи іншій галузі науки після закінчення інституту). Професійна освіта поділялась на індустріальну, агрономічну, соціально-економічну, медичну, педагогічну тощо.

6 березня 1920 р. управління вищих шкіл НКО затвердило статут ІНО. Його метою оголошувалась "підготовка робітників для всіх галузей народної освіти у сфері дошкільній, шкільній і позашкільній". 15 червня 1920 р. у Києві було створено Вищий інститут народної освіти (ВІНО). Спочатку цей навчальний заклад носив ім'я М. Драгоманова, яке через кілька років перестали вживати, а з 1924 р. отримав нову офіційну назву – Київський інститут народної освіти (КІНО).

Спочатку управління ІНО мало здійснюватися радою, до якої входили відповідальні працівники, представники викладачів, студентів і місцевого губернського відділу народної освіти (Губпрофосвіти). Із 1921 р. на чолі інституту стояло правління у складі ректора, двох проректорів, деканів факультетів, представників профспілки робітників освіти, Губпрофосвіти та місцевого партійного осередку. Першим ректором ІНО було призначено 27-річного випускника Університету св. Володимира, історика соціалістичних рухів М. Лободу; у 1924 р. його змінив педагог О. Карпеко.

У 1921 р. сформувалась структура факультетів інституту. Було створено факультети соціального виховання (скорочено – соцвих) та професійної освіти (профос), а в лютому 1923 р. розпочав свою діяльність робітничий факультет (робітфак). На чолі факультетів стояли декани, яких призначало Губпрофосвіти.

Соцвих мав на меті підготовку "педагога-колективіста", вихователя для дитячих дошкільних закладів. У навчальних планах цього факультету переважна більшість годин надавалася вивченню педагогічних дисциплін і набуттю практичних навичок роботи з дітьми. Першим деканом було призначено професора К. Лебединцева. У 1921/1922 н. р. соцвих складався із трьох відділів: дошкільного, шкільного й лікарсько-педагогічного. Із 1922/1923 н. р. на перших двох курсах закладалась "загальноосвітня й педагогічна основа", на останньому курсі відбувалася спеціалізація за двома відділами – нормальної й дефективної дитини. Перший із них поділявся ще на два підвідділи: дошкільний і шкільний. На останньому з 1926 р. вводилася спеціалізація за галузями суспільствознавства, технічного та природознавства. У 1920 р. викладацький склад

соцвиху нараховував 46 осіб. Надалі їхня кількість зменшувалась і протягом 1920-х рр. становила в середньому 30 осіб. У різні роки деканами факультету були Г. Іваниця, Я. Чепіга, В. Петрусь. Кількість студентів на момент заснування становила 654, у 1927–28 рр. – 352 осіб.

Найбільшим факультетом був профос, який готував "висококваліфікованих практиків-педагогів у галузях соціальних наук і наук про природу; людей, здібних до самостійної наукової праці". Він поділявся на відділи та цикли. У 1921/1922 н. р. факультет працював у складі двох відділів – гуманітарних і точних наук. Перший відділ поділявся на три підвідділи або цикли: філософсько-педагогічний, історичний та літературно-мовний. Другий відділ – на чотири підвідділи: фізико-математичний, хімічний, географічний та біологічний. Протягом першої половини 1920-х рр. ця структура часто змінювалась. Із 1926 р. факультет поділявся на три відділи: суспільствознавства, технознавства та природознавства. У 1929 р. було відкрито відділ іноземних мов. На цьому факультеті працювали переважно викладачі й випускники колишнього університету: філософи Г. Якубаніс і О. Гіляров, історики М. Василенко, П. Смирнов, Г. Павлуцький, О. Гермайзе, філолог і етнограф А. Лобода, літературознавці С. Маслов, М. Зеров, П. Филипович, математики Б. Букреєв, Д. Граве, фізик Г. Деметц, хімік С. Реформатський, біологи Д. Белінг, О. Фомін та інші. У різні роки деканами були історики Г. Павлуцький і Л. Беркут, математики К. Лебединцев і М. Кравчук, філософ і педагог С. Ананьїн, біолог Д. Белінг. Кількість студентів зросла із 225 у 1920/1921 н. р. до 891 – у 1926/27 н. р.

Метою робітфаку була підготовка дорослих до вступу на профос та соцвих. Навчання тривало два – три роки. Набір слухачів із кваліфікованих робітників та бідних селян відбувався за направленнями профспілок, фабрично-заводських комітетів та комітетів незаможних селян. У перший рік на робітфак було зараховано 98 осіб, із них 60 робітників та 28 селян.

Початок 1920-х рр. був періодом "відкритих дверей", коли до ІНО приймали ледь не всіх бажаючих. Студентом могла стати особа будь-якої статі із 17-ти років. Спочатку документів про закінчення середньої школи не вимагали, що у післявоєнні роки

призвело до низки колізій, коли з'ясувалось, що деякі відомі вчені, викладачі закладів вищої освіти з науковими ступенями і званнями не закінчили школу. Із 1929 р. було введено куріальну систему набору студентів – установлювались певні квоти для окремих соціальних груп. На навчання не приймали осіб, позбавлених виборчого права. Обов'язковими були вступні іспити, але для певних категорій вступників (учителі, випускники робітфаків, червоноармійці) бронювали певний відсоток місць.

Навчання тривало чотири роки. Кожен рік поділявся на три триместри. У 1920-ті рр. заняття відбувалися у вечірні години, але часто зривалися через відсутність світла й аварійний стан будівлі, нестачу навчальних приміщень. Через брак коштів із підпорядкування ІНО було виведено ботанічний сад і астрономічну обсерваторію. У 1922 р. через матеріальну скруту було тимчасово запроваджено плату за навчання. Від оплати було звільнено 40 % студентів, які за своїм походженням були представниками робітництва або бідного селянства.

Основними методами навчання залишались лекції та практичні заняття. Водночас упроваджувалось лабораторне навчання – аудиторії перетворювались на забезпечені необхідними книжками і приладдям лабораторії, в яких можна було працювати весь день. Викладачам відводилась роль організаторів дослідницької роботи. Така форма навчання мала на меті підвищити колективізм і активність студентів. Вивчення окремих курсів, особливо природничих, майже повністю проводилось на практичних або семінарських заняттях. У 1924 р. 44 % професорів гуманітарних дисциплін викладали традиційним лекційним методом, 40 % – лабораторним та семінарським. Для природничих предметів це співвідношення становило 16 та 48 %. Із часом планувалося взагалі відмовитись від лекцій. Ще одним методом навчальної роботи були екскурсії.

У КІНО було запроваджено також бригадний метод: студентський курс поділявся на бригади, кожна з яких готувала колективний реферат на визначену викладачем тему. Зрозуміло, що деякі студенти – учасники бригади – не брали участі у підготовці реферату й паразитували на праці своїх однокурсників, а оцінка виставлялась усім однакова. Щоб посилити індивідуа-

льну відповідальність студента за результати навчання, у 1925 р. було запроваджено індивідуальні курсові роботи, які з 1929 р. стали обов'язковими для всіх студентів. Із 1927 р. для отримання диплому обов'язковим стало написання дипломної роботи, яку можна було подавати упродовж двох років після закінчення навчання. Захист відбувався на засіданні спеціальної комісії. За цю процедуру дипломник мав сплатити 10–12 крб. У 1932 р. постановою ЦВК СРСР було засуджено бригадно-лабораторний метод і запроваджено диференційовану систему оцінювання успішності студентів, визначено конкретні терміни залікових сесій та вступних іспитів.

В установах народної освіти випускники мали отримати практичні навички. Упродовж року щотижня стажисти відвідували 12–18 годин занять у школі, отримуючи зарплатню. Вони могли заміняти учителя, брати участь у позакласній роботі в гуртках, бібліотеках тощо. Лише здобувши стаж, випускники отримували диплом "педагога масової школи".

Із початку 1920-х рр. радянська влада проводила курс на українізацію вищої освіти. У жовтні 1920 р. уводились обов'язкові дисципліни – українознавство та українська мова. На перших двох курсах викладання переводилось на українську мову. Для викладачів було організовано мовні курси. У 1922 р. у ВІНО лише 20 % навчальних курсів викладались українською мовою. У 1923 р. із 107 викладачів українською мовою могли читати лекції лише 36, а в 1926/1927 н. р. – із 101 викладача на українську мову перейшли 95. У травні 1926 р. правління КІНО вирішило, що викладання має відбуватись виключно українською мовою. Викладання російською дозволялось у виняткових випадках, тільки з дозволу НКО. Із 1926 р. студенти мали писати дипломні роботи із соціально-гуманітарних дисциплін виключно українською мовою, з інших дисциплін – українською або російською. З 1928 р. усі випускники мали скласти іспит з української мови на першу категорію (всього існувало три категорії). Безпеченість україномовними підручниками була низькою, не було вироблено сталої граматики, єдиної наукової термінології.

Із проголошенням курсу на індустріалізацію у закладах вищої освіти вводилась безперервна виробнича практика обсягом

40–50 % від кількості годин, що мала за мету політехнізацію освіти. Зокрема, сільський учитель мав уміти навчити учнів принципам роботи трактора, сіялки тощо.

Із 1926 р. вводилась система військової підготовки, "воєнізувались" навчальні програми всіх факультетів і циклів, де створювались військові кабінети. Військова підготовка складалась з теоретичного курсу по чотири заняття на тиждень та двомісячних літніх зборів. КІНО мав готувати рядових піхоти та військових пропагандистів. Після запровадження загального військового обов'язку для чоловіків у 1930 р. у закладах вищої освіти розпочалась вища позавійськова підготовка, що замінювала для студентів кадрову службу. Військові кабінети перетворились на військові кафедри. Студентів готували до посад середнього командного складу. Збільшилась кількість годин на військові дисципліни, збори в таборах становили 3–4 місяці на рік.

Інститут народної освіти не був тісно пов'язаний із науковими дослідженнями. При ньому існувало вісім науково-дослідних кафедр (ботаніки, геології, зоології, математики, мистецтва, мовознавства, педології, фізики), на які призначали шість–вісім аспірантів для підготовки "червоної професури". Зв'язок інституту з кафедрами був спочатку суто номінальним. Аспіранти прикріплювались до професора і мали 2–3 годи щотижня працювати зі студентами. При кафедрах із 1923 р. діяли семінари підвищеного типу для поглиблення знань і підготовки студентів до аспірантури. Участь у таких семінарах брали викладачі, студенти старших курсів і сторонні особи, рекомендовані партійними та громадськими організаціями. Перебування у семінарах тривало два роки. За цей час кожен член мав зробити як мінімум дві доповіді. Найкращі з них публікувались у вигляді статей та книжок. Спочатку діяли два семінари підвищеного типу: педагогічний (керівник – С. Ананьїн) та історичний (керівник – О. Оглоблин). У 1925/1926 н. р. їх було вже 19. Одним із найвідоміших був літературний. Ним керували відомі поети-неокласики М. Зеров та П. Филипович.

Матеріальне становище студентів було скрутним. Вихідці з робітників та селян мали право на соціальне забезпечення – продуктові пайки, гуртожиток, державні стипендії. У 1922 р.

стипендії у ВІНО отримували менше 4 % студентів. Кількість стипендіатів поступово зростала, і в 1927 р. становила вже 75 %. Із 1932 р. при нарахуванні стипендій почали враховувати успішність у навчанні та участь у громадсько-політичній роботі.

Надзвичайно гострою була житлова проблема. Спочатку інститут не мав власних гуртожитків, і студенти з різних навчальних закладів жили спільно. Наприкінці 1920-х рр. у КІНО з'явився перший власний гуртожиток на 12 кімнат. Важкі життєві умови не сприймалися людьми як щось негативне, адже прагнення до побутового комфорту було оголошено одним із буржуазних пережитків, називалось міщанством і всіляко критикувалось та висміювалось. До того ж діти робітників і селян мали за щастя вирватися з атмосфери безправної і ледь не цілодобової праці, в якій прожили все життя їхні батьки. Фінський історик Т. Віхавайнен назвав 1920-ті – середину 1930-х рр. у СРСР "добом аскетизму".

Студентський побут відрізнявся мінімалізмом. В одній кімнаті гуртожитку нерідко мешкали й 10 осіб. Причому меблів могло не бути взагалі, або лише необхідний їх мінімум. Спати студенти могли прямо на підлозі, застеляючи її газетами. Особи різної статі могли проживати в одній кімнаті, адже окреме проживання було оголошено міщанством і буржуазним пережитком. Заперечення "буржуазної моралі" означало повне рівноправ'я чоловіків та жінок, у т. ч. і право на вільне статеве життя.

Попри труднощі, студентське життя було активним і різноманітним. Існували численні наукові гуртки, громадські організації. В ІНО діяли осередки Товариства сприяння обороні, авіації та хімічній промисловості, товариства "Геть неписьменність!", Міжнародної організації допомоги борцям революції, товариства "Войовничий безвірник" та інших. У 1923 р. виник комсомольський осередок, а з 1924 р. діяла первинна партійна організація. Головною студентською організацією був студентський комітет, який обирався із представників усіх факультетів і курсів. Він займався допомогою студентам, брав участь в управлінні інститутом, проводив різноманітні кампанії (антирелігійну, відзначення революційних свят), здійснював шефство над учнями шкіл, будинками безпритульних тощо.

У закладах вищої освіти, як і в усіх установах, організаціях та підприємствах, відбувались чистки "соціально ворожих елементів", тобто вихідців із т. зв. "експлуататорських класів". Як правило, виявлення таких фактів відбувалося шляхом обробки детальних анкет. За одну чистку могли "вичистити" до 15 % студентів.

У березні 1930 р. відбулася чергова реорганізація. КІНО припинив своє існування. На його базі було утворено три інститути: Київський інститут соціального виховання (КІСВ), Київський педагогічний інститут професійної освіти (ШО) та Фізико-хіміко-математичний інститут (ФХМІ). Основним завданням ШО була підготовка викладачів для професійно-технічних шкіл (шкіл фабрично-заводського учнівства, технікумів, вечірніх робітничих профшкіл, робітфаків, вечірніх робітничих університетів, курсів для дорослих тощо). Навчання тривало 3,5–4 роки. Кількість студентів у 1930/1931 н. р. становила 665 осіб. Існувало три факультети, які поділялись на відділи (секції): історико-економічний, літературно-мовний, біологічний.

На початку 1930-х рр. із концентрацією влади в СРСР у руках однієї особи колективістські практики вищої освіти перестали відповідати політичним реаліям. Було ліквідовано колективні органи управління: правління, факультетські та предметні комісії. Упроваджувалась єдиноначальність: уся влада концентрувалась у руках директорів. З'явився поділ на кафедри, які об'єднували викладачів однієї або кількох споріднених дисциплін. Фактично новостворені заклади являли собою перехідну ланку до університетів.

4.2. Відновлення класичного університету в Києві та його діяльність у радянський період (1933–1991)

Згідно з постановою ЦВК СРСР від 19 вересня 1932 р. в Україні мали бути відновлені університети. 10 березня 1933 р. Раднарком УСРР ухвалив постанову "Про організацію на Україні державних університетів", якою передбачалося відкриття університетів у Києві, Харкові, Одесі та Дніпропетровську. Вони мали зосередити підготовку наукових кадрів для всіх

найважливіших галузей науки. Ставилося завдання підготовки через аспірантуру викладачів для вищої школи, науковців для науково-дослідних інститутів, заводських наукових лабораторій і дослідних станцій.

Базою для Київського державного університету (КДУ) стали ІПО та ФХМІ. А КІСВ у 1934 р. було реорганізовано у Київський педагогічний інститут. Після перенесення столиці УСРР із Харкова до Києва у 1934 р. КДУ отримав почесний "столичний" статус першого закладу вищої освіти республіки.

У 1934 р. університет відзначив свій 100-річний ювілей. На той момент було сформовано його структуру, розпочато активну наукову та педагогічну діяльність. У складі університету було шість факультетів: фізико-математичний, біологічний, хімічний, геолого-географічний, історичний та літературно-лінгвістичний. Згодом було відкрито юридичний та факультет іноземних мов. Постійно відкривались нові кафедри. У 1935 р. було започатковано серійне видання "Наукових записок" із природничих та гуманітарних наук.

Вибір імені видатного діяча для університету виявився не простою справою. Про повернення історичної назви на честь св. Володимира не могло бути й мови. Відновлений університет мав кардинально відрізнятись від того, який існував за доби царату. В університетській багатотиражці постійно підкреслювалось, "яка глибока прірва лежить між колишнім університетом св. Володимира і сучасним Київським державним університетом!"

Спершу з'явилась ідея присвоїти університету ім'я його випускника та колишнього викладача О. Шмідта, слава якого гриміла після чөлоскінської епопеї. Популярність академіка і полярника в довоєнному СРСР можна порівняти хіба що з популярністю О. Стаханова чи Ю. Гагаріна на початку 1960-х рр. У 1934 р. він відвідав Київський університет, де зустрів теплий прийом як "великий переможець Арктики". Невдовзі стало відомо, що "пролетарські маси Києва" запропонували президії Київської міськради звернутися із клопотанням до уряду про присвоєння Київському університету імені О. Шмідта. У грудні 1934 і січні 1935 р. університетська газета "За комуністичні кадри" вийшла із назвою закладу: "Київський державний університет імені

О. Ю. Шмідта". Проте у травні 1935 р. ім'я О. Шмідта зникло з газети і більше не згадувалося в контексті Київського університету. Можливо, причиною був недостатньо тісний зв'язок знаменитого полярника з Україною.

Із 1937 р. почалось обговорення ідеї про присвоєння КДУ імені Т. Шевченка. Цей вибір був не випадковим, адже поет користувався абсолютною повагою серед українства, був представником трудового експлуатованого народу, жертвою царату, а його ідеї соціальної справедливості не суперечили панівній ідеології. Було прийнято рішення залучити університет до святкування 125-річчя Великого Кобзаря, кульмінацією якого мало стати присвоєння університету його імені, що й сталося 5 березня 1939 р. Відтоді університет називався Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. Наприкінці 1938 р. в університеті було створено Шевченківський комітет, який мав організувати низку заходів для вшанування поета: вечори, виставки, екскурсії, доповіді та лекції викладачів і студентів на підприємствах та установах Києва. 6 березня 1939 р. навпроти Червоного корпусу, на місці, де стояв монумент Миколаю І, знесений під час революції, було відкрито пам'ятник Т. Шевченку. Щороку з того часу на день народження поета, 9 березня, керівники, викладачі і студенти покладають квіти до підніжжя цього пам'ятника.

Відновлення університетів не означало відродження університетської автономії. Контроль над усіма сферами діяльності закладів вищої освіти зосереджувався в наркоматі освіти УСРР, Всесоюзному комітеті у справах вищої школи, а також і в партійних органах.

Ключовою фігурою в університеті був ректор, який одноосібно відповідав за всю навчальну й адміністративно-господарську роботу. Ректор призначався на посаду Всесоюзним комітетом у справах вищої школи за поданням наркомату освіти УСРР. Першим ректором відновленого університету став геолог Д. Мельников, а в наступному році почалася ректорська чехарда, в результаті якої у довоєнний час посаду ректора посідали сім осіб. Окремі з них були репресовані. У 1938 р. ректо-

ром став вихованець Київського університету, педагог і хімік О. Русько. Саме з його приходом університету було надано ім'я Т. Шевченка, передано Канівський біогеографічний заповідник, що став науково-експериментальною та навчальною базою для природничих факультетів, збудовано новий корпус для гуманітарних факультетів (сьогодні в ньому розташовується Наукова бібліотека ім. М. Максимовича). 17 серпня 1939 р. на основі типового статуту вищих навчальних закладів було затверджено статут Київського університету, який визначав мету і структуру навчального закладу. Завдання університету полягали в організації навчально-методичного процесу, підготовці через аспірантуру наукових кадрів, організації та проведенні науково-дослідної роботи, створенні високоякісних підручників і навчальних посібників, ідейно-політичному вихованні студентів, аспірантів та викладачів на основі панівної ідеології.

Факультетами управляли декани, яких за поданням ректора затверджував нарком освіти. На чолі кафедр стояли завідувачі, яких за конкурсом призначав НКО. Кожна кафедра включала штатні посади завідувача, професорів, доцентів, викладачів, асистентів, лаборантів та препаративів.

Університет мав стаціонарний, заочний і підготовчий (робітфак) відділи. Робітфаки працювали у Києві, Краматорську, Славуті та Шполі. Саме робітфаківцям відводилась більша частина місць в університеті. На решту місць оголошувався вільний конкурс.

У 1934 р. постановою ВУЦВК та Раднаркому УСРР було запроваджено безкоштовне навчання, "зважаючи на пролетаризацію навчальних закладів, у яких навчаються переважно робітники й колгоспники, а також діти трудової інтелігенції".

Важкого удару університету протягом 1930-х рр. завдали масові репресії викладачів і студентів. У навчальному закладі, як і в усій країні, запанувала атмосфера страху та підозр. У 1935 р. відбулась масова чистка студентського складу КДУ від "троцькісько-націоналістичних елементів". У 1937–1938 рр. вибірково репресії проти відвертих противників та недостатньо лояльних до влади осіб перетворились на тотальне знищення партій-

ної, державної, господарської, наукової, творчої еліти України. Серед репресованих були відомі вчені: математик М. Кравчук, історик Н. Мірза-Авакянц, мовознавець М. Русанівський, літературознавці М. Зеров та П. Филипович, геолог М. Безбородько та багато інших. Про атмосферу, що панувала на історичному факультеті, зробив запис у своєму "Щоденнику" О. Довженко: "Ніхто не хотів вчитися на історичному факультеті. Посилали в примусовому плані. Професорів заарештовували майже щороку, і студенти знали, що таке історія – це паспорт на загибель".

Напередодні нападу Німеччини Київський університет посідав третє місце в СРСР, після Московського і Ленінградського, за кількістю студентів. У його стінах навчалося близько 4 тис. осіб. На 52 кафедрах працювало понад 300 професорів, доцентів, викладачів, серед яких – вісім академіків та шість членів-кореспондентів АН УРСР, 24 доктори, 65 кандидатів наук. Через аспірантуру університет готував фахівців із 43 спеціальностей. Київський університет виборов Першу премію соцзмагань вищих навчальних закладів у 1938/1939 н. р. "за зразкову організацію роботи у боротьбі за високу якість підготовки радянських фахівців серед 90 кращих інститутів".

Ветеран війни, доцент університету Є. Сафонова так згадувала про початок війни: "У неділю вранці 22 червня 1941 року аудиторії, читальні зали, кабінети університету були переповнені студентами. Вони готувалися до екзаменів. Я разом зі своїми однокурсниками, студентами четвертого курсу історичного факультету Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка студіювала в читальні бібліотечного корпусу новітню історію. Раптом у цей чудовий зал, осяяний сонячними променями, убігли студенти, які мешкали в гуртожитку на Солом'янці. Вони розповіли про вдосвітній наліт фашистської авіації на аеродром Жуляни, про перші жертви серед киян. Усі ми були дуже стурбовані. Невже війна? О 12 год всі присутні викладачі та студенти з хвилюванням слухали по радіо заяву радянського уряду з приводу нападу фашистської Німеччини на Радянський Союз. Після прослуховування цієї заяви ми вийшли на східці корпусу й побачили на вулиці стривожених людей, а по бульвару Шевченка вже рухали-

ся на захід машини із солдатами та військовою технікою. Тоді наче й природа відчула тривогу: захмарилося, зашумів вітер"²².

23 червня 1941 р. в університеті відбувся мітинг студентів, аспірантів, викладачів і співробітників. Було прийнято резолюцію, в якій присутні заявляли: "Кожен з нас щохвилини готовий стати на оборону Батьківщини. Колектив університету буде працювати ще організованіше й краще. Кожен на своєму місці зробить усе, щоб допомогти Червоній Армії розчавити фашистську погань".

Уже наступного дня почали надходити заяви добровольців на фронт. Кредо багатьох у ті дні висловив один зі студентів: "Сидіти в такий час вдома – злочин. Потрібно вирушати на фронт". Серед добровольців були проректори університету С. Петриківський та С. Мовшиць, завідувачі кафедр О. Кікєв, М. Мойсеєв, А. Смирнов, доценти І. Білокінь, Г. Герман, І. Ващенко, О. Кошик, П. Лавров, аспіранти В. Гаврилюк, П. Бондаренко, Г. Коваленко, А. Ланько та інші.

Героїнею стала студентка історичного факультету Л. Павліченко. Війна застала її в Одесі, де вона проходила практику, а у вільний час відвідувала місцеву наукову бібліотеку – писала дипломну роботу про Переяславську раду 1654 р. Будучи випускницею стрілецької школи, вирушила добровольцем до військкомату, і вже 28 червня прийняла присягу. Починати війну довелося, навіть не маючи власної гвинтівки. Але вже у перших боях вона показала вражаючі результати снайперської стрільби. Брала участь в обороні Одеси та Севастополя. Усього їй вдалося знищити 309 ворогів.

На другий місяць війни над Києвом нависла серйозна небезпека. На будівництво оборонних укріплень навколо міста було мобілізовано багато цивільного населення. Активну участь у ньому брали студенти та співробітники університету.

Влітку 1941 р. Київський університет було евакуйовано спочатку до Харкова, а потім – до казахстанського міста Кизил-

²² Цит. за: Історія Київського університету: у 2-х т./за ред. Л. В. Губерського, І. К. Патриляка, В. Ф. Колесника, А. І. Чуткого. К.: ВПЦ "Київський університет", 2019. Т. 1. С. 680.

Орда. Тут частина викладачів КДУ разом із колегами із Харківського університету продовжили навчальний процес у рамках Об'єднаного українського державного університету.

Група викладачів, що залишилися в Києві під час нацистської окупації, зробила спробу налагодити роботу університету. Ректором став професор-історик К. Штеппа, який через німецьке походження мав статус фольксдойче і погодився співпрацювати з окупантами. Утім невдовзі гітлерівці закрили університет, деяких викладачів репресували, а студентів забрали на примусові роботи до Німеччини.

Під час боїв за Київ у жовтні – листопаді 1943 р. університет зазнав значних руйнувань і втрат. Було значно пошкоджено головний навчальний корпус, розграбовано бібліотеку, музейні колекції, лабораторії. Вартість утраченого лише лабораторного обладнання сягнула величезної суми – 50 млн крб.

На фасаді Головного корпусу встановлений Пам'ятний знак викладачам і студентам, загиблим у боях Другої світової війни; біля центрального входу Головного корпусу – меморіальна дошка, присвячену обороні Києва влітку 1941 р.; біля Зали засідань вченої ради – меморіальна дошка з іменами 112 студентів і викладачів, загиблих на фронтах; біля корпусу фізичного факультету – пам'ятний знак працівникам університету, учасникам бойових дій і учасникам війни; у Ботанічному саду – паркова скульптура-символ "Навала" на честь викладачів та студентів, загиблих під час оборони Києва 1941 р.

Незважаючи на колосальні збитки, упродовж повоєнних десятиліть головному закладу вищої освіти України вдалося не лише відновити утрачений потенціал, але й суттєво його посилити. Одразу ж після визволення Києва розпочалося відродження університету. Колектив університету пожертвував 100 тис. крб із своїх заощаджень. Збудований на ці гроші танк отримав назву "Київський університет імені Шевченка". Студенти та викладачі власними силами відбудували гуманітарний і хімічний корпуси, і вже 15 січня 1944 р. відновилися заняття на старших курсах, а з 1 лютого – і на першому. Влітку 1944 р. із Кизил-Орди повернулася київська група Об'єднаного українського державного університету у складі 146 студентів, трьох

професорів, семи доцентів і 11-ти викладачів. У новому навчальному році до університету було зараховано майже 1,5 тис. юнаків і дівчат, а через рік до них приєдналося ще 2 тис. студентів. Удалося відновити роботу 80-ти кафедр, на яких працювало 290 професорів, доцентів і викладачів. У 1946 р. в університеті нараховувалося понад 3 800 студентів, працювали 357 викладачів.

Із 1944/45 н. р. в університеті було відкрито нові факультети: філософський, економічний та міжнародних відносин. Геолого-географічний факультет було розділено на два факультети: геологічний і географічний. Створено нові кафедри на різних факультетах, розпочалося відновлення бібліотеки, кабінетів, музеїв. Постановою Раднаркому УРСР від 15 червня 1945 р. організовано Науково-дослідний інститут фізіології Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. У 1949 р. було створено Інститут підвищення кваліфікації викладачів вищої школи (реорганізований у 1956 р. в Інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук, тепер – Інститут післядипломної освіти). Наприкінці 1940-х рр. університет за обсягом роботи сягнув довоєнного рівня.

У 1944–1951 рр. посаду ректора КДУ займав доктор геолого-мінералогічних наук, професор, академік АН УРСР **Володимир Гаврилович Бондарчук** (1905–1993), основоположник нового теоретичного напрямку в геології – тектоорогенії та вчення про тектоносферу, що висвітлює процес тектонічного розвитку Землі на основі положення про єдність процесу розвитку структури й рельєфу земної кори. Він – автор праць із геологічної структури території України, проблем глибинної геології Дніпровсько-Донецької та Причорноморської западин, Криму, Карпат. Велике наукове значення мають його дослідження з проблем геології антропогенного періоду, що стосуються походження основних генетичних типів антропогенних відкладень, їх стратиграфії. Підготував перший підручник із загальної геології українською мовою.

Під керівництвом В. Бондарчука було проведено велику роботу з відбудови зруйнованих навчальних корпусів, гуртожитків, лабораторій, відновлено та укріплено матеріальну базу університету. У 1951–1953 рр. В. Бондарчук обіймав посаду засту-

ника Голови Ради Міністрів УРСР, потім працював в Інституті геологічних наук АН УРСР.

Особливо швидко розвивався університет у 1950-х рр. До 1958 р. у КДУ вже діяло 11 факультетів і навчалось близько 10 тис. студентів. Упродовж 1959–1984 рр. університет підготував 70 тис. фахівців для різних галузей народного господарства, науки, освіти й культури.

У 1951–1955 рр. ректором Київського університету працював доктор фізико-математичних наук, професор **Олександр Захарович Голик** (1906–1991), фахівець у галузі молекулярної фізики. Його основні наукові праці були присвячені фізиці рідкого стану та фізиці полімерів. За час ректорства О. Голика було зведено новий лабораторний корпус Астрономічної обсерваторії, у головному корпусі відкрито Зоологічний музей. На базі кафедри фізичної електроніки у 1952 р. засновано радіофізичний факультет. О. Голик був ініціатором створення кафедри молекулярної фізики. У 1953 р. на базі відділень журналістики філологічних факультетів Київського та Харківського університетів відкрито факультет журналістики. *Протягом 1958–1962 рр. О. Голик був деканом фізичного факультету. До виходу на пенсію (у квітні 1978 р.) залишався професором та завідувачем кафедри молекулярної фізики.*

Із 1955 по 1969 рр. ректором КДУ був доктор технічних наук, професор, академік АН УРСР **Іван Трохимович Швець** (1901–1983), фахівець у галузі енергетики й теплотехніки. Учений зробив великий внесок у розвиток фундаментальних досліджень у галузі загальної енергетики, турбобудування, комплексного використання енергетичних ресурсів. Сформував наукову школу теплоенергетиків. Під час його ректорства розпочалося будівництво нових навчальних корпусів і гуртожитків університету в Голосіївському районі, завершено зведення нової п'ятиповерхової будівлі хімічного факультету. У 1956 р. створено Обчислювальний центр, а в 1969 р. засновано факультет кібернетики. Розпочалася підготовка студентів із-за кордону. *У квітні 1967 р. І. Швець був обраний заступником Голови Верховної Ради УРСР. Упродовж 1970–1978 рр. обирався академіком-секретарем відділення фізико-технічних проблем енергетики*

АН УРСР. В останні роки життя очолював відділ теплових процесів енергетичних пристроїв Інституту технічної теплофізики АН УРСР.

У 1970–1985 рр. посаду ректора КДУ обіймав Михайло Ульянович Білий (1922–1991), учений у галузі спектроскопії, доктор фізико-математичних наук, заслужений професор Київського університету.

Він народився у с. Москалі на Чернігівщині в селянській родині. Після закінчення школи служив у Червоній Армії. Учасник Другої світової війни. У травні 1943 р. був поранений. У 1944 р. вступив до Азербайджанського університету на фізико-математичний факультет. Після першого курсу перевівся на фізико-математичний факультет КДУ, закінчивши який 1948 р., продовжив навчання в аспірантурі.

Захистивши кандидатську дисертацію у 1951 р., був залишений в університеті на викладацькій роботі. Із 1956 р. – доцент, із 1964 р. після захисту докторської дисертації – професор. Протягом 30 років (1963–1993) очолював кафедру експериментальної фізики, оптики твердого тіла, оптики. Водночас (1962–1970) був деканом фізичного факультету.

М. Білий – автор понад 350 праць, серед яких монографії, підручники, навчальні посібники, авторські винаходи, наукові статті. Основним напрямом наукових досліджень ученого стала люмінесценція розчинів неорганічних речовин. Ним було створено наукову школу з дослідження спектральних та люмінесцентних властивостей розчинів і кристалів, активованих важкими металами.

За час ректорства М. Білого яскраво виявився його талант енергійного організатора, який ініціював будівництво університетського містечка. Було споруджено сім навчальних корпусів, вісім гуртожитків для студентів та аспірантів, чотири багатопверхових житлових будинки для викладачів і співробітників університету, розбудовано оранжерею в Ботанічному саду ім. академіка О. В. Фоміна. У 1984/1985 н. р. в університеті нараховувалось 17 факультетів.

М. Білий неодноразово обирався депутатом Верховної Ради УРСР. У 1971–1972 рр. – заступник, а протягом 1972–1980 рр. – Голова Верховної Ради УРСР.

В університеті працювали сотні видатних науковців, серед них: математики та фізики: М. Боголюбов, О. Давидов, О. Динник, О. Жмудський, О. Ішлінський, М. Лаврентьєв, В. Лашкар'єв, І. Ляшко, Ю. Митропольський, М. Находкін, О. Ситенко, А. Скороход, О. Шишловський, М. Ядренко; кібернетик В. Глушков; астрономи С. Всехсвятський та К. Чурюмов; хіміки: Ф. Бабичев, А. Бабко, А. Голуб, Ю. Делімарський, А. Кіпріанов, А. Пилипенко; геологи: А. Бабинець, Я. Белевцев, В. Лучицький, Г. Молявко, М. Семененко; ґрунтознавець П. Погребняк; ботаніки: Н. Корнюшенко, Д. Зеров, О. Липа; зоологи: В. Артоболевський, Б. Мазурмович, О. Маркевич; фізіолог П. Богач; біохіміки В. Беліцер, М. Кучеренко, О. Палладін, Д. Фердман; історики: М. Варшавчик, А. Введенський, К. Гуслистий, В. Дядиченко, О. Касименко, В. Котов, П. Лавров, Ф. Лось, В. Маркіна, Л. Мельник, В. Стрельський; дослідники міжнародних відносин В. Тарасенко і Г. Цветков; археологи Л. Славін та І. Шовкопляс; мовознавці: І. Білодід, Л. Булаховський, М. Грунський; літературознавці: О. Білецький, Д. Затонський, А. Ішук; філософи: П. Копнін, І. Надольний, В. Шинкарук; правознавці: В. Гончаренко, П. Недбайло, І. Побірченко, Н. Прозорова; економісти: П. Першин, А. Чухно, І. Ястремський; економіко-географ К. Воблий та інші.

У 1959 р. Київський університет було нагороджено орденом Леніна, а з нагоди 150-річчя, у 1984 р. – орденом Жовтневої революції. До 1991 р. повна назва університету виглядала таким чином: "Київський орден Леніна і орден Жовтневої революції державний університет ім. Т. Г. Шевченка".

У 1960–1980-ті рр. серед студентів Київського університету поширювались опозиційні погляди, траплялись окремі виступи на захист української мови. 20 квітня 1965 р. в університеті планувалось продовження диспуту на тему "Національні традиції й духовна культура народу". Увечері 20 квітня близько 150 осіб, що прибули на диспут, довідавшись, що він перенесений через проведення вечора, присвяченого В. Леніну, стихійно зібралися в одній із аудиторій університету. Присутні стверджували, що у закладах вищої освіти нема можливості розмовляти українською мовою, пропонували перевести вищу освіту на українську. На

зборах було обрано раду "Дискусійного клубу" з питань української культури, до якої увійшов і студент філологічного факультету, а згодом – діяч дисидентського руху М. Холодний. 27 квітня біля сучасного корпусу Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича зібралося близько 170 молодих осіб, які прагнули продовжити диспут. Однак адміністрація університету (що цікаво, всупереч думці КДБ) скасувала диспут і встановила пропускний режим. Тоді молодь перейшла до парку Т. Шевченка. Серед учасників були А. Горська, І. Світличний, Є. Сверстюк. На вимогу міліції диспутанти були змушені розійтися, трьох осіб було затримано, але невдовзі звільнено.

У травні 1967 р. група студентів хімічного факультету підписала лист на ім'я генсека Л. Брежнєва із проханням підтримати розвиток української мови і культури в Україні, і письменник Олесь Гончар особисто вручив цей лист адресату в Москві.

У березні 1968 р. на факультеті кібернетики було розкидано листівки із закликом щорічно збиратися біля пам'ятника Т. Шевченку 22 травня, у день перепоховання поета, і протестувати проти русифікації. Після того як дисиденти почали влаштовувати альтернативні заходи щодо вшанування Т. Шевченка, біля його пам'ятника навпроти Червоного корпусу, в університеті з'явилась приказка, що у такі дні дорога повз пам'ятник Т. Шевченку веде не до університету, а з університету. Справді, виключення з навчального закладу за участь у таких акціях було цілком реальним покаранням.

Особливо активний сплеск національного відродження в Університеті відбувся у другій половині 1980-х рр. після проголошення курсу на перебудову. Викладачі та студенти активно долучалися до українського руху. 9 лютого 1989 р. на факультеті романо-германської філології відбулися установчі збори Товариства української мови ім. Т. Шевченка. 19 травня 1989 р. на зборах понад 100 викладачів, співробітників і студентів Київського університету було оголошено про створення університетського відділення Народного руху за перебудову. Було обрано координаційну раду, до складу якої увійшов народний депутат СРСР, доцент фізичного факультету В. Гришук. Студенти брали активну участь у "Революції на граніті" 2–17 жовтня 1990 р.

4.3. Відродження автономії Київського університету

Зі здобуттям незалежності України відбувалась реорганізація та утворення нових структурних підрозділів, інститутів, кафедр, спеціальностей і спеціалізацій. Це пояснювалося перебудовою структур університету, відповідно до нових реалій і потреб незалежної України, а також зміною суспільно-політичного устрою, відкриттям для вчених широких можливостей наукової діяльності та творчості, допуском науковців до закритих раніше архівів, перебудовою освітньо-підготовчої моделі фахівців на світові зразки, наданням університету більш самостійного статусу і міжнародних можливостей.

У квітні 1991 р. на базі відділення соціології та відділення психології філософського факультету було створено факультет соціології та психології, який мав у своєму складі дев'ять кафедр. У 2007 р. з метою вдосконалення підготовки фахівців із психології та фахівців із соціології, факультет соціології та психології було реорганізовано і на його базі створено факультет психології і факультет соціології.

Новим підрозділом університету в роки незалежності став Військовий інститут. У 1991 р. для забезпечення вдосконалення військової підготовки студентів на базі об'єднаної військової кафедри було створено відділення військової підготовки Київського університету імені Тараса Шевченка. Із 1991 р. відділення військової підготовки Київського університету перейшло у підпорядкування Міністерства оборони України. 18 січня 1992 р. весь офіцерський склад прийняв присягу на вірність народові України і був зарахований до лав Збройних сил України. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 січня 1998 р. Відділення військової підготовки реорганізовано у Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У 2001 р. на базі філологічного факультету, факультету іноземної філології та відділення сходознавства було утворено Інститут філології. У 2009 р. було створено Інститут високих технологій, а у 2010 р. – Навчально-науковий центр "Інститут біо-

логії" (сьогодні – Навчально-науковий центр "Інститут біології та медицини"), до якого увійшли Канівський природний заповідник, Ботанічний сад імені академіка О. Фоміна, зоологічний музей, біологічний факультет, який мав у своєму складі науково-дослідний інститут фізіології імені академіка П. Богача. У 2013 р. розпочав роботу факультет інформаційних технологій.

Одним із пріоритетів на початку 1990-х рр. було переведення навчального процесу на українську мову. Для цього треба було: створити фахові підручники й посібники, методичну літературу українською мовою за предметами курсів, а також перекласти українською мовою наукову навчальну літературу; читати лекції високопрофесійною українською мовою і вимагати від студентів відповідних навичок; запровадити вступні іспити з української мови; перевести діловодство, зовнішню атрибутику на українську мову. Перехід на українську мову викладання, з огляду на об'єктивні обставини, не був швидким. Забезпечення навчально-методичною літературою українською мовою в 1990-ті роки було недостатнім, що зумовлювалось тогочасними економічними негараздами.

У 1991 р. на біологічному, хімічному, фізичному, географічному факультетах лекції українською мовою читали понад 50 % викладачів, а на радіофізичному, геологічному та на факультеті кібернетики цей показник був значно нижчий. Цілоком україномовним в освітній діяльності в цей час був факультет журналістики, а історичний факультет забезпечував читання лекцій українською мовою на 90 %. Згідно з ухвалою вченої ради Київського університету від 4 листопада 1991 р., щодо дотримання Закону про мови в Київському університеті, повний перехід на українську мову викладання було здійснено до 1994 р.

Із 1991 р. вступні іспити з української мови стали обов'язковими під час вступу до університету для всіх громадян України, атестованих з української мови та літератури в середній школі. Із 1992 р. запроваджувався обов'язковий іспит з української мови та літератури для всіх без винятку філологічних спеціальностей. Дисципліни "Українська мова" та "Історія України" було введено як обов'язкові до навчальних планів усіх факультетів. Починаючи з 1993 р., усі державні іспити в університеті склада-

лися виключно державною мовою. Водночас відбувалась деполітизація та деідеологізація навчального процесу.

На початку 1990-х рр., у часи економічної нестабільності та соціальних трансформацій, ректорат та колектив університету розуміли, що основне завдання реформ у галузі вищої освіти – створення необхідних засад для підготовки творчого фахівця, який у непростих умовах зможе розв'язувати поставлені життям нестандартні завдання. А це можливо, якщо випускник володітиме фундаментальними знаннями і вмітиме їх застосовувати на практиці. Попри економічні труднощі в країні, університету вдалося уникнути скорочень студентів і викладачів, кафедри не розпалися, не знизили рівня навчальної та наукової роботи. Було збережено викладацькі кадри.

Наприкінці 1991 р. ученою радою Київського університету було ухвалено рішення про перехід на двоступеневу модель навчання. У 1994–1995 н. р. університет повністю перейшов на ступеневу форму навчання, готуючи бакалаврів і спеціалістів. Із 1995–1996 н. р. розпочалась розробка освітньо-наукових програм для підготовки магістрів, а в 1997 р. відбувся перший випуск магістрів на хімічному, радіофізичному факультетах та в Інституті міжнародних відносин. Із 1 вересня 1998 р. усі факультети та інститути Київського університету розпочали підготовку магістрів. Рішенням ученої ради університету від 17 квітня 2008 р. було збільшено термін перебування в магістратурі до 1 року 10 місяців.

У роки Незалежності відбулося відродження університетської автономії. 21 квітня 1994 р. вийшов указ першого Президента України Л. Кравчука, за яким Київському університету було надано статус національного самоврядного (автономного) державного вищого навчального закладу. В указі зазначалося, що університет має давні демократичні традиції освіти й науки, виконує велику організаторську роль у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів, потребує створення умов для ефективного використання інтелектуального потенціалу України. Новий статус передбачав, що університет здійснює діяльність відповідно до власного статуту, який реєструється Міністерством освіти України. Все майно, будівлі й земельні ділянки універси-

тету не підлягають відчуженню органами державної виконавчої влади й місцевими радами. Фінансування Київського університету передбачалось окремим рядком у Державному бюджеті України. Автономія університету відкрила нові перспективи для наукової та педагогічної роботи, створила унікальні можливості для підготовки фахівців. На виконання положень президентського указу колектив Київського університету розпочав вироблення основних положень власного статуту.

25 листопада 1999 р. Указом Президента України Л. Кучми автономний статус університету було суттєво розширено. На підставі цього указу Вченою радою університету було розроблено, ухвалено на конференції трудового колективу й подано ректором на затвердження главі держави Статут Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У 2004 р. було прийнято новий університетський Статут.

5 травня 2008 р. було видано Указ Президента України В. Ющенка, яким передбачено перетворення Київського університету на головний навчально-науковий центр України з підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації. 29 липня 2009 р. постановою Кабінету Міністрів України університету було надано статус самоврядного (автономного) дослідницького національного вищого навчального закладу, передбачено посилене фінансування програм перспективного розвитку університету.

Автономія ЗВО в сучасних умовах – це самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу в прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації наукових досліджень, освітнього процесу, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів. Права закладу вищої освіти, що розкривають зміст його автономії, визначаються Законом України "Про вищу освіту" і не можуть бути обмежені іншими законами та нормативно-правовими актами.

Автономія Київського університету передбачає право:

- розробляти й реалізовувати освітні (наукові) програми у межах ліцензованих спеціальностей;
- самостійно визначати форми навчання та організації освітнього процесу;

- самостійно розробляти і запроваджувати власні освітні програми підготовки молодших бакалаврів, бакалаврів та магістрів, освітньо-наукові програми підготовки докторів філософії й наукові програми підготовки докторів наук згідно з Міжнародною стандартною класифікацією освіти;
- приймати на роботу педагогічних, наукових, науково-педагогічних та інших працівників;
- формувати й затверджувати структуру, власний штатний розпис;
- приймати остаточне рішення щодо визнання, у т. ч. установлення еквівалентності здобутих в іноземних вищих навчальних закладах, ступенів бакалавра, магістра, доктора філософії, доктора наук і вчених звань доцента, професора під час зарахування на навчання та/або на посаду науково-го чи науково-педагогічного працівника;
- запроваджувати рейтингове оцінювання освітніх, науково-дослідницьких та інноваційних досягнень учасників освітнього процесу;
- надавати додаткові освітні та інші послуги відповідно до законодавства;
- самостійно запроваджувати спеціалізації, визначати їх зміст і програми навчальних дисциплін;
- присуджувати ступені вищої освіти здобувачам вищої освіти, які, відповідно до законодавства, успішно пройшли процедуру атестації після завершення навчання за певним рівнем вищої освіти;
- приймати остаточне рішення щодо присудження наукових ступенів акредитованими спеціалізованими вченими радами;
- утворювати загальноосвітні навчальні заклади у визначеному законодавством порядку;
- утворювати, реорганізовувати та ліквідовувати свої структурні підрозділи (крім Військового інституту та Інституту Управління державної охорони) у визначеному законодавством порядку;

- здійснювати видавничу діяльність, зокрема видавати підручники, навчальні посібники й наукові праці, а також розвивати власну поліграфічну базу;
- брати участь у формуванні статутного капіталу інноваційних структур різних типів (наукових, технологічних парків, бізнес-інкубаторів тощо) шляхом внесення нематеріальних активів (майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності);
- здійснювати на підставі відповідних договорів спільну діяльність із навчальними закладами, науковими установами та іншими юридичними особами;
- розміщувати свої навчальні, науково-дослідні та навчально-науково-виробничі підрозділи на підприємствах, в установах і організаціях;
- брати участь у роботі міжнародних організацій;
- здійснювати фінансово-господарську та іншу діяльність, відповідно до законодавства і Статуту Університету;
- розпоряджатися власними надходженнями, зокрема, отриманими від надання платних послуг;
- установлювати власні форми морального та матеріального заохочення учасників освітнього процесу;
- звертатися з ініціативою щодо внесення змін до чинних або розробки нових нормативно-правових актів у сфері вищої освіти до органів, що здійснюють управління у сфері вищої освіти; брати участь у роботі над проектами;
- відкривати поточні й депозитні рахунки в банках;
- запроваджувати власну символіку та атрибутику;
- реалізовувати інші права, що не суперечать законодавству.

Безпосереднє управління діяльністю Університету здійснює ректор. Ректор несе повну відповідальність за результати роботи Університету. Претендент на посаду ректора обирається шляхом прямих таємних виборів у порядку, визначеному законодавством України та Статутом Київського університету, і не може перебувати на цій посаді більше двох термінів.

Для участі у виборах ректора встановлюються такі квоти представництва осіб, які мають право брати в них участь:

- кожен науковий, науково-педагогічний і педагогічний штатний працівник Університету;
- представники з інших штатних працівників Університету, які обираються відповідними працівниками шляхом прямих таємних виборів кількістю 5 % від загальної чисельності осіб, які мають право брати участь у виборах ректора Університету;
- виборні представники зі студентів (курсантів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів кількістю 15 % від загальної чисельності осіб, які мають право брати участь у виборах ректора Університету.

Ректор діє від імені Університету, представляє його в усіх державних органах, організаціях, установах, розпоряджається майном Університету, укладає угоди (контракти), дає доручення, відкриває в установах банків рахунки Університету.

У межах своєї компетенції ректор організовує діяльність Університету; вирішує питання фінансово-господарської діяльності Університету, затверджує його структуру і штатний розпис; видає накази і розпорядження, дає обов'язкові для виконання всіма учасниками освітнього процесу та структурними підрозділами Університету доручення; відповідає за результати діяльності Університету перед засновником (засновниками) або уповноваженим ним (ними) органом (особою); є розпорядником майна і коштів; забезпечує виконання фінансового плану (кошторису), укладає договори; призначає на посаду та звільняє з посади працівників, погоджує призначення військовослужбовців на науково-педагогічні та наукові посади Військового інституту й Інституту Управління державної охорони України; забезпечує охорону праці, дотримання законності та порядку; визначає функціональні обов'язки працівників; формує контингент осіб, які навчаються в Університеті; відраховує з Університету та поновлює на навчання в ньому здобувачів вищої освіти за погодженням з органами студентського самоврядування та первинними профспілковими організаціями осіб, які навчаються (якщо ця особа є членом профспілки), за підставами, установленними За-

коном; забезпечує організацію і здійснення контролю за виконанням навчальних планів та програм навчальних дисциплін; контролює дотримання всіма підрозділами штатно-фінансової дисципліни; здійснює контроль за якістю роботи педагогічних, науково-педагогічних, наукових та інших працівників; забезпечує створення умов для здійснення дієвого й відкритого громадського контролю за діяльністю Університету; сприяє та створює умови для діяльності органів студентського самоврядування, організацій профспілок працівників закладу вищої освіти і студентів, громадських організацій, які діють в Університеті; сприяє формуванню здорового способу життя у здобувачів вищої освіти, зміцненню спортивно-оздоровчої бази Університету, створює належні умови для занять масовим спортом; спільно з виборним органом первинної організації профспілок працівників і студентів Університету подає для затвердження вищому колегіальному органу громадського самоврядування Університету правила внутрішнього розпорядку та колективний договір; після схвалення конференцією підписує їх тощо. Ректор може делегувати частину своїх повноважень заступникам і керівникам структурних підрозділів.

Із січня 1985 р. по квітень 2008 р. ректором Київського університету був **Віктор Васильович Скопенко** (1935–2010). Він народився в м. Новгородка Кіровоградської області в родині учителів. Батько ректора, Герой Радянського Союзу полковник Василь Скопенко, загинув під час Другої світової війни. У 1953 р. після закінчення київської середньої школи № 73 Віктор Скопенко вступив на хімічний факультет Київського університету. Під час навчання був активним членом студентських наукових гуртків.

Одержавши 1958 р. диплом про вищу освіту, рік працював у Науково-дослідному санітарно-хімічному інституті. 1959 р. вступив до аспірантури КДУ, яку закінчив 1962 р. Успішно захистив кандидатську (1962) і докторську (1970) дисертації. Із 1962 р. – асистент, старший викладач, доцент кафедри неорганічної хімії, заступник декана хімічного факультету, з 1972 р. – професор. Протягом 1977–1998 рр. завідував кафедрою.

рою неорганічної хімії. У 1970–1975 рр. – голова профспілки, 1975–1985 рр. – проректор Київського університету.

В. Скопенко – відомий фахівець у галузі хімії, автор понад 400 праць із неорганічної хімії (з них 15 монографій та підручників), які мають велике значення для розвитку хімічної та медичної промисловості. Мав понад 60 авторських свідоцтв і патентів. Один із засновників наукової школи в галузі хімії координаційних сполук. У 1978 р. обраний членом-кореспондентом, а 1988 – академіком за спеціальністю "Неорганічна хімія" і членом Президії НАН України. Із 1992 – також академік Академії педагогічних наук України. 1993 р. був обраний президентом спілки ректорів вищих навчальних закладів України. 1998–2003 рр. – голова Вищої атестаційної комісії України, був членом Ради з питань науки та науково-технічної політики при Президентові України, членом Комісії з державних нагород та геральдики, заступником голови Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки.

Двічі лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (1990, 1995), лауреат премій імені Л. В. Писаржевського АН УРСР (1989) та імені В. І. Вернадського (2000). Заслужений діяч науки і техніки УРСР.

За наукові, педагогічні та організаційні досягнення В. Скопенка відзначено багатьма державними й міжнародними нагородами. У 1999 р. йому було присвоєно звання Герой України із врученням ордена Держави. Саме в період ректорства В. Скопенка було розпочато реформу університетської системи освіти в умовах незалежності України, відновлено автономний статус університету.

У жовтні 2008 р. вибори ректора відбулись на альтернативній основі. На цю посаду претендували чотири кандидати. За результатами таємного голосування переконливу перемогу здобув Л. Губерський.

Леонід Васильович Губерський народився 4 жовтня 1941 р. у м. Миргород Полтавської області. У 1958 р. закінчив Миргородську середню школу № 3, у 1961 р. – Миргородський керамічний технікум. Працював інженером цукрового комбінату у Харківській області. У 1961–1964 рр. служив у Збройних силах

СРСР. У 1969 р. закінчив філософський факультет Київського університету; навчався в аспірантурі, захистив кандидатську (1975) та докторську (1992) дисертації. Із 1973 р. працює у Київському університеті: асистентом, старшим викладачем, доцентом, професором, завідувачем кафедри, заступником декана філософського факультету. У 1976–1978 рр. працював радником Центрального університету Республіки Куба. Із 1978 р. повернувся на філософський факультет, де працював доцентом, заступником декана. У 1982–1988 рр. – проректор з міжнародних зв'язків, з 1988 р. до 1994 р. – проректор з навчальної роботи, з 1994 р. до 2006 р. – проректор – директор Інституту міжнародних відносин, із 2006 р. до 2008 р. – директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Із 6 червня 2008 до 27 жовтня 2008 р. Л. Губерський виконував обов'язки ректора Київського університету, із 28 жовтня 2008 р. призначений ректором терміном на сім років як обраний загальними зборами трудового колективу. У жовтні 2015 р. відбулись чергові вибори ректора за новим законодавством. Переможу знову здобув Л. Губерський, і з 29 жовтня 2015 р. був призначений на посаду ректора терміном на п'ять років.

У 1995 р. Л. Губерського обрано членом-кореспондентом Академії педагогічних наук України, у 1997 р. – членом-кореспондентом НАН України, у 2003 р. – академіком НАН України, у 2010 р. – академіком Національної академії педагогічних наук України.

Л. Губерський – відомий український філософ, фахівець із філософських питань міжнародних відносин, філософії політики та соціальної філософії, один із провідних учених та організаторів науки й освіти в Україні.

Він автор понад 250 наукових публікацій, у т. ч. 50 особистих та колективних монографій, підручників і навчальних посібників, зокрема, "Людина в сфері гуманітарного пізнання", "Духовне оновлення суспільства", "Матеріальне і духовне", "Культура. Ідеологія. Особистість", "Філософія", "Політологія", "Людина і світ", "Філософія політики" (у 6-ти томах), "Українська дипломатична енциклопедія" (у 2-х томах) тощо.

Л. Губерський є членом: Конституційної комісії України, Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки України, Комітету з Державної премії України в галузі освіти України, колегії Міністерства освіти і науки України, атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України; акредитаційної комісії Міністерства освіти і науки України, Президії НАН України, Президії Української Ради Миру, Президентом Співки ректорів ЗВО України, віце-президентом Товариства "Знання" України, головою Громадської ради Державної аудиторської служби України.

Нагороджений званням Герой України із врученням Ордону Держави, низкою українських та зарубіжних нагород.

Для розгляду найважливіших питань діяльності Університету утворюється колегіальний орган управління – Вчена рада Університету, не менше 75 % від загальної чисельності складу якої становлять наукові, науково-педагогічні працівники Університету й не менш ніж 10 % – виборні представники зі студентів (курсантів).

До складу Вченої ради Університету за посадами входять: ректор, проректори, декани факультетів, директори інститутів, обсерваторії, учений секретар, директор бібліотеки, головний бухгалтер, голова первинної профспілкової організації, його заступники (не більше двох), начальник юридичного відділу, голова студентського парламенту Університету, керівник Наукового Товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих учених. За рішенням Ученої ради Університету до її складу можуть входити керівники робочих та дорадчих органів, створених в Університеті. До складу вченої ради входять також виборні представники за такими квотами:

- ті, які представляють наукових, науково-педагогічних працівників та обираються із завідувачів (начальників) кафедр, професорів, докторів наук, докторів філософії – по одному представнику від кожного факультету (інституту, обсерваторій) та НДЧ;
- виборні представники, які представляють інших працівників Університету, і працюють у ньому на постійній основі – дві особи від усіх підрозділів;

- виборні представники аспірантів, докторантів, слухачів, асистентів-стажистів – дві особи від усіх факультетів, інститутів обираються конференцією трудового колективу Університету за рекомендаціями конференцій трудових колективів факультетів інститутів Університету;
- керівники виборних органів первинної профспілкової організації (студенти) – три особи обираються профспілковими органами Первинної профспілкової організації Університету;
- керівники органів студентського самоврядування Університету – три особи обираються студентами (курсантами).

Вчена рада Університету:

- визначає стратегію і перспективні напрями розвитку освітньої, наукової та інноваційної діяльності Університету;
- розробляє та подає Конференції трудового колективу проект Статуту Університету, а також рішення про внесення змін і доповнень до нього;
- визначає систему та затверджує процедури внутрішнього забезпечення якості вищої освіти;
- затверджує освітні програми й навчальні плани для кожного рівня вищої освіти та спеціальності;
- ухвалює рішення з питань організації освітнього процесу, визначає терміни навчання на відповідних рівнях;
- ухвалює фінансовий план і річний фінансовий звіт Університету;
- ухвалює рішення про розміщення власних надходжень у територіальних органах центрального органу виконавчої влади у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів або в банківських установах;
- ухвалює, за поданням ректора Університету, рішення про утворення, реорганізацію та ліквідацію структурних підрозділів (крім Військового інституту та Інституту управління державної охорони);
- обирає за конкурсом таємним голосуванням на посади деканів факультетів, директорів інститутів (крім керівників Військового інституту та Інституту управління державної

охорони), завідувачів кафедр, професорів і доцентів, директора бібліотеки, керівників філій;

- затверджує, відповідно до законодавства, зразок і порядок виготовлення власного диплома про вищу освіту, положення про процедуру й підстави для його видачі випускникам, а також зразки, порядок виготовлення, процедуру і підстави для видачі випускникам подвійних дипломів;
- ухвалює основні напрями проведення наукових досліджень та інноваційної діяльності;
- оцінює науково-педагогічну діяльність структурних підрозділів;
- присвоює вчені звання професора, доцента та старшого дослідника і подає відповідні рішення на затвердження до атестаційної колегії центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- приймає остаточні рішення про визнання іноземних документів: для зарахування вступників на навчання, про вищу освіту, наукові ступені та вчені звання під час прийняття на роботу педагогічних, наукових, науково-педагогічних та інших працівників;
- має право вносити подання про відкликання ректора, яке розглядається Конференцією трудового колективу Університету, за підставами, передбаченими законодавством, контрактом;
- затверджує положення про робочі й дорадчі органи Університету;
- визначає повноваження вчених рад факультетів (інститутів) відповідно до напрямів їх освітньої діяльності;
- щорічно визначає розмір коштів для діяльності Наукового Товариства студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих учених;
- розглядає інші питання діяльності Університету відповідно до його Статуту.

Вищим колегіальним органом громадського самоврядування Університету є конференція трудового колективу Університету, не менш ніж 75 % від загальної чисельності делегатів якої становлять науково-педагогічні, наукові працівники, які працюють

в Університеті на постійній основі, та інші категорії учасників освітнього процесу Університету, а також 15 % – виборні представники студентів (курсантів), які обираються студентами (курсантами) шляхом прямих таємних виборів.

Конференція трудового колективу Університету:

- погоджує за поданням Ученої ради Університету Статут Університету чи зміни (доповнення) до нього;
- заслуховує щороку звіт ректора та оцінює його діяльність;
- обов'язково щороку перед формуванням бюджету на наступний рік обговорює бюджет Університету, його видатки та доходи, стан майна Університету й порядок його використання;
- обирає комісію із трудових спорів, відповідно до законодавства про працю;
- розглядає за обґрунтованим поданням Наглядової або Вченої ради Університету питання про дострокове припинення повноважень ректора;
- затверджує (схвалює) правила внутрішнього розпорядку і колективний договір Університету;
- затверджує положення "Про наукове товариство студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих учених Університету";
- обирає до складу Вченої ради Університету виборних представників за поданням конференцій (зборів) трудових колективів структурних підрозділів, у яких вони працюють або навчаються;
- розглядає інші питання діяльності Університету.

Головою конференції трудового колективу Університету за посадою є голова первинної профспілкової організації Університету.

Основними структурними підрозділами Університету є факультети, інститути, кафедри, наукова бібліотека.

Керівництво факультетом здійснює декан, керівництво інститутом – директор, керівництво коледжем – директор коледжу, які не можуть перебувати на цих посадах більш ніж два терміни. Керівництво Військовим інститутом, який є військовим навчальним підрозділом Університету, здійснює начальник.

У 2018/19 н. р. в університеті освітній процес і науково-дослідницьку діяльність забезпечували:

- 13 факультетів: географічний; економічний; інформаційних технологій; історичний; комп'ютерних наук і кібернетики; механіко-математичний; психології; радіофізики, електроніки та комп'ютерних систем; соціології; фізичний; філософський; хімічний; юридичний;
- сім навчальних інститутів: високих технологій; журналістики; міжнародних відносин; філології; військовий; управління державної охорони України; післядипломної освіти;
- Навчально-науковий центр "Інститут біології та медицини", Навчально-науковий інститут "Інститут геології";
- коледж геологорозвідувальних технологій, оптико-механічний коледж;
- підготовче відділення;
- Український фізико-математичний ліцей;
- Астрономічна обсерваторія, Ботанічний сад, Канівський природний заповідник.

У 1994 р. на ознаменування 160-річчя заснування було розроблено Герб Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Графічні роботи виконав художник С. Беляєв. У центрі гербової композиції зображено Червоний корпус – символ фундаментальної університетської освіти. Ліворуч змальовано архангела Михаїла – небесного покровителя Київської землі, а праворуч зображено Святого Рівноапостольного Великого князя Володимира – покровителя знань і невпинного наукового пошуку, чие ім'я до 1919 р. носив університет. Рік заснування університету – 1834 – центральна ідея композиції. Золоті стрічки з написом латиною "Utilitas, Honor et Gloria" ("Користь, честь і слава"), який був девізом ордена Святого Володимира, визначають пріоритети історичного розвитку Шевченкового університету. Увінчує композицію герба нешироке червоне кільце із написом "Київський національний університет імені Тараса Шевченка".

4.4. Становлення багатогалузевого класичного університету дослідницького типу

Сьогодні Київський університет – це багатогалузевий класичний університет дослідницького типу, основними завданнями якого є освітня, науково-дослідницька та інноваційна діяльність.

Основу сучасної концепції розвитку університету становить підготовка висококваліфікованих фахівців, конкурентоздатних на ринку праці, упровадження наявних і розробка нових інформаційно-комунікаційних технологій для навчальної й наукової роботи, постійна модернізація науково-дослідницької діяльності, подальша інтеграція в європейській освітній, науковий та інформаційний простір.

Особливість діяльності фахівця в сучасних умовах полягає в подальшому прискоренні зміни професійних знань, умінь та навичок, і у зв'язку з цим – здатності майбутнього спеціаліста самостійно, швидко та якісно вдосконалювати свою кваліфікацію. Таким є соціальне замовлення суспільства освіти сьогодні. Воно продиктовано не тільки повсякденними потребами в постійному підвищенні якості підготовки спеціаліста, але й більш глобальним соціальним завданням – привести стан освіти у відповідність до нових цілей удосконалення суспільства, сприяти всебічному розвитку особистості.

Постійно зростає кількість напрямів і спеціальностей, за якими університет здійснює підготовку фахівців. За всіма рівнями в університеті ліцензовано 59 спеціальностей із 25 галузей знань. Це найкраще підтвердження того, що Київський національний університет імені Тараса Шевченка надає найширші в Україні можливості здобуття вищої освіти та має змогу проводити наукові дослідження з майже всіх напрямів.

Навчальний процес забезпечують 183 кафедри, 2 842 викладачі, серед яких 85 % мають науковий ступінь доктора та кандидата наук; учене звання професора й доцента мають понад 56 % викладачів. Для забезпечення високого рівня підготовки студентів, крім власного потужного викладацького потенціалу

(у складі якого 584 доктори і 1660 – кандидатів наук)²³, Київський університет активно залучає на умовах погодинної оплати визнаних фахівців у відповідних галузях. Наприклад, на початку 2018/19 навчального року до роботи в університеті було залучено на умовах погодинної оплати 67 докторів і 100 кандидатів наук, 52 науково-педагогічних працівників із-за кордону.

Університет є осередком найвідоміших і найбільш титулованих представників інтелектуальної еліти України. Про це, зокрема, свідчить кількість викладачів, що є дійсними членами та член-кореспондентами національних академій. Штатними працівниками є 14 академіків і 21 член-кореспондент Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України, Національної академії правових наук України, Національної академії аграрних наук України. На умовах сумісництва або погодинної оплати до роботи залучено 14 академіків і 11 член-кореспондентів Національної академії наук України, Національної академії педагогічних наук України, Національної академії правових наук України, Національної академії медичних наук України.

Загалом за всіма напрямками та спеціальностями в університеті навчаються майже 26 000 студентів і курсантів (близько 16 000 – за державним замовленням і понад 10 000 – за контрактом), 1123 аспірантів, ад'юнктів і докторантів. Університет здійснює підготовку на контрактній основі іноземних громадян. Протягом 2005–2010 рр. повний курс навчання в Київському університеті закінчили 690 іноземців із 20 країн. У 2013/14 навчальному році проходили підготовку понад 700 іноземних громадян. Крім того, щорічно від 100 до 170 іноземних студентів здійснювали в університеті часткове навчання на підставі двосторонніх партнерських угод із зарубіжними освітніми й науковими закладами, міжурядових угод і програм обміну. Нині у Київському університеті навчається 1291 іноземних громадян із 33 країн світу. 576 іноземних гро-

²³ Для порівняння: у вересні 1992 р. в університеті працювали 1870 викладачів, із них 298 докторів наук і 1089 кандидатів наук.

мадян навчається за програмами бакалавра, 704 – за програмами магістра, 63 – в аспірантурі, 14 – проходять стажування.

Освітні, освітньо-професійні, освітньо-наукові й наукові програми підготовки факультетів та інститутів Університету спрямовано на:

- 1) здобуття особами, що навчаються, ступеня вищої освіти:
 - бакалавр – за 46 спеціальностями 20 галузей знань;
 - магістр – за 43 спеціальностями 19 галузей знань;
 - доктор філософії і доктор наук – за 36 спеціальностями 12 галузей знань;
- 2) підвищення слухачами кваліфікації.

Динаміка зміни сукупного контингенту студентів освітніх та освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра, спеціаліста й магістра у 2008–2017 рр.

Період	Сукупний контингент		У т. ч.	
	усього	у т. ч. іноземних громадян	за державним замовленням	за контрактом
2008/09 н. р.	24096	466	14773	9323
2009/10 н. р.	25856	560	15239	10617
2010/11 н. р.	25931	393	15527	10404
2011/12 н. р.	25054	389	15303	9751
2012/13 н. р.	24893	538	15312	9581
2013/14 н. р.	24444	709	14986	9458
2014/15 н. р.	24611	951	15196	9415
2015/16 н. р.	25010	971	15352	9658
2016/17 н. р.	24512	924	15674	8838
станом на 01.11.17	24776	976	15696	9080

Навчальний процес у Київському університеті тісно пов'язаний із впровадженням наукових досягнень. Постійно ведеться оновлення лекцій, запровадження нових нормативних і вибірко-вих курсів, видання підручників та навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури. Однією з найголовніших рис

фундаментальності університетської освіти є тісне поєднання гуманітарної та природничої підготовки.

У 2010 р. за участю установ і організацій НАН України було створено корпорацію "Науковий парк "Київський університет імені Тараса Шевченка". Головна мета корпорації – комерціалізувати результати наукових досліджень, ініціювати організацію виробництва наукомісткої конкурентоспроможної високотехнологічної продукції на основі поєднання можливостей освіти, науки, виробництва та бізнесу.

Діяльність наукового парку зі створення інноваційних видів продукції та впровадження їх у виробництво ґрунтується на засадах перспективності й практичного спрямування науки. Така корпорація надає можливість додаткового інвестування в царині фундаментальних і прикладних розробок та стимулює молодих науковців до активної дослідницької роботи.

Упровадження модульно-рейтингової системи в окремих структурних підрозділах Київського університету почалося з 1995–1996 н. р. Ухвалою Вченої ради університету, прийнятою в червні 2006 р., із першого семестру 2006–2007 н. р. студенти перших курсів усіх структурних підрозділів перейшли на кредитно-модульну систему навчання, сумісну з європейською кредитно-трансферною системою. Здійснено значний обсяг роботи щодо реалізації положень Болонського процесу. Розроблено методичні рекомендації з оцінювання знань студентів за модульно-рейтинговою системою, проводиться робота над створенням методичних рекомендацій щодо організації самостійної роботи студентів. Університет прагне утвердити кредо "навчання через дослідження та інновації".

Одним із пріоритетних напрямів переходу на європейську систему організації навчального процесу залишається активізація самостійної роботи студентів. Переглянуто зміст і наповненість магістерських програм, як і підходи до магістерської підготовки. У навчальний процес широко впроваджуються індивідуальні заняття викладачів зі студентами як форма аудиторного заняття. Стоїть завдання – навчити студентів самостійно опрацьовувати навчальний матеріал. Із 2002–2003 н. р. було вдосконалено навчальні плани, за якими тижневе аудиторне наванта-

ження студентів не мало перевищувати 30 год, та посилено акцент на організацію самостійної роботи студентів під керівництвом викладача. У робочих програмах дисциплін було виділено окремий підрозділ з переліком тем для самостійного опрацювання, у якому зазначено кількість годин та література до цих тем.

Починаючи із освітнього рівня бакалавра, викладач на лекціях має викладати матеріал, який є новітнім, відповідає вимогам часу, якого, відповідно, у підручниках, навчальних посібниках ще немає, привчаючи таким чином студента до пошуку, творчого підбору та систематизації матеріалу для самостійного його опрацювання. Самі ж підручники, посібники, робочі навчальні програми дисциплін, силабуси, навчально-методичні комплекси, методичні рекомендації мають бути доступними для студента.

Студенти, які вступили на навчання у 2015 р., уперше мали можливість реалізувати право обирати навчальні дисципліни обсягом не менше 25 % від навчального плану. З метою забезпечення цих прав в Університеті розроблене і затверджене окреме Положення, а також створено процедури реалізації прав не тільки традиційним шляхом подання заяв у паперовому вигляді, але й із використанням інформаційної системи університету, що значно розширило реальні можливості вибору дисциплін.

Як свідчить міжнародний досвід, зростання привабливості та прозорості навчальних програм університету для потенційних споживачів неможливе без рішучого переходу до навчальних планів, орієнтованих не на викладача, а на студента, коли відбувається викладання саме того, що необхідно студенту для підвищення його здатності до працевлаштування. Київський університет при розробці освітніх програм самостійно визначає перелік і зміст компонентів освітніх програм. Кафедри та ініціативні групи можуть оперативно розробляти спеціалізовані й міждисциплінарні програми підготовки, орієнтуючись на потреби суспільства, держави, ринку праці та абітурієнтів, власні прогнози розвитку науки та виробництва тощо.

Відбулися зміни у стосунках "викладач – студент". Якщо раніше в центрі навчального процесу перебував викладач, то тепер акцент змістився в бік студентоцентризму. Викладання підпорядковано практичним потребам студентів. Діалог викладача та сту-

дента має бути не лише черговою порцією інформації, але й повинен націлювати, збуджувати думку, служити відправною точкою самостійного пошуку. Викладач все більше виступає не в ролі лектора, а як фасилітатор (комунікатор), має шукати і знаходити стимули, необхідні каталізатори, які прискорювали б процес професійного та громадянського зростання молоді. Партнерські стосунки між викладачем і студентом забезпечують кінцевий результат навчання – ефективне працевлаштування випускника.

Окремим питанням, яке стосується всіх навчальних планів, є розвиток комунікативних здатностей студентів, від яких значною мірою залежить їхня можливість професійно працювати в міжнародному контексті. Розуміючи значення знання іноземної мови в сучасних умовах, із 1 вересня 1993 р. було запроваджено вивчення студентами 1–2 курсів іноземної мови обсягом не менше 400 годин, передбачалися проведення заліків та іспитів. У 2009 р. із ініціативи ректора Л. Губерського було схвалено "Концепцію викладання іноземних мов у Київському університеті". Нею було запроваджено нові підходи до організації вивчення іноземних мов. Володіння ними в Київському університеті вважають одним із основних механізмів реалізації процесів інтеграції України у світовий науковий, освітній і культурний простір. Задля інтеграції до міжнародного освітнього простору, залучення фахівців із провідних навчальних закладів світу для викладання окремих курсів в університеті реалізовується принцип мультилінгвізму, що задекларований Радою Європи у сфері мовної освіти.

Багато уваги приділяється розвитку матеріальної бази навчального процесу. Однією зі складових частин постійного вдосконалення навчального процесу є впровадження сучасних інформаційних технологій, можливість доступу до вільного користування інформацією в електронному вигляді, діджиталізація. Відбулися позитивні якісні зміни у підготовці студентів у сфері інформаційних технологій та обчислювальної техніки. На всіх факультетах було введено нормативні та спеціальні курси інформатики, суттєво оновлено зміст базової комп'ютерної підготовки.

Запровадження до системи навчання основних ідей, які сформульовані у міжнародних документах щодо вищої освіти, які підписала Україна, сприяло мотивації студентів до навчання,

запровадженню до навчального процесу новітніх технологій, забезпеченню кращої якості підготовки фахівців; надало можливість наблизити якість освіти до вимог міжнародних стандартів і запровадити систему кредитів, сумісну з європейською кредитно-трансферною системою навчання.

Сьогодні одним із найважливіших компонентів освітньо-професійних та освітньо-наукових програм вищої освіти є практична підготовка. Знання та навички, отримані під час теоретичних занять, найкраще закріплюються студентами під час проходження практики, а роботодавці часто цінують досвід практичної підготовки значно вище, ніж оцінки навчальних дисциплін у додатку до диплома, а то й сам диплом. Навчальні практики в Університеті організовуються з відривом від навчання та без відриву, проводяться у приміщеннях Університету, на базах практик у Києві, виїзних базах практик Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Канів, Черкаська обл.), смт Корнин (Попільнянський р-н, Житомирська обл.), с. Гребенів (Сколівський р-н, Львівська обл.), м. Богуслав (Київська обл.), с. Чорна Тиса (Закарпатська обл.). Забезпечення можливості практичної підготовки стало одним із ключових аспектів взаємодії Університету із широким спектром потенційних роботодавців – від науково-дослідних установ та органів державної влади до великих міжнародних компаній. Зростанню частки студентів, що проходили виробничу практику поза межами Університету, сприяло збільшення кількості договорів щодо проходження практик, які укладені факультетами й інститутами із роботодавцями – понад 1650. Серед наявних договорів із базами практик суттєво переважають короткотермінові, що пояснюється небажанням роботодавців брати на себе довготривалі зобов'язання в умовах економічної нестабільності.

Забезпечення якості організації освітнього процесу на факультетах та в інститутах включає таку важливу складову, як вдосконалення педагогічної майстерності викладачів і запровадження нових сучасних методик викладання. Пріоритетними напрямками вдосконалення методики викладання у Київському університеті є:

- візуалізація лекційного матеріалу, що передбачає його подання у вигляді мультимедійних презентацій і покращує сприйняття та засвоєння студентами;

- проведення лабораторних і практичних занять із певних дисциплін у комп'ютерних класах із використанням спеціалізованого програмного забезпечення, у т. ч. власних розробок;
- використання систем Moodle та GoogleClass для організації навчання (як очного, так і електронного), тіснішого спілкування зі студентами дистанційно та ефективної організації самостійної роботи;
- використання методології "змішаної освіти", що базується на поєднанні онлайн- та офлайн-освіти;
- використання сучасних інтерактивних форм проведення семінарських занять, що стимулюють індивідуальну та командну роботу студентів, зокрема, ігрові методи навчання (ділова гра, воркшоп, хакатон; кейс-метод, метод бізнес-симуляцій, тренінги), технології проблемного навчання (дискусії, колоквиуми, метод PPP, практики творчих майстерень), активне й повномірне використання інформаційно-комунікативних технологій (відео, фото, мультимедіа);
- використання методики контекстності, яка передбачає інтеграцію різних видів діяльності студента – навчальної, наукової, практичної. Ця методика дозволяє активізувати знання студентів, їхній творчий підхід; ініціює самостійний пошук студентів за умови проблематизації лекційного матеріалу, а також сприяє аналізу й синтезу отриманих знань і застосування їх на практиці;
- запровадження принципів "поширення знань" і залучення до читання лекцій, проведення майстер-класів та участі у роботі практиків передбачає можливість проходження стажування або практики в установі або фірмі, яку представляє запрошений фахівець (а це зазвичай представник керівної ланки), і, у разі успіху, подальшого працевлаштування у тій самій установі;
- посилення уваги до наукової складової підготовки, зокрема розробка завдань із написання аргументованого есе

для формування навичок чіткого й обґрунтованого викладення своєї позиції;

- розробка електронних підручників і навчально-методичних комплексів, які забезпечують безперервність та повноту дидактичного циклу, особливо в умовах електронного (дистанційного) навчання тощо.

Одним із завдань Університету є сприяння працевлаштуванню студентів і випускників; надання консультацій з питань працевлаштування, формування у студентів практичних навичок працевлаштування, у т. ч. складання резюме, стратегії поведінки під час інтерв'ю із роботодавцями тощо; допомога у формуванні психологічної готовності до активного самостійного пошуку роботи. На факультетах та в інститутах регулярно проводяться Дні кар'єри, ярмарки вакансій, зустрічі із провідними науковцями України та Європи, фахівцями профільних міністерств і відомств, представниками міжнародних організацій, майбутніми роботодавцями.

Серед пріоритетів діяльності Київського університету – моніторинг потреб ринку праці; створення та підтримка бази даних випускників; формування рад із роботодавцями на рівні університету, структурних підрозділів і окремих освітніх програм; залучення роботодавців до проектування та оцінювання результатів навчання; розвиток зв'язків із організаціями, що є потенційними роботодавцями, використання їхніх ресурсів для забезпечення освітнього процесу.

Київський університет підтримує широкі міжнародні зв'язки з університетами всього світу. На сьогодні університетом укладено 283 партнерських угоди (262 – із закладами вищої освіти та 21 – з міжнародними організаціями, фундаціями та посольствами із 61 країни світу). Університет бере участь у виконанні програми ЄС COSME – інструменту програми "Горизонт 2020", яка, серед іншого, надає послуги у пошуку партнерів за кордоном, сприяє розвитку інновацій та трансферу технологій.

Налагодженню міжнародної співпраці, ознайомленню з новинками науково-методичної та художньої літератури, видавничій справі, організації мовних курсів, зустрічей студентів і співробітників університету з відомими сучасними діячами культу-

ри й науки, відвіданню культурних заходів, профорієнтаційній роботі сприяють центри університету, які створені, спільно фінансуються або мають спільні проекти з іноземними установами. В університеті функціонує 32 центри, зокрема в Інституті філології – 20, на юридичному факультеті – сім, в Інституті міжнародних відносин – два, на історичному, географічному, економічному факультетах – по одному центру, відповідно.

У 2016/17 н. р. на факультетах та в інститутах Університету навчались за програмами трьох рівнів вищої освіти, проходили стажування, у т. ч. за програмами академічних обмінів, 1089 іноземних громадян із 48 країн світу. На підготовчому відділенні здійснюється доуніверситетська підготовка іноземних громадян та осіб без громадянства. Навчання відбувається за напрямками підготовки: гуманітарний, економічний, інженерно-технічний, медико-біологічний. Основна увага приділяється мовній підготовці іноземних громадян, їх адаптації у новому мовному середовищі.

Підтвердженням високих здобутків Університетської спільноти є входження до впливових міжнародних рейтингів:

1) найвищі серед українських ЗВО місця в рейтингах:

- 411–420 місце у World University Rankings компанії QS (Велика Британія), входження до предметного рейтингу QS (QS World University Rankings by Subject) у галузі фізики та астрономії (351–400), хімії (451–500);
- у впливовому світовому рейтингу – Times Higher Education Університет посів позицію у сегменті 800+;
- уперше в Україні входження до найвідомішого Шанхайського рейтингу (ARWU) у номінації "Математика" на позиції 401–500;
- перше місце серед університетів України в рейтингу Інтернет-присутності Webometrics;
- перше місце у рейтингу роботодавців України за дослідженням рекрутингової компанії HeadHunter.

2) найкращі серед українських університетів показники публікаційної активності (15441 публікацій у наукометричній базі Scopus, 57459 цитувань та індекс Гірша, рівний 83).

В Університеті створено умови для самореалізації й самоорганізації студентської молоді не лише задля підготовки дипломованих фахівців, але й всебічно та гармонійно розвинених громадян, підготовлених до соціальної та професійної діяльності в сучасному суспільстві. Плани роботи факультетів та інститутів Університету акцентують увагу на формуванні у студентів моральних якостей як домінанти у становленні майбутніх фахівців. Робота зі студентами базується на Концепції національної системи виховання та сприяє формуванню загальнолюдських цінностей соціально відповідальної, інтелігентної особистості, яка спирається на національні та світові традиції.

Оголошення 2014 року Роком Тараса Шевченка свідчить про пріоритетність Шевченківської ідеї в українському гуманітарному просторі. На думку шевченкознавців, вона покликана виконати місію духовного єднання українства, утвердження національної ідентичності, визначає тяглість і безперервність національної традиції в контексті світової, репрезентує обличчя України у світі. Київський університет надає великого значення вивченню й популяризації творчості Т. Шевченка.

Із 1989 р. в університеті запроваджено премію імені Тараса Шевченка "за вагомі наукові дослідження, які сприяють розвитку гуманітарних та природничих наук, утверджують високий авторитет університетської науки на міжнародному рівні". Щороку десять Премій імені Тараса Шевченка КНУ присуджується Вченою радою університету, з них по дві – студентам та аспірантам університету (в кожній номінації – одна із природничих, друга – із соціогуманітарних досліджень). Урочисте нагородження переможців відбувається у березні до дня народження Великого Кобзаря.

Важливе значення мають заходи, присвячені перемозі у Другій світовій війні та вшануванню ветеранів: відзначення Дня перемоги; покладання квітів студентами, викладачами, співробітниками університету, ветеранами війни та праці до скульптурисимволу "Навала" з нагоди Дня партизанської слави та до 75-тої річниці оборони Києва. Збереженням пам'яті про минуле опікується Рада ветеранів Київського університету, створена в 1952 р. студентами, аспірантами, молодими викладачами – вчорашніми

фронтовиками. Першим головою було обрано учасника бойових дій, старшого викладача, а згодом професора і проректора університету І. Карнаухова. Він очолював Раду ветеранів близько 40 років. У добу незалежності упродовж 10 років на чолі Ради стояла доктор філологічних наук, заслужений професор Київського університету М. Карпенко. Сьогодні головою Ради ветеранів є доктор філософських наук, професор Ф. Кирилук. До її складу входять представники всіх категорій ветеранів війни і праці: учасники бойових дій та інваліди війни, учасники війни, вдови учасників бойових дій, члени сімей померлих ветеранів, ветерани Збройних сил, "діти війни" та ветерани праці. За Статутом університету ветерани мають представників у складі Вченої ради університету, вчених рад факультетів/інститутів. Із 2001 р. ведеться оперативний індивідуальний облік, анкетування та реєстрація ветеранів. На факультетах і в інститутах триває створення повної електронної бази даних про ветеранів університету.

Патріотичним вихованням студентів опікуються і співробітники університету, що були учасниками бойових дій в АТО/ООС. Створено спілку учасників бойових дій у складі єдиної організації ветеранів університету. Їх підтримала Координаційна рада Студентської гвардії. Разом АТОвці та студгвардійці проводили навчальні тренінги, організували зустрічі зі студентами, круглі столи, спортивні змагання, польові виїзди, курси санітарної підготовки тощо.

Ветерани праці Університету, учасники Другої світової війни, миротворці, учасники бойових дій на території інших держав та ветерани АТО/ООС на Сході України докладають чимало зусиль для забезпечення життєдіяльності Університету, виховання патріотів та гідних громадян України. Загалом серед випускників та викладачів університету 23 Герої Радянського Союзу, 19 Героїв Соціалістичної Праці, 10 Героїв України.

На сьогодні місія Київського університету як класичного закладу вищої освіти дослідницького типу може бути реалізована винятково завдяки забезпеченню високої якості освіти та наукових досліджень, їхньої нерозривної інтеграції та поєднання з інноваційною діяльністю. Саме гармонійне поєднання науки і навчання є особливістю університетської освіти. Серед пріорите-

тів у сфері навчальної та навчально-методичної роботи такі: забезпечення лідерського статусу університету щодо підготовки кадрів через надання максимально широкого спектра освітніх послуг; підвищення конкурентоспроможності завдяки високій гарантованій якості; забезпечення конкурентоспроможності завдяки особистому професіоналізму й науковому авторитету викладачів.

Перед колективом університету стоять такі основні завдання у сфері навчальної роботи: розробка, упровадження і вдосконалення програм підготовки фахівців, забезпечення лідерського статусу університету в підготовці кадрів через надання максимально широкого спектру освітніх послуг; постійне підвищення якості підготовки фахівців, запровадження та розвиток внутрішньої системи контролю якості і, як наслідок, забезпечення визнання досягнутого рівня якості підготовки з боку роботодавців та провідних ЗВО інших країн; постійне підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників університету, залучення до викладання найбільш кваліфікованих фахівців, створення достатньої мотивації для підвищення кваліфікації штатних працівників і впровадження ними передових наукових розробок у навчальний процес; відкриття в університеті нових напрямів підготовки та спеціальностей; підвищення рівня викладання, у т. ч. шляхом поєднання навчання з науковими дослідженнями; відкриття міжфакультетських спеціалізацій, сертифікатних програм для забезпечення мобільності в межах університету; запровадження міжнародних стандартів викладання іноземних мов і вимог до мовних кваліфікацій; створення англomовних груп для вітчизняних студентів; перехід до підготовки фахівців із повною вищою освітою винятково за ОКР "магістр"; забезпечення набору до магістратури висококваліфікованих випускників бакалаврату інших навчальних закладів; кардинальне збільшення кількості іноземних студентів, насамперед на природничих факультетах; здійснення комплексу заходів щодо професійно-орієнтаційної роботи; розвиток зв'язків із підприємствами та організаціями – потенційними роботодавцями для випускників університету.

Освітню діяльність Університету ускладнюють: несприятливе фінансово-економічне становище держави, обумовлене, у т. ч., гібридною агресією РФ на Сході України, що тягне за со-

бою зростання витрат на матеріально-технічне забезпечення та житлово-комунальні послуги при зменшенні платоспроможності фізичних і юридичних осіб – замовників освітніх послуг; продовження реформ у царині розміщення державного замовлення та фінансування освіти, зменшення обсягів державного замовлення на підготовку фахівців із вищою освітою за рівнем магістра та загроза ліквідації безкоштовної вищої освіти; зменшення платоспроможного попиту фізичних та юридичних осіб на вищу освіту; збільшення конкуренції на ринку освітніх послуг в Україні та світі, зростання доступності якісної вищої освіти за межами України; зменшення кількості іноземних громадян, які бажають здобути освіту українською або російською мовами, та у зв'язку з цим – переважне прагнення вступу на англійські програми магістратури; надмірна пропозиція й недобросовісна конкуренція на ринку освітніх послуг на території України: демпінгове формування цін на освітні послуги переважною більшістю українських університетів (що особливо відчутно у зв'язку із обумовленою рівнем зарплати викладачів високою собівартістю освітніх програм нашого Університету); зростання вимог до вищої освіти від ринку праці, певна недовіра роботодавців України та інших країн до дипломів українських університетів, орієнтація недержавного сектору економіки на дипломи визнаних міжнародними акредитаційними агенціями програм; зміна очікувань від вищої освіти абітурієнтів та їх батьків, зростання кількості громадян України, які прагнуть здобути освіту за кордоном; затримка із розробкою та запровадженням в Україні нових стандартів вищої освіти, нового порядку та процедур акредитації.

Понад 185-річна історія університету сформувала високу викладацьку культуру. Вона полягає не лише в тому, щоб сьогодні дати найсучасніші знання, а й змушує постійно заглядати у майбутнє. А попереду, за словами ректора Л. Губерського, "на університетський колектив чекає непроста напружена робота. І найголовніше, щоб колектив вірив у свої сили, щоб у ньому була належна морально-психологічна атмосфера. Бо саме це – запорука вирішення важливих завдань, які стоять перед Київським університетом".

4.5. Права та обов'язки студентів. Студентське самоврядування у Київському університеті

Відповідно до законодавства України та Статуту КНУ особи, які навчаються в Університеті, мають право на:

- вибір форми навчання під час вступу до Університету;
- безпечні та нешкідливі умови навчання, праці й побуту;
- трудову діяльність у позанавчальний час;
- користування бібліотеками, інформаційними фондами, навчальною, науковою, виробничою, спортивною, культурно-освітньою, побутовою та оздоровчою базами Університету в порядку, передбаченому Статутом Київського університету та у визначеному законодавством порядку;
- безоплатне забезпечення інформацією для навчання у доступних форматах із використанням технологій, що враховують обмеження життєдіяльності, зумовлені станом здоров'я (для осіб із особливими освітніми потребами);
- забезпечення гуртожитком на термін навчання у порядку, установленому законодавством;
- участь у науково-дослідних, дослідно-конструкторських роботах, конференціях, симпозіумах, виставках, конкурсах, представлення своїх робіт для публікації;
- участь у заходах із освітньої, наукової, науково-дослідної, спортивної, мистецької, громадської діяльності, що проводяться в Україні та за кордоном, у встановленому законодавством порядку;
- участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту, оздоровлення;
- внесення пропозицій щодо умов і розміру плати за навчання;
- участь у громадських об'єднаннях;
- участь у діяльності органів громадського самоврядування Університету, інститутів, факультетів, відділень, коледжів, ліцею, Вченої ради Університету, органів студентського та учнівського самоврядування;

- вибір навчальних дисциплін у межах, передбачених відповідною освітньою програмою та робочим навчальним планом, в обсязі, що становить не менш ніж 25 % загальної кількості кредитів ЄКТС;
- навчання одночасно за кількома освітніми програмами, а також у кількох ЗВО, за умови отримання тільки однієї вищої освіти за кожним освітнім ступенем за рахунок державного замовлення;
- академічну мобільність, у т. ч. міжнародну;
- отримання соціальної допомоги у випадках, установлених законодавством;
- академічну відпустку або перерву в навчанні зі збереженням окремих прав здобувача вищої освіти, а також на поновлення навчання у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки;
- моральне та/або матеріальне заохочення за успіхи у навчанні, науково-дослідній і громадській роботі, за мистецькі та спортивні досягнення тощо;
- захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства;
- безоплатне проходження практики на підприємствах, в установах, закладах та організаціях, а також на оплату праці під час виконання виробничих функцій, згідно із законодавством;
- канікулярну відпустку тривалістю не менш ніж вісім календарних тижнів на навчальний рік;
- оскарження дій органів управління Університету та їх посадових осіб, педагогічних і науково-педагогічних працівників;
- спеціальний навчально-реабілітаційний супровід і вільний доступ до інфраструктури Університету, відповідно до медико-соціальних показань за наявності обмежень життєдіяльності, зумовлених станом здоров'я;
- інші права, передбачені законодавчими актами України, що регулюють правові відносини у сфері вищої освіти;

Обов'язки осіб, які навчаються в Університеті:

- дотримуватися вимог законодавства, статуту та правил внутрішнього розпорядку Університету;
- виконувати вимоги з охорони праці, техніки безпеки, виробничої санітарії, протипожежної безпеки, передбачені відповідними правилами та інструкціями;
- виконувати вимоги освітньої (наукової) програми. Особа, яка без поважних причин пропустила понад половину навчального часу в семестрі, може бути відрахована за невиконання навчального плану.

Згідно з "Етичним кодексом університетської спільноти" (ухвалений у 2017 р.) слухачі підготовчих відділень, студенти та аспіранти усвідомлюють свої морально-етичні зобов'язання дотримуватися правил академічної доброчесності, зокрема, *у навчанні*: дотримуватися принципів чесності, довіри, справедливості, поваги, відповідальності; *обстоювати цінності академічної доброчесності та дотримуватися її правил у всіх видах діяльності в університетському просторі та за його межами*; *в особистій поведінці*: дотримуватися етичних норм спілкування та співпраці в університетському просторі та за його межами; усвідомлювати неприпустимість публічного коментування приватного життя чи особистих якостей студентів, викладачів та інших членів університетської спільноти.

Члени університетської спільноти мають бути патріотами Університету, обстоювати його честь і гідність, підтримувати та примножувати його традиції. Виступаючи в публічному просторі як приватні особи, бути чесними й виваженими та усвідомлювати відповідальність, що громадськість може формувати думку про Університет зі слів, оцінок і вчинків його представників.

У закладах вищої освіти та їх структурних підрозділах діє студентське самоврядування, яке є невід'ємною частиною громадського самоврядування відповідних навчальних закладів. Студентське самоврядування – це право і можливість студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) вирішувати питання навчання і побуту, захисту прав та інтересів студентів, а також брати участь в управлінні ЗВО.

Студентське самоврядування об'єднує всіх студентів (курсантів, крім курсантів-військовослужбовців) відповідного ЗВО. Усі студенти (курсанти), які навчаються у закладі вищої освіти, мають рівні права та можуть обиратися й бути обраними в робочі, дорадчі, виборні та інші органи студентського самоврядування.

Студентське самоврядування забезпечує захист прав і інтересів студентів (курсантів) та їх участь в управлінні ЗВО. Студентське самоврядування здійснюється студентами (курсантами) безпосередньо і через органи студентського самоврядування, які обираються шляхом прямого таємного голосування студентів (курсантів).

Студентське самоврядування здійснюється на рівні студентської групи, інституту (факультету), відділення, гуртожитку, закладу вищої освіти. Залежно від контингенту студентів (курсантів), типу та специфіки закладу вищої освіти студентське самоврядування може здійснюватися на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів закладу вищої освіти.

Органи студентського самоврядування можуть мати різноманітні форми (парламент, сенат, старостат, студентський ректорат, студентські деканати, студентські ради тощо).

Представницькі, виконавчі та контрольно-ревізійні органи студентського самоврядування обираються терміном на один рік. Студенти (курсанти), обрані до складу органів студентського самоврядування, можуть бути усунені зі своїх посад за результатами загального таємного голосування студентів. Для ініціювання такого голосування потрібно зібрати підписи не менш ніж 10 % студентів (курсантів) закладу вищої освіти.

Керівник студентського самоврядування та його заступники можуть перебувати на посаді не більш ніж два терміни.

Із припиненням особою навчання у ЗВО припиняється її участь в органі студентського самоврядування у порядку, передбаченому положенням про студентське самоврядування закладу вищої освіти.

Адміністрація закладу вищої освіти не має права втручатися в діяльність органів студентського самоврядування.

Орган студентського самоврядування може бути зареєстрований як громадська організація відповідно до законодавства.

Органи студентського самоврядування:

- беруть участь в управлінні закладом вищої освіти у порядку, встановленому Законом "Про вищу освіту" та статутом ЗВО;
- беруть участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, оздоровлення, побуту й харчування;
- проводять організаційні, просвітницькі, наукові, спортивні, оздоровчі та інші заходи;
- беруть участь у заходах (процесах) щодо забезпечення якості вищої освіти;
- захищають права та інтереси студентів (курсантів), які навчаються у закладі вищої освіти;
- делегують своїх представників до робочих, консультативно-дорадчих органів;
- приймають акти, що регламентують їх організацію та діяльність;
- беруть участь у вирішенні питань забезпечення належних побутових умов проживання студентів у гуртожитках і організації харчування студентів;
- розпоряджаються коштами та іншим майном, що перебувають на балансі й банківських рахунках органів студентського самоврядування;
- вносять пропозиції стосовно змісту навчальних планів і програм;
- вносять пропозиції щодо розвитку матеріальної бази закладу вищої освіти, у т. ч. із питань, які стосуються побуту та відпочинку студентів;
- мають право оголошувати акції протесту.

За погодженням із органом студентського самоврядування ЗВО приймаються рішення про:

- відрахування студентів (курсантів) із закладу вищої освіти та їхнє поновлення на навчання;
- переведення осіб, які навчаються у закладі вищої освіти за державним замовленням, на навчання за контрактом за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб;

- переведення осіб, які навчаються у закладі вищої освіти за рахунок коштів фізичних (юридичних) осіб, на навчання за державним замовленням;
- призначення заступника декана факультету, заступника директора інституту, заступника керівника закладу вищої освіти;
- поселення осіб, які навчаються у закладі вищої освіти, у гуртожиток і виселення їх із гуртожитку;
- затвердження правил внутрішнього розпорядку закладу вищої освіти в частині, що стосується осіб, які навчаються;
- діяльність студентських містечок і гуртожитків для проживання осіб, які навчаються у закладі вищої освіти.

Вищим органом студентського самоврядування Київського університету є загальні збори (конференція) студентів (курсантів), які:

- ухвалюють положення про студентське самоврядування Університету, визначають його структуру, повноваження й порядок проведення прямих таємних виборів представницьких і виконавчих органів студентського самоврядування;
- заслуховують звіти представницьких, виконавчих і контрольно-ревізійних органів студентського самоврядування, дають їм відповідну оцінку;
- затверджують процедуру використання майна та коштів органів студентського самоврядування, підтримки студентських ініціатив на конкурсних засадах;
- затверджують річний кошторис доходів і витрат (бюджет) органів студентського самоврядування, вносять до нього зміни та доповнення, заслуховують звіт про його виконання;
- обирають контрольно-ревізійну комісію зі студентів (курсантів) для здійснення поточного контролю за станом використання майна та виконання бюджету органів студентського самоврядування.

Осередки органу самоврядування студентів (курсантів) Університету утворюються та функціонують на рівні академічної групи, факультету (інституту, відділення), гуртожитку, студмістечка.

Виконавчим органом самоврядування студентів (курсантів) Університету є Студентський Парламент, підзвітний загальним зборам (конференції).

Керівниками Студентського Парламенту є: голова, перший заступник, заступники (які є одночасно головами студентської ради студмістечка і наукового товариства студентів (курсантів) відповідно), секретар тощо. До складу Студентського Парламенту входять керівники осередків, утворених у структурних підрозділах (голови студентських парламентів).

Студентська рада студмістечка й Наукове товариство студентів (курсантів) є структурними підрозділами Студентського Парламенту Університету та підзвітні йому. Парламент має право передати частину своїх повноважень структурним підрозділам.

Організаційний механізм діяльності Парламенту права та обов'язки керівників визначається положенням, що приймається конференцією органу студентського самоврядування.

У своїй діяльності органи самоврядування студентів (курсантів) керуються Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами, Статутом Київського університету, Положенням про студентське самоврядування Університету, затвердженим загальними зборами (конференцією) студентів (курсантів).

Фінансовою основою студентського самоврядування є:

- кошти, визначені Вченою радою Університету, у розмірі не менш ніж 0,5 % власних надходжень, отриманих Університетом від основної діяльності;
- членські внески студентів (курсантів), розмір яких встановлюється вищим органом студентського самоврядування Університету. Розмір місячного членського внеску однієї особи не може перевищувати 1 % від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Кошти органів студентського самоврядування спрямовуються на виконання їхніх завдань і здійснення повноважень, відповідно до затверджених ними кошторисів. Органи студентського самоврядування публічно звітують про використання коштів та виконання кошторисів не рідше одного разу на рік.

В Університеті та його структурних підрозділах активно функціонують Рада молодих вчених (РМВ) і Наукове Товариство студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих вчених (НТСАДМВ), метою діяльності яких є активізація професійної діяльності та сприяння кар'єрному росту молодих учених і студентів Університету, об'єднання їх зусиль для розробки актуальних наукових проблем і вирішення пріоритетних наукових завдань, розвиток інноваційної діяльності молодих учених і залучення їх до ефективної пропаганди новітніх досягнень науки та її популяризації.

РМВ Університету є дійсним членом Ради молодих вчених при МОН України, яка є офіційним представником молодих учених України на міжнародній платформі Eurodoc (European Council of Doctoral Candidates and Junior Researchers). РМВ Університету є також партнером Ради молодих вчених НАН України.

НТСАДМВ було створено 27 листопада 2017 р. за ініціатииви Ради молодих вчених і представників Наукового товариства студентів та аспірантів, відомого серед вітчизняних ЗВО щорічною конференцією "Шевченківська весна", яка є однією з візитівок Університету. Положення про НТСАДМВ було затверджене на Конференції трудового колективу Університету 15 грудня 2017 р. Товариство та його осередки у структурних підрозділах Університету формуються на демократичних засадах шляхом виборів Конференцією трудового колективу Університету та конференціями (загальними зборами) відповідних структурних підрозділів. Орган управління Товариством Університету складається з Голови та двох заступників (гуманітарний, природничий напрями), структурного підрозділу – Голови й заступника.

У роботі НТСАДМВ можуть брати участь особи віком до 35 років (для докторантів – 40 років), які навчаються або працюють у Київському університеті. Воно діє на принципах свободи наукової творчості; добровільності, колегіальності, відкритості; рівності права осіб, які навчаються, на участь у діяльності товариства, а також забезпечує захист прав та інтересів своїх членів, зокрема щодо питань наукової діяльності, підтримки наукоємних ідей, інновацій та обміну знаннями.

НТСАДМВ КНУ приймає акти, що регламентують його організацію та діяльність; проводить організаційні, наукові й освітні заходи; популяризує наукову діяльність серед студентської молоді, сприяє залученню осіб, які навчаються, до наукової роботи та інноваційної діяльності; представляє інтереси студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів і молодих учених перед адміністрацією Університету й іншими організаціями з питань наукової роботи та розвитку академічної кар'єри; сприяє підвищенню якості наукових досліджень; обміну інформацією між молодими вченими та дослідниками; розвитку міжвузівського і міжнародного співробітництва; взаємодіє з Національною академією наук України та національними галузевими академіями наук, науковими й науково-дослідними установами тощо.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Чому радянська влада відмовилась від університетської системи освіти? Чи виправдав себе цей експеримент?
2. Які нові методи навчання застосовували в Інституті народної освіти?
3. Чому Київський університет отримав ім'я Т. Шевченка?
4. Який вплив на університет мали політичні репресії?
5. Назвіть основні досягнення Київського університету в радянський період.
6. Проаналізуйте зміст поняття "університетська автономія". Порівняйте його еволюцію від Середньовіччя до сучасної "автономії закладу вищої освіти".
7. Підготуйте доповідь про розвиток наукових досліджень в одному зі структурних підрозділів Університету в добу Незалежності.
8. Охарактеризуйте зміни у відносинах "викладач – студент", які відбуваються у Київському університеті? Як Ви розумієте поняття "студентоцентроване навчання"?
9. Які права та обов'язки мають студенти?
10. Охарактеризуйте діяльність органів студентського самоврядування Київського університету.

Література

1. *Звіт Ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Губерського Леоніда Васильовича 2017* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/zvit/zvit-rektora-2017.pdf>.
2. *Звіт Ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Губерського Леоніда Васильовича 2018* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/zvit/zvit-rektora-2018.pdf>.
3. *Етичний кодекс університетської спільноти* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/ethical-code/Ethical-code-of-the-university-community.pdf>.
4. *Ідея університету: сучасний дискурс* / Л. В. Губерський, В. Г. Кремень, С. В. Курбатов та ін.; за ред. Л. В. Губерського, А. С. Філіпенка. – К., 2014.
5. *Історія Київського університету* / відп. ред. О. З. Жмудський. – К.: Вид-во Київського університету, 1959.
6. *Історія Київського університету* / кер. авт. кол. В. Ф. Колесник. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014.
7. *Історія Київського університету: у 2-х т. / за ред. Л. В. Губерського, І. К. Патриляка, В. Ф. Колесника, А. І. Чуткого.* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2019. – Т. 1–2.
8. Казьмирчук Г. *Вступ до університетських студій: нариси та інформативні документи* / Г. Казьмирчук, М. Казьмирчук. – К.: ПП "КП УкрСіч", 2018.
9. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка: шляхами успіху* / ред. кол.: В. Скопенко, О. Третяк, Л. Губерський та ін. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2006.
10. Парфіненко А. Ю. *У пошуках причин "ліквідації" університетів України (аналіз радянської журнальної публіцистики 1920-х – початку 1930-х років)*. – Харків: "С.А.М.", 2008.
11. Патриляк І. К. *Нариси з історії Київського університету: навч. посіб. для студ. іст. факультету* / І. К. Патриляк, М. А. Боровик, О. В. Ляпіна. – К.: КНУТШ, 2009.
12. *Політичні протести й інакodomство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали* / упоряд. В. М. Даниленко. – К.: Смолоскип, 2013.
13. *Положення про студентське самоврядування Київського національного університету імені Тараса Шевченка* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sp.knu.ua/wp-content/>

uploads/2018/03/ПОЛОЖЕННЯ-ПРО-ОСС-КНУ-ухвалено-13-березня-2018-року.pdf.

14. *"Про вищу освіту"*: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: /<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

15. *Про наукову і науково-технічну діяльність"*: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

16. *"Про освіту"*: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

17. *Професори Київського університету: біогр. довід.* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014.

18. *Професори Київського університету: короткий біогр. довід.* / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.; наук. ред. Ю. В. Латиш. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2019.

19. *Ректори Київського університету. 1834–2006* / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська, та ін. – К.: Либідь, 2006.

20. *Статут Київського національного університету імені Тараса Шевченка* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.prof.univ.kiev.ua/prof/2011-06-14-16-17-19/2011-06-24-09-20-58/75-2013-01-16-01-00-41.html>.

Тема 5

ІНСТИТУТ ЖУРНАЛІСТИКИ ЯК ПРОВІДНИЙ ОСЕРЕДОК ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ Й НАУКИ В УКРАЇНІ

5.1. Ідеї класичного журналізму – крізь призму університетської освіти.

5.2. Особливості професійної підготовки фахівця освітньої галузі "Журналістика".

5.3. Випускники факультету / Інституту журналістики: відповідальність перед суспільством.

5.1. Ідеї класичного журналізму – крізь призму університетської освіти

Неухильний прогрес преси, зростання не тільки назв періодичних видань, а й їхніх тиражів, проникнення реклами у творчу атмосферу новинної журналістики, розвиток фотографії, розширення поліграфічних можливостей, поява радіо наприкінці XIX ст. сприяли настійній потребі редакцій у кваліфікованих співробітниках. Нестача репортерів, оглядачів, коментаторів, рецензентів особливо відчувалась у провінції. Випадкові співробітники, які не володіли навичками пошуку, відбору та опрацювання фактів, не могли врятувати періодику, що потребувала як освічених літераторів, так і знавців правових засад функціонування журналістики, методів здобуття суспільно вагомої інформації, принципів впливу на громадську думку тощо.

На межі XIX–XX ст. у багатьох країнах світу (Німеччині, Англії, Швейцарії, Італії, США, Японії, Китаї) почали з'являтися журналістські курси та школи. Це передусім школи репортерів при редакціях великих газет, курси із журналістики в університетах – Пенсільванському (1893, США) та Цюріхському (1903,

Швейцарія), окремі журналістські програми на юридичних факультетах у Вашингтоні, Філадельфії, Чикаго.

Початок університетської освіти для журналістів поклав Дж. Пулітцер (1847–1911), американський медіамагнат і досвідчений журналіст, який цінував усебічність знань, ерудицію і наполегливість у здобутті вичерпних фактів. Він здолав непростий шлях іммігранта (народився в угорському містечку Мако): від репортера провінційної газети до власника кількох успішних періодичних видань, поступово перетворюючи їх в "органи правди", сповідуючи ідею служіння людям, захисту прав та ідей, а не упереджених поглядів, боротьбу з обманом і шахрайством. Випробовуючи власні методи завоювання читача (сенсаційні кримінальні повідомлення, злободенні коментарі й огляди, "безперервність і цілісність" фактів), Дж. Пулітцер став наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. родоначальником "нового журналізму" і "батьком жовтої преси". За кілька років до завершення свого земного буття видавець і журналіст склав заповіт, за яким залишив 2 млн американських доларів Колумбійському університету (Нью-Йорк, США) на створення Вищої школи журналістики (30 вересня 1912 р. 79 студентів розпочали навчання, серед них було з десяток жінок) та заснування премії (Пулітцерівська премія) у галузі журналістики, літератури, музики й театру в США.

Пулітцерівська премія вручається щорічно, починаючи з 1917 р., у перший понеділок травня опікунами Колумбійського університету. Серед основних номінацій такі: "За служіння суспільству", "За видатне розслідування", "За розкриття національної теми", "За видатне подання сенсаційного матеріалу", а також за міжнародне розслідування, коментар, нарис, художню критику, редакційний коментар, карикатуру, за новину і художню фотографію тощо. Лауреатами цієї престижної премії в галузі літератури різного часу були американські письменники: Е. Хемінгуей, В. Фолкнер, Т. Вільямс, Н. Мейлер, М. Мітчелл, Р. П. Воррен, Д. Стейнбек, Д. Апдайк тощо.

Нині Вища школа журналістики Колумбійського університету – одна із провідних освітніх установ у світі, що відстоює основні цінності журналістської етики та передового досвіду, упроваджуючи інновації в медіавиробництві та професійному

навчанні. Тут здобувають фах студенти з усього світу, щоб стати лідерами у своїй галузі.

Ідея створення журналістських курсів, а потім шкіл та окремих освітніх закладів обговорювалася і в літературному середовищі Росії; насамперед "школа журналістів" стала предметом суперечок на літературних гуртках, у видавництвах, редакціях. Більшість констатувала потребу освіченого, різнобічно підготовленого журналіста. Літературні видання, де вчили писати, нерідко називали "вільними академіями".

До активних громадських обговорень спонукала і брошура "Преса як влада сучасного над майбутнім" (1899) К. Трубникова, російського журналіста й банкіра, засновника першого телеграфного агентства в Росії, видавця і редактора низки петербурзької періодики ("Биржевые ведомости", "Новое время", "Записки для чтения", "Экономические ведомости", "Телеграф", "Мировые отголоски"). Серед прихильників заснування школи журналістів був публіцист П. Берлін (народився в Ростові-на-Дону Катеринославської губернії), який відстоював західні тенденції створення школи журналістів для "підвищення освітнього рівня" працівників цієї сфери, вважаючи передумовою професійного успіху здобуття знань, ґрунтовну обізнаність у важливих сферах суспільного життя (без цього важко уявити професійного газетяра). Здобувши дві вищі освіти (медичну в Цюрихському університеті, юридичну – в Берлінському університеті), П. Берлін активно долучився до російської преси: був членом редколегії "Современного слова", публікувався в журналах "Жизнь", "Образование", "Научное образование", "Народное хозяйство", "Вестник Европы", "Русская мысль", "Современный мир", "Еврейский мир" тощо.

Незважаючи на вагомі переконання досвідчених журналістів і письменників, голоси супротивників здійснення такого кроку за допомогою професійної освіти журналістів не стихали. Скажімо, уже в роки діяльності журналістських курсів у Москві газета "Русский листок" продовжила дискусії, один із авторів категорично заперечував потребу цілеспрямованого теоретичного та практичного навчання працівників газет і журналів. Він уважав, що "журналізм – професія, але професія особливого виду", вона від-

різняється від професії лікаря чи інших, що характеризуються спільністю технічних прийомів та однорідністю підготовки; журналізм вимагає від своїх фахівців "різнобічної діяльності".

Нарешті у жовтні 1904 р. Міністерство народної освіти Росії розглянуло програму проф. Л. Владимиrowа про відкриття в Москві "наукових і практичних курсів для журналістів". Відповідь установи була позитивною, тож 9 листопада 1904 р. ініціатор виступив із доповіддю про створення курсів журналістів на засіданні московського відділення Російського товариства діячів видавничої справи, підкреслюючи назрілу потребу навчання "газетних працівників", особливо у провінції.

Готуючи документи для отримання дозволу, Л. Владимиров стикнувся з нерозумінням "цієї потреби часу" серед чиновників; навіть міністр народної освіти в розмові із професором назвав його ідею "малоуспішною". І все ж авторитет вченого юриста, відомого московського адвоката переважив думки тих, хто вважав виключно літературні здібності достатньою підставою для роботи у пресі.

Варто згадати, що Леонід Євстахійович Владимиров (Володимиров) народився на Полтавщині, навчався в Харківському університеті, згодом працював тут як приват-доцент, викладаючи юриспруденцію. У цьому навчальному закладі він захистив кандидатську ("Про значення лікарів-експертів у кримінальному процесі") й докторську ("Суд присяжних") дисертації, здобув науковий ступінь доктора кримінального права. Обраний екстраординарним професором на кафедрі кримінального права та судочинства, 1893 р. здобув звання заслуженого професора. Свою кар'єру Л. Владимиров продовжив у Москві як адвокат, не полишаючи наукових досліджень у галузі кримінального судочинства та кримінального права. Він став автором посібників із проведення захисту в кримінальних справах, одного з перших підручників із загальної частини кримінального права.

Невипадково Л. Владимиров в основу журналістської освіти ставив "систематичні етико-юридичні знання", необхідні для вивчення й обговорення питань суспільного життя, що становили суть публіцистики.

Програма журналістських курсів Л. Владимірова включала такі дисципліни, як пропедевтика законодавства, філософія, право, етика, політична економія, загальна історія літератури, російське державне право з коротким оглядом державних установ деяких закордонних держав, фінансове право, статистика, цивільне, торгове, поліцейське й судове право. Серед практичних дисциплін, пов'язаних із безпосереднім функціонуванням преси та журналістськими навичками, вирізнялися загальна історія преси, історія мистецтва, репортаж, стилістика, стенографія, фотографування, рахівництво, коректура.

Детальну програму курсів журналістики на підставі доповіді Л. Владимірова було опубліковано в газеті "Русский листок". Навчання було розраховано на три семестри (по чотири місяці в кожному). Дисципліни розподілилися таким чином: у першому семестрі – енциклопедія права, етика, політекономія, загальна історія літератури; у другому – державне, кримінальне і торгове право, цивільне право, судочинство; третій семестр відводився для вивчення міжнародного, поліцейського й фінансового права, історії мистецтв тощо. Паралельно з етико-правовими дисциплінами читалися курси практичного спрямування: стенографія, рахівництво, написання рецензій, звітів, репортажів і т. д. Студенти могли отримати такі практичні завдання, як написання рефератів із літератури, вправи з малювання, стенографії, фотографування; підготовка літературних статей, судових звітів, рецензій, бібліографічних заміток. До педагогічного складу були запрошені фахівці із права, статистики, етики, літератури, кілька письменників згодні поділитися своїми творчими досягненнями на ниві публіцистики.

Тож 8 лютого 1905 р. стараннями проф. Л. Владимірова в Москві відкрилися перші журналістські курси на території Росії. Курси були вечірні, тривали із 6 до 8 год вечора. Події першої російської революції 1905 р. стали на заваді успішного завершення запланованої програми. Із незначною перервою третій триместр продовжився в січні 1906 р., даючи змогу опанувати як теорію суспільно значущих дисциплін, так і практику газетної справи. Вірогідно, ці курси проіснували до 1911 р.

Інші курси газетної техніки як "успішний проект журналістської освіти" виникли в Одесі, де функціонували з 1905 по 1917 р. Засновником став редактор-видавець газети "Одесская жизнь" Адольф Харитонович Рабинович (літературний псевдонім – Чивонибар). Тут було задумано дві форми навчання: очну й заочну. Оголошення про набір на одеські курси були надруковані не тільки в місцевій, а й у столичній пресі, поширювалися навіть спеціальні буклети. Курси розраховувалися на чотири місяці та включали такі основні дисципліни: психологія, філософія, логіка, політекономія, законодавство, а також спеціальні дисципліни: історія журналістики, історія російської та зарубіжної літератури, історія мистецтва, статистика, техніка репортажу, фейлетону і белетристики, закони про пресу й авторське право, стилістика. Знання у сфері комерції, стенографії, коректури, редакторської та секретарської справи теж були незайвими. При поданні заяви кожен бажаючий міг вибрати певну спеціалізацію. Серед викладачів цих курсів називалися імена відомих письменників: Леоніда Андрєєва, Олександра Купріна, Олександра Амфітеатрова. По закінченні навчання видавалися свідоцтва, а також рекомендаційний лист для роботи в редакціях.

У Росії існували інші подібні проекти, зокрема гурток петербурзьких журналістів намагався відкрити школу журналістів у 1902 р. У 1913 р., зазначає дослідник В. Семиков, Товариство діячів преси у своєму періодичному органі "Журналист" повідомило про проект створення курсів газетної техніки, на яких можна було отримати професійні знання з "усіх галузей газетної, журнальної, поліграфічної й видавничої справи" та поповнити свою загальну освіту. Ідею не було реалізовано.

З особливою гостротою постала проблема кваліфікованих кадрів у час бурхливих перетворень і перебудови країни. Так, перший з'їзд журналістів у Росії 1918 р. наголосив на необхідності відкриття курсів журналістів у Москві (створено центральні газетні курси в Комуністичному інституті ім. Я. М. Свердлова, із 1939 р. заклад отримав назву Вища партійна школа при ЦК КПРС). Як зазначав професор О. Бережной, така школа сформувалась і в Петрограді за участю Товариства журналістів. Щонеділі для працівників преси читали лекції пи-

сьменники й публіцисти О. Купрін ("Про репортера в газеті") та О. Амфітеатров ("Про редактора"), про "економіку газетного господарства" розповідав І. Левін. Згодом школа журналістів сформувалася при Російському телеграфному агентстві (РОСТА), куди потрапляли здебільшого працівники місцевих газет для підвищення кваліфікації. Подібні низові "лікбези" відкривалися на початку 20-х рр. ХХ ст. у Петрограді, Вітебську, Єкатеринбурзі, Ташкенті, Баку, Смоленську, Казані.

Уже в 1920 р. було розроблено проект Положення про інститут журналістики (це заслуга, у першу чергу, колишнього студента юридичного факультету Московського університету К. Новицького та його сподвижників – ентузіастів розвитку журналістської освіти), тому вже наступного року московська школа журналістики перетворилася в Інститут червоних журналістів (із 1923 р. – Державний інститут журналістики, із 1930 р. – Комуністичний інститут журналістики, із 1931 р. – Всесоюзний комуністичний інститут журналістики). Спочатку це була однорічна програма, згодом – трирічна; тут дбали про засвоєння основних засад друкованої та усної пропаганди й агітації, підготовку досвідчених редакторів, відповідальних секретарів, завідувачів відділами.

Питання журналістської практики розглядалося на III Всеросійському з'їзді працівників преси; 20 лютого 1922 р. ухвалено циркуляр ЦК РКП(б), в якому йшлося про "достатньо компетентних та авторитетних членів партійних комітетів", які б керували пресою; влаштування постійних нарад співробітників газет і кореспондентів із фабрик і заводів; "систематичне надання редакціям із важливіших питань партійно-політичних директив" тощо. Ідеологічне керівництво пресою, висунення на передові позиції журналістів-комуністів потребували широкого залучення вищих навчальних закладів країни до виховання партійних кадрів для газет і журналів: факультет суспільних наук та етнологічний факультет Московського університету, факультет мовознавства й матеріальної культури Ленінградського університету (у 1926 р. було створено кафедру газетної справи), редакційно-видавнича секція Вищого літературно-художнього інституту в Москві, Інститут живого слова в Пет-

рограді (із 1924 р. тут засновано відділення літературної творчості та журналістики) готували літературних редакторів і критиків, газетних працівників широкого профілю. Було створено газетні технікуми, своєрідні профтехучилища ("школи газетного учнівства"), курси підвищення кваліфікації та перепідготовки журналістських кадрів. З'явилася мережа дописувачів: сількорів (сільських кореспондентів), робкорів (робітничих кореспондентів), робсількорів (робітничо-селянських кореспондентів), юнкорів (юних кореспондентів), диткорів (дитячих кореспондентів), пікорів (піонерських кореспондентів) і т. п.

Широка індустріалізація та колективізація в СРСР у 30-ті рр. XX ст. сприяли не тільки диференціації періодичних видань (зокрема для селян, робітників, інших соціальних груп), а й створенню низової преси (районної, фабрично-заводської, газет машинно-тракторних станцій (МТС), колгоспів і радгоспів), що привело до значного збільшення кількості видань та зростання потреби в ідеологічних кадрах. На вирішення цих питань була орієнтована Постанова ЦК ВКП(б) "Про кадри газетних працівників" (11 листопада 1930 р.), в якій зазначалося, що в ході "розгортання соціалістичного наступу" від редакторів і всього складу редакційних працівників вимагалася "істинно більшовицька витримка й організаційні здібності, вміння по-бойовому й необхідними темпами організовувати маси". Особлива увага зверталася на робсількорівський рух у всесоюзних масштабах (при газеті "Правда" з цією метою видавався керівний журнал "Робоче-крістьянський кореспондент"), його зв'язок із партійними та профспілковими організаціями, налагодження політико-виховної роботи; робкорівській і сількорівській рух мав стати "школою комунізму", перетворитися в "базу підготовки десятків тисяч нових робітників нашої преси".

У країні розгорнулася ціла система підготовки й перепідготовки кадрів для преси, де були задіяні Комуністичні академії, Комуністичний інститут журналістики, місцеві комуністичні вищі навчальні заклади й вечірні інститути журналістики, літературні факультети; технікуми, школи та курси газетних працівників; курси марксизму, сектори підготовки й перепідготовки журналістських кадрів тощо.

Для формування працівників преси в Україні перший спеціальний навчальний заклад було створено в Харкові 1926 р. – Український (Всеукраїнський) комуністичний інститут журналістики (УКІЖ), закладений на базі попереднього функціонування факультету журналістики Комуністичного університету імені Артема. Навчання тривало три роки, передусім увага зверталася на партійну підготовку редакторів газет (районних, великих заводських, багатотиражних) і керівників відділів обласних газет. Основними вважалися такі дисципліни, як марксистсько-ленінське вчення про пресу і теорія та практика радянської журналістики; до практичної частини оволодіння професією належали журналістська майстерність, літературне редагування, техніка оформлення газетної шпальти. Але суть полягала в тому, що "практично-технічний досвід ігнорувався", ці професійні "ази" могли виконувати "безпартійні репортери". Ідеологічне підґрунтя забезпечували викладачі партійно-політичних дисциплін, адже роль журналіста полягала, за ленінською формулою, передусім у тому, щоб стати не тільки "пропагандистом й агітатором, а й колективним організатором" у суспільстві.

До навчального процесу в УКІЖі був залучений публіцист і вчений, громадсько-політичний діяч І. Майстренко, активний учасник Української революції 1917–1921 рр., член українських комуністичних партій (КП(б)У, УКП ("боротьбистів") та УКП ("україстів"). Свій ґрунтовний досвід газетного працівника журналіст намагався передати своїм студентам. У 1931–1935 рр. І. Майстренко був заступником директора УКІЖу, але наступного року був виключений із партії і репресований радянським режимом. Звільнений напередодні війни, публіцист згодом виїхав до Австрії, потім – до Німеччини, де редагував газету Української революційно-демократичної партії "Вперед" (Мюнхен, 1949–1960), у повоєнний період був професором і ректором Українського технічно-господарського інституту (Регенсбург, Німеччина).

Спогади учасника революційних подій в Україні викладено у книзі "Історія мого покоління", де в розділі "Голод і ежовщина" автор згадував і час роботи в УКІЖі. Журналістику, яку був покликаний викладати в навчальному закладі, І. Майстренко уявляв як "набування практично-технічного досвіду людей з до-

брою загальною освітою і з природними літературними здібностями", але виявилось, що саме цей компонент ігнорувався ("ні стенографії, ні писання на машині, ні фотографування не викладалось"). На педагогічну роботу не запрошено жодного колишнього редактора (як виняток – "добрий безпартійний фейлетоніст"); до УКІЖу приймали здебільшого членів партії, робітників із виробництва; більшість "завербованих студентів", особливо з Донбасу, не знали української мови, хоча виш був із українською мовою викладання. При тому, що І. Майстренко мав вищу економічну освіту й досвід викладання політичної економії у педтехникумі імені Г. Сковороди, але цей предмет "контролювався" партійними органами, тому довелося обрати західноєвропейську літературу.

У страшний час розгортання сталінських контрреволюційних злочинів, розгрому досягнень українізації та арештів національно свідомої інтелігенції, "винищення голодом мільйонів українських селян і мешканців історичних українських міст Лівобережної України", І. Майстренко вирішив "шекспіризувати" зрадника революції Сталіна за "методом Гамлета". Педагог уважав за потрібне: "...читати в інституті лекції про Шекспіра, щоб у слухачів нав'язувалося порівняння зі Сталіном, про Бальзака, щоб його негативні персонажі пов'язувалися з негативними образами сталінської доби". Подібні сюжети добирались і у творах М. Гоголя, П. Мирного та інших відомих літераторів, без знання яких не міг відбутися "культурний журналіст". Ці знання особливо успішно передавав І. Майстренко як викладач слухачам однорічного комсомольського факультету, де готували працівників комсомольської преси. Але навіть навчання літератури стало небезпечним предметом, особливо коли це стосувалося сучасників – українських митців, чиє становище в УРСР було "критичним", зважаючи на масові арешти.

Лекції студентам УКІЖу в 1933–1939 рр. читав і молодий викладач, літературознавець і мовознавець Ю. Шевельов, який час од часу друкував свої рецензії та огляди на шпальтах харківської преси, а наукові статті подавав до журналів Харківського університету та вишу, де сам працював (скажімо, у "Записках Інсти-

туту журналістики" надруковано статтю "Із спостережень над мовою сучасної поезії").

Заступника директора УКІЖу й викладача І. Майстренка, як і науковця та публіциста Ю. Шевельова могли пам'ятати випускники харківського навчального закладу – поет і журналіст Ф. Мицик (працював у газетах "Комсомолец України", "Глос радзецькі", "Безбожник"), прозаїк і журналіст А. Хорунжий (відповідальний секретар газети "Кіровоградська правда", фронтовий кореспондент газет "За честь Батьківщини" і "Крила перемоги", заввідділом журналів "Вітчизна" та "Дніпро", редактор газети "Літературна Україна"). Ідеологічно-професійний вишкіл цього закладу вищої освіти в Харкові пройшли також поет і перекладач М. Нагнибіда, письменник і сценарист М. Зарудний, літератор М. Шаповал тощо.

До навчання в цьому інституті (1937–1940) долучився і майбутній декан факультету журналістики Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка Д. Прилюк, який у практичній журналістиці пройшов авторитетний і серйозний шлях (від відповідального редактора харківської обласної молодіжної газети "Ленінська зміна", заступника відповідального редактора обласної газети "Зоря Полтавщини", відповідального редактора послідовно обласних газет – "Вінницька правда" і "Київська правда" до відповідального редактора республіканської газети "Колгоспне село" (згодом – "Сільські вісті"), а невдовзі застосував ці прикладні знання в науково-педагогічній діяльності – як автор навчальних посібників і монографій, доктор філологічних наук, професор, наставник не одного покоління аспірантів і докторантів. У творчому доробку письменника й публіциста – книжки балад і сказань, оповідання для дітей, романи й повісті, гуморески та фейлетони, "публіцистична панорама в новелах і роздумах" ("Одвічне", "Безсмертя батьків", "Повноколосся", "Земносили", "Ми були молоді", "Відгомін", "Давні знайомі", "Село, а в ньому люди" тощо). Досі не втратили свого дослідницького підґрунтя тексти лекцій, навчальні посібники та монографії, що можуть допомогти опанувати журналістську майстерність: "Мистецтво писати", "Проблеми теорії публіцистики", "Теорія і

практика журналістської творчості", "Спостереження і дослідження фактів журналістом".

Із розгортанням подій Другої світової війни на території України УКІЖ у 1941 р. було евакуйовано до Алма-Ати, де він приєднався як факультет журналістики до Казахського державного університету. Саме тут отримав диплом про вищу освіту колишній студент із Харкова М. Зарудний, який згодом стане автором низки драматичних і прозових творів, а за його сценаріями зніматимуться художні фільми та фільми-спектаклі (Київська кіностудія художніх фільмів імені О. Довженка, студія "Укртелефільм").

Вже в повоєнний час питання підготовки журналістських кадрів у СРСР вирішувалося масштабніше: спочатку до вирішення кадрового забезпечення інформаційного простору держави долучилися Вищі партійні школи (так, у 1946 р. відкрилося таке відділення в Києві), наступного року почали формувати відділення журналістики в державних університетах. Зокрема вже наступного року в Києві та Харкові на відділення журналістики філологічних факультетів вступило загалом 130 осіб. Зі створенням самостійного факультету в 1953 р. харківське відділення було ліквідовано, а студенти влилися в потік тих, хто здобував професійні знання в КДУ.

Заснування факультетів журналістики розпочалось у 1952 р. із відкриття такого окремого структурного підрозділу в Московському державному університеті імені М. В. Ломоносова за розпорядженням Ради Міністрів СРСР. У діяльності нового факультету об'єднано зусилля відділення журналістики філологічного факультету МДУ та редакційно-видавничого факультету Поліграфічного інституту в Москві. Було відкрито чотири кафедри: історії, теорії і практики радянської преси; історії російської журналістики та літератури; редакційно-видавничої справи та стилістики російської мови. Сьогодні тут працюють 15 кафедр.

У Ленінградському державному університеті традиційно було відкрито відділення журналістики у складі філологічного факультету (1945), де для справи виховання майбутніх журналістів існувало дві кафедри: історії журналістики, а також теорії і практики радянської преси. Лише в 1961 р. тут було сформовано

факультет журналістики. Із 2011 р. це Інститут "Вища школа журналістики та масових комунікацій" (12 кафедр готують бакалаврів і магістрів у сфері журналістики, міжнародної журналістики, реклами та зв'язків із громадськістю, медіакомунікації) Санкт-Петербурзького університету.

Таким чином, у 1947 р. відкрилося відділення журналістики на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Першими студентами було зараховано 87 осіб, здебільшого це недавні фронтовики, вчорашні військові кореспонденти, партійні й комсомольські працівники в радянській армії, на яких покладалися надії успішного засвоєння марксистсько-ленінської ідеології та її поступового втілення в життя. Важлива роль у становленні журналістської освіти того часу належала заступнику декана В. Рубану, викладачу В. Прожогіну (запрошений із Вищої партійної школи при ЦК КП(б)У), які читали основні журналістські дисципліни. Зокрема В. Рубану в січні 1948 р. було доручено редагувати загальноуніверситетську газету "За радянські кадри" (згодом перейменована в "Київський університет"), до якої він залучав і студентів. Практичною формою випробування пера була й факультетська стіннівка "Філолог" (потім "Радянський філолог").

Ідеологічні "перекуси" значною мірою перешкоджали динаміці розгортання журналістської освіти. Скажімо, у 1947 р. не вдалося укомплектувати новостворену кафедру журналістики (згодом – кафедра теорії та практики радянської преси); із переходом В. Рубана на роботу в апарат ЦК КП(б)У в 1948 р. його місце заступника декана із відділення журналістики посів історик, викладач марксизму-ленінізму І. Зозуля, який в основному зосередився на функціях ідеологічного виховання та партійного керівництва студентською пресою й гуртками.

На початку 1951 р. виконуючим обов'язки завідувача кафедри теорії та практики радянської преси призначено В. Прожогіна, до роботи в університеті повернувся В. Рубан (за сумісництвом), приєднався до колективу і недавній секретар Київського міськкому комсомолу П. Федченко. Активно виявили себе в університетському житті аспіранти Д. Шлапак і К. Млинченко, студенти Є. Бондар і М. Канюка.

У звіті факультету за 1950–1951 навчальний рік зазначено високу успішність у навчанні студентів відділення журналістики, але було виявлено й недоліки, а саме: низька дисципліна, неукомплектованість кафедри та робота більшості викладачів за сумісництвом, відсутність навчальної бази, брак лабораторій і приміщень для роботи студентських гуртків тощо. Виробничу практику того часу майбутні журналісти проходили за чотирма напрямками: київські газети, Республіканський комітет радіоінформації, центральне управління РАТАУ; обласні видання Донбасу та Дніпропетровської області; Одеса, Херсон, Ізмаїл; Львів та Ужгород, об'єднавши центр, схід і захід, а також південь України.

Навчальний процес у відділенні журналістики філологічного факультету КДУ відбувався на основі навчальних планів зі спеціальності "Журналістика", затверджених у Москві. Вже у 1952–1953 навчальному році значно зросла кількість і різноманітність фахових дисциплін: окрім теорії і практики радянської преси, історії російської журналістики, історії більшовицької преси, історії зарубіжної журналістики, історії книгодрукування в Росії, студенти мали змогу вивчати факультативні предмети (стенографія, фоторепортаж, машинопис).

У 1953 р. відбулася реорганізація відділення в самостійний факультет (відповідно до наказу Міністерства культури СРСР від 30 липня 1953 р.). Факультет журналістики КДУ очолив випускник Всесоюзної Академії суспільних наук, кандидат історичних наук І. Слободянюк (1953–1959). На той час працювало дві кафедри: історії журналістики (під керівництвом доц. В. Рубана) та теорії і практики партійної і радянської преси (під керівництвом доц. І. Слободянюка). До навчального процесу були залучені журналісти з багатолітнім досвідом – викладачі В. Прожогін, І. Прокопенко, М. Шестопал, Д. Шлапак, П. Федченко, П. Бакулін, Є. Бондар, Л. Суярко, П. Іванов. За сумісництвом запрошено читати лекції: Ю. Лазебника – заступника завідувача відділу пропаганди та агітації ЦК КП(б)У, доцента С. Крижанівського – старшого наукового співробітника Інституту літератури УРСР, кандидата історичних наук І. Дем'янчука – заступника редактора журналу "Наука і життя", кандидата філологічних наук С. Петрова – співробітника відді-

лу стародруків Державної публічної бібліотеки УРСР, М. Карпова – редактора журналу "Блокнот агітатора".

За роки діяльності факультету журналістики у структурі КДУ змінювалися очільники: канд. філол. наук, доц. М. Шестопад (1955–1957), канд. філол. наук, доц. В. Рубан (1959–1965, із 1970 р. – д-р філол. наук, проф.), д-р філол. наук, проф. Д. Прилюк (1965–1969, 1972–1982), канд. іст. наук, доц. Є. Бондар (1969–1971), канд. іст. наук О. Маркевич (1971–1972), канд. філол. наук, доц. О. Мукомела (в. о. декана, 1982–1983), д-р іст. наук, проф. А. Москаленко (1983–1993).

До двох кафедр – історії журналістики та теорії і практики радянської преси згодом приєдналися кафедри: журналістської майстерності та редагування (1971), стилістики, редагування і видавничої справи (1972; на сьогодні це – кафедра мови і стилістики), журналістської майстерності (1990, нині це кафедра видавничої справи і редагування), теорії масової комунікації (2002, на сьогодні – кафедра соціальних комунікацій) тощо. Упродовж тривалого часу відбувалися зміни в назвах кафедр. Скажімо, кафедра історії журналістики отримала назву "Кафедри історії літератури та журналістики" (1973), а з 2007 р. повернулася до первісного варіанту. Один із найстаріших підрозділів – кафедра теорії і практики радянської преси (партійно-радянської преси), що була сформована в 1951 р., нині має назву кафедри періодичної преси. Кафедра історії партійно-радянської преси (1965) послідовно змінювала назви: наукових основ пропаганди та історії партійно-радянської преси (1988), зарубіжної журналістики (1989), міжнародної журналістики (1994–2012).

Місцем функціонування факультету журналістики став так званий Жовтий корпус на бульварі Шевченка, 14, де студенти навчалися у другу зміну. Тут працювали фотолабораторія, радіо- й телевізійна студія, клас машинопису, поліграфічна база при видавництві університету. Потреби студентів і викладачів у навчальній літературі забезпечував кабінет журналістики, була окрема кімната з поточною пресою – всесоюзною, республіканською, обласною.

Студентів факультету журналістики охоче запрошували до співробітництва в багатотиражній університетській газеті

"За радянські кадри" / "Київський університет". У першій половині 50-х рр. ХХ ст. створено факультетські стіннівки "Слово – зброя" та сатиричні видання "Лінотип" (як пояснював професор Ю. Ярмиш, "лінотип" – це тогочасна набірна машина, але творчі дописувачі трактували назву по-своєму: "лінивий тип"), "Негатив", "Сачок сачком", "Абракадабра" та ін. У 70-х рр. із ініціативи декана Д. Прилюка факультет отримав власну друковану газету "Молодий журналіст", де відточувало своє перо не одне покоління початківців-публіцистів. Трохи пізніше було засновано ще кілька періодичних видань, де студенти демонстрували свої вміння із журналістської майстерності ("Патріот", "Студентська газета").

Про своїх викладачів із повагою завжди згадують випускники різних поколінь. Так, заслужений журналіст України В. Курман зазначив: "Із вдячністю сьогодні згадуємо таких педагогів-вихователів, наставників, непересічних особистостей, як Юхим Антонович Лазебник, Роман Григорович Іванченко, Тетяна Савівна Ярмоленко, Павло Максимович Федченко, які ненав'язливо прищеплювали розуміння того, що журналіст мусить насамперед поважати думку людини, вміти її вислухати, зрозуміти...". Л. Лисенко, випускниця 1971 р., із повагою характеризувала проф. О. Бабишкіна, який прагнув дати студентам "смак і сміливість до пізнання та позитивного бажання вчитися; хотів нас вести і ввів у колосальний храм української національної культури у широкому світовому часопросторі та у постатях титанів... Бути українцями і пізнавати велику родину народів. Любити, вірити, бути світлим, працездатним, життєтворчим, незаздрисним. Високо ставити товариство, шанувати традиції, нести СЛОВО, мати спільну й вічну мову із рідною землею. Триматися із усіх сил. Не брехати. Брати на себе відповідальність...".

Траплялися кумедні та курйозні випадки під час навчання, доводилося "гризти граніт науки", працювати у студентських загонах, допомагати колгоспам і радгоспам, грати в КВН, формувати футбольну збірну, зачитуватися книгами викладачів і дописувати до потужної стіннівки "Слово – зброя". Традиційно, "стресовими" для новоспечених студентів, ставали контрольні диктанти, що проводилися доцентами кафедри мови та стилістики

М. Каранською та М. Парахіною. Як згадувала випускниця 1980 р. С. Галаур, "лічені одиниці отримали позитивні оцінки, особливо з української мови, решті довелося потім довго-довго ходити на "лікнеп" (ліквідацію неграмотності) – інтенсивні додаткові заняття, що відбирали досить-таки дебелий шмат дозвілля".

Цього ж часу поширювалася журналістська освіта у Львівському державному університеті, де 1953 р. було відкрито відділення журналістики, а вже у 1954 р. його реорганізовано у факультет журналістики. Тривалий час функціонувала лише одна кафедра, яку в 1971 р. було поділено на дві – історії журналістики та теорії і практики преси. Тепер тут фахівців готують викладачі шести кафедр (теорії і практики журналістики, української преси, зарубіжної преси та інформації, радіомовлення і телебачення, мови засобів масової інформації, нових медій). Випускники багатьох поколінь пам'ятають лекції із історії й теорії журналістики, а також практичні настанови професорів і доцентів – В. Дмитрука, Й. Цьоха, Д. Григораша, М. Нечиталюка, В. Здоровеги, О. Сербенської, В. Лизанчука, І. Крупського, Й. Лося, Б. Потятиника, М. Присяжного, С. Костя тощо. За час існування факультету журналістики Львівського університету дипломи фахівців отримали понад 4 тис. осіб, які працюють в Україні та за її межами, серед них – головні редактори авторитетних медіа, керівники радіокомпаній, директори видавництв, відзначені професійними нагодами – заслужений журналіст України, заслужений працівник культури України тощо; понад 50 випускників мають наукові ступені кандидатів і 10 – докторів наук. Як зазначено на сайті цього факультету, "Сучасна журналістика – це високоінтелектуальна сфера, це романтика постійного пошуку й самоутвердження на нелегкому, а часом і небезпечному шляху до правди. Тому їй потрібні люди сміливі й наполегливі, освічені та віддані державницьким ідеалам, здорові душею і тілом, чуйні та небайдужі до чужої біди. Немало таких вийшло зі стін Львівського національного університету імені Івана Франка після навчання на факультеті журналістики".

16 червня 1993 р. за наказом в.о ректора Київського університету імені Тараса Шевченка О. В. Третяка на базі факультету журналістики було створено Інститут журналістики з такими

відділеннями: теле- і радіожурналістика, друкованих засобів масової інформації, міжнародної журналістики, видавничої справи та редагування. Директором було призначено д-ра іст. наук, проф. А. Москаленка (1993–1999). Наступним директором у 2000 р. було обрано д-ра філол. наук, проф. В. Різуна. Із часу створення Інституту журналістики цей структурний підрозділ отримав нове приміщення, спільно з Інститутом міжнародних відносин, за адресою вул. Мельникова (нині – вул. Юрія Ілленка), 36/1.

Щоправда, задум підготовки не лише журналістів, а й фахівців інших спеціальностей, задіяних в інформаційно-видавничій сфері, удалося втілити лише у 1999 р., коли було здійснено перший набір студентів на нову для інституту спеціальність – видавничої справи та редагування. Того самого року було започатковано й нову кафедру масовоінформаційної діяльності (із 2006 р. – реклами та зв'язків із громадськістю), де згодом почали готували фахівців відповідних спеціальностей.

У квітні 2012 р. було створено кафедру кіно- і телемистецтва, яка готує бакалаврів галузі знань "Культура і мистецтво" (ведучих програм телебачення, кіно- і телеоператорів, звуко-режисерів, фахівців із сценарної майстерності, режисури кіно та телебачення).

На сьогодні в Інституті журналістики функціонує дев'ять кафедр: видавничої справи та редагування (завідувач – д-р наук із соц. комунікацій, доц. В. Теремко), історії журналістики (завідувач – д-р філол. наук, проф. Н. Сидоренко), кіно- і телемистецтва (завідувач – д-р наук із соц. комунікацій, доц. В. Гоян), мови та стилістики (із секцією іноземних мов; завідувач – д-р філол. наук, проф. Н. Шумарова), мультимедійних технологій і медіадизайну (завідувач – д-р наук із соц. комунікацій, доц. В. Шевченко), періодичної преси (завідувач – канд. іст. наук, проф. Т. Приступенко), радіомовлення і телебачення (завідувач – д-р філол. наук, проф. О. Гоян), реклами та зв'язків із громадськістю (завідувач – д-р філол. наук, проф. В. Іванов), соціальних комунікацій (завідувач – канд. політ. наук, доц. Ю. Бондар).

Кожна кафедра має свою предметну спеціалізацію, що стосується як викладання конкретних навчальних дисциплін, так і

проведення науково-методичної діяльності. Наприклад, поява кафедри соціальних комунікацій (така назва з'явилась у 2008 р. разом зі створенням нової галузі наук в Україні – соціальні комунікації) відповідала вимогам часу; науково-педагогічний колектив поставив основне завдання – "забезпечення ґрунтовних знань у таких різних сферах, як масова комунікація, журналістика, крос-медіа, соціолінгвістика, організаційна поведінка, зв'язки із громадськістю, конфліктологія, міжкультурна комунікація, мультимедійні технології, що їх об'єднує соціальна комунікація". Науковою темою кафедри обрано перспективне міждисциплінарне дослідження "Ефективність масової комунікації".

Одна з найновіших кафедр – мультимедійних технологій і медіадизайну (цю назву затверджено у 2016 р.) розробила свій логотип, що відображає засади, на яких будується комунікація; тож можна стверджувати, що діяльність цієї кафедри – різнобічна, багатовекторна; відкрита до нового, до розвитку; лояльна й заохочує ідеї; креативна, має неординарні підходи до роботи, творчості й натхнення. На сайті кафедри представлено й брендбук, в якому відображено історію формування цього структурного підрозділу Інституту журналістики, стратегію розвитку, колективну наукову проблематику, фірмові кольори, корпоративну типографіку тощо. Зокрема зазначено, що викладачі дбають про забезпечення якісної підготовки фахівців у новітньому медіасередовищі, розвиток навичок роботи із кросплатформними виданнями, виконання різноманітних редакційних завдань, пов'язаних зі створенням і просуванням медіаконтенту в мережі. Науковою темою обрано комунікаційні технології конвергентних ЗМІ.

В Інституті працює міжкафедральна медіалабораторія (завідувач – О. Аліфанов), що об'єднала у 2017 р. існуючі на той час чотири окремі лабораторії. Сьогодні це – комплексний структурний підрозділ, де функціонують студія кіно- і телемистецтва, телевізійна і радіостудія, відеомонтажні апаратні, комп'ютерні класи та переглядові аудиторії. У приміщеннях медіалабораторії проходять навчальні заняття, студенти знайомляться з відео- та аудіотехнікою, освітлювальними приладами й допоміжними пристроями, вчаться працювати в теле- та радіостудіях.

Демократичні й політичні перетворення в Україні, глобалізаційні та інтеграційні процеси в духовно-освітній сфері, потреба сформувати "єдину концептуальну базу журналістики і журналістської освіти", визначити наукову школу української журналістики покликали до змін нове керівництво Інституту журналістики. Так, за трирічний період (2000–2002) на ініціативою директора, професора В. Різуна було детально вивчено діяльність журналістських шкіл США, Німеччини, Польщі, Швеції, Франції та інших європейських держав, що дало змогу модернізувати навчальні плани і збільшити відсоток професійних дисциплін, реструктурувати навчальний процес і наукову діяльність, орієнтуючи їх на практичні запити інформаційного середовища.

Д-р філол. наук В. Різун констатував наявність у країнах Європи (члени Ради Європи, що об'єднують 44 держави і мають понад 800 млн громадян) більше 150-ти шкіл закладів вищої освіти, де готують журналістів, а також близько 60 шкіл журналістики та репортерства, де проходять навчання фахівці середньої ланки, відбувається підвищення кваліфікації та перепідготовка кадрів. Найбільше таких фахових інституцій у Німеччині, Франції, Великій Британії. У країнах Північної Америки (зокрема США, Канада, Мексика) діють понад 80 шкіл журналістики різнорівневої освіти (від університетів до комунальних коледжів) і близько 40 професійних шкіл підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. У країнах Азії із населенням понад 2 млрд функціонує майже 50 шкіл журналістики; їх найбільше в Китаї, Індії, Японії, Ірані.

Вивчення світового досвіду здобуття знань і навичок, осмислення основних стандартів кваліфікаційного рівня та практичних умінь у сфері журналістики дали змогу перебудувати навчальні програми в Україні.

За час розвитку Української незалежної держави до основних університетів, у структурі яких працювали факультети журналістики, приєдналися нові навчальні заклади. Це, зокрема, факультет систем і засобів масової комунікації Дніпропетровського (нині – Дніпровського) національного університету імені Олеся Гончара (із 1991 р. тут існувала кафедра журналістики, а в 1996 р. було започатковано новий самостійний підрозділ, де

на сьогодні функціонує три кафедри), факультет журналістики Запорізького національного університету (працюють три кафедри – кафедра журналістики; видавничої справи та редагування; теорії комунікації, реклами та зв'язків із громадськістю), Інститут журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету в Запоріжжі (у 2000 р. з'явився факультет журналістики, у 2005 р. – зазначений інститут). До виховання нового журналістського покоління долучилися відповідні кафедри – Ужгородського національного університету (у 1996 р. відкрито відділення, а в 1998 р. – кафедру журналістики), Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (нині тут функціонує дві кафедри у складі навчально-наукового інституту української філології та соціальних комунікацій – журналістики, реклами та PR-технологій; видавничої справи, редагування і теорії інформації), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, Сумського державного університету, Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Житомирського державного університету імені Івана Франка, Київського університету імені Бориса Грінченка, а також педагогічних інститутів – у Вінниці, Полтаві, Бердянську, Кропивницькому та інших закладах вищої освіти в Україні.

5.2. Особливості професійної підготовки фахівця освітньої галузі "Журналістика"

Зі створенням Інституту журналістики передбачалося, а згодом було втілено в життя навчання майбутніх фахівців не лише за спеціальністю "Журналістика", а й "Видавнича справа та редагування" і "Реклама і зв'язки із громадськістю". З часом ці спеціалізації розширилися чи набули певних змін. Так, із введенням МОН України освітнього напрямку 061 "Журналістика", до якого увійшли журналістика та соціальна комунікація, видавнича діяльність і медіаредагування, медіапродюсування, реклама та зв'язки із громадськістю, Інститут журналістики включив у свої плани підготовку бакалаврів відповідно до цих змін.

Становлення у структурі Інституту кафедри кіно- і телемистецтва (із 2012 р.) пов'язано з підготовкою фахівців спорідненої із журналістикою галузі знань – "Культура і мистецтво" (бакалаврська кваліфікація: ведучий програм телебачення; кіно-телеоператорство, звукорежисура, сценарна майстерність і режисура кіно- і телебачення).

За останні роки значно зросла кількість навчальних дисциплін за вибором. Студенти, які обрали своєю спеціалізацією журналістику, мають у тематичному переліку до 20-ти варіантів, але найчастіше першокурсники (для навчання із третього семестру) надають перевагу такій журналістській тематиці: міжнародній, мистецькій, політичній, туристичній, спортивній.

Перед вступниками до магістратури теж відкривається різноманітний спектр поглибленого навчання за такими напрямками:

- дворічна програма "Стратегічні комунікації" (денна та заочна форми навчання, ліцензійний обсяг – 20 осіб), а також півторарічні програми:
- журналістика та медіакомунікації (включає спеціалізації: журналістика, реклама, зв'язки із громадськістю, видавнича діяльність і медіаредагування, медіакомунікації; денна форма має ліцензійний обсяг 57 осіб, заочна – 30);
- журналістика і соціальна комунікація / Journalism and social communication (мова навчання – англійська; денна форма навчання, ліцензійний обсяг – п'ять осіб);
- медіакомунікації (програма подвійного дипломування, спільно з Університетом імені Адама Міцкевича в Познані, Польща);
- спортивна журналістика (спільно з Національним університетом фізичного виховання і спорту України; денна форма, ліцензійний обсяг – 20 осіб);
- мовлення на зарубіжні країни (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 20 осіб);
- соціально-правозахисна журналістика (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 15 осіб);
- правова журналістика (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 20 осіб);

- цифрові медіа (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 20 осіб);
- інформаційне забезпечення агробізнесу (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 20 осіб);
- туристична журналістика (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 20 осіб);
- видавничі бізнес-комунікації (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 20 осіб);
- art-медіа (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 15 осіб);
- комунікаційне забезпечення діяльності громадських організацій (денна форма навчання, ліцензійний обсяг – 15 осіб).

Важливі складники академічної політики, які реалізуються в Інституті журналістики, – розвиток системи практичної й теоретичної підготовки шляхом створення нових програм і курсів, оновлення змісту й форм викладання традиційних дисциплін, орієнтація на вироблення ефективних компетентностей, необхідних для становлення молодого фахівця. Значну увагу приділено формуванню широкого переліку курсів за вибором.

Система контролю якості навчання в Інституті журналістики має кілька рівнів: поточний контроль, семестровий контроль та підсумковий контроль за результатами виконання освітніх і професійних завдань студентом за підсумком навчального року чи освітньої програми.

За рішення Вченої ради інституту журналістики передбачені навчальним планом курсові роботи виконуються у вигляді бакалаврського мінімуму – набору мінімально необхідних продуктів фахової діяльності, які має виготовляти студент за результатами вивчення фахових дисциплін від другого до четвертого курсів включно. Підсумком підготовки майбутнього фахівця стає бакалаврський проект як практична робота, фахову компетенцію якої визначає екзаменаційна комісія.

Для більшості півторарічних магістерських програм підсумком стає інноваційний медіапроект, що захищається на екзаменаційній комісії. В Інституті, зокрема, розроблено "Положення про

кваліфікаційний інноваційний медіапроект", де визначено основні вимоги, порядок його затвердження та критерії оцінювання.

Формуванню світоглядних знань, професійних навичок і компетентностей сприяють дисципліни, що пов'язані з утіленням різножанрових матеріалів студентів у масмедійній діяльності Інституту журналістики та всього Університету.

Кілька кафедр Інституту журналістики мають на своєму сайті рубрику "Переваги навчання", заохочуючи абітурієнтів і студентів до роздумів над можливостями навчально-професійного сегменту. Скажімо, кафедра реклами та зв'язків із громадськістю намагалася мотивувати таким чином: тут навчають не тільки теорії, сухим фактам, а дають практичні знання, які насправді знадобляться в майбутньому; постійна активність, на кафедрі чекають не просто лекції та семінари, а цікаві заходи й акції; часто приходять впливові люди, зірки, спеціалісти, які діляться своїм досвідом і секретами успіху; проходять дні кар'єри, де студенти можуть дізнатися, як працювати у професії та навіть одразу почати стажуватися; різностороння спеціалізація, згодом можна вибрати нові напрями, не обов'язково тільки рекламу чи піар; можна забути про жахливі ранні підйоми, недосипання, бо в Інституті друга зміна і "можна все зранку встигнути...".

Кафедра мультимедійних технологій і медіадизайну сформулювала свою стратегію переваг для навчання, обравши кілька напрямів: *досвідчені викладачі* (наявність висококваліфікованих фахівців-практиків і відомих дослідників цифрових медіа в Україні); *навчання на практиці* (навчання спрямоване на отримання практичних навичок; чимало студентських проектів монетизуються і продовжують життя після отримання диплому); *робота в команді* (постійна співпраця з викладачами в індивідуальному й інтерактивному режимі; виконання групових та індивідуальних проектів); *онлайн-підтримка навчання* (сучасні технології не лише викладаються, а й безпосередньо використовуються в навчальному процесі: вебінари, презентації, інфографіка тощо); *забезпечення літературою* (студентам надаються джерела інформації, навчальна література, презентації, статті, корисні посилання тощо); *орієнтації на тренди ринку* (академічні знан-

ня поєднуються з майстер-класами від провідних фахівців медіагалузі, аби крокувати в ногу з часом).

На базі кафедр телебачення й радіомовлення, кіно- і телемистецтва Інституту журналістики створено університетське телебачення "Студент-TV", завдяки якому постійно виходять в ефір цікаві випуски про все, що варте уваги в навчальному закладі чи стосується освітньо-наукової та студентської діяльності загалом. Згодом до підготовки цих випусків приєдналися викладачі та студенти кафедри кіно- і телемистецтва. На Всеукраїнському фестивалі телерадіопрограм "Студентський МІКС-2016", організованому за сприяння Державного комітету телебачення і радіомовлення України, програма Інституту журналістики посіла перше місце в номінації "Інформаційна телепрограма".

Важливе значення в навчальному процесі мають професійні студії та лабораторії, які допомагають студентам опанувати фахову майстерність, долучатися до техніки виконання різних практичних кроків. До послуг студентів і викладачів – ньюзрум, комп'ютерні класи, приміщення та пристрої міжкафедральної навчальної медіалабораторії, що виконує низку важливих завдань, як-от: організаційне, технічне, навчально-методичне забезпечення виробництва навчальних аудіовізуальних робіт студентів різних спеціальностей; проведення лабораторних і практичних занять відповідно до навчальних планів; консультаційне забезпечення виконання творчих кваліфікаційних робіт, наукових досліджень у сфері журналістики та аудіовізуального мистецтва; отримання студентами практичних професійних навичок у реалізації художньо-творчих завдань, набуття кваліфікації, необхідної для самостійної професійної діяльності; стажування працівників інших навчальних закладів; технічне забезпечення аудіовізуальної продукції для потреб університету та зовнішніх замовників; організаційно-практична робота щодо обліку, оновлення, збереження у належному технічному стані матеріально-технічної бази лабораторій, обладнання, комп'ютерної техніки, приладів, ліцензованих програм тощо.

За сприяння медіалабораторії студенти можуть виконувати самостійні практичні завдання – знімати фото- і відеосюжети, робити відеозйомку, здійснювати відеомонтаж, озвучувати

кваліфікаційні роботи. У переглядовій аудиторії є все необхідне для демонстрації фільмів та показу студентських кліпів, роликів, сюжетів.

На базі медіалабораторії здійснюється виробництво постійної телепрограми "Новини університету Шевченка". Тут відбувається фото- і відеозйомка основних заходів, що важливі для історії Інституту: щорічна "Журналістська весна", конкурс "Міс і містер Інституту журналістики", "Дебют першокурсника" тощо; проводиться запис і монтаж лекцій викладачів. Скажімо, в архіві (галереї) зберігається запис розмови членів кафедри історії журналістики (доценти Л. Боярська та Н. Желіховська, аспірантка К. Покляцька) із професором В. Яременком про В. Симоненка; фільм про Київський інститут Конфуція; інтерв'ю з директором Інституту журналістики, професором В. Різуном про магістерські програми та підготовку магістерського інноваційного проекту; інтерв'ю із заступником директора Інституту, доцентом В. Корнєєвим про бакалаврський мінімум тощо.

У різний період студенти Інституту журналістики могли долучитися для виявлення своїх професійних умінь на шпальтах таких газет, як: "Молодий журналіст", "Студентська газета", "Сирець", "Ять", "Жужу" (паралельно функціонував блог "Жужужу"), "Репортер", "Свіжа" тощо. Виявленню творчих здібностей молоді сприяють різноманітні гуртки, культурно-мистецькі заходи, відвідання музеїв і виставок тощо. Пробу пера в царині художньої літератури, критики, малюнку, фотографії нерідко майбутні фахівці здійснюють на сторінках щорічного альманаху "Святий Володимир", де представлено творчість не лише студентів Інституту журналістики, а й інших закладів вищої освіти України (Луцька, Полтави, Сум, Дніпра, Запоріжжя).

Неабияку роль відіграють різноманітні культурно-просвітні та благодійні акції, що проводяться студентами Інституту журналістики. Скажімо, студенти спеціальності "Реклама і зв'язки із громадськістю" проводять значущі івенти, зокрема такі акції, як "Зелений інститут" (збір макулатури), організовують найбільший музичний фестиваль університету BestKNUFest, ведуть проект майстер-класів із відомими людьми за назвою "Speakweek", ініціюють проведення Миколаярмарку тощо. Ме-

діапродюсери та фахівці у видавничій справі й редагуванні щорічно привертають до себе увагу такими заходами, як створення книги за один день, підготовка благодійного проєкту для дітей з особливостями зору KAZKOZVUK (сучасна якісна українська казка представлена на YouTube, Instagram, Facebook); влаштування святкових реприз, поетичних вечорів, вистав за сприяння професора кафедри К. Серажим; посвята першокурсників-видавців у Гільдію людей книги; проведення "Форуму національної книги" до Всесвітнього дня книги й авторського права; зустріч із координаторкою VIII Книжкового арсеналу, випускницею кафедри О. Хмелевською тощо.

Частими гостями Інституту стають практики в галузі журналістики (преси, радіо, телебачення, інтернет-медіа, видавничої справи і медіаредагування, медіапродюсування, реклами, зв'язків із громадськістю), а також кіно- і телемистецтва (ведучі, сценаристи, оператори, режисери, звукорежисери). Не менш важливим питанням є проведення відкритих пар із запрошеними практиками медіадіяльності та організація навчальних занять за межами інституту – у студіях, редакціях, рекламних і піар-компаніях, на виставках. Передусім ці елементи навчального процесу чітко регулюються кафедрами, передбачаються у навчальних робочих програмах викладачів, інтегруючись у процеси практичної підготовки фахівців.

Так, студенти, які вдосконалюють свої знання та навички в мистецькій журналістиці, побували на радіо "Голос Києва", де екскурсію провела Заслужений журналіст України, відома радіоведуча, поетеса й художниця В. Давиденко; принагідно студенти взяли інтерв'ю у Заслужених артистів України – співачки Ж. Боднарук та композитора А. Карпенка. Професійні вміння студенти здобувають і розвивають під час відвідування виставок та інших заходів у центрі сучасних мистецтв PinchukArtCentre та національному культурно-мистецькому й музейному комплексі "Мистецький арсенал" (включно зі щорічним Книжковим арсеналом). Чимало нових вражень і матеріалу для професійних роздумів отримують майбутні журналісти під час поїздок на батьківщину поета й публіциста В. Симоненка (музей-садиба літератора у с. Біївці та школа в с. Тарандинці Лубенського району на

Полтавщині; відвідання редакції міськрайонної газети "Лубенщина") чи екскурсії до Ніжина на Чернігівщині (не тільки помилуватися красвидами та історичними пам'ятками, а й завітати на презентацію студентської книги до Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та Музею рідкісної книги).

Студенти магістерської програми "Спортивна журналістика" мають змогу відвідувати редакції профільних вітчизняних медіа, проходити там практику, спілкуватися з відомими фахівцями. Постійним є співробітництво з Асоціацією спортивних журналістів України. Викладачами цієї програми запрошені телекоментатор і телеведучий, прес-аташе національної збірної України з футболу О. Гливинський; представники Національного університету фізичного виховання і спорту України, зокрема, доктори наук із фізичного виховання та спорту – завідувач кафедри інноваційних та інформаційних технологій у фізичній культурі та спорті О. Шинкарук, професор кафедри професійного, олімпійського та адаптивного спорту І. Когут тощо.

Важливими у професійному становленні є відгуки студентів, які вже мають диплом магістра. Скажімо, А. Пономаренко, віцепрезидент Федерації вейкбордингу України, зазначила: "З огляду на те, що я спортсменка, для мене це було чудовою можливістю вивчати спорт ізсередини... Протягом навчання було багато цікавих практичних завдань, а також запрошених відомих діячів на заняття"; К. Турчинська, яка працює у прес-службі Національного олімпійського комітету України, наголосила: "Було багато практики: я брала інтерв'ю в олімпійській призерки, кращого коментатора, знімала репортаж зі спортивної події, також ми працювали на Суспільному під час Олімпійських ігор"; журналіст телеканалу "Футбол" А. Олійник підкреслив: "Програма (*зі спортивної журналістики*) унікальна, адже дозволяє отримати знання про різні аспекти зі світу спорту. Частина занять проходить у Національному університеті фізичного виховання та спорту. Викладачі там – люди, максимально дотичні до роботи із професійними спортсменами. Багато майстер-класів від спортивних журналістів із іменем".

Про професійну репутацію дбають і наставники туристичної журналістики, тому гостями студентів запрошувались: журналі-

стка телеканалу "Інтер", авторка телевізійного тревел-шоу "Україна вражає" В. Мікульська; автори туристичного проекту з організації самостійних і групових подорожей "Trekker" А. та С. Кононко; засновниця й директорка туристичних агенцій "Дисконт-центр туристичних путівок" і "Перший туристичний центр" О. Юхименко. Лекцію на тему "Гастрономічний туризм" прочитала менеджер проектів "Національна ресторанна премія СІЛЬ", "Creative Chefs Summit", "Barometer International Bar Show", "Black Fest Ukrainian CoffeeShow" компанії "Hoteliero" Д. Прохоренко.

Оригінальну інформацію, професійні подробиці, фахові настанови подали на зустрічах зі студентами й викладачами заступник Міністра юстиції України І. Смачило (основна тема – "Діяльність центрального органу виконавчої влади України, актуальні завдання та про практику подолання насилля й булінгу"), менеджер з адвокатури О. Луньова (публічна дискусія "ВПО (переселенці) та мас-медіа: про системні порушення прав людини, адвокатські заходи в Україні"), головний сценарист реаліті-шоу на СТБ "Майстер-шеф" С. Флікян ("Як знайти цікавого героя з тисячі, як створити умови, щоб глядачу було цікаво за ним спостерігати"), спеціаліст компанії "Google Україна" А. Ковальський (про умови побудови успішної кар'єри, напрями і тренди розвитку інтернет-маркетингу); під час освітнього заходу "Аграрна трансформація України: еволюція чи революція" тощо. Нікого не залишили байдужими майстер-класи: про функціонування КАМА (Kyiv Academy of Media Arts) засновника цієї інституції С. Вовка; про секрети брендів засновника маркетингової компанії Fedoriv А. Федоріва, про ризики цифрового світу та відповіді кібербезпеки представника СЕО-компанії "Youcontrol" С. Мільмана.

Бажаними гостями в аудиторіях Інституту журналістики стали письменники, видавці, науковці, політичні діячі, головні редактори (О. Забужко, І. Малкович, Сашко Лірник (справжнє ім'я – О. Власюк), І. Роздобудько, О. Погорелов, Ю. Мостова, О. Савенко, А. Куликов, А. Горлов, О. Харченко, С. Заліщук, І. Фаріон).

Чимало культурно-освітніх заходів в Інституті журналістики проводиться з гендерної тематики. Останніми роками у квітні

проходить "гендерний тиждень", на який запрошуються з виступами та майстер-класами не лише фахівці в цій царині (М. Дмитрієва, І. Славінська, Т. Марценюк, Е. Ламах, І. Плехова), а студенти мають змогу виявити свої знання та ініціативу, розробляючи медіапроекти. Скажімо, минулого року, за підтримки представництва Фонду ім. Гайнріха Бюлля в Україні, було організовано дві команди, до складу яких увійшли студенти (дівчата та хлопці) Інституту журналістики, економічного факультету КНУТШ і вихованці Київської малої академії наук, які створили онлайн-медіа на гендерну тематику. Учасники й учасниці були вільні у виборі тем і героїв / героїнь, проте обмежені часовими рамками (один день). Креативна і професійна робота молоді була нагороджена подарунками від журі.

У цьому самому напрямі проведено інтерактивну дискусію "Міжнародний жіночий день: міфи та реалії", модератором якої виступила С. Гаращенко (організатор – Програма розвитку ООН в Україні); семінар-тренінг "Чутлива журналістика: з повагою до гендерної рівності". Останній захід був організований кафедрою соціальних комунікацій Інституту журналістики за сприяння Інституту розвитку регіональної преси, Національного демократичного інституту і Департаменту міжнародного розвитку Великої Британії. Основною тренеркою на семінарі була журналістка та правозахисниця О. Веснянка, яка ознайомила присутніх із базовими принципами й правилами проведення гендерного аналізу українських медіа; участь взяли журналістки І. Славінська та Л. Ганжа; експерт із гендерної політики, спеціаліст із комунікацій Українського жіночого фонду М. Ябченко.

Учасники тренінгу мали змогу дізнатися про інформаційні складники проекту "Жінки – це 50 % успіху України" та кампаній – "Повага", "Щастя в чотири руки", "Розірви коло", "HeForShe" тощо. Ініціатор проведення семінару-тренінгу, доцент К. Шендеровський наголосив: "Такі заходи сприяють формуванню в молодих журналістів уявлення про гендерну рівність як соціально-правову цінність, а також ознайомлять вас із базовими практичними заходами задля дотримання гендерного балансу у ваших журналістських матеріалах. Усі тренери й спікери, ... є винятковими особистостями, котрі послідовно запрова-

джують принципи гендерної рівності в численних проектах та інформаційних кампаніях. Учасники тренінгу є тими обраними, хто формуватиме новітню журналістику України, журналістику без утисків і упереджень".

Співпраця із закордонними вищими навчальними закладами та установами, що здійснюють навчально-освітню чи фахову діяльність, забезпечує можливість реалізації програм подвійних дипломів, короткотермінового чи тривалого стажування викладачів і студентів Інституту журналістики за кордоном, зокрема за програмами академічної мобільності чи грантами.

Інститут журналістики орієнтується на запрошення для підготовки студентів фахівців міжнародного рівня. Неодноразово долучалися до навчального процесу гостеві професори та викладачі, серед яких: Джордж Плеіос, професор, директор Лабораторії соціальних досліджень у мас-медіа та завідувач кафедри комунікації Афінського університету (Греція); Юрген Грімм, професор комунікаційних студій Віденського університету (Австрія); Лавіна Тата, магістр Вітонського коледжу (США), стипендіатка Програми Фулбрайта. На науковому стажуванні за програмою академічних обмінів імені Фулбрайта перебував також американський фотожурналіст Б. Хоффман, який прочитав цикл лекцій і разом із фотодокументалісткою С. Самойловою (Німеччина) відкрив фотовиставку "За два кроки", присвячену збройному конфлікту на Донбасі. Чимало цікавих фактів почерпнули студенти Інституту журналістики з лекції відомого у світі науковця, викладача політичних студій (Вища школа політичних студій Парижа – SciencesPoParis) М. Фореста. Нове світло пролили на гендерну проблему американські режисерки-кінодокументалістки А. Невінс і Ш. Роувен, які свою лекцію присвятили мистецтву інтерв'ю, але обрали специфічну тему – "Як змінювалось ставлення до жінок у журналістиці та юриспруденції".

У 2017 р. відбувся візит до Інституту журналістики 16-ти науковців із Університету імені Адама Міцкевича (Познань, Польща), упродовж якого було проведено круглий стіл щодо шляхів подальшої співпраці. Цього самого року було підписано договір про співпрацю з Академією імені Яна Длугоша (Ченстохова, Польща), налагоджено контакти з Інститутом журналістики та

гуманітарним коледжем Університету Бат Спа (Велика Британія), досягнуто домовленості про академічну мобільність.

Польські викладачки О. Добровська-Цедровська (Державний університет Яна Кочановського, Кельце) та Б. Глебська-Гіза (Університет соціальних і гуманітарних наук, Варшава) прочитали для українських студентів спеціалізації "Міжнародна журналістика" кілька лекцій на теми: "Польська модель медіасистеми", "Міжособистісна комунікація в роботі журналіста", "Професія журналіста в Польщі", "Образ Польщі в сучасних журналістських матеріалах" тощо.

Водночас представники Інституту запрошуються для викладання у партнерських університетах. Так, у Польщі (Познань, Сосновець, Ченстохова) побували директор Інституту В. Різун, заступник директора Є. Цимбаленко, проф. О. Гоян, канд. наук із соц. комунікацій Ю. Нестеряк).

Постійно розширюється коло партнерів Інституту, зокрема започатковано співпрацю з Європейським гуманітарним університетом у Вільнюсі. За участі цього навчального закладу, факультету політичних наук і журналістики Університету імені Адама Міцкевича (Познань, Польща) та Інституту журналістики було проведено перший тристоронній відеоміст, на якому студенти й експерти обговорювали проблему свободи слова й сучасний стан медіасфери.

Важливе значення стосовно підвищення кваліфікації викладачів мають міжнародні програми і тренінги. Скажімо, у 2015 р. відбувся проєкт "Громадські медіа для політичного і міжкультурного діалогу", що здійснювався на основі тристоронньої угоди між Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, Форумом українських журналістів (м. Луцьк) та Асоціацією "Bürgerhaus Vennohaus" у взаємодії із "Offenen Kanal TV-Ludwigshafn" (ФРН). Як результат – сім викладачів інституту журналістики пройшли фахове навчання й отримали міжнародні сертифікати медіатренерів для роботи у форматах громадських медіаплатформ.

Один із останніх проєктів пов'язаний із програмою Європейського союзу Erasmus+ KA2, що має назву DESTIN (Journalism Education for Democracy in Ukraine: Developing Standards,

Integrity and Professionalism / Журналістська освіта задля демократії в Україні: розробка стандартів, доброчесність та професіоналізм). Проект розраховано на три роки (2018–2021), його учасниками стали 20 установ та університетів, загальний бюджет становить майже 800 тис. євро. Партнери проекту – університети, урядові й неурядові організації з України, Австрії, Великої Британії, Ірландії, Нідерландів, Польщі, Швеції. Плани проекту амбітні – вдосконалити журналістську освіту, наблизити її до стандартів ЄС, сприяти мобільності студентів і викладачів, медіаграмотності, налагодженню співпраці з роботодавцями тощо. На стартовій нараді учасників DESTIN із питань планування подальшої роботи за проектом передбачалося оновлення навчальних планів, формування критеріїв оцінки національної підготовки журналістів на основі Європейської рамки кваліфікацій.

Серед пріоритетних напрямів освітнього процесу залишається активна підтримка органів студентського самоврядування, зокрема посилення ролі студентського самоврядування в діяльності Університету, допомога всього науково-педагогічного та допоміжного колективу в реалізації студентських ініціатив. На різних етапах такої спільної взаємодії розроблялися певні орієнтири, до яких належали: формування корпоративної культури, єдності та солідарності університетської спільноти; підвищення ролі національно-патріотичного виховання студентської молоді; активізація здорового способу життя та прищеплення молодому поколінню негативного ставлення до паління, алкоголізму і наркоманії; залучення студентства до життя Університету шляхом постійних відкритих діалогів із викладачами і науковцями; залучення органів студентського самоврядування до активної співпраці з міжнародними організаціями, закордонними університетами для проведення стажувань, конференцій, обмінів досвідом; розвиток електронної демократії, зокрема впровадження новітніх технологій, створення можливості ведення електронного документообігу, проведення електронних голосувань, опитувань тощо; залучення фондів, меценатів, створення сприятливих умов для впровадження грантової підтримки творчого й особистісного розвитку студентства.

5.3. Випускники факультету / Інституту журналістики: відповідальність перед суспільством

Випускниками відділення журналістики у 1952 р. стали 77 нових професійних працівників газетно-журнальної сфери України. Серед них були М. Варварцев – майбутній доктор історичних наук, дослідник української еміграції, фахівець у царині українсько-італійської культурної співдружності, який у 1953–1968 рр. здобував практичний досвід у редакції громадсько-політичної газети "Вечірній Київ"; майбутній письменник, сценарист і редактор Л. Козиренко; колишній фронтовик і співробітник газети "Червона Лубенщина", а згодом – старший викладач, доцент і в. о. декана факультету журналістики (1969–1971) Є. Бондар. Вони вважали себе "піонерами", "першопрохідцями" на шляху здобуття журналістської університетської освіти, загалом були в житті та професії "невтомними трудівниками й великими життєлюбамі".

Декому вдалося вступити на відділення журналістики, а закінчити уже факультет. Так сталося з випускниками 1953–1957 рр., у лавах яких були майбутні головні редактори та заступники головних редакторів всесоюзної, республіканської, обласної, міської преси, інформаційних агентств та кіностудій: В. Мінченко (перший заступник головного редактора газети "Радянська Україна", заслужений журналіст України); В. Ведін (завідувач корпункту агентства "Новости" по Україні); М. Канюка (завідувач корпункту "Комсомольської правди" по Україні, головний редактор і директор Київської студії телебачення, завідувач кафедри радіо і телебачення факультету журналістики); А. Чайковський (головний редактор московського журналу "Физкультура и спорт"); І. Барвінок (головний редактор обласної газети "Днепровская правда" у Дніпропетровську, загальноукраїнського тижневика "Культура і життя", заслужений журналіст України); В. Мороз (головний редактор дніпропетровської обласної газети "Зоря"); В. Чорний (очолював сценарний відділ Київської кіностудії імені О. Довженка); Ю. Крикун (старший редактор головної редакції громадсько-політичних передач Київської студії телебачення, заступник ди-

ректора Київського об'єднання всесоюзної кіностудії "Центрнаучфільм", головний режисер-постановник Палацу культури "Україна" та Укрконцерту, заслужений працівник культури України); М. Шибик (завідувач відділу газети "Київська правда", редактор республіканської "Робітничої газети" у 1983–1991 рр., заслужений працівник культури України); Н. Черченко (заступник головного редактора журналу "Радянська жінка"); А. Філіпчук (головний редактор газети "Патріот Батьківщини"); П. Жук (головний редактор обласної газети "Молодь Черкащини", заслужений журналіст України) та багато інших.

Молоді журналісти, щойно закінчивши університет, вирушали на Алтай і Далекий Схід, у Закавказзя та Заполяр'я, не боячись периферійних видань і радіостудій, які "потерпали від нестачі кваліфікованих кадрів". Жага знань привела на факультет журналістики Київського державного університету побратимів із інших країн – болгарина К. Васілева та албанця В. Кабу, які отримали диплом у 1954 р.

Найбільшими в кількісному плані та вагомими в літературному вимірі стали журналістські випуски 1957 (вступали ще на відділення журналістики) і 1958 рр. (перший набір на факультет журналістики). Їх вирізняла "безкомпромісна боротьба за чистоту і чесність журналістської професії" та сповідування у професії гасла "Через терни – до зірок!".

Із цієї когорти університетських вихованців варто згадати довголітнього редактора газети "Сільські вісті" І. Сподаренка, народного депутата кількох скликань, Героя України; поетів М. Сома й Т. Коломієць, які опублікували свої збірки ще у студентські роки; шахіста й "шахового літератора", згодом майстра спорту СРСР і тренера збірної України Ю. Лазарева; дитячого письменника В. Близнеця; головного редактора низки обласних і республіканських газет ("Ранок", "Молода гвардія", "Комсомольское знамя" / "Независимость", "Вечірній Київ") М. Кіпоренка; перекладача з більшості європейських мов (французької, італійської, іспанської, португальської, каталонської), лауреата багатьох премій у царині перекладу А. Перепадю; письменника й журналіста, декана факультету журналістики й першого директора Інституту журналістики А. Москаленка тощо.

Із-поміж них "виявилися різнобічні таланти", але "справді великим поетом", "знаковою постаттю" другої половини ХХ ст. став В. Симоненко – "витаєзь молододі української поезії", "лицар поезії", "провісник перебудови". Свої студентські роки він назвав "літами прозоріння", адже подобалися лекції з літератури та мови, бібліотечна тиша допомагала збагнути вітчизняних і світових класиків, у гуртожитку на Солом'янці панували настрої відвертості й безпосередності. Його кореспондентська кар'єра розпочиналася на Черкащині – у "Черкаській правді", "Молоді Черкащини"; літератор працював також власним кореспондентом "Робітничої газети" у Кіровоградській і Черкаській областях. Але пишучи статті, кореспонденції, репортажі, нариси, огляди, рецензії і навіть фейлетони, В. Симоненко залишався поетом, який відчував "болі свого народу".

Доволі влучну узагальнюючу характеристику підібрав своїм однокурсникам, першим випускникам факультету журналістики (1953–1958) Київського університету публіцист, письменник і кінодраматург М. Шудря. Про тих, хто отримав дипломи спеціаліста у 1958 р., літератор написав так: "З-поміж нас, із 140 студентів, було справді багато закоханих у журналістику. Та на цій ниві найсхідніших верховин досягли найсміливіші й найпрацьовитіші. Сімнадцятеро наших однокурсників дістались до Національної спілки письменників України... П'ятеро з нашого курсу вибилися у шевченківські лауреати. І так сталося, що всі ми отримали державну відзнаку за працю в літературі, але в різній царині: за поезію, прозу, нарисистику, кінодраматургію, літературне упорядкування".

Публіцистику й письменство обрали своєю творчою долею І. Власенко, Д. Головка, В. Гужва, В. Крищенко, О. Маландій, О. Мусієнко, В. Пепа, Р. Третяков, Ю. Ярмиш. Національною премією України імені Тараса Шевченка відзначені Б. Олійник (1983, за книги "Сива ластівка", "У дзеркалі слова", "Дума про місто"), М. Шудря (1991; разом із В. Костенком, Р. Сергієнком, О. Ковалем за художньо-документальні фільми "Відкрий себе" і "Тарас" Української студії хронікально-документальних фільмів), С. Колесник (1992, за книгу публіцистики "Обкрадені села"), Л. Коваленко (1993, разом із В. Маняком, посмертно, за підготовку видання "33-й: голод. Народна книга-меморіал"),

В. Захарченко (1995, за роман "Прибутні люди"), В. Чорновіл (1996, за збірки "Правосуддя чи рецидиви терору?", "Лихо з розуму", книгу "Хроніка таборових буднів", публіцистичні виступи в пресі). Пізніше цієї премії були удостоєні випускники факультету журналістики КДУ М. Слабошпицький та І. Римарук. В одному з інтерв'ю тодішній голова Шевченківського комітету Б. Олійник наголосив на значенні цієї нагороди: "Щодо власне Шевченківської премії, то вона витримала випробування часом та геополітичними здвигами й утвердилась як справді найвища нагорода у гуманітарній сфері держави. За п'ять десятиліть її удостоїлись понад 600 лауреатів. Це – видатні постаті української культури і мистецтва, серед яких незабутні Олесь Гончар, Максим Рильський, Павло Тичина, ті, хто поклав своє життя на олтар незалежності, та ще ціле гроно фундаторів нашої духовності".

Із письменницькою діяльністю пов'язали свою долю Д. Онкович (поет і перекладач, представник "тихої лірики"), Ю. Ячейкін (літератор і карикатурист, під час навчання видавав рукописний журнал "Праска", найбільше відомий циклом фантастично-гумористичних творів "Пригоди капітана Небрехи"), О. Чорногуз (редактор журналів "Перець" і "Вус", автор численних сатирично-гумористичних творів), Ю. Ярмиш ("майстер авторської казки", понад 60 книжок казок, притч, балад), І. Роздобудько (авторка понад 30-ти художніх книг, сценаристка, ілюстраторка), А. Кокотюха (автор низки белетристичних книг, серед яких "повстанська пенталогія", "ретроромани", література для підлітків), В. Арєнєв (справжнє прізвище – Пузій; спеціалізується у жанрах фентезі, сюрреалізму, містики, наукової фантастики тощо; автор сценарію до документального фільму С. Проскурні "Тарас Шевченко. Ідентифікація"), С. і Т. Дзюби (поети, публіцисти, упорядники літературних антологій), М. Бриних (есеїст, романіст, редактор), а також М. Сом, В. Близнець, В. Крищенко, В. Брюгєн, М. Медуниця, М. Рочинь, М. Сидоржевський, С. Козак, П. Куш, С. Короненко, О. Бригинець, В. Борисполець, В. Бондар, Я. Орос, В. Семеняк-Штангей, М. Розумний та багато інших. Із покоління "двотисячників" прийшли в літературу С. Повалєєва, Я. Дубинянська, В. Черняхівська, К. Бабкіна, А. Кушнір, Ю. Бережко-Камінська, О. Виговська тощо. Тож факультет / Інститут журналістики ви-

ховав десятки талановитих особистостей, які виявили себе на ниві літературної творчості.

Нині серед викладачів – автори поетичних книг: д-р наук із соц. комунікацій, медіаексперт О. Чекмишев і канд. наук із соц. комунікацій О. Сухомлин (Ольхова); прозаїк і журналіст, доц., довголітній редактор журналу "Вітчизна" О. Глушко (художня публіцистика, збірки оповідань, історичні романи, літературно-критичні праці); письменниця, д-р наук із соц. комунікацій О. Рижко (авторка п'яти поетичних збірок, низки романів, повістей для підлітків); журналіст і письменник, професор М. Василенко.

Студенти та викладачі факультету / Інституту журналістики завжди вирізнялися своїми талантами в художній царині, вони співали й танцювали, пробували себе на ниві кіно- і телемістечтва, малювали, організовували виставки та вели концерти, мали неабиякі успіхи у спорті. Так, А. Матвійчук здобув звання Народного артиста України (2000), відомий не тільки як журналіст, а й композитор, автор дев'яти авторських компакт-дисків ("Два птахи", "Зачарована краса", "Сповідь", "Дорога до себе" та ін.), шести поетичних книжок ("Вірші", "Ноїв ковчег", "Предтеча", "Зерна", "На варті" тощо). Саме він став автором гімну журналістів, який щороку виконується зі сцени Інституту журналістики з нагоди урочистих свят:

*Є професія така
Неспокійна і важка –
Зустрічати день новий
На вітру нових подій.
Щоб склалися в рядки
Свіжі враження й думки,
Щоб вітри нових ідей
Долітали до людей.*

Приспів:

*Журналісти,
Журналісти,
Не для вас вінки тернисті,
Хай слова цвітуть, як маки на вустах!
Хай надії ваші чисті
Вас ведуть по всіх дорогах і світах.*

*Ви сьогодні, як в бою,
На передньому краю,
І безжалісно-брудна
Проти вас іде війна.
В цьому вихорі біди
Обриваються сліди,
Але душі і серця
Вірні правді до кінця (приспів).*

*Линуть будні і свята –
Дні складаються в літа,
В книзі вічного буття
Ваших слів серцебиття.
Є професія така,
Неспокійна і важка –
Зустрічати день новий
В вирі фактів і подій (приспів).*

Усебічна обдарованість вирізняє і постать А. Рудницької – заслуженої артистки України, члена Національної спілки художників України, президента мистецької агенції "Територія А" та Фонду відродження культурного середовища Києва; має понад 100 персональних виставок, записала п'ять альбомів пісень, авторка жіночого роману "Пристрасна траса до щастя" та книги із життя співачки О. Білозір, проводить мистецько-благодійні фестивалі та акції. Пісенну традицію наших випускників продовжує нині Н. Павленко (бас), соліст Львівського національного театру опери та балету ім. Соломії Крушельницької, лауреат міжнародних конкурсів.

Вищу освіту в Інституті журналістики здобув легенда українського футболу, колишній головний тренер збірної України з футболу та київської команди "Динамо" Й. Сабо; воротар цієї самої команди "Динамо" О. Шовковський; майстер спорту з фехтування С. Квіт. У шаховому спорті досягали успіхів Ю. Лазарев (майстер спорту СРСР, тренер збірних команд України, член Міжнародної асоціації шахової преси), М. Бриних; І. Заседа – бронзовий призер чемпіонату СРСР із плавання (1956), учасник Олімпійський ігор у Мельбурні (Австралія); Л. Радченко (майстер спорту з

легкої атлетики, призер Олімпійських ігор у Римі) тощо. У спортивній журналістиці України зарекомендували себе відомі коментатори, ведучі програм, організатори спортивного руху: М. Волобуєв, президент Асоціації спортивних журналістів України; В. Щербачов, засновник "Всесвітньої української спортивної агенції" та Національного реєстру рекордів України, голова Клубу незвичайних рекордсменів; довголітній головний редактор прес-служби Акціонерного товариства "Футбольний клуб "Динамо" Київ" та його віце-президент О. Семененко; директор медіацентру ФК "Динамо" С. Полховський; а також фахівці в цій галузі М. Бочок, М. Моторний, С. Савелій, А. Ковальський тощо. На сьогодні у стінах університету навчається Д. Білодід – молода українська дзюдоїста, чемпіонка Європи та дворазова чемпіонка світу в цьому виді спорту.

Мабуть, не існує такої творчої сфери, де б не виявили себе студенти та випускники факультету / Інституту журналістики. Скажімо, Л. Брюховецька – відомий кінокритик, кіноісторик та кінознавець (зокрема, головний редактор журналу НаУКМА "Кіно-Театр", упорядник і редактор 14-ти збірників про українське і світове кіно); М. Нікітюк – театральний критик, письменниця, сценарист і режисер повнометражних та короткометражних фільмів; В. Маковій – журналістка, режисерка, кіноакторка, сценаристка; О. Ткаченко – телеведучий, був генеральним директором 1+1 медіа, продюсер понад 20-ти телефільмів, серед яких "Доярка з Хацапетівки", "Століття Якова", "Останній москаль", "Школа" тощо. Посади генеральних продюсерів, медіаменеджерів, телепродюсерів, керівників Незалежної медіапрофспілки теж нерідко посідають наші колишні студенти (Г. Безлюдна, О. Ткаченко, І. Найда, В. Климчук, М. Скорик-Шкарівська, Р. Скрипін). Популярність та авторитет у глядачів усієї України здобули телеведучі, автори окремих програм і спецпроектів, а саме: А. Мазур, О. Фроляк, О. Соколова, О. Герасим'юк, Г. Гомонай, К. Грубич, К. Стогній, Н. Гуменюк, О. Панюта й десятки інших талановитих і працьовитих, небайдужих та ініціативних працівників медіасфери.

На сьогодні головними редакторами всеукраїнських і міжнародних медіа працюють А. Горлов ("Голос України"), Ю. Мостова (співзасновниця і головний редактор "Дзеркала тижня"), Л. Івшина (газета "День", що здійснює також культурно-громадську місію – видання бібліотечки газети "День", зокрема таких книг: "Україна Incognita", "Дві Русі", "Війна і мир", "Люди Майдану. Хроніка"), Соня Кошкіна (справжнє ім'я – К. Василенко; інтернет-газета Lb.ua / "Лівий берег"), О. Буринська (журнал "Cosmopolitan. Україна"), М. Дорошенко ("Україна молода"), Н. Лигачова-Чернолуцька (інтернет-видання "Детектор медіа", раніше – директор ТОВ "Телекритика"), І. Кузнецова (Київське бюро Радіо Свобода), І. Слабошпицька (журнал "Viva! Україна"), О. Швець (газета "Факты и комментарии").

Випробування в політиці вже за час розвитку незалежної України пройшли десятки випускників факультету / Інституту журналістики, серед яких В. Чорновіл, В. Журавський, С. Правденко, В. Шевченко, О. Абдуллін, А. Шевченко, В. Ар'єв, Є. Рибчинський, С. Заліщук, І. Мірошніченко, С. Лещенко, О. Герасим'юк, М. Княжицький. Депутатом Верховної Ради України кількох скликань була і лишається І. Геращенко, яку у 2016 р. обрано першим заступником голови парламенту, до травня 2019 р. виконувала обов'язки Уповноваженого Президента України з мирного врегулювання ситуації в Донецькій та Луганській областях. У колі сучасної політтехнології відомі імена Т. Березовця та О. Яхно.

Посаду очільника Міністерства освіти і науки України обіймав С. Квіт (2014–2016; випускник 1991 р., згодом – асистент і доцент Інституту журналістики, президент Національного університету "Кієво-Могилянська академія"), із 2019 р. очолює Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Телеведуча, автор кількох успішних телепроектів, громадська діячка О. Герасим'юк нині – перший заступник голови Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. О. Савенко обіймає посаду генерального директора Київської регіональної телерадіокомпанії "Центральний канал";

О. Харченко – головний редактор інформаційного агентства Укрінформ; А. Табаченко – перший заступник Генерального директора Національної радіокомпанії України "Українське радіо", директор ТО УР-1; О. Кудрявцев – директор видавництва "Дніпро"; Г. Сорока – генеральний директор Національного музею літератури України; М. Жулинський – академік НАН України, директор Інституту літератури імені Тараса Шевченка.

Варто згадати, що й на міжнародній і дипломатичній ниві знані професійні журналісти з Київського університету. Так, випускник 1958 р. М. Рой був редактором всесоюзного Агентства преси "Новости" (АПН) на Кубі, кореспондентом АПН у Карибському басейні, редактором-консультантом АПН у країнах Латинської Америки, завідувачем бюро АПН у Перу та прес-аташе радянського посольства в Лімі, кореспондентом ТАРС у Монголії. М. Мовчан, кандидат філологічних наук (випускник 1998 р.), працював другим секретарем Посольства України в Ірані, тимчасовим Повіреним у справах України в Ірані, заступником Голови Національної комісії України у справах ЮНЕСКО, з лютого 2016 р. – віце-президент Міжурядового комітету ЮНЕСКО з питань фізичного виховання та спорту. Політичну кар'єру журналіст А. Шевченко розпочав із Верховної Ради України (народний депутат трьох скликань), був наймолодшим головою комітету ВРУ (очолював комітет з питань свободи слова та інформації), у вересні 2015 р. призначений Повноважним і Надзвичайним послом України в Канаді.

Серед Героїв України – імена наших випускників. Це політик, публіцист, літературний критик, діяч руху опору, засновник Народного руху України "За перебудову" В. Чорновіл (2000, посмертно, "за визначний особистий внесок у національне відродження України, послідовне відстоювання ідеї побудови незалежної Української держави, активну громадську і політичну діяльність"); поет, перекладач, громадський і політичний діяч, дійсний член НАН України, голова Українського фонду культури (1987–2017) Б. Олійник (2005, "за самовіддане служіння Україні на літературній і державницькій ниві, визначний внесок у збереження національної духовної культури, вагому особисту

роль у піднесенні міжнародного авторитету України"); довголітній редактор газети "Сільські вісті" І. Сподаренко (2006, "за визначні особисті заслуги перед Українською державою у розвитку журналістики, послідовне відстоювання принципів свободи слова, багаторічну активну громадсько-політичну діяльність"); літературознавець, педагог і громадський діяч, перший президент Національного університету "Києво-Могилянська академія" В. Брюховецький (2007, "за визначний внесок у національне відродження України, вагомі особисті заслуги у розвитку вітчизняної освіти і науки, багаторічну плідну науково-педагогічну та громадсько-політичну діяльність"). Серед наймолодших – 33-річний журналіст В. Веремій, кореспондент газети "Вести", який загинув у ніч на 19 лютого 2014 р.; звання Героя та ордена "Золота Зірка" удостоєний посмертно "за громадянську мужність, патріотизм, героїчне відстоювання конституційних засад демократій, прав і свобод людини, самовіддане служіння українському народу, виявлені під час Революції гідності".

Запитання та завдання для самоконтролю

1. В якій країні створено Вищу школу журналістики та іменну премію за заповітом журналіста і видавця Дж. Пулітцера?
2. Чи існували журналістські курси на території України на початку ХХ ст.?
3. За яких умов створено факультет журналістики в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка? Хто був першим деканом?
4. Хто й коли став першим директором Інституту журналістики в Києві?
5. В яких закладах вищої освіти України студенти мають змогу сьогодні навчатися за освітнім напрямом "Журналістика"?
6. Як поєднується теорія із практикою в навчальному процесі студентів Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка?
7. Назвіть Героїв України – випускників факультету / Інституту журналістики.

Література

1. Володимиров Леонід Євстахійович // Літопис випускників Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. – URL: <http://www.logos.biz.ua/proj/yar/280.htm> ; Володимиров Леонід Євстахійович // Полтава історична: сайт. URL: http://poltavahistory.inf.ua/mans2_16u.html.
2. Вовк Т. А. Становлення журналістської освіти в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Відділення журналістики в документах і матеріалах (1947–1953) / Т. А. Вовк, В. В. Різун. – К.: ВПЦ "Київ. університет", 2011.
3. Вчителі-наставники журналістів з Київського університету / А. Ф. Горлов та ін.; вступ. сл. М. М. Сороки ; ред.-упоряд. М. Г. Махінчук. – К., 2011.
4. Журналісти з Київського університету. Спогади. Світлини. Імена / А. Горлов та ін. – Фастів: Поліфаст, 2008.
5. Інституту журналістики – 60. – К., 2007.
6. Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні / І. Майстренко. – Едмонтон, 1985.
7. Михайлин І. Л. Журналістська освіта і наука: підруч. / І. Михайлин. – Суми: Університетська книга, 2009.
8. Професори Київського університету: біографічний довідник / упоряд. С. Ю. Алтухова, К. В. Бойко, І. В. Ващенко та ін. – К., 2014.
9. Різун В. Ідея журналістської освіти в контексті дискурсу про університет / В. Різун. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007.
10. Семиков В. С. Первые шаги на пути к профессиональной подготовке журналистов в России / В. Семиков. – URL: wcu.edu.az/upload/Image/elmibulleten/2011_elmia_jurnal2/pdf.
11. Сидоренко Н. М. Історія української журналістики. Особистості XIX–XX століть: навч. посіб. / Н. Сидоренко. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2012.

Тема 6

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ В ІНСТИТУТІ ЖУРНАЛІСТИКИ

- 6.1. Наукові здобутки викладачів Інституту журналістики.
- 6.2. Фахові наукові видання у сфері соціальних комунікацій.
- 6.3. Напрями досліджень молодих учених.

6.1. Наукові здобутки викладачів Інституту журналістики

Інститут журналістики має потужний і перспективний науково-педагогічний колектив, у якому більшість – кандидати (фахівці у сфері соціальних комунікацій, філологічних, історичних, економічних, політичних та інших наук) і доктори наук (соціальні комунікації, філологія), що відповідно мають вчені звання доцента та професора.

За даними 2018 р., навчально-виховний процес і наукову діяльність в Інституті забезпечують 93 штатні викладачі (23 доктори наук, 43 кандидати наук, із яких 18 професорів, 40 доцентів, 16 кандидатів наук, асистенти).

Колектив Інституту журналістики виступив ініціатором відкриття в Україні нової наукової галузі за шифром 27 – "Соціальні комунікації". Із урахуванням цього були відповідно перероблені навчальні плани для магістрів, а на базі двох спеціалізованих рад розпочався захист кандидатських і докторських дисертацій із соціальних комунікацій за п'ятьма науковими спеціальностями (теорія й історія соціальних комунікацій, теорія та історія журналістики, теорія й історія видавничої справи, прикладні соціально-комунікаційні технології, соціальна інформація).

Науково-дослідна робота колективу Інституту журналістики сконцентрована, як правило, на розробці фундаментальних нау-

кових тем. Таким було дослідження "Український медійний контент у соціальному вимірі". Цій тематиці були присвячені Всеукраїнські науково-практичні конференції "Перспективні напрями дослідження українського медійного контенту: фундаментальні та прикладні аспекти" (Київ, 2016) та "Новинний контент аудіовізуальних мас-медій у соціальному вимірі" (Київ, 2017), на яких вступили як науковці Інституту журналістики, так і представники інших закладів вищої освіти України, які розглянули питання телевізійного сегменту українського медіаринку, соціальні мережі в системі комунікацій державної влади, генезу онлайн у контексті розвитку українського інформаційного простору, медіаосвітній ландшафт України, приховані змісти сучасного кіно, глобальне й національне в контентному наповненні української регіональної реклами тощо.

Значний резонанс мали результати завершеної прикладної теми наукового дослідження "Типологія й особливості сучасних медіаефектів". Наполеглива робота над розвідками, залучення важливих наукових ресурсів із різних кафедр і факультетів університету дозволили сформувати нову наукову школу, рівень якої засвідчують отримані за наукові досягнення 13 нагород і відзнак національного й міжнародного рівня.

Щорічні наукові звіти викладачів свідчать про публікаційну активність – як у фахових наукових журналах і збірниках, так і в закордонних періодичних виданнях. Чимало представників Інституту виступають на конференціях, форумах, конгресах, круглих столах різного рівня – міжнародних, всеукраїнських, регіональних, міжвузівських. Скажімо, у 2017 р. співробітниками Інституту опубліковано 386 наукових статей, викладачі взяли участь у 197 наукових конференціях. За цей рік чотири викладачі отримали нагороди Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Міністерства освіти і науки України.

Інститут журналістики щорічно проводить наукові конференції, що дають змогу взяти участь в актуальних дискусіях, дослухатися до нових результатів дослідників із усієї України та закордону, прийняти рішення стосовно ефективних шляхів майбутніх наукових розробок.

У полі зору науковців Інституту – різноманітна проблематика сучасної медіасфери, трансформаційні та крос-медійні процеси, медіаефекти й контентна сутність нинішніх засобів масової комунікації, як в Україні, так і поза її межами. Невипадково увага звертається і на такі суспільно значущі теми, як права людини в медіаосвіті та медіадіяльності, гендерна експертиза й гендерно чутлива журналістика, цифрові технології тощо. Уже кілька років поспіль кафедра історії журналістики спільно з викладачами кафедри реклами і зв'язків із громадськістю, а також факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (освітня програма "Гендерні студії / Gender Studies") проводить різні заходи, зокрема й наукові круглі столи під загальною назвою "Моделі гендерної презентації у мас-медіа та рекламі".

Новою хвилею в навчально-науковому житті викладачів освітнього напрямку "Журналістика" стали заходи, присвячені соціально-правозахисній сфері. Так, у листопаді 2018 р. відбулася І науково-практична конференція "Права людини в медіаосвіті та медіадіяльності в Україні". За результатами обговорень видано збірник матеріалів, до якого увійшло понад 100 різноманітних досліджень представників із усієї України (Київ, Житомир, Дніпро, Харків, Маріуполь, Чернівці, Львів, Івано-Франківськ та інші міста). Серед значущих тем, які порушувалися в середовищі науковців і практиків, були такі: "Сценарії висвітлення проблем дитинства: досвід українського та зарубіжного телебачення", "Чинники активізації медіатеми захисту прав жінок в Україні", "Трансформація ціннісної парадигми під впливом рекламної діяльності", "Журналіст Української редакції Радіо "Свобода" Сергій Набока: боротьба за права людини", "Експлуатація людини з інвалідністю у політично замовних матеріалах" тощо.

Нині особлива увага звертається на публікації у виданнях, що індексуються світовими наукометричними базами, зокрема Scopus і Web of Science. Зауважимо той факт, що вчені Інституту гідно представляють результати своїх досліджень у подібних виданнях: професор В. Різун, доктори наук із соціальних комунікацій – Д. Олтаржевський та В. Шевченко, кандидати наук із соціальних комунікацій – Ю. Нестеряк, А. Захарченко,

Ю. Гаврилець і К. Шендеровський; кандидат фізико-математичних наук, доцент В. Рябічев.

За останні роки ряд доцентів і докторантів Інституту журналістики захистили докторські дисертації у сфері соціальних комунікацій (В. Шевченко, Т. Крайнікова, О. Горська (Афанасьєва), С. Водолазька, О. Рижко, М. Женченко). У світ вийшли монографії, підручники та навчальні посібники: "Телерадіомовлення України в міжнародній комунікації" (2016) О. Гресько, "Релігійна журналістика" (2016) А. Бойко, "Радикальні інновації східноєвропейської видавничої галузі" (2015) С. Водолазької, "Плагиат як соціальнокомунікаційне явище" (2017) О. Рижко, "Цифрові трансформації видавничої галузі" (2018) М. Женченко, "Публіцистика Марка Твена" (2018) О. Мелешенка, "Кросмедіа: контент, технології, перспективи" (2018; колективна монографія, ініційована кафедрою мультимедійних технологій і медіадизайну) тощо.

У рамках двосторонньої україно-австрійської угоди про міжнародну співпрацю Інститут журналістики координував із Віденським університетом міжнародний дослідницький проект "Інтерпретація історичних проблем у міжнародному телемовленні" ("Broadcasting history in the transnational space"), де розглядалися проблеми Голокосту та інших національних трагедій ХХ ст. у висвітленні міжнародних медіа. Науковці Інституту журналістики провели експериментальне дослідження щодо впливу документального кіно про Голодомор і Голокост на студентську аудиторію. У червні 2016 р. у Віденському університеті відбулася конференція, присвячена інтерпретації проблеми Голокосту в різних країнах світу; із доповідями виступили представники Київського національного університету – проф. В. Різун, доц. Б. Носова, канд. наук із соц. комунікацій Ю. Гаврилець.

2015 р. ознаменувався включенням Інституту журналістики до проекту Темпус "Крос-медіа і якісна журналістика" разом з іншими українськими університетами та німецьким університетом у Пассау. Відбулася Літня школа, організована в рамках названого міжнародного проекту. Інститут журналістики отримав від партнерів новітнє технічне обладнання: комп'ютери ІМАС27, цифрові відеокамери, диктофон, фотоапарат. Загалом на баланс

Університету передано обладнання для лабораторії крос-медійної журналістики на загальну суму близько 500 тис. грн.

Колектив Інституту журналістики прагне підвищувати ефективність залучення коштів із зовнішніх джерел. Так, було укладено угоду між Київським національним університетом імені Тараса Шевченка, громадською організацією "Форум українських журналістів" та німецькими партнерами: "Association "Bürgerhaus Bennohaus" in cooperation with "Offenen Kanal TV-Ludwigshafen" щодо проведення семінару-практикуму в Україні "Громадські медіа для міжкультурного і політичного діалогу", унаслідок чого більше 20-ти студентів і викладачів Інституту пройшли стажування в Україні під керівництвом медіаекспертів, а п'ять представників інституту – викладачі, студент, аспірант – пройшли стажування в Німеччині.

Навчальні й наукові проекти колективу Інституту журналістики мають як всеукраїнські, так і європейські орієнтири. Потреба підвищувати кваліфікацію не тільки в освітній галузі, а й безпосередньо в медійному виробництві спонукає багатьох викладачів шукати такі можливості як в Україні, так і за кордоном. Скажімо, відрядженнями за кордон для освітнього і професійного стажування, а також участі в конференціях у 2016–2018 рр. скористалися проф. В. Різун (Велика Британія, Німеччина, Австрія), доц. Є. Цимбаленко (конференції у Польщі, Угорщині, Великій Британії), проф. К. Серажим (міжнародний науковий симпозіум у Туреччині), проф. Н. Сидоренко (конференції у Білорусі, Франції, Німеччині). Стажування поза Україною в цей час проходили: доц. В. Шевченко (Португалія, Іспанія), доц. Н. Желіховська (Іспанія, Польща), доц. І. Черемних (Польща), проф. Н. Грицяк (Франція), доц. Б. Носова (Велика Британія, Австрія), канд. філол. наук Л. Квіренко (Гумбольдський університет, Німеччина), викладач кафедри іноземних мов О. Лемішка (Кембриджський університет, Велика Британія).

Серед відзнак науково-педагогічного колективу Інституту журналістики слід згадати премію імені Тараса Шевченка, що присуджується Вченою радою Київського національного університету за наукові досягнення; перевага в конкурсі надається науковим працям, монографіям, підручникам і навчальним посі-

бникам, опублікованим державною мовою. Нагороду вручають, як зазначено в положенні, за вагомі наукові дослідження, які сприяють розвитку гуманітарних і природничих наук, утверджують високий авторитет університетської науки на міжнародному рівні; за цикл наукових праць; за наукові публікації з актуальних проблем у певній галузі (аспіранти й студенти можуть подавати рукописи та праці обсягом не менше двох друкованих аркушів). Лауреатами премії імені Тараса Шевченка різного часу були: проф. В. Різун, доц. Т. Трачук, проф. Т. Приступенко, проф. К. Серажим, канд. наук із соц. комунікацій Н. Іщук тощо.

6.2. Фахові наукові видання у сфері соціальних комунікацій

Сучасний світ наукових видань у галузі соціальних комунікацій не надто широкий і всеохопний. Нині в Україні існує з десяток навчальних і наукових закладів, де розвивається цей новий науковий напрям і видаються фахові журнали (Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського НАН України, Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, Львівський національний університет імені Івана Франка, Одеський національний університет імені І. Мечникова, Українська академія друкарства, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Сумський державний університет, Класичний приватний університет, Харківська державна академія культури, Відкритий міжнародний університет розвитку людини "Україна", Київський національний університет культури та мистецтв і деякі інші).

У цьому переліку вагому роль серед закладів вищої освіти посідає Київський національний університет, де видається вісім фахових наукових збірників і журналів у галузі соціальних комунікацій: "Актуальні питання масової комунікації", "Вісник київського університету. Серія: "Журналістика", "Інформаційне суспільство", "Образ", "Журналістика", "Стиль і текст", "Наукові записки Інституту журналістики", "Українське журналістикознавство". На сьогодні увага звертається на публікації в рецензованій науковій періодиці, що індексується світо-

вими наукометричними базами. Усі інститутські видання зареєстровані в Google Scholar, перебувають у вільному доступі на порталі наукової періодики України, що розміщує НБУВ. Журнал "Актуальні питання масової комунікації / Current issues of mass communication" зареєстрований в європейській наукометричній базі Index Copernicus.

Для зручності користування, зокрема і віддалених авторів, створено мережевий ресурс "Наукова періодика Інституту журналістики", що став майданчиком для обміну науковими ідеями, ознайомлення з новими дослідженнями.

Найстаріший журнал серед існуючих нині в Інституті журналістики – "Вісник Київського університету", серія "Журналістика" (вийшов друком уперше в 1958 р.). Це – одне з небагатьох наукових видань, редакційний супровід якого здійснює Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Деякі випуски присвячувалися окремим науковим школам і напрямам в українському журналістикознавстві, зокрема професорів – В. Різуна, В. Шкляра, М. Тимошика, Б. Чернякова, Н. Сидоренко, О. Пономарева, В. Іванова, О. Гояна. Саме це видання дало змогу систематично й цілеспрямовано вивчати розвиток і здобутки української журналістикознавчої науки, досліджувати поняттєво-термінологічні системи українського журналістикознавства, нагромаджувати науковий досвід у царині історії, теорії і практики журналістики.

Науковий журнал "Українське журналістикознавство" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України в червні 2000 р. Згодом видання було затверджено як фахове з філологічних наук, потім – соціальних комунікацій.

Тематика видання орієнтована на теорію соціальних комунікацій; тут публікуються статті, що ґрунтуються на розробці наукових проблем, дослідженні методології наукового пошуку, розробці термінології. Рубрика видання з часом змінювалася, але найчастіше використовувалися такі: "Наукові проблеми і завдання", "Методологія і методика досліджень", "Термінологія", "Історія журналістикознавства", "Постаті", "Наукова критика", "Бібліографія Інституту журналістики", "Конференції, семінари, наради". Упродовж усього часу функціонування журналу тут

надруковано понад 200 різноманітних матеріалів, значна частина яких належать докторам наук і докторантам.

Редакція наукового часопису співпрацює як із постійними авторами, так і з новими дописувачами. Чимало своїх публікацій розмістили на сторінках "Українського журналістикознавства" канд. філол., доц. Т. Трачук (вивчає історію українського журналістикознавства, знайомить із персоналіями, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної журналістикознавчої науки); д-р наук із соц. комунікацій Л. Городенко (розробляє методологію і термінологію галузі), д-р наук із соц. комунікацій І. Хоменко (подає результати наукових досліджень у сфері радіомовлення) тощо. Упродовж 2007–2011 рр. на сторінках журналу (рубрика "Історія") надруковано працю канд. іст. наук Т. Вовк і д-ра філол. наук В. Різуна "Становлення журналістської освіти в КНУ імені Тараса Шевченка. Відділення журналістики", що згодом вийшла в світ окремою книгою та стала вагомим внеском у вивчення української журналістської освіти.

Одне з найтриваліших наукових видань – щорічний збірник "Журналістика" (заснований у 1976 р., відновлений у 2002 р.). Тематика цього видання розмаїта: від історії до теорії і практики журналістики. Серед основних тематичних рубрик такі: "Джерел", "Грані", "Жанрові пошуки", "Преса за межами України", "Постаті", "Гендерні домінанти", "Методи дослідження в історії журналістики", "Студентська наука", "Дискусії, огляди, нариси, рецензії". На сторінках цього збірника друкують свої дослідження й огляди не лише працівники Інституту журналістики, а й колеги з інших університетів та інститутів України – науковці Києва, Полтави, Запоріжжя, Ужгорода, Сум, Чернівців, Полтави, Тернополя, Луцька та інших міст. Наприклад, у випуску 14 (39) за 2015 р. "Журналістики" надруковано статті п'ятох авторів із Сум (І. Жиленко, В. Бардак, В. Садівничий, Т. Ковальова, І. Сипченко), 11-ти авторів із Києва (А. Волобуєва, О. Дубецька, О. Михайлюта, Н. Герасимчук, В. Швець, О. Школьна, Є. Подобна), по одному автору із Чернівців (Ю. Попович), Тернополя (О. Кушнір), Полтави (М. Свалова), Луцька (М. Рожило). Така географія простежується в багатьох випусках збірника.

Авторитетом у науковому колі фахівців із соціальних комунікацій заслужено користується фаховий журнал "Актуальні питання масової комунікації / Current issues of mass communication" (Index Copernicus), що має міжнародну редакцію на чолі з головним редактором проф. В. Різуном та заступником головного редактора – проф. Т. Валясом із Польщі.

Частина публікацій тут з'являється англійською мовою, до участі в українському виданні зголошуються вчені різних країн. Так, у спільній статті "Меморіальна культура в Україні у контексті медіасприймання історичної проблематики (на матеріалі документалістики про Голокост та Голодомор)" із українськими науковцями (В. Різун, С. Тукаєв, М. Хилько, Б. Носова) свої результати подали професор Ю. Грімм і докторант А. Енцмінгер із Віденського університету (Австрія).

На сторінках журналу також опубліковано статтю "Генезис громадського мовника в пострадянському суспільстві. Литовський приклад" професора Інституту журналістики факультету комунікацій Вільнюського університету П. Зигінтаса; своїми роздумами про застосування преси громадянами для політичних цілей ("теорія використання та задоволення") поділився старший викладач департаменту масових комунікацій Університету Бенсон Айдахоса у Бенін-Сіті (Нігерія) А. Е. Умуеррі.

У 2014 р. було перереєстровано щорічний науковий бюлетень "Образ" (видається із 2000 р.), який став міжвузівським (засновники – Київський національний університет імені Тараса Шевченка та Сумський державний університет, видавнича база знаходиться в Сумах). Нині – це кварталник, публікації в якому можуть друкуватись українською, англійською, німецькою, французькою, польською та російською мовами. Від узвичаєних рубрик щорічного видання (був фаховим виданням у галузі філології; нині – соціальних комунікацій), таких, як "Світло християнства", "Образ", "Світ розмаїтій літератури", "Публіцистичні обрії", "Історія журналістики", нинішня редакція "Образу" перейшла до низки питань, що стосуються соціальної комунікації: "Журналістика в системі соціокомунікаційної діяльності", "Видавнича справа та редагування: функціональні трансформації", "Соціокомунікативне середовище: теорія і практика", "Бібліотечно-інформаційні системи та комунікація", "Прикладні кому-

нікаційні технології у системі соціальної діяльності" (залишилися "Публіцистичні обрії" та "Образ"), а також "Рецензійні координати", "Портрети", "Хроніка" тощо. Упродовж 2016–2018 рр. вийшло кілька тематичних випусків, присвячених Українській революції, ювілеям Лесі Українки та М. Грушевського.

Свою наукову нішу має фаховий журнал "Стиль і текст" (zareєстрований у 2000 р.), більшість публікацій якого становлять дослідження, присвячені проблемам функціонування української мови в медійній сфері. Зокрема тут можна ознайомитися з такими матеріалами, як "Мовне питання в системі іномовлення України і ЄС" (доц. О. Гресько), "Звуковий образ українського радіомовлення як репрезентант мовної ситуації в країні" (доц. П. Мірошниченко), "Конфесійна лексика в мові інтернет-видання "Українська правда"" (проф. М. Навальна), "Мовностилістичні засоби творення гумору в мові Євромайдану" (доц. І. Мариненко), "Робота редактора над стилем дитячих текстів" (ст. викл. О. Віщук), що представлені в основних рубриках: "Теоретичні питання", "Стилістичні категорії", "Жанрова специфіка". У деяких випусках є рубрика "Конференції, наради, семінари".

Двічі на рік виходить у світ науковий журнал "Інформаційне суспільство" (zareєстрований у 2004 р.), тематика якого зосереджена передусім на сфері реклами та зв'язків із громадськістю. Скажімо, це такі статті, як "Концептуальні основи комунікаційної функції сучасної демократичної держави" О. Бухтатого, "Операції впливу як частина урядових комунікацій в особливий період" О. Сищука, "Комунікаційні особливості сучасної нативної реклами" Я. Яненка, "Пропаганда як складник гібридної війни" Т. Фісенко, "Стереотипи у медіапродуктах для дітей" Е. Баран. На шпальтах видання публікуються також дослідження в рубриках "Аспекти медійного розвитку" і "Проблеми соціальної комунікації", де зацікавлений читач натрапить на ґрунтовні матеріали "Свобода слова. Еволюція ідеї свободи думки" В. Іванова, "Особливості дотримання журналістських стандартів під час висвітлення бойових дій" С. Штурхецького, ""Джинса" як етична проблема місцевої журналістики" В. Садівничого та О. Сушкової, "Природа масовоемоційних технологій у соціальних комунікаціях" А. Белецької, "Соціально-комунікаційний аспект видавничого бізнесу: взаємозв'язок із аудиторією" Р. Ярошенка тощо.

Квартальник "Наукові записки Інституту журналістики" видається із 2000 р., має усталену рубрикацію, друкує розвідки постійних авторів та здобутки молодих дослідників. Так, отримавши досвід викладання в Китаї, проф. В. Владимиров започаткував у журналі цикл матеріалів про специфіку медіасфери Китаю ("Кодекс професійної етики китайських журналістів: текст і контекст", "Структура й основні положення сучасної теорії китайської журналістики", "Історія китайської пражурналістики за професором Лі Лянжуном: від професора Цинь Ші Хуана до династії Цинь"); проф. О. Семенець запропонувала дослідження "Публічна історія у фаховій журналістській освіті (на прикладі міста Запоріжжя)", проф. В. Галич подала матеріал "Семіотична хора пейзажної деталі в публіцистиці". Поряд із ними – магістерські дослідження "Мультимедійні технології французьких іномовних і міжнародних теле- та радіоканалів" Н. Пушкарук, "Особливості тематики та структури соціальних ток-шоу на українському телебаченні (на прикладі телеканалів "Інтер", "СТБ" та "Україна")" М. Вівдич, "Відеохостинги як перспективна платформа для інтеграції українських телеканалів" А. Овсяннікова тощо.

Як правило, на обкладинці кожного випуску журналу "Наукові записки Інституту журналістики" подано портрет представника наукової школи Інституту, а також коротку біографічну довідку й літопис основних творчих і професійних здобутків (професорів – В. Різуна, О. Пономарева, В. Іванова, Н. Непійводи, О. Гояна, Л. Мужука).

Окрім фахової наукової періодики Інститутом журналістики створено електронний навчальний журнал "Наукові дослідження українського медійного контенту: соціальний вимір", який став спільною платформою для обміну новими ідеями, знахідками, можливістю публічної презентації досліджень, апробації отриманих результатів та широкого наукового діалогу. Журнал має такі основні рубрики: "Типологія і структура контентного наповнення українських ЗМІ", "Контент української реклами та зв'язків із громадськістю", "Змістові характеристики українського паперового та електронного книговидання", "Моделювання іміджу вищого навчального закладу". Архів номерів цього видання за 2014–2018 рр. можна переглянути в електронному форматі (http://www.journ.univ.kiev.ua/periodyka/index.php/sci_res.html).

6.3. Напрями досліджень молодих учених

У Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та його структурних підрозділах функціонують Рада молодих учених і Наукове Товариство студентів (курсантів, слухачів), аспірантів, докторантів та молодих учених, які прагнуть активізувати професійну діяльність і сприяти кар'єрному зростанню молодих дослідників.

Наукове товариство студентів та аспірантів Інституту журналістики є одним із 15-ти подібних об'єднань у навчальному закладі, що залучаються до розробки інноваційних проєктів, беруть участь у пріоритетних наукових дослідженнях поряд із визнаними у своїй галузі вченими чи роблять перші самостійні кроки в процесі пошуку та аналізу наукових фактів.

Свій теоретичний рівень знань і творчо-професійні можливості студенти можуть перевірити в інтелектуальних змаганнях під час щорічних олімпіад та конкурсів із журналістики, видавничої справи та редагування, реклами і зв'язків із громадськістю. В яких би закладах вищої освіти поза університетом не проводились такі випробування, студенти Інституту журналістики завжди повертаються з низкою перемог. Скажімо, у 2014 р. Ю. Клебан здобула друге місце другого туру Всеукраїнської студентської олімпіади з видавничої справи та редагування (Українська академія друкарства, м. Львів); М. Черепанов – перше, а Б. Яценко – друге місце другого туру Всеукраїнської студентської олімпіади з реклами і зв'язків із громадськістю; І. Левченко – друге місце із журналістики (ПВНЗ "Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені акад. Степана Дем'янчука", м. Рівне). У 2017 р. перше місце у Всеукраїнській олімпіаді із журналістики, що проходила в Дніпрі, здобула О. Рябічева (того самого року вона отримала премію Київського міського голови за особливі досягнення молоді в розбудові столиці України в номінації "Наукові досягнення"); друге місце з реклами і зв'язків із громадськістю отримала М. Іванова. Дипломом 2-го ступеня було нагороджено студентку Ю. Колісник на Всеукраїнській олімпіаді з української мови та літератури.

Подібні досягнення мають студенти й у науковій площині. Наприклад, у 2014 р. А. Плотнікова посіла перше місце, а

В. Грисюк – третє місце другого туру Конкурсу студентських робіт із соціальних комунікацій (м. Маріуполь). На подібному конкурсі наукових робіт із видавничої справи та редагування диплом 3-го ступеня отримала Ю. Богорадова (2017).

У квітні 2016 р. Національна академія наук України вручила О. Жарковій, студентці Інституту журналістики, члену НТСА ІЖ (на момент отримання нагороди), премію НАН України для студентів ВНЗ (нині – ЗВО). Цю нагороду дівчина отримала за наукове дослідження "Динаміка відображення теми війни на сході України в російських медіа". Всього НАН України було призначено 12 таких премій, чотири з яких одержали студенти Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Найактивніше виявляються результати діяльності НТСА під час проведення щорічних конференцій для студентів та аспірантів – на рівні університету чи інституту. Щорічно молоді дослідники беруть участь у таких наукових заходах, як Міжнародна міждисциплінарна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених "Шевченківська весна: Соціальні комунікації", "Шевченківська весна. Секція: журналістика", Міжнародна науково-практична конференція "Мова. Суспільство. Журналістика", всеукраїнських науково-практичних конференцій студентів і молодих учених ("Сучасні виклики для соціально значущої медіадіяльності" (2015), "Правове регулювання медіадіяльності: соціально комунікаційний аспект" (2016, 2017), "Новітні тенденції в медіагалузі: український і зарубіжний досвід" (2018) та ін.), за результатами яких часто оприлюднюються матеріали в паперовій чи електронній формі.

Так, під час проведення наукового заходу "Шевченківська весна" 2016 р. свої матеріали до секції "Соціальні комунікації" надіслали 28 авторів (бакалаври, магістри, аспіранти та молоді вчені з різних навчальних закладів України). 12 молодих дослідників виголосили свої доповіді в межах пленарного засідання та взяли участь у дискусії щодо кожної з тем. Решту матеріалів було подано на умовах заочної участі. За результатами конференції видано збірник наукових матеріалів, який разом із сертифікатами наукового зібрання було вручено учасникам.

Під час проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених "Новітні тенденції в медіа-

галузі: український і зарубіжний досвід" (2018) мали можливість виступити одна докторантка, одна молода викладачка, п'ять аспірантів, один здобувач, 30 студентів. Молоді дослідники активно долучилися до роботи науково-практичної конференції "Медіапростір: проблеми і виклики сьогодення" (Київ, 2018), зокрема, це 13 аспірантів та 34 студенти, які найбільше наукових заявок подали на круглий стіл за темою "Висвітлення гендерних проблем у ЗМІ: толерантність чи моральні паніки".

Як правило, молоді дослідники (аспіранти і студенти, найчастіше ті, які навчаються в магістратурі) звертаються до багатьох актуальних аспектів медіадіяльності в Україні та за кордоном, аналізують усі сфери функціонування засобів масової комунікації, охоплюють широкий проблемно-тематичний спектр і жанровий аспект друкованої преси, радіомовлення і телебачення, інтернет-медіа, видавничої галузі, реклами та зв'язків із громадськістю.

У змісті матеріалів Всеукраїнської наукової конференції молодих учених "Сучасні виклики для соціально значущої медіадіяльності" можна знайти такі назви: "Тенденції та стандарти відображення проблем безпритульних у теленовинах", "Формування образу українського іммігранта в польській періодиці", "Соціальна реклама як засіб формування позитивного іміджу Збройних сил України", "Жанр інтерв'ю у соціальних програмах на радіо", "Блогінг як складова громадянської журналістики", "Теорія *agendasetting* у фокусі зарубіжних досліджень", "Європейські стандарти висвітлення виборів на українському телебаченні", "Нові інформаційні технології як виклик для друкованої преси" тощо.

Підтвердженням різносторонньої зацікавленості студентів і молодих учених Інституту журналістики, зокрема їхнього оригінального наукового пошуку й виразних наукових результатів, стають міжнародні та всеукраїнські конференції, що проводяться в різних містах України та поза межами країни. Скажімо, у програмі та матеріалах II Всеукраїнської науково-практичної конференції, що відбулася 12–13 жовтня 2016 р. у Вінниці (факультет філології й журналістики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського), зафіксовано сім аспірантів і два молодих викладачі.

Академічна мобільність дає можливість студентам та аспірантам Інституту журналістики не тільки навчатися за кордоном,

брати участь у програмах обміну студентами, а й отримувати кваліфіковані консультації щодо наукових досліджень і апробувати свої аналітичні здібності на конференціях у Польщі, Угорщині, Італії, Іспанії, інших країнах світу.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Які основні напрями наукових досліджень в Інституті журналістики?
2. Яку тематику мають фахові наукові видання в галузі соціальних комунікацій, що готуються в Інституті журналістики?
3. Які існують форми залучення молодих дослідників до наукової діяльності?
4. Скільки професорів працює в Інституті журналістики сьогодні?
5. Які щорічні наукові конференції проходять в університеті?

Література

1. Виховна робота в Інституті журналістики. URL: labs.journ.univ.kiev.ua/vr/
2. Звіт директора інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Різуна Володимира Володимировича. 16.04.2018. URL: http://journ.knu.ua/files/zvit/zvit2016_2017.pdf
3. Інституту журналістики – 60. – К., 2007.
4. Корнєєв В. М. Актуальний стан і перспективи розвитку наукових досліджень соціальних комунікацій в Україні: моногр. / В. Корнєєв. – К.: Паливода А. В., 2016.
5. Різун В. На передовій журналістської освіти в Україні: текст доповіді / В. Різун. – К., 2003.

Тема 7

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІНФРАСТРУКТУРА УНІВЕРСИТЕТУ ТА ІНСТИТУТУ ЖУРНАЛІСТИКИ

- 7.1. Соціально-культурні засади навчання в Університеті.
- 7.2. Бібліотека та музеї.
- 7.3. Мистецькі об'єднання і клуби.
- 7.4. Університетські медіа.

7.1. Соціально-культурні засади навчання в Університеті

В Університеті регулярно проводяться важливі заходи, приурочені вшануванню пам'яті видатних особистостей: участь студентів і викладачів Університету в мітингу покладання квітів до пам'ятника Кобзареві; міжнародний проект-конкурс "Тарас Шевченко єднає народи"; літературно-музичний вечір пам'яті Василя Симоненка "Я воскрес, щоб із вами жити"; відкриття пам'ятної дошки Михайлу Булгакову на фасаді будівлі Інституту філології; ушанування пам'яті Святослава Горбенка – 19-річного студента-філолога, який загинув, захищаючи Донецький аеропорт. Важливим аспектом у патріотичному вихованні студентства є заходи вшанування Героїв Небесної сотні – це, зокрема, покладання квітів до меморіалу пам'яті загиблих, хода "Пам'яті нескорених".

Великою популярністю користуються спортивні заходи: спартакіада "Бадьорість та здоров'я", турнір із футболу серед професорсько-викладацького складу; турнір із футзалу серед дівчат "Київська весна", приурочений до Міжнародного жіночого дня; спартакіада серед студентів (18 змагань із різних видів спорту); спартакіада ветеранів "Спорт для всіх"; турнір із футболу серед студентів ЗВО "КНУ – єднає"; суперкубок із баскетболу та футболу серед студентів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Низка заходів що-

року приурочена залученню студентів і всіх працівників освітньої сфери до здорового способу життя.

Київський університет зробив свій внесок у проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 р. в Україні та Польщі. Студенти – учасники трудових бригад здійснили поточний ремонт у гуртожитках Університету, призначених для гостей Євро-2012.

У КНУ успішно функціонують студентські об'єднання для неформальної освіти: "Політичний клуб", "Культурологічний гурток", "ЧИТАЛКА", PR space.

Цікаві культурно-мистецькі та професійно орієнтовані заходи відбуваються і в Інституті журналістики. Ініціативу студентів (Студентського парламенту чи студентської профспілки, окремих студентів) готові підтримати і втілити в життя дирекція, профспілка, кафедри. Скажімо, таким колективним дійством можна назвати проведення інтелектуальної гри "Що? Де? Коли?" між командами студентів, аспірантів та викладачів (до Дня науки в університеті).

Яскравим видовищем в Інституті стає щорічний фестиваль "Журналістська весна". У 2014 р. фестиваль відбувся під гаслом: "Євровесна: рЕволюція в журналістиці", що мав на меті розкрити участь журналістів у подіях Револуції гідності, наголосити на необхідності об'єктивного й неупередженого висвітлення подій. Традиційні для фестивалю майстер-класи окремо були присвячені темі безпеки професійної діяльності журналістів. Фотовиставка-інсталяція студентів Інституту Ю. Кочетової та О. Фурмана мала схвальні відгуки у ЗМІ, вона була присвячена участі студентів (зокрема й Київського національного університету імені Тараса Шевченка) у Револуції гідності. Зустріч із випускниками у фінальний день "Журналістської весни" уперше пройшла у форматі "Відкритого мікрофона" на сцені (цей формат є доволі вдалим, тому вирішено й надалі до нього звертатися). У 2015 р., коли загострилися бойові події на Сході, фестиваль "Журналістська весна" відбувся під гаслом "З надією на мир". Усі його заходи були виключно благочинними та мали на меті зібрати кошти для бійців КНУ, які ведучі передали представникам Координаційної ради університету безпосередньо на сцені під час гала-концерту.

Професійне виховання є пріоритетним напрямом діяльності Інституту журналістики, саме тому найпоширенішою формою проведення заходів професійного вдосконалення обрано тренінги та майстер-класи фахівців. У 2014–2015 навчальному році їх було проведено 53. Із-поміж досягнень цього звітнього періоду слід зазначити вихід команди КВК Інституту журналістики "Егоїсти" до півфіналу Чемпіонату Київського національного університету "Кубок ректора".

В ІЖ створено новий департамент – літератури й мистецтв. Ним проведено низку заходів національно-патріотичного виховання, найяскравіші з них – це Стусівські читання, зустріч із І. Фаріон, День української мови в Інституті журналістики, зустріч із Валерієм Макеєвим, журналістом, який був у полоні т. зв. "ДНР" тощо.

7.2. Бібліотека та музеї

Структурним підрозділом Київського університету імені Тараса Шевченка вважається Наукова бібліотека ім. М. Максимовича, що має значний за обсягом, унікальний за складом інформаційний ресурс, який поєднує бібліотечні фонди та електронні інформаційні ресурси. Загальний фонд становить 3 270 663 примірники літератури, а на 22 абонементів та у 22 читальних залах обслуговуються за єдиним читацьким квитком понад 40 тис. користувачів, яким упродовж 2016 р. було видано понад 1 млн примірників літератури.

Наукова бібліотека Університету – це визнаний в Україні та за кордоном науково-освітній, інформаційний та соціокультурний осередок, що динамічно розвивається й осучаснюється. Колективом розроблено "Програму розвитку" на 2015–2020 рр., в якій з'ясовано правові основи функціонування закладу, фінансування та виконання основних функцій, а також реалізація основних завдань, до яких належать: оптимізація кількісно-якісного складника бібліотечного фонду, упровадження нових технологічних рішень аналітико-синтетичного опрацювання інформації, вдосконалення форм і методів бібліотечного сервісу, підвищення рівня

кадрового потенціалу, проведення інформаційно-аналітичного моніторингу та бібліометричного аналізу тощо. Важливою частиною діяльності всього колективу Наукової бібліотеки залишаються науково-дослідна й методична робота, участь у міжнародних проєктах, упровадження маркетингових технологій, продумана автоматизація бібліотечних процесів, оновлення матеріально-технічної бази. Основна місія бібліотеки, як наголошено у "Програмі розвитку", полягає у створенні, збереженні, організації доступу та використання власних і світових інформаційних ресурсів, що відповідають навчально-науковому процесу в Університеті, забезпеченні інформаційно-дослідних потреб студентів, викладачів і співробітників закладу вищої освіти на принципах доступності, оперативності, інформативності, комфортності.

Постійно відбувається розвиток Наукової бібліотеки як важливого поєднання зібрання сучасної наукової літератури та інформаційних ресурсів, збереження і надання доступності (шляхом оцифрування) меморіальній колекції, до якої належать рідкісні й цінні видання, бібліотечні колекції, особові архівні фонди. Триває процес упорядкування стародруків у рамках проєкту "Old printed books", а також можливого представлення бібліотеки в таких світових проєктах, як "World Digital Library. Europeana".

Проєкт "Old printed books" має на меті збереження європейського культурного надбання для майбутніх поколінь шляхом створення цифрового депозитарію старовинних друкованих видань, що мають унікальну історико-культурну цінність. Здебільшого, це книги XV–XVIII ст., серед них понад 1300 уже описаних і більше 2200 – неописаних видань. У книзі відгуків Наукової бібліотеки Київського університету так багато записів, але більшість – вдячність, несподівані враження від побаченого на сайті, побажання зробити каталог та інформувати про майбутні надходження до оцифрованої колекції ("було б ще супервіше!").

Багато бібліотек у різних країнах налічують у своїх фондах велику кількість старовинних книжок, які навіть докладно не вивчені, не дивлячись на те, що вони становлять великий інтерес для спеціалістів. Головною проблемою тут є обмеження доступу до цих книжок через спеціальні, але необхідні умови їхнього зберігання (безпека, кондиціонування повітря, вологість, темпе-

ратурний режим, безпосередній контакт тощо). Завданням проекту є створення цифрових копій старовинних друкованих видань (стародруків) та збереження їх на спеціальному комп'ютерному сервері – цифровому електронному репозитарії. Кожна людина може отримати доступ до різних секцій такого сховища з мережі інтернет. Таким чином, інформація, розміщена в репозитарії, є відкритою не тільки для вчених (лінгвістів, істориків, археологів та ін.) – вона є доступною для будь-якої людини на Землі. Спеціалісти зі стародавніх мов отримують можливість доступу до цифрових копій стародруків, які, наприклад, були написані однаковими мовами, але в різних країнах або в різні історичні часи. Це відкриває нові, ефективні можливості для вивчення мов, історії та європейської культури. Використання матеріалів репозитарію у навчальному процесі у різних організаціях (університети, інститути) дозволить суттєво підвищити рівень якості вивчення певних освітніх дисциплін.

Наукову бібліотеку імені М. Максимовича було обрано за відправну точку для наповнення репозитарію. У бібліотечних фондах налічується близько 7000 стародруків, які видавались у XVI–XVIII ст. у різних країнах Європи (Німеччина, Франція, Італія, Швейцарія, Нідерланди). Більшість цих книжок надруковано латинською, німецькою, французькою, італійською, старослов'янською та давньоєврейською мовами. Тематика видань є різноманітною, охоплює практично всі напрями європейської науки, культури та громадського життя у зазначені століття, зокрема релігію, філософію, математику, літературу, астрономію, медицину тощо.

Однією з найстаріших книжок, що зберігаються у бібліотеці КНУТШ, є інкунабула, що надрукована латинською мовою у Венеції в 1497 р. Окрасою фонду бібліотеки є рідкісні стародруки першої половини XVI ст. – палеотипи, найстаріший із яких датовано 1519 р. ("Служебник" надрукований ієромонахом Пахомієм, виданий у Венеції). У бібліотеці зберігається чимало раритетних книг, що стали окрасою фондів.

Варто зазначити діяльність відділу культурно-просвітньої роботи Наукової бібліотеки, що постійно готує виставки, пов'язані з історією Університету, розвитком бібліотеки, книжко-

вою спадщиною М. Максимовича, виданнями "Кобзаря" Т. Шевченка (із фондів НБ), новими книжковими надходженнями від видавництва тощо. Скажімо, у двох частинах представлено виставку "Історія бібліотеки Університету св. Володимира" (до 180-річчя), де використано форзаци книг XVIII–XIX ст. із фондів відділу рідкісних книг та стародруків (підготували І. Тіщенко, Л. Герасименко, Т. Білан).

Віртуальна виставка літератури з історії Київського університету (автор проекту І. Тіщенко) – це огляд книжок, брошур, статей 1834–1920, 1921–1991, 1992–2004, 2005–2009, 2010–2011, із 2012 рр. Тут подано обкладинки, перші сторінки чи зміст раритетних видань, що відображають розвідки про Кременецький лицей як базу для створення університету в Києві, ознайомлюють із академічними списками цього закладу, акцентують увагу на відзначенні 25-ліття Історичного товариства Несторалітописця, повідомляють про формування робітфаку Київського інституту народної освіти (1923–1925), розвиток науки тощо.

Скажімо, цікаво переглянути "Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Университета св. Владимира (1834–1884)", складеного та виданого за участю ординарного професора В. Іконникова. Книга дає змогу простежити біографії професорів і викладачів із зазначенням часу їхньої діяльності в Університеті; серед них були доценти і професори грецької та римської словесності, викладачі італійської, німецької, англійської та французької мов, професори богослов'я і церковної історії, астрономи-спостерігачі та вчені аптекарі, фахівці з міжнародного та римського права, енциклопедії права й фізичної географії, хімії і ботаніки, офтальмології й акушерства, клінічної діагностики й оперативної та військової хірургії. За перші 50 років функціонування київського вишу тут викристалізувалася ціла когорта неперевершених професіоналів, чії імена записані в золоті сторінки історії України: енциклопедиста-науковця М. Максимовича, хіміка М. Бунге, математика М. Ващенко-Захарченка, хірургів В. Караваєва і М. Скліфосовського, юриста О. Кистяківського, українського поета і професора етнографії А. Метлинського, кирилومهфодієвця та ад'юнкта російської історії М. Костомарова, доцента

загальної історії М. Драгоманова, професора історії В. Антоновича, доцента політекономії і статистики М. Зібера тощо. Не залишилися непомітними екстраординарний професор архітектури О. Беретті (спільно з батьком В. Беретті причетний до спорудження низки будівель Університету); статист та економіст, екстраординарний професор І. В. Вернадський, батько видатного вченого, мислителя і громадського діяча, засновника й першого президента Української академії наук В. І. Вернадського.

Одна із функцій Наукової бібліотека ім. М. Максимовича – надання безкоштовного доступу (лише з локальної мережі Університету) до різних науково важливих джерел, скажімо, ознайомлення з повнотекстовим електронним архівом української історичної періодики LIBRARIA. Це здобуток компанії "Архівні інформаційні системи", що здійснюється у співпраці з бібліотеками, архівами та науковими інституціями в Україні та за її межами. Мета проекту – оцифрувати та надати доступ он-лайн до чим більшого масиву української історичної періодики. Хоча робота над створенням цього проекту розпочалася не так давно, 2012 р., але вже зараз оцифровано близько 700 тис. сторінок понад 400 видань українською, польською, німецькою, румунською, їдиш, кримськотатарською та російською мовами, що видавалися у різних регіонах України та поза її межами від початку заснування преси до 50-х років ХХ ст. Ресурс постійно наповнюється. На сьогодні ресурс містить 485 назв, 72055 випусків, 426 326 сторінок періодичних видань із фондів українських архівів та бібліотек, Книжкової палати України. Читачам бібліотеки доступні цифрові зображення газет, а також численні інструменти для повнотекстового пошуку.

У листопаді – грудні 2018 р. Наукова бібліотека ім. М. Максимовича відкрила тестовий доступ до одного із провідних порталів статистичних даних у світі – Statista, що пропонує користувачам інноваційний інструмент для дослідження кількісних даних. Як одна з найуспішніших у світі статистичних баз даних, платформа містить понад 1 млн статистичних даних із понад 80 000 тем із більш ніж 22 500 джерел (державні установи (міністерства, відомства, статистичні бюро тощо), міжна-

родні організації, журнали та публікації, інститути дослідження ринку, групи дослідження споживачів, наукові установи). Уміст платформи доступний чотирма мовами: німецькою, англійською, французькою та іспанською. Statista надає доступ до: промислових макроекономічних даних із ключовими показниками ринкових тенденцій; галузевих досліджень тенденцій і прогнозів; даних вивчення поведінки споживачів.

Серед важливих презентацій Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича – тестовий доступ до платформи Cambridge Journals Online, що відбувся завдяки співпраці з консорціумом ElibUkr. Ця платформа виступає як інтернет-видавнича служба для наукових журналів, опублікованих британським видавництвом "Cambridge University Press". Сайт містить наукові статті з понад 360 наукових журналів, охоплює більш ніж 40 предметних галузей, оцифрованих видань, що вийшли друком від 1770 р. і до сьогодні. У 2016 р. у бібліотеці існував тестовий доступ до колекції рецензованих журналів платформи SAGE Journals як одного з найбільших видавців академічних журналів, колекція яких складається з понад 900 журналів із гуманітарних, суспільних, технічних та медичних наук, більш ніж 400 публікуються від імені наукових товариств та установ.

Не залишаються поза увагою й українські видавництва. Так, бібліотеці університету надано доступ до електронних версій книг видавництва "Центр учбової літератури", що має авторитет в Україні (в асортименті – понад 1500 навчальних і практичних видань; щомісячно з'являється приблизно 10 нових назв). Читачі бібліотеки могли скористатися швидким доступом до видань з різної тематики (аудит, бухгалтерський та кадровий облік, фінанси, економіка, менеджмент та маркетинг, правова література, гуманітарні науки, природничі й технічні науки). Доступ до текстів нових видань ще до виходу їх у світ, простий і зрозумілий інтерфейс, зручна навігація по сайту є основними перевагами оновленої, покращеної online-бібліотеки видавництва "Центр учбової літератури". Це перший і поки що єдиний в Україні проект такого рівня, коли авторизована особа, бібліотека або навчальний заклад можуть цілком легітимно користуватися великим переліком книг, використовуючи інтернет. Під час тесто-

вого доступу було проведено аналіз запитів на літературу в такому форматі від користувачів бібліотеки для прийняття рішення про подальшу передплату доступу до книг видавництва.

Кілька заходів було здійснено щодо популяризації наукометричних баз Scopus і Web of Science. Наприклад, відбувся семінар на тему "Ваша стаття у Web of Science: міфи та реальність", участь в якому взяли дослідники університету та інших наукових установ Києва. Семінар провела фахівець із навчання Clarivate Analytics, кандидат біологічних наук І. Тихонкова. Розглядалися, зокрема, питання про те, що таке Web of Science: як саме, із яких журналів та ким формується платформа; особливості розрахування Impact Factor та h-індексу; бізнес-моделі та ознаки якісних наукових журналів; особливості написання наукових статей; практичні поради з роботи з Web of Science та End Note тощо.

17–18 жовтня 2017 р. у Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича відбулися два семінари-тренінги для науковців – фахівців у галузі хімії з пошуку науково-технічної інформації та для бібліотекарів ЗВО Києва, в яких проводяться дослідження у галузі хімії, біології, біохімії та медицини, з нових технологічних можливостей для роботи користувачів із ресурсами бібліотеки на прикладі інформаційної бази Chemical Abstracts Service (CAS). Семінари провела регіональний менеджер Chemical Abstracts Service в Україні, Молдові та Грузії Т. Христова. CAS є авторитетом у галузі хімічної інформації, що забезпечує науковому співтовариству доступ до новітніх досягнень у хімії та суміжних наукових дисциплінах. Доступ до бази даних CAS здійснюється за допомогою інтерфейсу SciFinder, який дозволяє здійснювати пошук за посиланнями на опубліковані джерела, назвами хімічних речовин, хімічними реакціями тощо.

Відзначення Тижня Відкритого доступу в Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича розпочалось зі старту Вікімарафону, спрямованого на представлення відкритих наукових періодичних видань Київського національного університету імені Тараса Шевченка у Вікіпедії. Так, у комп'ютерному класі Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича кожен охочий мав можливість поспілкуватись із представниками ГО "Вікімедіа Украї-

на" А. Хроболовою та Ю. Булкою про те, як правильно укладати та публікувати статті у Вікіпедії, про особливості вікірозмітки, дотримання нейтральної точки зору та авторських прав, про вплив наявності інформації про відкриті видання у Вікіпедії на зростання їх цитованості тощо.

Наприкінці кожного року в бібліотеці проводиться фестиваль "Читач року". Партнером проекту стала студентська ініціатива "Покоління" Інституту журналістики. Центр комунікації КНУТШ повідомив, що програма розраховувалася на події в неофіційній та офіційній частинах. Неформально о 14.30 розпочали роботу локації, присвячені таким загальновідомим книжкам, як "Гаррі Поттер", "Голодні ігри", "Воно", "Ігри престолів" та "Marvel vs DC", де учасники могли отримати валюту – буккоїни (необхідні для обміну на ласощі з фудкорта або книжки з бібліотеки). Ці самі монети отримували й ті, які принесли хоча б одну дитячу книгу (для передавання маленьким пацієнтам, котрі перебували в діагностично-лікувальному закладі Охматдит, найбільшій дитячій лікарні в Україні). Присутні прослухали лекцію, присвячену книжковим трендам в Україні, проглянули короткометражні стрічки про український видавничий контент.

Офіційна частина заходу "Читач року" передбачала насамперед нагородження спеціальною премією найактивніших читачів року, – як студентів, так і викладачів Університету. Загалом цей фестиваль мав підтвердити загальновідому істину: "Бібліотека, як справжній центр інтелектуального всесвіту, покликає нести крізь роки та відстані знання, культуру та саме життя! Бібліотека розумна, бібліотека відкрита, бібліотека комфортна, бібліотека без гальм, бібліотека сучасна, бібліотека творча, бібліотека на всі часи. Але головним у процесі інтелектуального життєтворення є не сама Бібліотека, і навіть не Книга чи інформаційний ресурс, а Читач!".

У читальному залі Наукової бібліотеки організуються виставки з нагоди річниць українських і закордонних письменників, публіцистів, науковців, громадських діячів, політиків (зокрема, М. Коцюбинського, О. Довженка, М. Черемшини, С. Петлюри, І. Мазепи, І. Нечуй-Левицького, В. Сухомлинського, О. Гончара, В. Стуса, Ф. Г. Лорки, Ж. Верна тощо).

Співробітники бібліотеки Київського університету докладають зусиль для проведення різноманітних свят і залучення до них студентської і викладацької аудиторії. Скажімо, щорічно відкриваються книжкові виставки до Дня української мови та писемності (9 листопада). За православним календарем – це День вшанування пам'яті Преподобного Нестора-Літописця – послідовника творців слов'янської писемності Кирила і Мефодія. Це свято спрямоване на підтримку рідної мови, привернення уваги світового українства до проблем української мови, її вивчення та розвитку, пропаганди і популяризації, та водночас демонстрації її краси й багатства, літературної довершеності. Це свято гуртує всіх нас на шляху відродження Духовності, зміцнення державності, формування громадського світогляду. Адже кожен народ відбувся лише тоді, коли усвідомив себе у рідному слові.

Наукова бібліотека позиціонує себе як науковий центр, тому тут відбуваються зустрічі, наради, конференції фахівців. У липні 2017 р. сюди завітали професор дон Франческо Браскі, директор Амброзіанської бібліотеки (Мілан, Італія), літературознавець І. Багратіон-Мухранелі, професор Свято-Тихонівського православного гуманітарного університету та вікарій Київської Митрополії архієпископ Макарівський Іларій, а також благочинний Бишівського благочиння архімандрит Філарет (Єгоров). Під час зустрічі з директором Наукової бібліотеки, доктором наук із соціальних комунікацій О. Сербінін обговорювалися питання співпраці між університетською бібліотекою імені М. Максимовича та міланською Амброзіанською бібліотекою. Між керівництвом бібліотек було досягнуто домовленостей щодо підготовки договору про співпрацю та підписання його вже восени поточного року. Професор І. Багратіон-Мухранелі, яка постійно працює в наукових фондах бібліотек різних країн, розповіла про роботу відділу стародавніх рукописів Тбіліської бібліотеки та зазначила важливість титанічної роботи працівників бібліотеки ім. М. Максимовича в контексті реалізації проекту Old Printed Books.

У червні 2017 р. фонди бібліотеки поповнилися ще одним раритетом – книгою "Реформація: успіх Європи і шанс для України", що написана за участю лауреата Нобелівської премії з економіки 2002 р. Вернона Л. Сміта та за редакцією

Р. Шеремети й О. Романенко. Книга присвячена аналізу реформаційних процесів в Європі, багато уваги приділено конкретним механізмам упровадження принципів Реформації у розвиток різних сфер і галузей життєдіяльності України: політичної, освітньої, економічної, юридичної, медичної, соціальної тощо. Призначається для науковців, політиків, освітян і всім тих, хто цікавиться історією Реформації в Європі й Україні.

19 травня 2017 р. ректор Львівського національного університету імені Івана Франка, професор В. Мельник, директор Наукової бібліотеки Львівського університету В. Кметь і директор Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, очільник секції університетських бібліотек Української бібліотечної асоціації О. Сербін обговорили перспективи розвитку інформаційно-бібліотечного забезпечення університетської освіти. Зокрема, під час зустрічі йшлося про основні напрями, результати роботи й методичні напрацювання Всеукраїнської науково-практичної конференції "Університетська бібліотека як простір соціокультурної комунікації", що якраз на той час відбувалась у Науковій бібліотеці ЛНУ ім. Івана Франка. Директори бібліотек зосередили увагу на стратегії інформаційного розвитку та ресурсного забезпечення вищої освіти як визначальному напрямі міжуніверситетської співпраці. Представники провідних українських університетів окреслили цілі та перспективи розробки спільних проєктів, звертаючись до досвіду європейських держав, де саме університетські книгозбірні ставали каталізаторами творення новітніх національних інформаційних моделей та сервісів.

Істинними осередками культури, де зберігаються рідкісні експонати, пов'язані з історією розвитку Київського університету, його освітньо-науковими досягненнями, стали музеї. Значною мірою вони зберігають дух тих особистостей, які творили славу й відстоювали гідність альма-матер. І сьогодні вони не втрачають наукового потенціалу, виконують просвітницьку та популяризаторську місію.

Усього в навчальному закладі функціонує вісім музеїв: Музей історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Геологічний, Зоологічний, Археологіч-

ний, Астрономічний, Музей історії Ботанічного саду імені акад. О. В. Фоміна, Міжфакультетський лінгвістичний науково-навчальний музей, а також квартира-музей акад. А. Б. Северного і музей астрономії Кримської астрофізичної обсерваторії.

Чотири музеї розташовано в Червоному корпусі. Один із найбільших – Музей історії університету, що був заснований у 1966 р., а відкриття його відбулося 21 листопада 1978 р. Експозиційна зала має 340 кв. м, вона знаходиться у приміщенні колишньої католицької церкви університету. На двох рівнях розміщено експонати, що відображають історію виникнення та розвитку альма-матер від 1834 р. і до сьогодні. Багатьох можуть зацікавити оригінальні речі: форма студента та позначка випусника Імператорського університету св. Володимира; годинник XIX ст., що висів у приймальні першого ректора М. Максимовича; прилади з астрономічної обсерваторії та фізичної лабораторії позаминулого століття, глобус зоряного неба початку XX ст., урядові нагороди та відзнаки університету, особисті речі й наукові праці викладачів, спортивні кубки і медалі тощо.

Цінністю музею вважаються два меморіальні кабінети всесвітньовідомих учених, які працювали в Київському університеті, – хіміка-органіка С. Реформатського та ботаніка, цитолога й ембріолога, академіка С. Навашина.

За заслуги в галузі вітчизняної культури Музей історії Київського університету отримав почесне звання "Народний музей" (1986). Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України (№ 1766 від 28 листопада 2000 р.) музей історії КНУТШ включений до переліку музеїв, що перебувають у підпорядкуванні установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України.

Давні витоки має Зоологічний музей, що формувався зі збирання колекцій Зоологічного кабінету Волинського ліцею в м. Кременці. Тож зі створенням Університету св. Володимира у 1834 р. свої експозиції відкрив Зоологічний музей – один із найстаріших природничих музеїв України. Тут працювали відомі біологи: ентомолог і природодослідник В. Бессер, зоолог і письменник

менник А. Андржейовський, мандрівник і натураліст О. фон Міддендорф, декан фізико-математичного факультету К. Кесслер, біолог та ембріолог О. Ковалевський, пропагандист раціонального бджільництва на півдні Росії, професор О. Паульсон, один із організаторів медичного факультету та його перший декан В. Караваєв, один із засновників синтетичної теорії еволюції Ф. Добржанський тощо. Завдяки Музею сформувалися і здобули поширення наукові школи із систематики, ембріології, порівняльної анатомії, генетики.

Музейні експонати часто використовуються з навчальною метою – як для студентів університету, так і для школярів. Для огляду тут виставлено понад 5500 видів тварин, що мешкають у всіх частинах земної кулі. Поряд із розповсюдженими представниками багатьох основних груп тваринного світу, Зоологічний музей демонструє й ті види, що винищені протягом останніх двох століть, скажімо, стелерову морську корову та мандрівного голуба. Серед експонатів і наукових зібрань музею – понад 190 видів тварин, яких внесено до "Червоної книги України", та понад 100 видів із міжнародної "Червоної книги".

Унікальними вважаються колекції ссавців, птахів, комах, метеликів. Чимало експонатів Зоологічного музею – зразки таксидермічного мистецтва (майстерне виготовлення опудал колекційних зразків тварин); окрасою стало найбільше в Україні зібрання творів відомого художника-аніمالіста Г. Глікмана. Наукові колекції музею налічують майже 700 тис. одиниць зберігання й зареєстровані в багатьох каталогах зоологічних колекцій. Найбільші серед них – зібрання комах (668 тис. особин), денних метеликів (майже 500 тис.), птахів (170 тис.) і ссавців (7800). Основу багатьох колекцій становлять подарунки відомих учених.

Зоологічний музей і досі лишається структурним підрозділом, де ведеться інтенсивна наукова діяльність: знаходяться й описуються нові види й підвиди метеликів, жуків, ссавців; видаються монографії та статті, каталоги фондів колекцій, ілюстровані визначники тварин фауни України; публічного розголосу набуває вивчення навколишнього природного середовища держави.

Не менш важливий і Археологічний музей Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Він створений

рішенням Вченої ради історичного факультету і відкрився 29 жовтня 1987 р. із метою поповнення, наукового опрацювання та збереження археологічних надбань, популяризації національної і світової культурної спадщини різних епох.

Цей структурний підрозділ складається з кількох приміщень: для виставок із змінними експозиціями, що висвітлюють різні аспекти діяльності кафедри археології та музеєзнавства; реставраційної лабораторії, бібліотеки спеціалізованої літератури (понад 5 тис. томів), архівного відділу, фондосховищ. Музей створювався завдяки науковим і навчальним колекціям, які щорічно надходили до його фондів у результаті польових археологічних досліджень і науково-пошукових експедицій викладачів, співробітників, аспірантів і студентів історичного факультету. Наукові фонди музею налічують понад 30 тис. одиниць зберігання.

Експозицію Археологічного музею побудовано з урахуванням культурно-хронологічного принципу, де відображено побут стародавнього населення України від найдавніших часів і до середньовіччя. Матеріали згруповано у 12-ти блоках – художньо оформлених вітринах, які відтворюють різні археологічні періоди. Тут представлено автентичні археологічні предмети різних територій України, знаряддя праці, елементи озброєння, посуд, прикраси тощо. У спеціальних подіумах зберігаються навчальні колекції, що використовуються під час лекцій і практикумів.

У Червоному корпусі університету також відкрито перший у світі Лінгвістичний навчальний музей (створений у 1992 р., у 2001 р. набув статусу міжфакультетського). Колекцію фонозаписів започаткували ще в 50-ті рр. ХХ ст. проф. А. Білецький та доц. Т. Міщенко. Уже в 70-ті рр. ця праця була розширена доц. К. Тищенком, який почав створювати фонд планшетів-ілюстрацій до читаних ним курсів мовознавчих дисциплін. Саме цей викладач був завідувачем і провідним науковим працівником заснованого ним навчального Лінгвістичного музею.

К. Тищенко – доктор філологічних наук, професор, український мовознавець, педагог, перекладач, автор понад 180-ти праць із метатеорії мовознавства (монографія "Метатеорія мовознавства"), знакової теорії мови лінгвістичних закономірностей, із питань оптимізації морфологічних описів мов, лінгвопедагогіки,

проблем розвитку мови, романського та східного мовознавства, а також циклу статей із германістики, славістики, кельтології, баскології, фінознавства, балканістики й алтаїстики. Це унікальний фахівець, який володіє понад двома десятками різносистемних мов; він читає лекції не тільки із загального мовознавства, а й веде практичні курси французької, італійської, перської, фінської, баскійської, валлійської та інших мов.

Лінгвістичний музей збирає, досліджує, зберігає й експонує матеріали, що документують прирощення нових знань на стику наук для формування нових ділянок змісту університетського навчання. Три аспекти діяльності музею – науковий, освітній та просвітній – відображені в публікаціях, читанні курсів мовознавчих дисциплін на базі експозиції музею та проведенні екскурсій. Загалом усі матеріали поділено на три основних розділи, що включають такі розвідки: 1. Система лінгвістичних знань. Математика мовознавства. Мови світу. Діалекти. Ідіолекти. Мовні структури. Мовні знаки. Виникнення мови. Історія мови. 2. Галерея озвучених текстів мовами світу. Рідкісні мови Європи. 3. Хронологічні маркери української мови. Історія запозичень слів в українському словнику. Мови, гени, Україна.

За час існування музею тут побувало понад 10,5 тис. відвідувачів із різних куточків світу, проведено сотні екскурсій, організовано численні тематичні виставки й оглядові заняття з різних мов світу, кілька наукових конференцій. Музей дістав визнання фахівців не тільки в Україні, а й поза її межами, зокрема Інституту мовознавства та Інституту сходознавства НАН України, Європейського центру сучасних мов ЄС (Грац, Австрія), Американської ради вчених товариств – премія за лідерство в гуманітарних науках.

Решта університетських музеїв розташована за іншими адресами: на вул. Васильківській, 90 – Геологічний музей; на вул. С. Петлюри, 1 – Музей історії Ботанічного саду; на вул. Обсерваторній, 3 – Астрономічний музей при Астрономічній обсерваторії; у смт Наукове Бахчисарайського району знаходиться музей астрономії Кримської астрофізичної обсерваторії та квартира-музей академіка А. Б. Северного. Різноманітні за

своїм наповненням і призначенням ці музеї мають унікальні експонати й наукові здобутки.

Так, Геологічний музей виник ще в 1834 р. як мінералогічний кабінет Університету св. Володимира. В основу його створення були покладені колекції Волинського ліцею, Луцької гімназії та Віленського університету; невдовзі київські вчені почали активно поповнювати зразки мінералів, гірських порід і скам'янілих решток. Із кінця XIX ст. паралельно в навчальному закладі функціонував геологічний кабінет, у 1948 р. обидва кабінети реорганізовані в Мінералогічний і Палеонтологічний музеї, а у 1997 р. об'єднані в один Геологічний музей. Нині тут експонується одна з найбільших в Україні тематичних експозицій, до якої входять відділи загальної геології та геологічних процесів, історії Землі й палеонтології, мінералогії і петрографії, геології та корисних копалин у нашій країні.

Працівники музею проводять науково-теоретичну й професійно-просвітницьку діяльність в університеті та в інших навчальних закладах, зокрема в школах, ліцеях, технікумах; тут також надають консультації з діагностики палеонтологічних і мінералогічних об'єктів та експертну оцінку коштовного каміння.

Хоча сам Ботанічний сад університету виник ще у травні 1839 р. (саме тоді його перший директор професор Р. Траутфеттер погодив кошторис на утримання цієї структурної частини навчального закладу з ректором М. Максимовичем), але музей історії з'явився лише 2009 р. Ще в 40-х рр. XIX ст. до ботсаду потрапили рідкісні тропічні та субтропічні рослини, було розпочато будівництво оранжерей; поступово збиралися гербарні колекції (у радянський час частину колекцій передали до Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України). На сьогодні в музеї зберігаються тисячі видів вищих рослин, грибів, мохів, лишайників; ботаніки багатьох поколінь подбали про збирання раритетних видів, форм і сортів рослин (понад 9 тис.), унікальною є колекція рослин родини *Sactaceae* Juss.

Особливою гордістю Ботанічного саду ім. О. Фоміна університету є двохсотлітня пальма Лівінстона в експозиції субтропічної флори Австралії. 65 видів, гібридів і форм налічує колекція рослин роду Магнолій, яка є найбільшою в Україні. Спів-

робітники саду також пишаються зібранням рододендронів (160 видів, різновидів, гібридів і культиваторів цього роду різного географічного походження). Єдиною в Україні вважається оранжерея водних, прибережно-водних та комахоїдних рослин. Значний потенціал Ботанічного саду дозволяє здійснювати обмін із 300 ботанічними закладами в 50-ти країнах світу.

Серед науковців, які працювали в Ботанічному саду університету, відомі імена академіка С. Навашина (очолював цей структурний підрозділ у 1894–1914), який відкрив явище подвійного запліднення у квіткових рослин (1898), а також О. Фоміна (очолював сад у 1914–1935), який має ґрунтовні флористичні дослідження й ініціював капітальну працю "Флора України".

Астрономічний музей при Астрономічній обсерваторії університету (офіційно відкрито 1845 р.) – один із наймолодших таких підрозділів, оскільки створений у 1988 р., а перші екскурсії тут почали проводити ще на два роки пізніше. Музейні фонди налічують понад 20 тис. предметів, серед яких прилади й інструменти ХІХ ст., фотографії та особисті речі співробітників, документи, рукописи, креслення, журнали спостережень, зоряні карти, які відображають історію створення обсерваторії, її наукову та популяризаторську діяльність. Зацікавлення викликають професорський флігель і майданчик, на якому спостерігали перші штучні супутники Землі.

Щомісячно тут проводяться вечірні екскурсії – своєрідні прогулянки зоряним небом, тож на сайті музею можна ознайомитися із графіком таких заходів і тематикою. Скажімо, у лютому варто спостерігати подвійні зорі, зоряні скупчення, туманності; планету Венера вдасться побачити впродовж усього місяця. Поза графіком, за домовленістю, проводяться групові денні екскурсії з можливістю спостереження Сонця та оглядом загальної експозиції. Також є нагода відвідати віртуальну виставку музею: побачити інструменти обсерваторії, фото спостережних павільйонів минулого століття, телеграму з повідомленням про комету Джакобіні 1893 р., результати експедиційних спостережень за затемненням Сонця, ювілейні матеріали тощо.

Музей співпрацює з багатьма музеями світу спорідненої тематики, є членом Української асоціації технічних музеїв, Єв-

ропейської асоціації збереження академічної спадщини Universum, Секції університетських музеїв та колекцій Міжнародної Ради музеїв UMACICOM.

Квартира-музей академіка А. Северного (1913–1987) у Криму використовується не лише як меморіальна квартира видатного вченого, астрофізика, авторитетного у світі дослідника в галузі фізики Сонця, а й відкрита для експозицій з історії астрономії Кримської астрофізичної обсерваторії. Меморіальний кабінет дослідника зберігає його робочу атмосферу: наукову бібліотеку, нагороди, подарунки, мантию академіка, фотоархів. Тут є виставка художніх робіт родини, експонати родоводу, спеціальний зал має назву "Всесвіт Северного". Музей астрономії розміщує змінні тематичні виставки з історії астрономії та сучасних досягнень цієї галузі.

Свою історію та традиції шанує Інститут журналістики. Музей-кімната розпочинався з окремих експонатів – легендарних фотоапаратів "ФЕД", "Зеніт" і "Кодак"; подарованих авторських примірників публіцистичних та художніх книг випускників, комплектів газет і журналів різного часу до документів особистого призначення (журналістських посвідчень, нагород за професійну працю тощо). Але кілька років тому дирекція Інституту прийняла рішення про створення віртуального музею, що має необмежені ресурси та може зберегти пам'ять про багатьох людей, які причетні до навчання й роботи на факультеті та в Інституті.

Віртуальний музей інституту журналістики, як зазначено на сайті, – це місце, де зібрано інформацію про студентів, викладачів і випускників; тут можна дізнатися про минуле й сучасне факультету та інституту, ознайомитися зі студентськими проектами, медійною продукцією та творчими й науковими здобутками тих, чия життєдіяльність міцно пов'язана з цим університетським підрозділом. Хоча музей почав створюватися нещодавно і постійно доповнюється новими матеріалами (частина з них перебуває не в експозиції, а так би мовити "у запасниках" і поступово викладається для публічного ознайомлення), сайт має свою структуру: "Експозиції", "Наші випускники", "Викладачі та співробітники", "Мить як вічність", "Слова широті", "Відзнаки та нагороди", "Фільмотека", "Слово вічне, слово

щире", "Живі голоси Інституту", "Грані буття", "Виставки", "Фонди", "Журналістська весна".

Так, у кількох рубриках представлені матеріали про "Золоті імена" випускників факультету / Інституту журналістики (В. Симоненко, Б. Олійник, В. Стадниченко, І. Сподаренко, В. Чорновіл, В. Веремій), біографії багатьох колишніх студентів (напр., журналістів і політиків О. Абдуліна, С. Лещенка, С. Заліщук, Є. Рибчинського, В. Ар'єва, О. Герасим'юк), колишніх і сьогоднішніх співробітників. "Мить, як вічність" – це фотогалерея кафедр і лабораторій, де у світлинах закарбовані робочі будні й дозвілля, спілкування зі студентами та подорожі Україною. Фільмотека музею пропонує здобутки студентів і викладачів Інституту – це тренінг "Радіо: від аудіо до мультимедіа", різні випуски телепрограми "Новини університету Шевченка", фільм про кафедру телебачення і радіомовлення, відео з нагоди Дня української мови та писемності; в інших відділах музею можна ознайомитися з радіоп'єсами студентів, подкастом "Калинові мости", профайлами успішних випускників кафедри реклами та зв'язків із громадськістю, іншими важливими справами тощо.

Віртуальний музей дає можливість у тексті та фотографіях знайомитися зі знаковими подіями Інституту (такими, напр., є підготовка та проведення щорічного свята "Журналістська весна"). На цій сторінці розміщено інформацію про відзначення 70-ліття із дня упровадження в Київському університеті фахової освіти працівників інформаційної сфери. Ці урочистості відбулися 27 травня 2017 р. і проходили у формі фестивалю, на який було запрошено гостей різних ювілейних випусків. Організатори поставили за мету "позиціонувати Інститут журналістики як альма-матер та освітній орієнтир у медіасередовищі, консолідувати випускників у справі підтримки іміджу та проєктів Інституту". Під час проведення цього заходу відбувалася автограф-сесія, працювали професійні майстерні (пресова, рекламна, кіно-, фото- і телемайстерні, а також простір для вдосконалення роботи у сфері соціальних мереж), були презентовані виставка архівних фото та благодійний ярмарок смаколиків, вшановано пам'ять патріотів України – поета В. Симоненка та колишнього декана факультету журналістики М. Шестопаля (покладено квіти до Пам'ятного зна-

ку на алеї біля Інституту). Свято завершилося традиційними творчими виступами студентів і запрошених танцювальних колективів, проведенням "весняного балу" і куштуванням оригінального торту ("комплімент від головного кухаря закладу").

Щороку поповнюється літопис культурно-духовних і патріотичних справ Інституту журналістики, що знаходить своє відображення у відкритих сторінках та архівних справах віртуального музею.

7.3. Мистецькі об'єднання і клуби

У 2018 р. шостий творчий сезон відзначив "Мистецький салон" Університету, головною метою якого є формування естетичної культури студентства, підвищення загальної морально-естетичної позиції. Відповідно до затвердженого художньою радою репертуару протягом року студенти мають можливість долучатися до творчого процесу та знайомитися із кращими зразками української та світової музичної культури. Стало традицією проведення концертних програм за різними напрямками і жанрами мистецтва: симфонічна, інструментальна, вокальна, джазова музика й літературні вечори за участю провідних митців культури України і світу та студентів Університету.

Активно працює в університеті Молодіжний центр культурно-естетичного виховання, що був заснований 2008 р. після реорганізації колишнього Клубу навчального закладу.

Молодіжний центр має такі основні завдання:

- створення умов для організації повноцінного та змістовного дозвілля студентів, аспірантів, викладачів і співробітників усіх факультетів та підрозділів;
- організація культурно-масової та виховної роботи зі студентами у творчих колективах і студіях Центру;
- залучення студентів до різноманітних вітчизняних і міжнародних культурних проектів та акцій (флешмоби, вистави, презентації, гастрольні подорожі тощо) у рамках двостороннього співробітництва між нашим університетом та навчальними і культурно-освітніми закладами ін-

ших країн (Німеччини, Швейцарії, Литви, Болгарії, Туреччини, Італії, Індії, Республіки Куба, Японії, Туркменістану, Азербайджану);

- технічне, організаційне та сценарне забезпечення культурних заходів усіх напрямів (концертів, конкурсів, фестивалів, конференцій, вечорів відпочинку, дискотек, творчих зустрічей, новорічних ранків для дітей).

Основні локації проведення заходів Молодіжного центру містяться за різними адресами університету: у Головному навчальному корпусі – це Актова зала, Мистецький салон (ауд. 321), Дзеркальна зала (ауд. 148); у Студмістечку – дискозала "Планета" (вул. Ломоносова, 55 / 57), а також актові зали інститутів і факультетів навчального закладу.

Доволі насиченою щороку є програма Мистецького салону. До виступів запрошувалися солісти Національної філармонії України, Національного театру опери та балету імені Т. Шевченка, аспіранти та студенти Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського, Київського інституту музики імені Р. М. Глієра, Київського національного університету культури і мистецтв. Тематика заходів тут різнопланова: вечори камерної та академічної музики, інструментальної й вокальної класичної музики, виступи автентичних колективів, концерти професійних музикантів, солістів, ансамблів, хорових колективів, симфонічного й народного оркестрів, джазова музика, вечори творчості студентів, літературно-музичні композиції та вечори пам'яті видатних осіб тощо.

У складі Молодіжного центру успішно функціонують 16 творчих колективів і студій, вісім із яких здобули звання "народний аматорський колектив".

Університет пишається здобутками хорових капел "Дніпро" і "Славутич", фольклорно-етнографічного ансамблю імені В. Нероденка "Веснянка" та його оркестру народної музики, вокального ансамблю "Молодички", ансамблю української музики "Роксоланія". Варто згадати й досягнення восьми студій, що працюють на різних факультетах, – академічного вокалу, індійського танцю "Накшатра", арабського танцю "Маріам", естрад-

ного вокалу, естрадного вокалу "Соло", двох студій драматичного театру (одна з них – художнє читання), драматичного театру "Голос", музично-пластичного театру "Selina". Має своїх шанувальників і збірна команда КВН "Бульвар Шевченка".

Народна хорова капела "Дніпро" у 2018 р. відзначила 175 років із дня заснування. Різного часу цей колектив очолювали корифеї української музичної класики – В. Станіславський, М. Лисенко, О. Кошиць, К. Стеценко. Репертуар і майстерність цієї капели здобули визнання фахівців та поціновувачів хорової музики, адже в основі виконання – любов до мистецтва, високі музичні стандарти, поєднання традицій і сучасного хорового співу. Невипадково художній керівник І. Душейко вважає: "Хор "Дніпро" – це найважливіше у моєму житті. Репетиції, концерти, гастрольні поїздки чи просто спілкування – це невинне життя в роботі, у спробі об'єднати і посилити енергетичні вібрації душ, які через хоровий спів відтворюють різноманіття образів життя, передають красу космічного задуму, гармонізують та лікують суспільство". Ці самі думки підтримують і хормейстери – кандидат мистецтвознавства, композитор І. Тилик та Я. Прохоренко-Деньгуб. Хорова капела "Дніпро" бере участь у різноманітних концертах, фестивалях, конкурсах, культурних ініціативах, що відбуваються не тільки в Україні, а й за її межами.

Із 1976 по 2009 р. хорову капелу очолював заслужений працівник культури України, професор І. Павленко. Виступаючи в Інституті філології КНУТШ із нагоди свого 60-ліття та 35-річчя творчої діяльності (2005), ювіляр зазначив: "Я хотів би вважати сьогоднішню подію творчим вечором двох колективів університету: капели "Дніпро" та народного ансамблю "Роксоланія", з якими тісно пов'язана моя діяльність. 35 років діяльності капели – це відрізок історичного часу, протягом якого вона стверджувала свої славні історичні традиції, започатковані у 40-х рр. ХІХ ст. Власне – це період напруженої і натхненної творчої праці сотень учасників хору різних поколінь. За цей час хором опановано сотні творів української і зарубіжної хорової музики, здійснена широка географія гастролей капели в Україні, на теренах колишнього Радянського Союзу і закордоном. Капела

завжди була в авангарді аматорського мистецтва, значуща її роль була в громадському житті університету й міста Києва. Багато випускників хору стали відомими діячами науки і культури, займають високі державні посади. Також я дуже радий створенню ансамблю народної музики "Роксоланія" в Інституті філології, бо він дає новий імпульс у процесі культурно-естетичного виховання студентської молоді. Хоча він плаває ще близьенько біля берега, але набирає сил, стає цікавим і перспективним у процесі збереження кращих зразків традиційної музичної культури".

Відомий у Європі, та й у всьому світі, народний фольклорно-етнографічний ансамбль "Веснянка", створений у 1957 р. із ініціативи лаборанта геологічного факультету Київського університету В. Нероденка. Дебютом стала участь у університетському огляді художньої самодіяльності з композицією "Ніч під Івана Купала". Учасники ансамблю неодноразово мандрували Україною та сусідніми республіками, їздили в етнографічні експедиції, збираючи оригінальний матеріал для своїх виступів. "Веснянку" запрошували для зйомок у відомих художніх фільмах: "Тіні забутих предків", "Ой, не ходи Грицю", "Вечори на хуторі поблизу Диканьки", "Ніч у маю". Майже півстоліття колектив очолював народний артист України В. Нероденко; на зміну йому прийшов музичний керівник ансамблю, заслужений артист України О. Должиков.

Традиції визнаних університетських хорових капел, фольклорно-етнографічних ансамблів, студій танцю та вокалу підтримують викладачі та студенти Інституту журналістики. Щорічно за сприяння проф. К. Серажим та допомозі аспірантки К. Соколової відбуваються вистави аматорського театру "Катруся", проходять поетичні вечори, приурочені видатним літературним постатям (Т. Шевченко, В. Симоненко). Кафедра кіно- і телемистецтва допомогла студентам втілити в життя постановку п'єси "Ляльковий будинок" норвезького драматурга Г. Ібсена. Прем'єра відбулась у рамках міжнародного студентського театрального фестивалю "Катарсис". Режисером постановки була студентка 2 курсу Д. Левковська. Свою діяльність презентує інтелектуальний клуб "Що? Де? Коли?", студенти Інституту жур-

налістики беруть участь у чемпіонаті КВК Київського національного університету. Свої таланти студенти охоче виявляють в музиці, пісні, театральній грі, гумористичних сценках; вони розробляють сценарії, знімають фільми, пишуть художні твори, організовують вечори відпочинку.

7.4. Університетські медіа

Центр комунікацій Київського національного Університету імені Тараса Шевченка – структурний підрозділ Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Завданням Центру є системне забезпечення стратегічних комунікацій та ефективне позиціонування Університету у внутрішньому та зовнішньому інформаційному просторі з метою формування спільної корпоративної ідентичності, позитивного іміджу, бренду й репутації Університету.

Центр комунікацій створено 18 червня 2015 р. Перед ним стоять такі основні завдання:

- формування та впровадження єдиної комунікативної стратегії Університету, моніторинг і контроль за її дотриманням;
- дослідження іміджу та репутації Університету, розробка відповідних рекомендацій і пропозицій до загальної комунікативної стратегії Університету;
- забезпечення ефективних маркетингових комунікацій освітніх програм Університету;
- надання методичної, організаційно-практичної та консультативної допомоги структурним підрозділам Університету у сфері комунікацій;
- зв'язки із засобами масової інформації;
- створення позитивного іміджу та репутації Університету шляхом поширення у традиційних ЗМІ та нових медіа інформації про діяльність і досягнення Університету у сфері освіти, науки й культури;
- створення ефективної системи внутрішніх комунікацій Університету – забезпечення роботи газети, офіційного сайту, сторінок Університету в соцмережах та інших ка-

налів комунікації відповідно до сформованої комунікативної стратегії;

- зміцнення корпоративного бренду та репутації Університету;
- сприяння створенню загально університетської ідентичності та корпоративної культури.

Основними підрозділами Центру комунікацій є: відділи моніторингово-аналітичної та інформаційно-комунікативної роботи, сектор інформаційного забезпечення офіційного сайту, прес-центр університету, а також газета "Київський університет".

Газету Київського інституту народної освіти (так тоді називався університет) було засновано 25 жовтня 1929 р., коли з'явився в світ часопис "Кузня освіти", призначений "пролетарському студентству, професурі та службовцям" цього вишу. Далі періодичне видання змінювало назви: "За комуністичні кадри", "За радянські кадри", "Київський університет". Із утвердженням незалежності України в логотипі газети подається нове гасло – Шевченкові слова "Учіться, брати мої...".

Свого часу в редакції університетської багатотиражки працювали та друкувалися майбутні видатні поети, прозаїки, публіцисти, серед яких В. Симоненко, Б. Олійник, М. Сом, Р. Третяков, Т. Коломієць, С. Колесник та багато інших.

Як зазначив прес-центр КНУТШ із нагоди 80-ліття газети, "сьогоднішній колектив редакції та численний авторський колектив намагається чесним поглядом дивитися на минувшину і сучасність, вести живий діалог із читачем, захищати духовні й моральні цінності, утверджувати патріотизм і професіоналізм, служити вірою та правдою Україні та рідному університетові".

Газета повідомляє про значущі події в житті науково-педагогічного та студентського колективів, розповідає про перемоги студентів у навчанні, олімпіадах і конкурсах всеукраїнського й міжнародного рівня, досягнення викладачів та науковців, дозвілля, культурно-спортивні заходи тощо, охоплюючи все різноманіття діяльності вищого навчального закладу. Так, із матеріалів "Київського університету" можна довідатися про започаткування Алеї пам'яті у внутрішньому дворіку Червоного корпусу (споруджено пам'ятник поетові В. Симоненкові); відкрит-

тя в Інституті філології аудиторії імені загиблого героя С. Горбенка, студента, захисника України, та призначення стипендії його імені найкращим студентам; проведення Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми державотворення в Україні" на юридичному факультеті (участь у ній взяли близько 350 студентів, аспірантів і науковців різних навчальних закладів та установ); проведення міжуніверситетського марафону, присвяченого 750-річчю видатного італійського поета й мислителя Данте Аліг'єрі.

Неодноразово з'являлися публікації і про оригінальні заходи в Інституті журналістики. Скажімо про те, як студенти-видавці працювали над проектом "Мій університет" (попередньо вже були створені видання "Мій Шевченко" та "Моя книга"), маючи лише 7 год для видавничої підготовки та друку. За цей час вони написали есе, відредагували текст, зверстали книжку. Співпраця студентів і викладачів кафедри "Видавнича справа та редагування" дала змогу побачити процес ізсередини, створити повноцінний видавничий продукт.

Чимало матеріалів газети "Київський університет" стосується історії альма-матер, її творців і випускників, які були піонерами в освіті й науці. Тут можна довідатися про відкриття в галузі медичної хімії, творців нових матеріалів, учасників "Ліги молодих парламентарів", здобуття грантів і премій тощо. Таким чином, газета завжди була і лишається літописцем різносторонньої діяльності навчального закладу.

До висвітлення життя в університеті долучається і студентсько-викладацький колектив Інституту журналістики: тут працює прес-служба, видаються навчальні газети та журнали, готується програма "Новини Університету Шевченка".

Прес-служба Інституту повідомляє про найважливіші події, що стосуються науки, навчання, студентського життя, міжнародного співробітництва, благодійництва тощо. Окремою рубрикою на сайті прес-служби прописано "календар подій", що допомагає зорієнтуватись у вирі різноманітних заходів.

Скажімо, важливими акціями, які сприяють громадсько-патріотичному та морально-ціннісному вихованню майбутніх професіоналів, стали щорічні благодійні заходи, такі, як "Мико-

лярмарок", "Charity Bazaar", книжковий ярмарок тощо, зібрані кошти від яких призначаються на добрі справи – допомогу хворим дітям, бійцям АТО і т. п. Не один рік успішно функціонує еколого-благодійний проект "Зелений інститут". Волонтери цього руху відвідували Центр соціальної реабілітації "Ковчег", що у Пущі-Водиці під Києвом; діти отримали подарунки, придбані коштом зібраної макулатури (здано понад 300 кг); для навчального процесу закуплено навушники. Акцію підтримали традиційні партнери "Зеленого інституту" – співробітники Групи компаній "Фокстрот", які надали Центру комп'ютери та солодоші. Ще раніше студенти Інституту журналістики та Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого відвідали дитячий соціально-реабілітаційний центр "Сонячне світло" (Требухів Київської області), де спільними зусиллями показали виставу.

У квітні 2018 р. в Інституті журналістики проведено MediaFest, спікерами якого стали куратор культурно-художнього комплексу "Мистецький арсенал" О. Соловійов (його тема – "Розвиток медіамистецтва в Україні та світі. З чого все починалось та як виглядає сьогодні") та засновник і виконавчий продюсер українського продакшн-хаусу "Electric Sheep Film" А. Копец (його тема – "Як працює відеопродакшн. Відеореклама від А до Я").

У переліку здобутків Інституту, що потрапили до архіву новин прес-служби, – майстер-класи від журі в рамках українського студентського фестивалю реклами, проведення Дня продюсера, презентація першого в Україні підручника з соціальної реклами доктора наук із соціальних комунікацій Д. Олтаржевського; численні зустрічі з фахівцями медіасфери: народним депутатом України, колишнім головним редактором "Громадського телебачення" М. Найємом, тележурналістами і публіцистами Я. Соколовою і В. Портниковим, тревел-блогером О. Васильєвим, німецьким журналістом-фрілансером І. Петцом, індійським фотохудожником і почесним професором Київського національного університету Х. Чадхи тощо.

Прес-служба має в архіві новин чимало світлин і повідомлень про наукові конференції, презентацію нових книг і досліджень, інтерв'ю із призерами наукових конкурсів та фахових олімпіад,

відкритий показ дипломних робіт кафедри кіно- і телемистецтва та багато інших фактів, що відтворюють життя студентів і викладачів Інституту журналістики

Викладачі та студенти Інституту журналістики сприяють виходу в світ інформаційної програми "Новини Університету Шевченка" (програма розміщена на медіаплатформі Campus Radio Ukraine. Студент-TV), що виникла у 2016 р. як творчовиробничий проект двох кафедр – телебачення і радіомовлення та кіно- і телемистецтва. Майстерному та всебічному висвітленню подій в альма-матер сприяє реалізація навчальних планів із підготовки теле- і радіожурналістів, сценаристів, ведучих, операторів, режисерів, звукорежисерів у межах дисциплін фаху.

Інформаційна складова цієї телерадіопрограми базується на актуальних подіях із факультетів та інститутів КНУТШ. Студенти, які опановують журналістський фах, а саме – телевізійне і радіовиробництво, працюють над пошуком та розробкою цікавих для університетської аудиторії тем. В об'єктиві – факультетські науково-практичні конференції та семінари, лекції провідних науковців світу, творчі зустрічі, спортивні змагання, розваги та відпочинок, гуртожиток та їдальня, вохор на важливі теми, ярмарки вакансій, програми академічної мобільності, концерти в Мистецькому салоні, факультетські конкурси та забави й багато інших хвилюючих аспектів студентського життя.

Особливість цього проекту полягає в безпосередній реалізації навчальних планів із підготовки телерадіожурналістів, телеоператорів, режисерів, сценаристів, звукорежисерів та ведучих телепрограм і радіопрограм у рамках дисциплін фаху – телерадіожурналістика, телерадіовиробництво, телерадіоменеджмент, студійний практикум, майстерність ведучого телепрограм, майстерність ведучого радіопрограм тощо. Як вважають куратори цієї програми (завідувач кафедри телебачення і радіомовлення О. Гоян та завідувач кафедри кіно- і телемистецтва В. Гоян), проект вирізняється можливістю спробувати на практиці модель будь-якої професії телебачення та радіомовлення. Наприклад, майбутні ведучі телепрограм і радіопрограм самі знімають та монтують журналістські матеріали, звукорежисери, режисери й оператори охоче працюють у кадрі в телевізійних сюжетах, а

майбутні журналісти сфери телебачення і радіо продюсують телерадіовиробництво, верстають випуск, зрештою самостійно здійснюють зйомки, озвучування та монтаж. Усі студенти готують тексти, записують інтерв'ю й демонструють практичні знання та навички роботи у творчій телевізійній групі (чи репортерській радіогрупі), здобуваючи не лише бали на модульних контрольних, а й професійні коментарі, дружні вподобайки, перегляди на медіаплатформі CampusRadioUkraine / СтудентTV, у соцмережах та на YouTube.

Разом із викладачами студенти других і третіх курсів, які готують радіо- і телепрограми, виконують увесь цикл виробничих завдань: шукають і розробляють тему, організують зйомку й запис, пишуть і редагують тексти, озвучують, монтують сюжети. Викладачами Інституту журналістики розроблено "Положення про телепрограму і радіопрограму", де чітко розписано обов'язки керівника проекту, керівника випуску, знімальної та репортерської груп, випускового редактора; необхідні погодження щодо технічного обладнання, його отримання й повернення; дотримання графіка виробництва, якості монтажу та озвучування сюжетів, виконання інших медіапроцесів. У цьому плані навчальний процес максимально наближений до реального виробництва, дозволяє зануритись у професію, відчувати відповідальність за свої дії та слова.

Неодмінними складниками студентських програм є відеодизайн, фотодизайн, музичний супровід, студійне оформлення та декорації. Випуски радіо- і телепрограм готуються у студіях міжкафедральної навчальної медіалабораторії Інституту журналістики. Як правило, учасники проекту отримують інформацію про події в навчальному закладі з Центру комунікацій КНУ, від прес-центрів факультетів та інститутів Університету тощо.

Зазначимо, що одразу готуються дві версії – для радіомовлення й телебачення. Тому разом із призначенням випускового редактора чергової програми формуються знімальні групи (журналіст і оператор) та репортерські групи (для аудіозапису), адже із 16 листопада 2010 р. (День працівників радіо, телебачення та зв'язку) в онлайн-ефірі на серверах Київського національного університету імені Тараса Шевченка працює Всеук-

раїнське інтернет-радіо Campus Radio Ukraine, через рік з'явився телеканал Студент-TV.

Інститутське радіомовлення створюється студентами і для студентів за аналогом популярного у світі формату "College", що відомий у багатьох країнах; його слухають у Канаді, США, Франції, Польщі, Італії, Португалії, Швеції, Великобританії, Ізраїлі, Індії.

Зокрема, темами на Campus Radio Ukraine неодноразово обиралися ті, що цікаві студентам не тільки київського університету, а й інших закладів України: міжнародна програма обміну Еразмус+, ""Центр учбової літератури": доступ до електронних книг отримують усі студенти", "Знай та захищай. Права людини в медіа-освіті та медіадіяльності", "Вечір вокальної музики – що залишилося за лаштунками", "Учіться генерувати ідеї: зустріч із провідним економістом світу", "Чи можна побороти інтелектуальне піратство?", "Секрети успіху стрічки "Кіборги"", "Сезон олімпіад із природничих наук для майбутніх абітурієнтів", "Медогляд студентів: рудимент чи обов'язковість?", "Чи є місце гендерній рівності в бізнесі?", "У вишиванках на навчання: студенти відзначили день національного вбрання" тощо. Немало висвітлювалося й фактів, пов'язаних із навчально-професійним і культурно-мистецьким життя Інституту журналістики, як-от: "Боротьба за красу: Міс та Містер ІЖ", "Візит директорки "Школи справжньої леді" до КНУ: як діяти в незручній ситуації", "12 правил сучасного етикету: Наталія Адаменко завітала з лекцією до Інституту журналістики", "Перекладаючи Толкіна: зустріч в Інституті журналістики", "Особливості вступної кампанії від директора Інституту журналістики" тощо.

Основу телеканалу Студент-TV становили проекти Інституту журналістики "Кава з перцем", "Вікно в Європу", "ІЖ-TV", згодом до виробництва телепродукції приєдналися студенти інших навчальних закладів України. Тут постійно готується інформаційна телепрограма "Новини Університету Шевченка", транслюються телепрограми номінантів і переможців Всеукраїнського фестивалю телепрограм "Студентський МІКС", презентуються бакалаврські проекти кафедри телебачення і радіомовлення, оригінальні навчальні проекти шкіл журналістики з усієї країни.

Нині в архіві програми "Новини Університету Шевченка" представлено чимало репортажів ("Опера в Мистецькому салоні", "Міс ІМВ-2018", "Майстер-клас із розпису писанок", "Академія НАТО в КНУ", "День цивільного захисту", "Зустріч переможниці. Джамала"), інтерв'ю (з ректором Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академіком НАН України, Героєм України Л. Губерським; журналістом і медіаменеджером, головою Національної громадської телерадіокомпанії України З. Аласанією; телеведучим, шоуменом, громадським діячем Г. Решетніком), коментарів (А. Біденка, заступника міністра інформаційної політики України); сюжетів ("Шевченківський університет. Вчора. Сьогодні. Завтра" в українськомовному та англomовному варіантах), окремих програм ("Вихідний", "Третє око", "Univer", "Студінфо") тощо.

У радіосюжетах і теленовинах знайшли відображення і професійні тренінги та майстер-класи з відомими працівниками української медіасфери: головним редактором Київського бюро Радіо Свобода І. Кузнецовою ("Ми всі граємо на одному полі..." під час тренінгу "Журналістика і конвергенція: секрети професії"); диктором, радіожурналістом і медіаменеджером, Генеральним продюсером UA: Українське радіо Д. Хоркіним ("Не ловіть рибу в акваріумі..." під час тренінгу "Радіо як медіа та бізнес: стандарти, цінності, тренди"); медіатренером, головою правління Інституту розвитку регіональної преси О. Хоменком ("Ресурси для журналістського розслідування – люди, гроші й час" під час тренінгу "Журналістське розслідування: технології, стандарти, проблеми"); тележурналісткою і продюсером О. Ногіною ("Телебачення – це не вікно в сусідню кімнату. У нашій програмі реальне життя стає світським" під час тренінгу "Як створити бренд на телебаченні? За лаштунками "Світського життя з Катериною Осадчою"); медіаекспертом і медіатренером, журналістом і перекладачем, головою правління ГО "Громадське радіо" А. Куликовим ("Найдієвішою протидією пропаганді є ... не пропаганда" під час тренінгу "Інформаційні війни в телерадіоефірі: як протистояти та діяти журналістам").

Ці професійні настанови й уроки відповідально засвоюють сучасні студенти Інституту журналістики.

Запитання та завдання для самоконтролю

1. Які основні соціально-культурні засади навчання існують в університеті?
2. Чим унікальні фонди Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича?
3. Чим цікаві музеї Київського національного університету імені Тараса Шевченка?
4. Які основні розділи має віртуальний музей Інституту журналістики?
5. Як працює Центр комунікацій університету?
6. Хто готує інформаційну програму "Новини Університету Шевченка"?

Література

1. *Дніпро*. URL: <http://dnipro.univ.kiev.ua/about-us/>.
2. *Віртуальний музей Інституту журналістики*. URL: <http://labs.journ.univ.kiev.ua/spring2017/>.
3. *Звіт Ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Губерського Леоніда Васильовича 2018*. URL: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/zvit/zvit-rektora-2018.pdf>.
4. *Музеї, музейні колекції Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. URL: <http://museums.univ.kiev.ua/history.php>.
5. *Наукова бібліотека імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. URL: <http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/about/history.php3>.
6. Прес-служба. URL: <http://labs.journ.knu.ua/events/>.
7. *Радіопрограма "Новини університету"*. URL: <http://campusradio.univ.kiev.ua/radio-news>.
8. *Телерадіопрограма "Новини Університету Шевченка"*. URL: <http://journ.knu.ua/teleprohrama-novyny-universytetu-she/>.
9. *Центр комунікацій*. URL: <http://www.univ.kiev.ua/ua/departments/dc/>.

Рекомендована література до курсу

Закони України та організаційно-правові документи Київського університету

1. "Про вищу освіту": Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

2. "Про наукову і науково-технічну діяльність": Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

3. "Про освіту": Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

4. Статут Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.prof.univ.kiev.ua/prof/2011-06-14-16-17-19/2011-06-24-09-20-58/75-2013-01-16-01-00-41.html>.

5. Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/Organization-of-the-educational-process.pdf>.

6. Положення про студентське самоврядування Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sp.knu.ua/wp-content/uploads/2018/03/ПОЛОЖЕННЯ-ПРО-ОСС-КНУ-ухвалено-13-березня-2018-року.pdf>.

7. Етичний кодекс університетської спільноти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/pdfs/official/ethical-code/Ethical-code-of-the-university-community.pdf>.

Основна література

8. Вергун В. А. *Вступ до університетських студій*: навч. посіб. / В. А. Вергун, В. В. Копійка, М. М. Рижков. – К.: Вадекс, 2017.

9. Вовк Т. А. *Становлення журналістської освіти в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Відділення журналістики в документах і матеріалах (1947–1953)* / Т. А. Вовк, В. В. Різун. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2011.

10. *Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка: довід.* / упоряд. В. Е. Шевченко; заг. ред. В. В. Різун. – К.: КНУТШ, 2005.
11. *Інституту журналістики – 60* / упоряд. В. Е. Шевченко; заг. ред. В. В. Різун. – К.: Інститут журналістики, 2007.
12. *Історія Київського університету* / кер. авт. кол. В. Ф. Колесник. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014.
13. *Історія Київського університету: у 2-х т.* / за ред. Л. В. Губерського, І. К. Патріляка, В. Ф. Колесника, А. І. Чуткого. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2019. – Т. 1–2.
14. Казьмирчук Г. *Вступ до університетських студій: нариси та інформативні документи* / Г. Казьмирчук, М. Казьмирчук. – К.: ПП "КП УкрСіч", 2018.
15. Кузьмінський А. І. *Вступ до університетських студій: навч. посіб.* – Черкаси: Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004.
16. Михайлин І. Л. *Журналістська освіта і наука: підручник* / І. Михайлин. – Суми: Університетська книга, 2009.
17. Патріляк І. К. *Нариси з історії Київського університету: навч. посіб. для студ. іст. факультету* / І. К. Патріляк, М. А. Боровик, О. В. Ляпіна. – К.: КНУТШ, 2009.
18. Різун В. *Ідея журналістської освіти в контексті дискурсу про університет* / В. Різун. – Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Л.Українки, 2007 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://journal.lib.univ.kiev.ua/Articles/ideya.pdf>.
19. Сірополко С. *Історія освіти в Україні* / С. Сірополко. – 2-ге вид. – Львів: Афіша, 2001.

Додаткова література

20. *Alma Mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920. Матеріали, документи, спогади: у 3-х кн.* / упоряд.: В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – Кн. 1–2. – К.: Прайм, 2000–2001.
21. *Академічні свободи, університетська автономія та освіта для сталого розвитку. Мовою документів* / Л. П. Клименко. – Миколаїв: ЧДУ ім. П. Могили, 2009.
22. Андреев А. *Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы* / А. Андреев. – М.: Знак, 2009.
23. *Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Университета Св. Владимира (1834–1884)* / под ред. В. С. Иконникова. – К.: Тип. ун-та Св. Владимира, 1884.

24. Болонський процес: документи / уклад. З. І. Тимошенко, А. М. Грехов, Ю. А. Гапон та ін. – К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2003.
25. Владимирский-Буданов М. *История императорского университета Св. Владимира*. – К.: Тип. ун-та Св. Владимира, 1884. – Т. 1.
26. Глаголева Е. *Повседневная жизнь европейских студентов от Средневековья до эпохи Просвещения* / Е. Глаголева. – М.: Молодая гвардия, 2014.
27. *З іменем Святого Володимира. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників*: у 2-х кн. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – Кн. 1–2. – К.: Заповіт, 1994.
28. Згуровський М. З. *Болонський процес: головні принципи та шляхи структурного реформування вищої освіти України* / М. Згуровський. – К.: НТУУ "КПІ", 2006.
29. *Історія Київського університету* / відп. ред. О. З. Жмудський. – К.: Вид-во Київського університету, 1959.
30. Каленюк І. С. *Розвиток вищої освіти та економіка знань* / І. С. Каленюк, О. В. Куклін. – К.: Знання, 2012.
31. Коллини С. *Зачем нужны университеты?* / С. Коллини. – М.: Изд. дом ВШЭ, 2016.
32. Кругляк М. Е. *Життя та побут студентства підросійської України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.* / М. Кругляк. – Житомир: Вид-во "Волинь", 2015.
33. Лузан П. Г. *Історія педагогіки та освіти в Україні: навч. посіб.* / П. Г. Лузан, О. В. Васюк. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: ДАКККІМ, 2010.
34. Ньюмен Дж. Г. *Ідея Університета* / Дж. Г. Ньюмен. – Минск: БГУ, 2006.
35. Ортега-и-Гассет Х. *Миссія університета* / Х. Ортега-и-Гассет. – Минск: БГУ, 2005.
36. Пелікан Я. *Ідея університету. Переосмислення* / Я. Пелікан. – К.: Дух і літера, 2009.
37. *Професори Київського університету: біогр. дов.* – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014.
38. *Професори Київського університету: короткий біогр. дов.* / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін.; наук. ред. Ю. В. Латиш. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2019.
39. *Ректори Київського університету. 1834–2006* / В. В. Скопенко, В. А. Короткий, Т. В. Табенська та ін. – К.: Либідь, 2006.
40. Різун В. *На передовій журналістської освіти в Україні: текст доповіді* / В. Різун. – К., 2003.

41. Салми Дж. *Создание университетов мирового класса / Дж. Салми.* – М.: Весь мир, 2009.
42. Ситницький М. В. *Стратегічне управління розвитком дослідницьких університетів / М. Ситницький.* – К.: Ліра-К, 2018.
43. *Університет Святого Володимира: студентське життя, 1834–1917: зб. документів /* упоряд. В. А. Короткого; за ред. Л. В. Губерського. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2014.
44. *Університетська освіта (вступ до фаху): навч. посіб. /* І. Г. Костирко, Л. Б. Гнатишин, Л. П. Петришин, М. П. Гарасим. – Львів: Вид-во "Магнолія 2006", 2011.
45. Шлейермахер Ф. *Нечаянные мысли о духе немецких университетов (с приложением об одном из них – недавно учрежденном) /* Ф. Шлейермахер / пер. А. Ю. Антоновского // *Личность. Культура. Общество.* – 2017. – Т. XIX. – Вып. 3–4. – С. 46–62.
46. Шульгин В. *История университета Св. Владимира /* сост. Виктор Короткий. – Репринтное изд. – К.: Лыбидь, 2010.
47. *Students, staff and academic mobility in higher education /* М. Byram, F. Dervin, (eds.). – Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars, 2008.
48. *The Fundamental Values of Academic Integrity /* T. Fishman (ed.). – 2nd edition. Clemson: International Center for Academy Integrity, Clemson University, 2012.
49. *The European and American University since 1800 /* Sh. Rothblatt, B. Wittrock (eds). – Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
50. Washburn J. *University, Inc.: The Corporate Corruption of Higher Education.* – New York: Basic Books, 2005.

4. Електронні ресурси

51. Енциклопедія Київського університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua>.
52. Сайт Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/ua>.
53. Сайт Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Режим доступу: <http://www.journ.univ.kiev.ua/>

Завдання для самостійної роботи студентів

Самостійна робота студента передбачає написання есе, присвяченого одному із провідних університетів світу. Есе має містити: вступ (актуальність обраної теми та постановку проблеми), основну частину (історичний нарис, огляд провідних досягнень університету та його відомих учених, за наявності розгляд підготовки журналістів), висновки (аналіз досвіду, який можна запозичити для впровадження у навчальний процес в Україні), список джерел (лише тих, які справді використовувалися і на які є посилання в тексті есе).

Орієнтовний (але не вичерпний) перелік університетів для написання есе

Гарвардський університет (США)
Стенфордський університет (США)
Массачусетський технологічний інститут (США)
Каліфорнійський технологічний інститут (США)
Принстонський університет (США)
Чиказький університет (США)
Університет Джона Гопкінса (США)
Єльський університет (США)
Пенсільванський університет (США)
Корнелльський університет (США)
Колумбійський університет (США)
Університет Брауна (США)
Оксфордський університет (Велика Британія)
Кембриджський університет (Велика Британія)
Единбурзький університет (Велика Британія)
Університет Манчестера (Велика Британія)

Даремський університет (Велика Британія)
Бристольський університет (Велика Британія)
Університет Глазго (Велика Британія)
Уорикський університет (Велика Британія)
Університет Сент-Ендрюс (Велика Британія)
Дублінський університет (Трінті-коледж) (Ірландія)
Університет Торонто (Канада)
Університет Британської Колумбії (Канада)
Університет Макгілла (Канада)
Мюнхенський університет Людвіга-Максиміліана (Німеччина)
Гейдельберзький університет (Німеччина)
Гумбольдтський університет Берліна (Німеччина)
Вільний університет Берліна (Німеччина)
Тюбінгенський університет (Німеччина)
Геттінгенський університет (Німеччина)
Університет Фрайбурга (Німеччина)
Боннський університет (Німеччина)
Лейпцизький університет (Німеччина)
Кельнський університет (Німеччина)
Віденський університет (Австрія)
Женевський університет (Швейцарія)
Базельський університет (Швейцарія)
Паризький університет (Париж 1 Пантеон-Сорбонна) (Франція)
Вища нормальна школа (Франція)
Університет Монпельє (Франція)
Орлеанський університет (Франція)
Університет Страсбурга (Франція)
Ліонський університет (Франція)
Болонський університет (Італія)
Падуанський університет (Італія)
Неаполітанський університет (Італія)
Сієнський університет (Італія)
Павійський університет (Італія)
Римський університет Сапієнца (Італія)
Флорентійський університет (Італія)
Університет Комплутенсе (Іспанія)
Університет Саламанки (Іспанія)

Гранадський університет (Іспанія)
Барселонський університет (Іспанія)
Коїмбрський університет (Португалія)
Амстердамський університет (Нідерланди)
Університет Еразма Роттердамського (Нідерланди)
Університет Утрехта (Нідерланди)
Університет Гронінгена (Нідерланди)
Університет Маастріхта (Нідерланди)
Лейденський університет (Нідерланди)
Левенський католицький університет (Бельгія)
Стокгольмський університет (Швеція)
Упсальський університет (Швеція)
Лундський університет (Швеція)
Університет Осло (Норвегія)
Університет Гельсінкі (Фінляндія)
Копенгагенський університет (Данія)
Вільнюський університет (Литва)
Тартуський університет (Естонія)
Латвійський університет (Латвія)
Карлів (Празький) університет (Чехія)
Ягеллонський університет (Польща)
Варшавський університет (Польща)
Познаньський університет ім. Адама Міцкевича (Польща)
Вроцлавський університет (Польща)
Будапештський університет (Науковий університет ім. Л. Етвеша)
(Угорщина)
Університет Я. Коменського (Словаччина)
Бухарестський університет (Румунія)
Софійський університет імені святого Климента Охридського
(Болгарія)
Белградський університет (Сербія)
Загребський університет (Хорватія)
Університет Арістотеля в Салоніках (Греція)
Афінський національний університет імені Каподистрії (Греція)
Стамбульський університет (Туреччина)
Московський державний університет ім. М. В. Ломоносова
(Росія)

Санкт-Петербурзький державний університет (Росія)
Новосибірський національний дослідницький державний університет (Росія)
Казанський федеральний університет (Росія)
Томський національний дослідницький державний університет (Росія)
Білоруський державний університет (Білорусь)
Казахський національний університет імені аль-Фарабі (Казахстан)
Національний університет Узбекистана імені Мірзо Улугбека (Узбекистан)
Університет Аль-Карауїн (Марокко)
Університет аль-Азхар (Єгипет)
Пекінський університет (Китай)
Університет Цинхуа (Китай)
Фуданьський університет (Китай)
Нанкінський університет (Китай)
Гонконгський університет (Китай)
Токійський університет (Японія)
Університет Кіото (Японія)
Сеульський національний університет (Південна Корея)
Делійський університет (Індія)
Національний університет Сінгапуру (Сінгапур)
Австралійський національний університет (Австралія)
Сіднейський університет (Австралія)
Мельбурнський університет (Австралія)
Університет Квінсленда (Австралія)
Оклендський університет (Нова Зеландія)

Орієнтовні завдання для підсумкового контролю

Оберіть правильну відповідь.

ВАРІАНТ 1

1. "Кецзюй" – це:
 - а) вищий чиновницький ранг у Китаї;
 - б) учитель у китайській традиційній школі;
 - в) система державних іспитів у Китаї;
 - г) спеціальний чиновник в імператорському Китаї, що займався питаннями освіти.

2. Основною формою навчання в Стародавній Греції був/була:
 - а) лекція;
 - б) семінар;
 - в) диспут;
 - г) реферат.

3. Під поняттям "академічна свобода" у середньовічних європейських університетах розумілось:
 - а) право університетів на власну цензуру;
 - б) звільнення від юрисдикції місцевої влади;
 - в) привілей безмитної торгівлі алкоголем;
 - г) самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної та наукової діяльності.

4. Хто з козацьких гетьманів надавав допомогу братським школам, разом із усім Військом Запорозьким вступив до Київського братства і заповів майже всі свої кошти братствам:

- а) Б. Хмельницький;
- б) І. Мазепа;
- в) П. Сагайдачний;
- г) Д. Апостол?

5. Перший університет на українських землях було засновано у:

- а) Харкові;
- б) Чернівцях;
- в) Одесі;
- г) Львові.

6. Яка подія сприяла заснуванню Київського університету:

- а) повстання декабристів 1825–1826 рр.;
- б) польське повстання 1830–1831 рр.;
- в) повстання під проводом Устима Кармалюка;
- г) російсько-турецька війна 1828–1829 рр.

7. Заповніть пропуски: "Будівництво Червоного корпусу розпочалось у ... році і завершилось у ... році".

- а) 1837 і 1842;
- б) 1834 і 1842;
- в) 1833 і 1834;
- г) 1837 і 1861.

8. Яке з поданих тверджень є правильним?

- а) німецькі класичні університети були організовані за прикладом середньовічного університету в м. Болонья;
- б) фасад Київського університету було пофарбовано у червоний колір на честь революціонерів, які загинули в боротьбі з царатом;
- в) в основі освітньої системи Стародавніх Афін лежала військова підготовка і мілітарні цінності;
- г) на початку ХХ ст. на території України, що перебувала у складі Російської імперії, діяли три університети.

9. Яку довідку щорічно мав подавати студент Університету св. Володимира:

- а) про політичну благонадійність;
- б) про майновий і фінансовий стан родини;
- в) про сповідь і причастя;
- г) про належність до політичних партій і організацій.

10. Як називався часопис, що розпочав виходити у 1861 р. в Університеті св. Володимира, мав офіційну й неофіційну частини, причому в останній друкувались наукові дослідження викладачів, а в додатках – студентські наукові розвідки:

- а) "Вестник Императорского Университета Святого Владимира";
- б) "Научные записки Императорского Университета Святого Владимира";
- в) "Университетские известия";
- г) "Украинский журнал".

11. Яке з поданих тверджень є правильним:

- а) першою політичною організацією в Київському університеті було Кирило-Мефодіївське братство;
- б) випускники середньовічних європейських університетів мали складати обов'язковий державний іспит для здобуття наукового ступеня;
- в) багатолітнім лідером українського громадського і культурницького руху був професор історико-філологічного факультету Київського університету В. Антонович;
- г) Краківський університет названий Ягеллонським на честь його першого ректора.

12. Студентську сотню в бою під Крутами очолював:

- а) С. Петлюра;
- б) М. Цитович;
- в) А. Гончаренко;
- г) А. Омельченко?

13. Ботанічний сад Київського університету носить ім'я:

- а) О. Фоміна;
- б) Р. Траутфеттера;
- в) Б. Патона;
- г) М. Гришка.

14. Можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами називається:

- а) академічна свобода;
- б) академічна мобільність;
- в) освітня інтеграція;
- г) освітня автономія.

15. Вищим колегіальним органом громадського самоврядування Київського університету є:

- а) Вчена рада;
- б) конференція трудового колективу;
- в) профспілковий комітет;
- г) загальні збори.

16. Першим директором Інституту журналістики КНУТШ був:

- а) Д. Прилюк;
- б) А. Москаленко;
- в) В. Різун;
- г) М. Шестопал.

17. Назвіть особливість управління сучасними американськими університетами:

- а) участь студентів у виборах президентів і деканів;
- б) підпорядкованість федеральному міністерству освіти;
- в) домінування бізнесменів в опікунських радах;
- г) залежність університетської адміністрації від церковної ієрархії.

18. Ідею про спільність професій священника, судді, вченого та журналіста висловив:

- а) Еразм Роттердамський;
- б) Генрі Розовський;
- в) Збігнев Бжезинський;
- г) Володимир Різун.

19. Ім'я Тараса Шевченка присвоєно Київському університету у:

- а) 1905 р.;
- б) 1914 р.;
- в) 1939 р.;
- г) 1947 р.

20. В якому університеті факультет журналістики був заснований завдяки Дж. Пулітцеру:

- а) Бернському;
- б) Пенсільванському;
- в) Гарвардському;
- г) Колумбійському.

ВАРІАНТ 2

1. Перша згадка про письмовий іспит у Китаї датується:

- а) II ст. до н. е.;
- б) I ст. до н. е.
- в) II ст. н. е.
- г) I ст. н. е.

2. "Прохання малоросійського шляхетства і старшини разом із гетьманом про відновлення різних старовинних прав Малоросії", яке містило пропозицію заснувати університети в Києві та Батурині з'явилося у:

- а) 1742;
- б) 1761;
- в) 1764;
- г) 1767.

3. Як у Стародавній Греції називали раба, який супроводжував дитину до школи, стежив за її поведінкою та навчанням:

- а) професор;
- б) доцент;
- в) педагог;
- г) академік.

4. Який факультет Університету св. Володимира було відкрито у 1834 р.:

- а) філософський;
- б) юридичний;
- в) медичний;
- г) історико-філологічний.

5. Як називався університет у місті Фесі, заснований у 859 р. на пожертви доньки багатого купця на ім'я Фатіма:

- а) аз-Зайтуна;
- б) аль-Карауїн;
- в) аль-Азхар;
- г) Магнавр.

6. Першою революційною організацією в Київському університеті був/ла/ло:

- а) гурток Гордона;
- б) Кирило-Мефодіївське братство;
- в) Київська громада;
- г) Братство тарасівців.

7. Які моделі університетської освіти існували в середньовічній Європі:

- а) Оксфордська і Кембриджська;
- б) Болонська й Паризька;
- в) Римська і Гейдельберзька;
- г) Берлінська та Геттінгенська.

8. Ліберальний університетський статут у Російській імперії діяв у:

- а) 1863–1884;
- б) 1861–1881;
- в) 1864–1884;
- г) 1863–1881?

9. Перший університет на Піренейському півострові було засновано у місті:

- а) Мадрид;
- б) Барселона;
- в) Лісабон;
- г) Саламанка.

10. Хто із професорів Київського університету першими розпочали читати лекції українською мовою:

- а) М. Грушевський та М. Дашкевич;
- б) А. Лобода та В. Перетц;
- в) В. Антонович та М. Драгоманов;
- г) О. Кістяківський та І. Вернадський.

11. Назвіть автора праці "Роздуми про університети з німецької точки зору":

- а) Г. Штеффенс;
- б) Ф. Шлейєрмахер;
- в) Ф. Шиллер;
- г) Ф. В. Шеллінг.

12. Яке з цих гасел відображає зміст освіти в німецькому класичному університеті:

- а) "Користь, честь і слава";
- б) "Освіта наукою";
- в) "Чиста наука";
- г) "Навчання через досвід".

13. Яке з наведених тверджень є правильним:

а) Будинок Головного (Червоного) корпусу Київського університету було збудовано у 1837–1843 рр. у стилі неокласицизму за проектом архітектора Олександра Беретті;

б) у кінці XIX ст. формою протесту студентів проти реакційно налаштованих викладачів став "собачий концерт";

в) у 1906 р. у Київському університеті було створено комісію на чолі з професором М. Дашкевичем, яка вивчила петицію української громадськості й рекомендувала уряду скасувати Емський указ 1876 р.;

г) у 1916 р., коли після мобілізації студентів до російської армії в Київському університеті залишилось мало студентів, Рада професорів вирішила допустити до навчання жінок.

14. Трансформація вищої освіти у США в XIX ст. була пов'язана із:

а) десегрегацією та упровадженням другого (магістерського) рівня;

б) упровадженням ступеня доктора філософії та боротьбою за допуск до освіти чорношкірого населення;

в) секуляризацією та появою дослідницьких університетів;

г) боротьбою за право на освіту жінок та домінуванням богословських дисциплін.

15. Якими орденами був нагороджений Київський університет у радянську добу:

а) Леніна та Трудового Червоного Прапора;

б) Червоного Прапора та Червоної Зірки;

в) Леніна та Жовтневої Революції;

г) Червоної Зірки та Жовтневої Революції.

16. Ким в Україні здійснюється надання закладу вищої освіти статусу національного:

а) Президентом України;

б) Кабінетом Міністрів України;

в) Міністерством освіти та науки України;

г) Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти.

17. Який документ започаткував процес інтеграції європейського освітнього простору в 1988 р.:

- а) Велика хартія університетів;
- б) Лісабонська конвенція "Про визнання кваліфікацій";
- в) Сорбонська декларація;
- г) декларація "Європейський простір у сфері вищої освіти".

18. Яке з наведених тверджень є правильним:

а) освіта на Стародавньому Сході мала яскраво виражений прикладний характер і давала змогу отримати доступ до державних і жрецьких посад, посісти вище місце в суспільній ієрархії;

б) навчальний процес у Стародавньому Китаї зводився до переписування клинописних текстів очеретяною паличкою на вологі глиняні дощечки;

в) спартанська система освіти і виховання ґрунтувалася на демократичних принципах та приватному вихованні юнаків;

г) школа Платона одержала свою назву через звичку філософа прогулюватися з учнями під час занять.

19. Виконавчим органом самоврядування студентів (курсантів) Київського університету є:

- а) Студентська Рада;
- б) Студентський Парламент;
- в) Наукове товариство студентів (курсантів);
- г) загальні збори студентів (курсантів)?

20. Серед випускників факультету журналісти Київського університету:

- а) І. Драч;
- б) Б. Олійник;
- в) М. Вінграновський;
- г) О. Гончар.

ВАРІАНТ 3

1. Як називались храмові вищі школи у Стародавньому Єгипті, де вивчали релігійні тексти, основи медицини, астрономію:

- а) доми життя;
- б) будинки бога;
- в) оселі знань;
- г) будівлі фараона.

2. Попечителем Київського навчального округу на час відкриття Київського університету був:

- а) М. Пирогов;
- б) Д. Бібіков;
- в) Є. фон Брадке;
- г) М. Максимович.

3. "Школа ритора" – це:

- а) вища школа для молодих аристократів у Стародавньому Римі;
- б) вища школа філософа Платона в Афінах;
- в) один із факультетів середньовічного університету;
- г) підрозділ Гарвардського університету.

4. Кого з цих відомих істориків було звільнено з Київського університету за політичну неблагонадійність:

- а) В. Антоновича;
- б) М. Драгоманова;
- в) І. Лучицького;
- г) М. Грушевського.

5. Які з цих дисциплін не належали до "семи вільних мистецтв":

- а) музика, діалектика;
- б) медицина, архітектура;
- в) арифметика, геометрія;
- г) астрономія, риторика.

6. Як звали вченого, який у середині IX ст. очолив навчальний заклад у Константинополі та, на думку деяких дослідників, перетворив його на перший університет:

- а) Лев Мудрий;
- б) Лев Граматик;
- в) Лев Математик;
- г) Лев Ритор.

7. Яке покарання загрожувало студентам Російської імперії на початку XX ст. за групові виступи:

- а) карцер;
- б) відрахування;
- в) заслання в Сибір;
- г) віддання у солдати.

8. Проти чого виступали американські студенти у другій половині XX ст.:

- а) десегрегації та порушень прав на вільне статеве життя;
- б) секуляризації та обмеження свободи політичної діяльності;
- в) рівноправ'я чоловіків і жінок та війни у В'єтнамі;
- г) сегрегації та призову до армії.

9. Заможних студентів, дітей великих землевласників, чиновників, підприємців, наприкінці XIX – на початку XX ст. називали:

- а) мажорами;
- б) чорносорочечниками;
- в) білопідкладочниками;
- г) блакитномундирниками.

10. Яка з цих ознак не притаманна сучасному університету "третього покоління":

- а) інтернаціоналізація наукової діяльності;
- б) академічна мобільність викладачів і студентів;
- в) тісна взаємодія з бізнес-структурами;
- г) пріоритетність освітньої діяльності над науково-дослідною.

11. Чиє ім'я неофіційно носив Київський університет нетри-
вний час після свого відновлення у 1933 р.:

- а) В. Леніна;
- б) Й. Сталіна;
- в) М. Драгоманова;
- г) О. Шмідта.

12. Яке з наведених тверджень є правильним:

а) на другому поверсі Головного корпусу Київського універ-
ситету знаходились культові споруди – православна церква і
католицький костел;

б) першим університетом світу більшість науковців вважає
корейський навчальний заклад Сонгюнван;

в) православні братства в Речі Посполитій кінця XVI ст. іме-
нувалися ставропігійними, оскільки володіли судовим іmunіте-
том – незалежністю від суду місцевого єпископа і підпорядкову-
валися тільки суду короля;

г) влада інспектора в Університеті св. Володимира була насті-
льки великою, що студент не переводився на наступний курс, по-
збавлявся державного утримання або медалі за письмовий твір,
якщо інспектор давав несхвальний відгук про його поведінку.

13. Ініціатором освітньої реформи в Україні на початку
1920-х рр., унаслідок якої було скасовано університети, був:

- а) Г. Гринько;
- б) М. Скрипник;
- в) О. Шумський;
- г) В. Затонський.

14. Який із цих американських університетів був заснований
Б. Франкліном і в добу колоніальних коледжів не концентрував-
ся на теологічній освіті:

- а) Принстонський;
- б) Пенсільванський;
- в) Колумбійський;
- г) Гарвардський.

15. В якому місті розташований найвідоміший ісламський університет світу – аль-Азхар:

- а) Стамбул;
- б) Мекка;
- в) Каїр;
- г) Джакарта.

16. Яку з цих моделей можна назвати масовим університетом:

- а) середньовічний;
- б) німецький класичний;
- в) ліберальний;
- г) посткласичний.

17. Яка подія спричинила започаткування регулярного фінансування вищої освіти у США з боку федерального уряду:

- а) Друга світова війна;
- б) запуск штучного супутника Землі;
- в) перший політ людини у космос;
- г) випробування ядерної зброї.

18. Яке з наведених тверджень є правильним?

а) перша організована система освіти сформувалась у Стародавньому Вавилоні наприкінці III тис. до н. е.;

б) афінська система освіти передбачала підготовку добре тренованих, фізично розвинених і водночас покірних командирам воїнів і власне зводилася до вміння читати й писати;

в) створення єдиного освітнього простору в Німеччині за зразком Берлінського університету стало однією з головних передумов об'єднання країни;

г) засновник ліберального університету Дж. Г. Ньюмен уважав, що освіта має виховувати інтелектуальну культуру та англійський національний дух.

19. Який відсоток становлять представники зі студентів (курсантів) на виборах ректора Київського університету:

- а) 5 %;
- б) 10 %;
- в) 15 %;
- г) 25 %?

20. Нинішній директор Інституту журналістики КНУТШ має вчене звання:

- а) професора;
- б) доцента;
- в) члена-кореспондента;
- г) академіка.